

ДЕРЖАВНА
АРХІВНА
СЛУЖБА
УКРАЇНИ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 1 (326), 2021
січень – березень

Київ, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Марина ПАЛІЄНКО (головний редактор)
Олена БАЧИНСЬКА, Валентина БЕЗДРАБКО, Тетяна БІЛУЩАК,
Юозьяпас БЛАЖЙОНАС (Литовська Республіка), Валерій ВАСИЛЬЄВ,
Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Петер КЛАСІНЦ (Республіка Словенія),
Юрій КОВТАНЮК, Геннадій КОРОЛЬОВ, Лариса ЛЕВЧЕНКО,
Ірина МАТЯШ, Жанна МИНА, Василь ОРЛИК, Георгій ПАПАКІН,
Павел ПЕТЖИК (Республіка Польща), Руслан ПИРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Ніколай РУССЄВ (Республіка Молдова),
Ігор СРІБНЯК, Ірина ТЮРМЕНКО, Анатолій ХРОМОВ, Олексій ЯСЬ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

Вебсайт журналу «Архіви України»:
<http://au.archives.gov.ua>

«Архіви України», № 1, 2021. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія)
і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа)
(накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188
та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

ISSN 0320-9466 (Print)
ISSN 2708-9614 (Online)

© Державна архівна служба України, 2021

З М І С Т

До 150-річчя від дня народження Лесі Українки

150-річчю Лесі Українки присвячується: онлайн-виставка архівних документів	7
--	---

Подія

Публічний звіт Голови Державної архівної служби України Анатолія Хромова про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2020 році та пріоритети Укрдержархіву на 2021 рік	12
--	----

Статті та повідомлення

<i>Ємельянова Т.</i> Архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії: історичні традиції та сучасна практика	81
<i>Дідух Л., Залеток Н.</i> Досвід українських архівів щодо використання та надання доступу до документів, що містять персональні дані	104
<i>Палієнко М.</i> Образ Українського Вільного Університету крізь призму архівного дискурсу (з нагоди 100-літнього ювілею)	115

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Доліновський В.</i> «Архівний аспект» у листуванні працівників Бернардинського архіву у Львові Гелени Полячківни та Освальда Бальцера за 1911–1933 рр.	135
<i>Іванов Я.</i> Форпости на імперському фронті Південної України від середини до кінця XVIII ст.: огляд джерел.....	149
<i>Шевчук А.</i> Імперське конструювання судової системи для городян Правобережної України (1797–1801 рр.)	163
<i>Ящук А.</i> «Архангел Михаїл» та «Богдан Хмельницький»: проекти герба м. Києва 1942 та 1944 рр. у творчій спадщині Антона Середи	184

Публікація архівних документів

<i>Лоштин Н.</i> Контакти краєзнавця Йосипа Гронського з діячами науки і культури: вибрані аспекти (за документами особового архівного фонду)	196
---	-----

Особистості

<i>Касян Л.</i> Генеза репрезентацій образу Лесі Українки у кінодокументах 1940–1990-х років	211
<i>Тихенко В.</i> Українець Стефан Терлецький (1927–2006) – відомий британський політик і громадський діяч (за документами ЦДАЗУ)	226
<i>Якобчук Н.</i> Іван Михайлович Каманін (1850–1921): життя, присвячене улюбленій праці	238

Спогади архівіста

<i>Пиріг Р.</i> Українські «Страсті за Бахом»	256
---	-----

Інформація та рецензії

<i>Гаранін О., Гула О.</i> Документно-інформаційні ресурси для продукування наукового знання: актуальні формати підвищення кваліфікації науковців та архівістів	269
<i>Гирич І.</i> Продовження проєкту «Листування Михайла Грушевського»	275
<i>Білоусова Л.</i> Греки Хіуса в етносфері України: погляд крізь родинну історію	280

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі	285
--	-----

CONTENTS

To the 150th Anniversary of Lesya Ukrainka's Birth

Dedicated to the 150th Anniversary of Lesya Ukrainka: Online Exhibition of Archival Documents	7
--	---

Event

Public Report of the Head of the State Archival Service of Ukraine Anatolii Khromov on the Work of the Ukrderzharkhiv, Archival Institutions and Special Institutions of the Insurance Documentation Fond in 2020 and the Priorities of the Ukrderzharkhiv for 2021	12
---	----

Articles and Notices

<i>Emelyanova T.</i> Archiving of Audiovisual Heritage in the Great Britain: Historical Traditions and Modern Practice	81
<i>Didukh L., Zaliotok N.</i> Experience of Ukrainian Archives in Using and Granting Access to Documents that Contain Personal Data	104
<i>Paliienko M.</i> An Image of the Ukrainian Free University through the Prism of Archival Discourse (on the Occasion of the 100 th Anniversary)	115

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Dolinovskiy V.</i> «Archival Aspect» in the Correspondence between Helena Polyachkivna and Oswald Balzer, the Employees of the Bernardine Archives in Lviv in 1911–1933	135
<i>Ivanov Ya.</i> Outposts on the Imperial Frontier of Southern Ukraine from the Middle to the End of the 18 th Century: Review of Sources	149
<i>Shevchuk A.</i> Imperial Construction of Judicial System for the Right-bank Ukraine Urban Citizens (1797–1801)	163
<i>Yashchuk A.</i> «Archangel Mychael» and «Bohdan Khmelnytsky»: Projects of Coat of Arms of Kyiv City of 1942 and 1944 in the Anton Sereda's Artistic Heritage	184

Publication of Archival Records

- Loshtyn N.* Contacts between the Local Historian Yosyp Gronskyi and Science and Culture Figures: Selected Aspects (Based on the Personal Archival Fond) 196

Personalities

- Kasian L.* Genesis of Representations of the Image of Lesya Ukrainka in Film Documents of the 1940s–1990s 211
- Tykhenko V.* Ukrainian Stefan Terlezki (1927–2006) – Famous British Politician and Public Figure (According to the Documents of TSDAZU) 226
- Yakobchuk N.* Ivan Kamanin (1850–1921): Life Devoted to Favourite Work 238

Memoirs of an Archivist

- Pyrih R.* Ukrainian «Passions for Bach» 256

Information and Reviews

- Haranin O., Hula O.* Documentary and Information Resources for the Production of Scientific Knowledge: Current Formats for Improving the Qualification of Scientists and Archivists 269
- Hyrych I.* The Project Continuation «Correspondence of Mykhailo Hrushevsky» 275
- Bilousova L.* The Greeks of Chios in the Ethnosphere of Ukraine: a Look through the Family History 280

Archive Chronicle

- Exhibitions, presentations, conferences, meetings 285

ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач, 1871–1913) – знакова по-стать в українській культурі. Завдяки її багатогранному таланту, який вповні розкрився в поезії, прозі, драмі, епосі, публіцистиці тощо, українська література посіла гідне місце у світовій культурі.

Як громадська діячка Леся Українка активно долучилася до національно-культурного відродження України. Її твори пронизані любов'ю до свого народу. «...Глибоко національна в своїй основі, всім змістом

своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу...» – так говорив про творчість Лесі Українки Михайло Грушевський.

25 лютого 2021 р., у ювілейний День народження Лесі Українки, Державна архівна служба України презентувала масштабну онлайн-виставку, присвячену 150-річчю видатної української письменниці і громадської діячки.

Для афіші онлайн-виставки було використано унікальний ескіз до відомого портрета Лесі Українки роботи українського художника Фотія Красицького, який нині зберігається в музейній колекції Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

До реалізації виставкового проєкту долучилися центральні державні архіви та державні архіви Волинської, Житомирської, Київської і Сумської областей. Загалом презентовано 321 документ із 11-ти державних архівів. Деякі з цих документів вводяться до наукового обігу вперше.

Представлено, зокрема, відомості про маєток і земельні наділи, що належали батьку – дійсному статському раднику Петру Антоновичу Косачу; документи, що розкривають діяльність матері – Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, поетеси і дитячої письменниці (псевдонім – Олена Пчілка), активістки українського жіночого руху; метричні записи про народження і хрещення Лариси Косач, актові записи про хрещення її сестер Ксенії та Изидори, брата Миколи; запис шлюбу з Климентом Васильовичем Квіткою, етнографом і музикознавцем; фото батьків, дядька – ученого, громадського діяча Михайла Петровича Драгоманова, дитячі світлини та фото у колі родини, друзів і близьких; листи Олени Пчілки, М. Павлика, М. Драгоманова; спогади інших осіб про Лесю Українку; прижиттєві видання творів Олени Пчілки, Лесі Українки.

Презентовано документи про громадську діяльність Лесі Українки і її сестри Ольги Косач-Кривинюк як членкинь комітету Української соціал-демократичної робітничої партії «Спілка» та заходи київського охоронного відділення, поліції Львова щодо них.

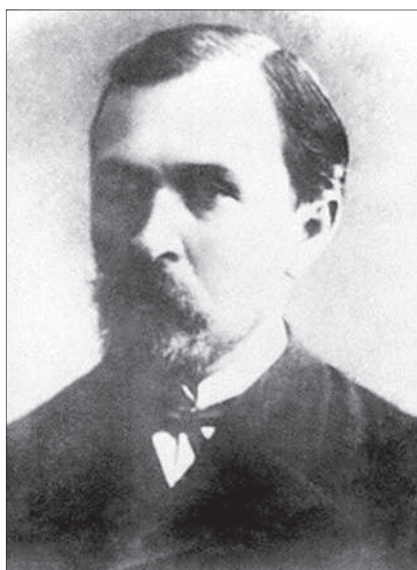
Представлено творчий доробок українських і зарубіжних майстрів образотворчого мистецтва, зокрема скульпторів, письменників, діячів театру і кіно, чий твори розкривають історію життя та багатогранну творчість Лесі Українки.

Архівні документи висвітлюють також комемораційні заходи в Україні та Грузії до річниць народження і смерті письменниці.

До уваги читачів журналу пропонуємо вибірку з онлайн-виставки. У повному обсязі з документами можна ознайомитися за посиланням: <https://archives.gov.ua/ua/постать-лесі-українки-в-архівних-джер/>

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач) – українська письменниця, мати Лесі Українки. 1880-і роки.
ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного.
Од. обл. 0-223334.

Петро Антонович Косач – батько Лесі Українки. 1880-і роки.
ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного.
Од. обл. 0-223335.

Леся Українка. 1888 р.
ЦДКФФА
ім. Г. С. Пшеничного.
Од. обл. 2-26547.

Леся Українка з братом Михайлом.
[м. Луцьк]. 1880–1881 рр.
ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного.
Од. обл. 2-26551.

Будиночок
у Новоград-Волинському
Житомирській області,
в якому народилася Леся
Українка (Лариса Петрівна
Косач). 1890-і роки.
ЦДКФФА
ім. Г. С. Пшеничного.
Од. обл. 0-223345.

Будинок у с. Колодяжне
Ковельського району
Волинської області,
де жила Леся Українка («Бі-
лий будиночок»)
Фото. 1954 р.
ЦДАГО України. Ф. 1.
Оп. 30. Спр. 3526. Арк. 96.

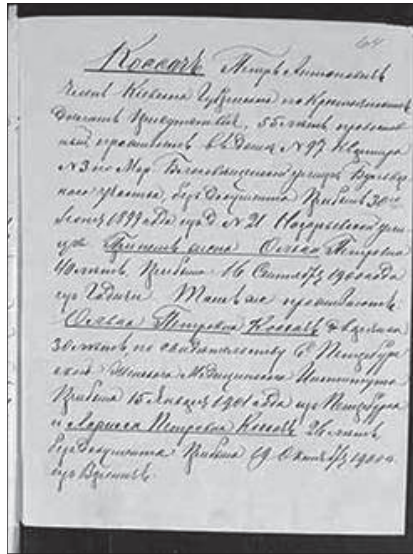
Ольга і Петро Косачі з дітьми
Оксаною, Ізидорою,
Миколою в луцькому помешканні.
1890 р.
Держархів Волинської області.
Ф. Р-3186. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 1.

Василь Касян.
«Леся Українка».
Офорт. 1970 р.
ЦДАМЛМ України.
Ф. 196. Оп. 1.
Од. зб. 17. Арк. 1.

Лєся Українка з матір'ю –
Оленою Пчілкою (сидить).
Фотографія. 1897 р. Копія.
ЦДАМЛМ України. Ф. 845. Оп. 2.
Од. зб. 15. Арк. 1.

Агентурні відомості
про склад родини Косачів.
1901 р.
ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1.
Спр 590. Арк. 64.

Запрошення Комісії з шанування
пам'яті Лєси Українки в окупованому
Києві на вечір-концерт, присвячений
30-й річниці з дня її смерті.
4 вересня 1943 р.
ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1.
Спр. 462. Арк. 46.

Обкладинка
дитячого журналу
«Веселка».
Джерсі-Сіті.
Лютий 1955 р.
ЦДАЗУ. Заг. бібл. фонд.
Інв. № 2447.

ПУБЛІЧНИЙ ЗВІТ ГОЛОВИ ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ АНАТОЛІЯ ХРОМОВА ПРО РОБОТУ УКРДЕРЖАРХІВУ, АРХІВНИХ УСТАНОВ І СПЕЦІАЛЬНИХ УСТАНОВ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ У 2020 РОЦІ ТА ПРІОРИТЕТИ УКРДЕРЖАРХІВУ НА 2021 РІК

ВСТУП

Діяльність Державної архівної служби України, державних архівних установ України та спеціальних установ страхового фонду документації (СФД) у 2020 р. була спрямована на реалізацію державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи СФД.

Рішенням колегії Державної архівної служби України від 14 лютого 2020 р. визначено основні пріоритетні напрями діяльності Укрдержархіву, державних архівних установ України та спеціальних установ СФД:

- цифровізація всіх процесів архівної справи, діловодства та державної системи СФД;

- організація формування і забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ) як складової вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства;

- популяризація архівних документів до пам'ятних дат, подій та ювілеїв визначних осіб в історії України;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері створення та ефективного функціонування державної системи СФД.

З метою реалізації пріоритетних завдань Укрдержархів, архівні установи, спеціальні установи СФД протягом 2020 р. спрямовували свою діяльність за такими напрямами.

1. ЗАКОНОПРОЄКТНА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РОБОТА

Державною архівною службою України у 2020 р. вживалися заходи щодо розроблення та вдосконалення чинних законодавчих актів, перегляду нормативно-правових актів із питань архівної справи, діловодства та СФД.

Протягом 2020 р. Укрдержархівом розроблено 18 проєктів нормативно-правових актів: 1 законопроект, 2 проєкти постанов та 3 проєкти розпоряджень Кабінету Міністрів України, 11 проєктів наказів Міністерства юстиції України з питань архівної справи, діловодства, створення СФД.

Так, зокрема, до Міністерства юстиції України подано:

проект Закону України:

– «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами»;

проекти постанов Кабінету Міністрів України:

– «Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів»;

– «Про внесення змін до Порядку ведення Державного реєстру документів страхового фонду документації України»;

проекти розпоряджень Кабінету Міністрів України:

– «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 р. № 258-рс»;

– «Про внесення змін у додаток 2 до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2002 р. № 137-рт»;

– «Про затвердження номенклатури і норм накопичення матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що підлягає створенню на підприємствах, які належать до сфери управління Державної архівної служби України»;

проекти наказів Міністерства юстиції:

– «Про затвердження правил внесення змін до документів галузевого страхового фонду документації»;

– «Про затвердження Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів»;

– «Про затвердження Змін до Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях»;

– «Про затвердження Змін до Правил роботи архівних установ України»;

– «Про затвердження Змін до Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання»;

– «Про внесення зміни до пункту 3 Положення про Центральний державний архів зарубіжної україніки»;

– «Про внесення змін до Положення про Центральний державний науково-технічний архів України»;

– «Про внесення змін до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних»;

– «Про затвердження Типового положення про комісію з контролю за наявністю, станом та розшуком документів Національного архівного фонду архіву»;

– «Про затвердження Порядку приймання-передавання електронних документів Національного архівного фонду на постійне зберігання»;

– «Про внесення змін до Порядку виконання архівними установами запитів юридичних та фізичних осіб на підставі архівних документів та оформлення архівних довідок (копій, витягів)».

Із підготовлених у 2020 р. Укрдержархівом 17 проектів нормативно-правових актів прийнято:

2 розпорядження Кабінету Міністрів України:

– «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 р. № 258-рс» від 19.08.2020 № 1022-рцт;

– «Про затвердження номенклатури і норм накопичення матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що підлягає створенню на підприємствах, які належать до сфери управління Державної архівної служби України» від 11.12.2020 № 1564-рп;

4 накази Міністерства юстиції України:

– «Про внесення зміни до пункту 3 Положення про Центральний державний архів зарубіжної україніки» від 27.07.2020 № 2547/5;

– «Про внесення змін до Положення про Центральний державний науково-технічний архів України» від 16.11.2020 № 3967/5;

– «Про внесення змін до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних» від 30.12.2020 № 4553/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 30.12.2020 за № 1316/35599;

– «Про затвердження Порядку приймання-передавання електронних документів Національного архівного фонду на постійне зберігання» від 30.12.2020 № 4555/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 30.12.2020 за № 1317/35600.

Крім того, в 2020 р. прийнято 5 наказів Міністерства юстиції України, проекти яких були підготовлені в минулі роки, а саме:

– «Про внесення змін до Порядку приймання-передавання документів Національного архівного фонду та інших архівних документів від однієї архівної установи до іншої» від 19.03.2020 № 1038/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.03.2020 за № 298/34581;

– «Про внесення змін до Положення про Центральну експертно-перевірну комісію Державної архівної служби України» від 06.05.2020 № 1594/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 07.05.2020 за № 419/34702;

– «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 29.11.2013 № 2541/5» від 02.10.2020 № 3448/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 07.10.2020 № 976/35259;

– «Про затвердження Методики оцінювання роботи із забезпечення прав осіб з інвалідністю в Державній архівній службі України та установах, що належать до сфери її управління» від 05.02.2020 № 388/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 07.02.2020 за № 146/34429;

– «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок витребування документів соціально-правового характеру для громадян України, іноземців та осіб без громадянства» від 12.06.2020 № 1964/236, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 15.06.2020 за № 526/34809.

Опрацьовано 36 проєктів нормативно-правових актів, що надійшли на погодження від міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

12 проєктів Законів України:

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру»;

– «Про внесення змін до законодавчих актів України щодо дозвільної системи у сфері господарської діяльності та спрощення доступу на ринки»;

– «Про критичну інфраструктуру та її захист»;

– «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо переміщення та повернення культурних цінностей»;

– «Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють державну статистичну діяльність»;

– «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства»;

- «Про народовладдя через всеукраїнський референдум»;
- «Про пенітенціарну систему»;
- «Про мультимодальні перевезення»;
- «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання»;
- «Про предмети культури»;
- «Про публічні консультації».

Проект Указу Президента України «Про вихід України з Угоди про гуманітарне співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав та Угоди про Раду з гуманітарного співробітництва держав-учасниць СНД».

7 проектів постанов Кабінету Міністрів України:

– «Про внесення змін до Порядку проведення перевірок стану та оцінки мобілізаційної готовності національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, адміністративно-територіальних одиниць України»;

– «Про затвердження переліку важливих державних об'єктів, що підлягають охороні та обороні Національною гвардією України в особливий період»;

– «Деякі питання підготовки проектів актів, інших документів, що готуються органами виконавчої влади, в електронній формі»;

– «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55»;

– «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 р. № 408»;

– «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України»;

– «Про підписання Програми культурного співробітництва між Урядом України та Урядом Італійської Республіки на 2021–2025 роки»;

6 проектів розпоряджень Кабінету Міністрів України:

– «Деякі питання реалізації Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»;

– «Про скасування деяких актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади»;

– «Про заходи з відзначення у 2020 році Дня пам'яті та примирення і 75-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»;

– «Про заходи з відзначення у 2020 році Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України»;

– «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року»;

– «Про затвердження плану заходів із вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні на період 2021–2025 роки»;

3 проекти наказів Міністерства юстиції України:

– «Про внесення змін до Правил ведення нотаріального діловодства»;

– «Про внесення змін до Правил ведення діловодства та архіву арбітражного керуючого»;

– «Про затвердження Змін до Порядку формування та зберігання реєстраційних справ»;

3 спільні проекти наказів Міністерства юстиції і:

– Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про галузевий державний архів Міністерства оборони України»;

– Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України»;

– Міністерства культури та інформаційної політики України «Про внесення змін до Положення про галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті».

Проект наказу Міністерства культури, молоді та спорту України «Про затвердження Положення про Експертно-перевірну комісію Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті».

Проект наказу Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Переліку видів документів гідрометеорологічних спостережень та базових спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища із зазначенням їх строків зберігання».

Проект Кодексу України про адміністративні проступки.

Проект Концепції державної політики з досягнення цілі 12.1 Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

2. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ, ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА СТАНОМ ДІЛОВОДСТВА, ЕКСПЕРТИЗОЮ ЦІННОСТІ ТА ЗБЕРЕЖЕНІСТЮ ДОКУМЕНТІВ В УСТАНОВАХ, ОРГАНІЗАЦІЯХ, НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Із метою забезпечення формування НАФ документами, що відбивають сучасну історію України, на постійне зберігання прийнято 456 387 од. зб. постійного зберігання, з них: 438 673 од. зб. управлінської документації, 3 096 од. зб. особового походження, 14 424 од. зб. науково-технічної документації, 122 од. зб. архівних електронних документів, 20 од. зб. документів особового походження в електронній формі, 52 од. зб. електронних інформаційних ресурсів, 9 086 од. обл. кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів.

Державними архівами забезпечено приймання на постійне зберігання документів із місцевих виборів 2020 р.: 2 849 од. зб. управлінської документації НАФ, 982 од. зб. агітаційної та іншої документації, 202 од. обл. фото- та відеодокументів, 62 електронних інформаційних ресурси, 650 од. зб. документів із кадрових питань (особового складу), 2 819 од. зб. документів тимчасового зберігання, 23 595 пакувань тимчасового зберігання, сформовано 9 колекцій.

У зв'язку з фінансовими перевітками контролюючими органами та повторними виборами в окремих територіальних громадах приймання виборчих документів здійснюватиметься в I кварталі 2021 р.

До НАФ за результатами експертизи цінності документів включено 633 951 од. зб. управлінської документації, 5 800 од. зб. документів особового походження, 13 843 од. зб. науково-технічної документації, 357 од. зб. документів особового походження в електронній формі, 137 од. зб. електронних інформаційних ресурсів, 16 715 од. обл. аудіовізуальних документів.

Від ліквідованих підприємств, установ і організацій прийнято на тривале зберігання 73 671 од. зб. із кадрових питань (особового складу).

У зв'язку з реформуванням органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні державними архівами областей прийнято за 2020 рік документів НАФ: 98 430 од. зб. управлінської документації і 689 од. обл. фотодокументів.

Лідерами з приймання документів на постійне зберігання були Держархів Кіровоградської області (44 221 од. зб.), Держархів Тернопільської області (15 620 од. зб.), фотодокументами – Держархів Волинської області.

Хороші показники з приймання документів на постійне зберігання мають:

– управлінських документів постійного зберігання – ЦДАВО України, Держархів Тернопільської області;

– особового походження – ЦДАМЛІМ України, ЦДАЗУ;

– науково-технічної документації – ЦДНТА України;

– аудіовізуальних документів – ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, Держархів Дніпропетровської області; архівні відділи райдержадміністрацій і міських рад Хмельницької області.

Експертно-перевірними комісіями державних архівів (експертними комісіями архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад) (ЕПК, ЕК) погоджено:

– описи з кадрових питань (особового складу) – на 631 784 од. зб.;

– номенклатури справ 6 121 установ – джерел формування НАФ та установ, у діяльності яких не утворюються документи НАФ.

Науково-технічне опрацювання упродовж 2020 р. здійснювалося державними архівними установами, архівними відділами міських рад (1%), трудовими архівами (0,5%), власними силами підприємств, установ і організацій (95%) та приватними підприємствами (підприємцями) (3,5%), які упорядкували 12 190 229 од. зб. усіх видів документів.

Із них на договірних засадах державними архівами, архівними відділами райдержадміністрацій та міських рад проведено науково-технічне опрацювання 162 859 од. зб. усіх видів документів, зокрема:

– 79 649 од. зб. управлінських документів постійного зберігання підприємств, установ, організацій;

– 28 070 од. зб. управлінських документів тимчасового зберігання;

– 4 079 од. зб. управлінської документації тривалого зберігання;

– 41 257 од. зб. із кадрових питань (особового складу);

– 9 804 од. зб. науково-технічної документації.

Із метою контролю якості проведення експертизи цінності документів, їх описування та укладання довідкового апарату до них, державними архівами Волинської (1), Миколаївської (2), Полтавської (3), Хмельницької (2), Чернігівської (1) областей здійснено 9 виїзних засідань ЕПК.

Із метою удосконалення роботи з документами в установах, організаціях, на підприємствах, що перебувають у зоні комплектування відповідної архівної установи, державними архівами, архівними відділами райдержадміністрацій та міських рад проведено 3 281 перевірку роботи служб діловодства, ЕК та архівних підрозділів, 15 оглядів роботи архівних підрозділів і служб діловодства юридичних осіб – джерел формування НАФ, організовано 618 семінарів із підвищення кваліфікації для працівників діловодних, архівних, експертних

служб. До 598 семінарів і курсів, що проводилися іншими установами, залучалися фахівці державних архівних установ (архівних відділів міських рад).

Центральними державними архівами проведено грошову оцінку 37 документів НАФ: ЦДІАК України (9), ЦДАМЛМ України (16), ЦДІАЛ України (5), ЦДАВО України (7), у т. ч. 8 унікальних документів.

В Україні працює 18 приватних архівів, заснованих фізичними особами та юридичними особами приватного права, в яких зберігається майже 13 976 фондів.

Приватні архіви зберігають понад 426 762 од. зб. із кадрових питань (особового складу) та 5 240 056 од. зб. тимчасового строку зберігання.

Площа приватних архівів складає 19 794 кв. м, у них працює 119 працівників.

Документи з кадрових питань (особового складу), що зберігаються в приватних архівах, включено до описів справ, погоджених ЕПК (ЕК) архівних установ на 66%.

Із кожним роком загострюється проблема комплектування державних архівів через відсутність вільних площ. Майже не комплектувалися державні архіви Львівської, Харківської, Чернівецької областей, м. Києва.

Станом на 01.01.2021 р. юридичними особами – джерелами формування НАФ описано лише 68% документів НАФ, що може спричинити втрату документів НАФ та уповільнити перехід на електронний документообіг.

Водночас в архівних підрозділах юридичних осіб – джерел комплектування державних архівів понад встановлені строки зберігається 2 794 610 од. зб. документів НАФ, порівняно з минулим роком їхня кількість збільшилася на 4%.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБЕРІГАННЯ ТА ОБЛІКУ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ

Можливість повною мірою використовувати документальну інформацію, що зберігається в архівах, забезпечується перш за все умовами її зберігання. Забезпечення умов зберігання інформаційних ресурсів – першочергове стратегічне завдання архівної галузі. Збережені та примножені національні інформаційні ресурси суспільства – це «спроможні» архіви.

Протягом 2020 р. Укрдержархівом було організовано низку заходів, спрямованих на радикальне вирішення проблем розміщення деяких державних центральних архівів.

У зв'язку із закінченням терміну оренди приміщень, в яких розміщувалися центральні державні архіви – ЦДНТА України та ЦДАЗУ – і небажанням пролонгації договорів оренди орендодавцями, Укрдержархівом було вжито заходів щодо якнайшвидшого вирішення цієї проблеми. В найкоротші терміни були розглянуті можливі варіанти переселення, підготовлені та узгоджені плани заходів щодо переміщення цих архівів.

Відповідно до наказів Державної архівної служби від 03.07.2020 № 87 «Про організацію переміщення Центрального державного архіву зарубіжної україніки» та від 14.07.2020 № 98 «Про закріплення приміщень у комплексі споруд центральних державних архівних установ України» ЦДАЗУ, який із часу створення у 2007 р. розміщувався в орендованій будівлі, було переміщене

но до комплексу споруд центральних державних архівів за адресою: м. Київ, вул. Солом'янська, 24 та відновлено його діяльність.

Відповідно до наказів Державної архівної служби України від 16.07.2020 № 99 «Про організацію експертизи приміщень з метою розміщення документів Національного архівного фонду», від 05.08.2020 № 108 «Щодо надання згоди на передачу державного майна в оренду та погодження рішення балансоутримувача про намір передачі майна в оренду» та від 07.08.2020 № 110 «Про заходи щодо переміщення Центрального державного науково-технічного архіву України» було організовано переміщення ЦДНТА України (упродовж 25 років орендував площі у приміщенні колишньої консисторії, з 1993 р. – у власності Свято-Покровського монастиря) до будівлі Бюджетної установи «Фонд», що належить до сфери управління Укрдержархіву, та відновлено діяльність архіву.

Протягом 2020 р. значна увага Укрдержархіву приділялася вирішенню питання поліпшення умов розміщення державних архівів областей.

У 2020 р. Укрдержархів докладав зусиль щодо пошуку приміщень для переміщення фондів Держархіву Одеської області з аварійної колишньої будівлі синагоги, яка за рішенням Одеської обласної ради у 2016 р. передана у власність єврейської громади.

Із метою пошуку варіантів вирішення проблеми розміщення держархіву, 09–11 вересня 2020 р. здійснено робочий візит Голови Державної архівної служби України до м. Одеси. Головним питанням робочих зустрічей був пошук приміщень у м. Одесі, придатних для розміщення держархіву.

Протягом звітного року Укрдержархів підтримав позицію Держархіву Дніпропетровської області щодо звільнення площ архіву орендарем «Комунальний заклад «Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека». В результаті приміщення загальною площею 290,3 м² за адресою: м. Дніпро, вул. Ярослава Мудрого, 10 було вивільнено орендарем та використовується архівом за призначенням.

11 грудня 2020 р. відкрито оновлене приміщення архівного відділу Києво-Святошинської райдержадміністрації площею 250 м² за адресою: м. Київ, вул. Янтарна, 12, яке обладнано додатковими стелажми та повністю відповідає вимогам щодо зберігання документів.

Український інститут національної пам'яті наказом від 02.04.2020 № 21 затвердив проєкт «Реконструкція нежитлових приміщень у будівлі (корпус № 5) для розміщення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті по вул. Пухівській, 7 у м. Києві» та провів презентацію проєкту за участі Міністра культури та інформаційної політики України, Голови Українського інституту національної пам'яті, Голови Державної архівної служби України, керівників архівних установ, представників громадськості та засобів масової інформації.

У цілому по Україні впродовж 2020 р. архівними установами була проведена заміна 18 приміщень загальною площею 2 458,8 м², отримано 40 додаткових приміщень загальною площею 2 214,83 м².

В архівних відділах районних державних адміністрацій була проведена заміна 14 приміщень загальною площею 635 м² (архівні відділи державних адміністрацій Дніпропетровської, Закарпатської, Київської, Сумської, Одеської областей).

Разом із цим, архівні відділи райдержадміністрацій отримали додатково 34 приміщення загальною площею 1 063,93 м², 5 архівних відділів міськрад отримали приміщення загальною площею 229,9 м².

Слід зазначити, що у 2020 р. Дирекція з експлуатації комплексу споруд центральних державних архівних установ України отримала позитивний висновок на добудову за проектом «Реконструкція та розвиток споруд центральних державних архівів України по вул. Солом'янській, 24 в Солом'янському районі м. Києва».

У 2020 р. архівними установами проводилося додаткове встановлення стелажного обладнання: 72 архівні установи збільшили протяжність стелажного обладнання на 7 480,32 пог. м. Серед центральних державних архівів найкращий показник у ЦДНТА України – 294 пог. м.

Додатково встановлено 450,32 пог. м стелажного обладнання у держархівах Закарпатської, Львівської, Хмельницької областей, м. Києва. У 47 архівних відділах райдержадміністрацій та 16 архівних відділах міських рад протяжність стелажних полиць збільшено на 6 424 пог. м.

Державний галузевий архів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації у 2020 р. збільшив протяжність стелажного обладнання на 280 пог. м.

У 2020 р. архівними установами вжито заходів щодо посилення охоронного та протипожежного режимів.

Пожежна сигналізація встановлена у 10 архівних будівлях, охоронна – в 11 будівлях. Відремонтовано 14 пожежних та 14 охоронних сигналізацій, встановлено 3 автоматичні системи пожежегасіння.

Пожежні сигналізації встановлено у 10 приміщеннях архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад, відремонтовано наявні пожежні сигналізації у ЦДІАЛ України і ЦДНТА України, держархівах Закарпатської, Миколаївської, Харківської областей, 8 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад.

Охоронна сигналізація встановлена в ЦДАГО України, проведено ремонт систем охоронної сигналізації у ЦДІАЛ України, державних архівах Херсонської та Чернігівської областей, 9 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад, Галузевому державному архіві Міністерства оборони України.

У 2020 р. із метою забезпечення збереженості документів НАФ в архівосховищах вживалися заходи щодо нормалізації температурно-вологісного режиму. Протягом року встановлено 3 системи кондиціонування повітря в архівосховищах архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад (архівний відділ Добропільської райдержадміністрації (Донецька обл.), архівний відділ Бучанської міської ради (Київська обл.), архівний відділ Горішньо-Плавнівської міської ради (Полтавська обл.). Відремонтовано також 7 систем кондиціонування повітря: ЦДЕА України, Державний архів м. Києва та 5 архівних відділів міських рад.

Значна увага приділялася архівними установами поліпшенню фізичного стану документів НАФ.

На базі Державного центру збереження документів Національного архівного фонду у 2020 р. Укрдержархівом проведено стажування реставраторів державних архівів України з питань консерваційно-реставраційного та брошурувально-палітурного оброблення документів із паперовою основою, ство-

рення страхового фонду на документи НАФ і відновлення інформації зі згаданого тексту.

У 2020 р. архівними установами була продовжена робота щодо поліпшення фізичного стану всіх видів документів, проводилися реставраційно-відновлювальні роботи з документами, дезінфекція, дезінсекція і знепилення справ.

Так, у 2020 р. архівними установами було відреставровано 223 868 арк. документів із паперовою основою, що склало 135% від показника 2019 р. (165 807 арк.), а також 472,42 м² великоформатних документів (карт, креслеників тощо), що склало 208% від показника 2019 р. (226 м²).

Упродовж року архівними установами відремонтовано 1 284 379 арк. документів із паперовою основою, що склало 152% від запланованого показника, а також 264,27 м², що склало 186% від запланованого показника (142 м²) великоформатних документів (карт, креслеників тощо).

Планові показники з опрацювання та підшивки документів у 2020 р. (61 067 од. зб.) були виконані на 134,5% і становлять 82 142 од. зб.

Виконано також всі заплановані обсяги з консерваційно-профілактичного оброблення:

- кінодокументів – на 119,4%;
- фотодокументів – на 101,6%;
- фонових документів – на 115,3%;
- відеодокументів – на 100%.

У 2020 р. архівними установами продовжувалися роботи зі створення страхового фонду на документи: створено страховий фонд на 5 515 од. зб., що перебільшує запланований показник (3 028 од.зб.) на 182% та на 130,2% показник минулого року (4 232 од. зб.).

Із метою поліпшення умов зберігання у 2020 р. архівними установами закартоновано 500 469 од. зб. при плані 292 299 од. зб. (171,2%), перекартоновано 173 365 од. зб. при плані 62 814 од. зб., що склало 276% від запланованого обсягу.

Перевіряння наявності залишалось одним із пріоритетних завдань державних архівів, планові показники в цілому виконано та перевиконано.

У 2020 р. перевірено наявність:

- документів із паперовою основою близько 2 млн од. зб. що склало 117% від плану;
- 750 од. зб. кінодокументів – 99,73% від плану;
- 80 601 од. зб. фотодокументів – 106,7% від плану;
- 1 939 од. зб. фонових документів – 120,4% від плану;
- 289 од. зб. відеодокументів – 103% від плану.

У 2020 р. підбито підсумки виконання у 2019 р. заходів Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 рр., затвердженої наказом Держкомархіву від 10.11.2009 № 190 (далі – Програма).

Так, держархівними (центральними, обласними, міським) згідно із планом заходів Програми у 2019 р. було заплановано перевірити 5 186 фондів та комплексів 1 663 775 од. зб. Перевірено у 2019 р. 5 010 фондів 1 979 293 од. зб., що складає 96% від запланованої кількості фондів та 118% від запланованої кількості од. зб. Перевиконання у кількості од. зб. відбулося за рахунок ЦДАВО України, ЦДАК України, ЦДАЛ України, ЦДКФФА імені Г. С. Пшеничного,

ЦДАМЛМ України, держархівів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької областей та м. Києва.

Протягом 2019 р. не виявлено 1 918 од. зб., із них вперше не виявлено 1 313 од. зб., знайдено протягом 2019 р. 294 од. зб.

За результатами перевіряння виявлено 11 445 од. зб., що потребують дезінфекції, 8 622 од. зб., що потребують дезінсекції, 11 761 од. зб., що потребують реставрації, 21 970 од. зб., що потребують ремонту, 80 855 од. зб., що потребують опрацювання та підшивки.

Загалом за Програмою упродовж 2009–2019 рр. перевірено 20 601 204 од. зб., що складає 106 % від запланованої кількості од. зб. і 51% від загальної кількості од. зб., що зберігалися в держархівах станом на 01.01.2009 р.

Центральними держархівами перевірено протягом 11 років 68% від загальної кількості од. зб. та 132% від запланованої Програмою на 2009–2019 рр. кількості од. зб. Держархівами областей та м. Києва перевірено протягом 11 років 48% від загальної кількості од. зб. та 101% від запланованої Програмою на 2009–2019 роки кількості од. зб.

У 15 держархівах перевірено 50% і більше від загальної кількості од. зб. на момент планування.

Відповідно до звітів, у 2020 р. держаними архівними установами проведено перевіряння наявності 2 088 081 од. зб. та 2 763 од. зб. страхового фонду.

У рамках Програми проведено аналіз фізичного стану документів у державних архівах за 2019 р. Результати розглянуто на засіданні Центральної комісії Державної архівної служби з контролю за наявністю, станом та розшуком документів Національного архівного фонду та доведені до відома державним архівам.

У 2020 р. стартувала Програма здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів Національного архівного фонду на 2020–2024 рр., яка схвалена на засіданні Центральної комісії Державної архівної служби з контролю за наявністю, станом та розшуком документів Національного архівного фонду (протокол від 31.10.2019 № 2) і затверджена наказом Державної архівної служби від 13.11.2019 № 103.

Упродовж звітнього періоду продовжувалася робота з обліку документів НАФ, що зберігаються в архівних установах, удосконалення внутрішньої облікової документації, уточнення складу та обсягу фондів.

Так, у центральних державних архівах, державних архівах областей та м. Києва станом на 01.01.2021 р. зберігається 45 746 682 од. зб. документів НАФ із паперовою основою та 1 457 812 од. зб. аудіовізуальних документів НАФ. Загалом, кількість документів НАФ, які зберігаються в архівних установах та архівних підрозділах усіх ланок і підпорядкування, становить 82,7 млн од. зб. та од. обл.

У 2020 р. у державних архівах тривала робота щодо перегляду документів із метою виявлення унікальних документів НАФ. З цією метою переглянуто 13 тис. од. зб. документів із паперовою основою, 664 од. зб. документів особового походження, 801 од. зб. науково-технічної документації, 2 тис. од. зб. фотодокументів. Виявлення унікальних документів проводили ЦДАВО України, ЦДАК України, ЦДАЛ України, ЦДККФА України імені Г. С. Пшенич-

ного, ЦДАМЛМ України, ЦДНТА України, 11 державних архівів областей та м. Києва.

Відповідно до встановлених нормативних вимог Анотовані переліки виявлених унікальних документів надсилалися державними архівами на розгляд та погодження ЦЕПК Державної архівної служби України.

У 2020 р. згідно з рішенням ЦЕПК Державної архівної служби України погоджено анотований перелік на 3 унікальні документи ЦДАВО України (протокол від 23.06.2020 №2) та 2 унікальні документи ЦДІАЛ України (протокол від 30.07.2020 № 3). Відомості про ці документи внесено до розділу «Унікальні документи Національного архівного фонду» Державного реєстру національного культурного надбання. Станом на 01.01.2021 р. до розділу Унікальні документи Національного архівного фонду Державного реєстру Національного культурного надбання внесено відомості про 440 унікальних документів.

Із метою задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів людини на оновленому офіційному вебпорталі Державна архівна служба України вперше у вільному онлайн-доступі презентувала колекцію унікальних документів НАФ, де на сьогодні представлено інформацію про 440 унікальних документів НАФ, що зберігаються в архівосховищах 22 державних архівів, та їхні цифрові копії.

ЦДІАК України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДАМЛМ України, держархівами Дніпропетровської, Житомирської, Сумської, Херсонської, Черкаської областей у 2020 р. застраховано 30 унікальних документів.

Одним із стратегічних напрямів організації доступу до архівної інформації є оцифрування документів НАФ. Так, упродовж 2020 р. оцифровано 74 183 од. зб. та од. обл. документів НАФ.

Лідерами із оцифрування документів у звітному році є ЦДІАЛ України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДНТА України, держархіви Закарпатської, Київської, Тернопільської областей.

Упродовж року архівами оцифровано 15 063 описи. Найкращі показники у ЦДАВО України, ЦДАГО України, державних архівах Житомирської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Чернігівської областей.

Удосконалено та переведено в електронний вигляд 2 907 описів.

Незважаючи на проведені заходи, спрямовані на поліпшення умов зберігання документів НАФ, питання зміцнення матеріально-технічної бази архівних установ залишається досі одним із найактуальніших.

Так, за результатами 2020 р. залишилося невирішеним питання розміщення ЦДАМЛМ України. Позиція Національного заповідника «Софія Київська» та Міністерства культури та інформаційних технологій України щодо нецільності продовження договору оренди будівлі колишньої бурси залишається незмінною. Пошук приміщення, придатного для розміщення ЦДАМЛМ України (оглянуто 5 приміщень) не дав позитивних результатів.

Остаточо не вирішено питання переміщення фондів Держархіву Одеської області з аварійної будівлі колишньої синагоги, які відповідно до розпорядження Ізмаїльського міського голови від 03.08.2017 № 386-р тимчасово зберігаються в Комунальній установі «Ізмаїльський архів».

Ступінь заповнення стелажним обладнанням архівів залишається критичним.

Станом на 01.01.2021 р. повністю вичерпано можливості для приймання документів на зберігання у 3 центральних державних архівах (ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДІАЛ України), 6 державних архівах областей (Київської, Львівської, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької), а також м. Києва. Сховища 3 центральних державних архівів (ЦДАГО України, ЦДНГА України, ЦДАМЛМ України) та 11 державних архівів областей (Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Чернігівської) заповнені на 90–99%.

У центральних і обласних державних архівах близько 12,17% од. зб. управлінської документації зберігається у незакартенованому стані.

Викликає занепокоєння стан захищеності архівних будівель через дефіцит фінансування: низка державних архівів була змушена замовляти послуги охорони підрозділами поліції охорони лише у позаробочий час.

Продовжує залишатися проблема оснащення архівних установ охороною сигналізацією, сучасними протипожежними засобами, системами вентиляції і кондиціонування повітря, новітніми технічними засобами для дезінсекції, дезінфекції документів.

Обсяги реставрації та ремонту документів НАФ в архівних установах залишаються недостатніми.

Досі залишається недостатнім рівень оцифрування документів, обумовлений нестачею відповідного обладнання.

4. ІНФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ПРО РОБОТУ УКРДЕРЖАРХІВУ, АРХІВНИХ УСТАНОВ ТА УСТАНОВ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Робота Укрдержархіву, архівних установ та установ СФД базується на принципах відкритості і прозорості, що передбачає доступність інформації про їхню роботу, проведення прозорих консультацій, публічних інформаційних заходів із безпосередньою участю громадськості.

Взаємодія з громадськістю та засобами масової інформації

2020 р. охарактеризувався конструктивною взаємодією Укрдержархіву з громадською і науково-експертною радами при Державній архівній службі

України. Усі засідання цих рад (у т. ч. у режимі відеоконференції) відбувалися за участі керівництва та відповідальних працівників Укрдержархіву.

Починаючи з березня 2020 р., Укрдержархів та архівні установи, установи СФД вимушені були змінити формат комунікацій з інститутами громадянського суспільства та засобами масової інформації через поширення пандемії COVID-19, зосередившись на віддалених формах взаємодії з ними; більшість спільних заходів відбувалася у режимі відеоконференцій або із дотриманням протиепідемічних заходів (дистанція, масковий режим, використання анти-септичних засобів та рукавичок).

Із метою поліпшення комунікаційно-інформаційної політики, відповідно до наказу Укрдержархіву від 16 квітня 2020 р. № 38 (зі змінами), унормовано наповнення офіційної сторінки Державної архівної служби України у соціальній мережі Facebook та проводиться розміщення відеоматеріалів на офіційному каналі комунікації YouTube. Наказом Укрдержархіву від 3 вересня 2020 р. № 115 затверджено логобук Державної архівної служби України.

На посилення координації інформаційної діяльності Укрдержархіву та установ, що належать до його сфери управління, спрямовані накази Укрдержархіву від 30 червня 2020 р. № 86 «Про забезпечення інформаційно-комунікаційного супроводження суспільно значущих заходів та взаємодію із засобами масової інформації», від 13 липня 2020 р. № 96 «Про забезпечення взаємодії структурних підрозділів Укрдержархіву під час планування та організації консультацій з громадськістю», від 13 жовтня 2020 р. № 132 «Про затвердження Положення про громадську раду при Державній архівній службі України».

Наказом Укрдержархіву від 19 червня 2020 р. № 81 «Про внесення змін до наказу Державної архівної служби України від 26.12.2018 № 90» за управлінням комунікації Укрдержархіву закріплено організацію та технічний супровід засідань громадської ради при Укрдержархіві. Новий склад науково-експертної ради затверджений наказом від 11 червня 2020 р. № 71, а наказом Укрдержархіву від 17 червня 2020 р. № 79 затверджено Орієнтовний план проведення Державною архівною службою України консультацій з громадськістю на друге півріччя 2020 р.

Члени громадської та науково-експертної рад при Державній архівній службі беруть постійну участь у публічних заходах, організованих Укрдержархівом (колегіях, міжвідомчих нарадах, семінарах, круглих столах, конференціях, прес-конференціях, громадських обговореннях, відкритті виставок фото- та архівних документів, презентаціях видань тощо). Рівень пропозицій, які надавалися громадською та науково-експертною радами при Державній архівній службі під час обговорення проектів нормативно-правових актів, є достатньо високим. Працівниками Укрдержархіву також розглядалися пропозиції, що надходили від громадськості під час проведення електронних консультацій.

Із метою підготовки установчих зборів для формування нового складу громадської ради при Укрдержархіві 26 жовтня 2020 р. затверджено склад ініціативної групи на паритетних засадах із представників Укрдержархіву та громадської ради у кількості 8 осіб.

Відбулося 2 засідання ініціативної групи (5 листопада та 8 грудня 2020 р.) у режимі відеоконференції із застосуванням Zoom, на останньому з яких прийнято рішення провести установчі збори для формування нового складу

громадської ради при Укрдержархіві 22 грудня 2020 р. та допустити до участі у цих зборах всіх кандидатів, від яких отримано відповідні документи.

На період підготовки та проведення установчих зборів для формування нового складу громадської ради, до дати затвердження та оприлюднення наказу Укрдержархіву про затвердження складу громадської ради на 2021–2022 рр., діючим залишався попередній склад, обраний на 2019–2020 рр.

Члени громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві, представники інститутів громадянського суспільства, які не є членами цих рад, а також представники наукових інституцій та закладів освіти вищого рівня взяли активну участь в обговоренні проєкту Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року, публічне обговорення якої відбулося 16 вересня 2020 р. на території Комплексу споруд ЦДА України.

У рубриці «Консультації з громадськістю» розділу «Громадянам» офіційного вебпорталу Укрдержархіву з метою проведення електронних консультацій з громадськістю було розміщено 5 проєктів нормативно-правових актів, зокрема проєкти наказів Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних» та «Про затвердження Типового положення про комісію з контролю за наявністю, станом та розшуком документів».

Інформація та звітні матеріали про діяльність громадської та науково-експертної рад оприлюднені на офіційному вебпорталі Укрдержархіву у рубриках «Громадська рада», «Науково-експертна рада» розділу «Дорадчі органи».

У своїй роботі Укрдержархів дотримується вимог Регламенту Кабінету Міністрів України в частині зазначення у пояснювальних записках до проєктів нормативно-правових актів інформації про результати проведення консультацій з громадськістю, пропозицій та зауважень громадськості і ступеня їх врахування, запропонованих шляхів мінімізації негативних наслідків неврахування таких пропозицій та зауважень, а також способів врегулювання конфлікту інтересів.

Організовано роботу зі структурними підрозділами з формування проєкту орієнтовного плану проведення Укрдержархівом консультацій з громадськістю на 2021 р.

Незважаючи на обмеження, спричинені COVID-19, у 2020 р. Укрдержархів та державні архіви взяли участь у проєктах спільно з інститутами громадського суспільства: інтернет-проєкті «Крим – це Україна»; інтернет-проєкті Міжнародної ради архівів із розміщення інформації про електронні ресурси на інтерактивній мапі МРА; грантових проєктах Українського культурного фонду, зокрема у проєкті «Культурна спадщина»; проєкті «Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі»; «Імена самостійної України», проєкті з формування бази даних про учасників визвольного руху; проєкті з благодійною організацією «Благодійний фонд «Меморіал Голокосту «Бабин Яр», завдяки якому на початку грудня 2020 р. стали доступними тисячі електронних копій архівних документів періоду окупації Києва 1941–1943 рр., актових книг РАЦСів, довідкових картотек, фондів районних управ, а також документів, що стосуються трагічних подій у Бабиному Яру.

Укрдержархівом вжито заходів для відновлення науково-пошукового інтернет-проєкту «Український мартиролог ХХ століття»: проведено 2 засідання міжвідомчої робочої групи (17.06.2020, 16.12.2020), відновлену базу даних,

яка містить інформацію про репресованих осіб (57 802), розміщено на офіційному вебпорталі Укрдержархіву.

За участі керівництва Укрдержархіву проведено онлайн-лекції для студентів, а саме: 5 жовтня 2020 р. – для студентів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2 грудня 2020 р. – для студентів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, під час яких Голова Державної архівної служби обговорив із студентами основні напрями реформування архівної галузі.

Упродовж року забезпечено інформаційний супровід офіційного вебпорталу Укрдержархіву та інформаційне наповнення офіційних сторінок Державної архівної служби України в соціальній мережі Facebook та каналі комунікацій YouTube.

Відбулася зміна рубрик вебпорталу Укрдержархіву, забезпечено постійний супровід/внесення змін до рубрик: «Новини», «Анонси», «Міжнародне співробітництво», «Дорадчі органи», «Громадянам», «Пресцентр», «Укрдержархів», а також оновлення рубрик англomовної версії вебпорталу Укрдержархіву, переклад рубрики «News», наповнення рубрики «About us», розпочато роботу з підготовки матеріалів для наповнення рубрики «Archives of Ukraine».

Запроваджено публікацію на вебпорталі Укрдержархіву щомісячного дайджесту з інформацією про оцифровані та доступні в режимі онлайн документи НАФ та довідковий апарат до них.

Із метою впровадження у практичну діяльність державних архівних установ нової комунікативної політики, направленої на публічність та відкритість інформації про роботу працівників архівної галузі напередодні святкування професійного свята архівістів – Дня працівників архівних установ Укрдержархівом та державними архівними установами проведено флешмоб, метою якого було формування лояльного інформаційного середовища, підвищення рівня відкритості та довіри у відносинах між державними архівними установами та користувачами, суспільством в цілому, створення позитивного іміджу архівів всередині країни та поза її межами.

На власних вебсайтах (українська та англійська версії) державними архівними установами створено спеціальні іміджеві рубрики «З життя архіву», «Як ми працюємо», інші, які містять інформацію про пріоритети архіву, щоденну роботу працівників архіву за напрямами діяльності, досягнення, планові показники, іміджеві фото робочих кімнат, сховищ, читальних залів, столів довідок, працівників архіву за роботою, колективу в цілому, а також іміджеві відеоролики «Екскурсія архівом», «Шукай в архівах», «Що ми зберігаємо», «Як живе колектив» тощо.

Окрім власних вебсайтів державних архівних установ, іміджеві рубрики та відеоролики було розміщено на офіційних сторінках архівів у соціальних мережах, а також оприлюднено на сторінці Facebook відкритої групи «Доступ до архівів».

До складу дорадчих органів більшості архівних установ включено представників інститутів громадянського суспільства.

Серед проєктів, реалізованих державними архівами спільно з інститутами громадянського суспільства, слід відмітити роботу ЦДАМЛМ України з підготовки випуску тематичного журналу «Антиквар» (№ 2 (116), 2020) «ЦДАМЛМ України: Архів людських долі» про численні архівні фонди

ЦДАМЛІМ України; спільний проєкт ЦДАГО України у партнерстві з Архівними Інформаційними Системами зі створення електронного ресурсу – E-resource онлайн доступу до фондів архіву, створеного на базі платформи «Archium»; проєкт Держархіву Львівської області з оцифрування ілюстрованого журналу для української дітвори «Малі друзі», який видавався у 1937–1944 р. «Українським Видавництвом» у містах Львові та Кракові.

Продовжено реалізацію проєктів «АРХІВажлива СПРАВА», «Мистецькі зустрічі в Архіві-музеї», «Архів-музей на допомогу вчителям», «Франківці у фондах архіву-музею», «Територія АРХІВ: діалог з документом» (ЦДАМЛІМ України), «Гортаючи архівні сторінки», «Українська революція: архівні хроніки» (ЦДАВО України), якими передбачено заходи з популяризації документальної спадщини архівів; онлайн-проєкти E-Archive, E-Directory, E-Service ЦДІАК України та інші, започатковані державними архівами у попередні роки.

Участь громадян у формуванні та реалізації державної політики багато в чому залежить від їх поінформованості. Співпраця Укдержархіву та державних архівних установ, спеціальних установ СФД із засобами масової інформації та інститутами громадянського суспільства спрямована на забезпечення доступу громадян до офіційної інформації про їхню діяльність. Зазначене питання перебуває під постійним контролем керівництва Укдержархіву.

Для забезпечення оперативного реагування на інформацію, розміщену у ЗМІ про діяльність Укдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ СФД в Укдержархіві щотижня здійснюється моніторинг із використанням системи моніторингу «UAReport» на базі Інформаційного центру «Електронні вісті».

У 2020 р. до Укдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ СФД інформаційні запити та скарги від представників засобів масової інформації на неналежний розгляд їх запитів не надходили.

За участі Укдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ СФД вийшло 192 телесюжети та телепередачі, 143 радіосюжети та радіопередачі, опубліковано у друкованих періодичних ЗМІ 964 статті. Центральні державні архіви підготували 38 телесюжетів та телепередач, 5 радіосюжетів, 95 публікацій у пресі; держархіви областей – 133 телесюжети та телепередачі, 82 радіосюжети, 225 публікацій у пресі; архівні відділи райдержадміністрацій – 5 телесюжетів та телепередач, 38 радіосюжетів, 460 публікацій у пресі; архівні відділи міських рад – 11 телесюжетів та телепередач, 14 радіосюжетів, 177 публікацій у пресі; галузеві державні архіви – 5 телесюжетів та телепередач, 4 радіосюжети, 7 публікацій у пресі.

На відміну від попередніх років у поточному році керівництвом Укдержархіву надано понад 30 інтерв'ю ЗМІ, серед яких слід відмітити інтерв'ю Голови Державної архівної служби України А. Хромова:

– загальнонаціональному інформаційному каналу Україна 24 про діяльність українських архівів (11.01.2020);

– у програмі «Культура діалогу» на UA:Культура про діяльність Укдержархіву та системи архівних установ, присвячене проблемам та перспективам подальшого розвитку (27.02.2020);

– на Громадському радіо про репрезентацію унікальних архівних доку-

ментів онлайн – першу спробу змінити стереотипне уявлення про Державну архівну службу (13.05.2020);

– у рамках презентації всеукраїнського онлайн-банку архівних, музейних, науково-публіцистичних, просвітницьких та інформаційно-аналітичних матеріалів на підтвердження тісного зв'язку Криму з материковою Україною «Крим – це Україна» (15.06.2020);

– під час прес-конференції в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ» про розсекречення Державною архівною службою України архівних документів комуністично-тоталітарного режиму 1917–1991 років (30.07.2020);

– у рамках проекту «Позиція» ТК «Рада» про Стратегію розвитку архівної справи до 2025 року (06.10.2020);

– журналістам Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» про те, що Україна – це одна з країн Європи з найбільшим масивом архівних справ (14.10.2020);

– у програмі «Екологія успіху» на ЕСО TV про Стратегію розвитку архівної справи до 2025 року (27.10.2020);

– у програмі «Офіційна розмова» на телеканалі ДОМ про розсекречення архівів та оцифрування документів (29.10.2020);

– під час прес-конференції в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ» про відновлений науково-пошуковий інтернет-проект «Український мартиролог ХХ століття» (09.11.2020),

– у програмі «Згадати все» на Радіо Культура про досягнення Державної архівної служби України у 2020 р.,

а також інтерв'ю першої заступниці Голови Державної архівної служби України Т. Ємельянової в ефірі програми «Імператив» на UA:Радіо Культура про цифровізаційні процеси в архівній галузі, які потребують належного науково-методологічного супроводу (12.05.2020) та інтерв'ю заступниці Голови Державної архівної служби України Л. Левченко в ефірі на Радіо Культура про Стратегію розвитку регіональних архівів України (26.09.2020).

Наказом Укрдержархіву від 20 липня 2020 р. № 138 «Про організацію видання науково-практичного журналу «Архіви України» затверджено новий склад та положення про редакційну колегію журналу. Створено україно- та англомовні версії вебсайту журналу.

Наказами Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 24 вересня 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України» та від 26 листопада 2020 р. № 1471 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів МОН України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188» науково-практичний журнал «Архіви України», засновником якого є Державна архівна служба України, включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» за спеціальностями 032 «Історичні науки» та 029 «Соціальна комунікація».

Активними у поточному році у підготовці телепередач та телесюжетів були ЦДАВО України, ЦДАГО України, держархіви Вінницької, Дніпропетровськ, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопіль-

ської, Херсонської, Черкаської областей.

Найактивніше публікуються у пресі матеріали УНДІАСД, ЦДАГО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДІАК України, ЦДНТА України, ЦДАМЛІМ України, ЦДЕА України, ЦДАЗУ, держархівів Волинської, Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей.

Варто відмітити роботу в цьому напрямі галузевих державних архівів Мініборони та УНП.

На постійній основі з електронними ЗМІ співпрацюють ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДІАК України, ЦДНТА України, ЦДАМЛІМ України, ЦДАЗУ, держархіви Волинської, Вінницької, Донецької, Закарпатської, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської областей.

Постійні рубрики на телеканалах мають держархіви Вінницької (ТРК «Вінтера»), Кіровоградської (ОДТРК), Одеської (ТРК «Град», «Глас»), Полтавської (ПАТ НТУ «Полтавська філія телерадіокомпанії «Лтава», студія «Місто»), Херсонської (ПАТ «НСТУ Херсонська регіональна дирекція «Скіфія», ТРК «ВТВ плюс»), Хмельницької (ХОДТРК «Поділля-центр»), Чернівецької (ТРК «Буковина»), Чернігівської (ПАТ НСТУ «Чернігівська регіональна дирекція») областей, м. Києва («ТРК «Київ»).

Рубрики на радіо мають державні архіви Одеської («FM 1»), Хмельницької (Хмельницька регіональна дирекція «Поділля-Центр»), Чернігівської (ПАТ «НСТУ» «Чернігівська регіональна дирекція») областей, м. Києва («Голос Києва»).

Варто відмітити роботу з підготовки радіопередач та радіосюжетів ЦДАВО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархівів Донецької, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей.

У друкованих виданнях рубрики мають УНДІАСД («Діловодство та документообіг», «Кадровик України», «Діловодство»), ЦДАГО України («Голос України», газета Ради національних спільнот України), ЦДНТА України («Харьковские известия», «Время»), ЦДЕА України («Діловодство та документообіг»), держархіви Волинської («Волинська газета»), Закарпатської («Новини Закарпаття»), Київської («Час Київщини»), Кіровоградської («Народне слово», «Наше місто», «21-й канал»), Полтавської («Зоря Полтавщини», «Полтавські єпархіальні відомості»), Одеської («Одеські архіви»), Рівненської («Волинський монітор», «Рівне Вечірнє», «Сім днів»), Сумської («Наша історія»), Херсонської («Надніпрянська правда»), Чернівецької («Час»), Чернігівської («Світ-інфо», «Панорама») областей.

Діяльність Укрдержархіву та державних архівних установ висвітлювалася в ефірі: «UA:Перший», «Rada TV», «УКРАЇНА 24», «ТВОEMISTO.TV», (ТСН) «Студія 1+1», «ICTV», «СТБ», «UA: Радіо Культура», Українське радіо «Дзеркало історії», ТК «А1», «Думская», ТК «Odessit.ua», «TV-4», «UA:-Тернопіль», ТРК «UA:Черкаси», «5 Канал», «Київ», «UA:Кропивницький», «UA:Суспільне», «UA:Житомир», «UA: Харків», «Poltavske TV», ПАТ НСТУ Чернігівська регіональна дирекція, «ІНТБ», «Класне радіо м. Костянтинівка», ТРК Донбас, Донеччина TV, «Медіа-інформ», «7 канал», «Регіональна дирек-

ція UA:ХЕРСОН», «UA:Вінниця», «Українське радіо – Луцьк», «Громадське інтерактивне телебачення».

Взаємодія спеціальних установ СФД із ЗМІ та громадськими організаціями носить обмежений характер, що пояснюється специфікою їхньої діяльності. Основна форма інформування про діяльність – розміщення відповідної інформації на власному вебсайті та публікація фахових статей у науково-технічних журналах, збірниках матеріалів наукових конференцій певної тематики.

Варто відзначити організацію роботи взаємодії зі ЗМІ та громадськістю у 2020 р. ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДІАЛ України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДНТА України, ЦДАМЛМ України, ЦДАЗУ, держархівів Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей, м. Києва. Позитивним є осучаснення методів роботи з інформування громадськості про діяльність державних архівів за допомогою супроводу власних сторінок архівів у соціальній мережі Facebook, комунікаційних каналах YouTube, Telegram.

Тематика інформацій про діяльність Укрдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ СФД є досить різноманітною та цікавою, більшість інформацій підготовлено на достатньо високому професійному рівні.

Усіма архівними установами проводилися відкриті уроки та лекції для учнів старших класів середніх та студентів вищих навчальних закладів, працівники архівних установ брали активну участь у семінарах, круглих столах, науково-практичних та краєзнавчих конференціях, більшість з яких проходили в режимі віддаленого доступу із застосуванням Інтернет-сервісу Zoom. Покращилася ситуація з оперативним оновленням та наповненням рубрик «Новини», «Анонси», «Прес-центр/Архів у ЗМІ» на офіційних вебсайтах архівних установ.

Незважаючи на те, що у зв'язку з пандемією COVID-19 архівними установами практично не проводилися масові публічні інформаційні заходи, увага до їхньої діяльності зі сторони ЗМІ збільшилася, з'явилися позитивні публікації в пресі про роботу архівістів. Впровадження у 2020 р. нових методів дистанційної роботи, відкритість власних комунікативних каналів (вебсайти, сторінки у соціальних мережах) Укрдержархіву та архівних установ стали підставою для визнання за результатами дослідження, проведеного Інститутом розвитку інформації (IDFI, Грузія), комунікативної, інформаційної політики Укрдержархіву в розрізі роботи в період пандемії коронавірусу найбільш активною та відкритою для користувачів.

Виконання запитів

У 2020 р. на розгляд до архівних установ надійшло 417 099 запитів, з яких 151 685 запитів (39%) прийнято на особистому прийомі керівництвом установи, працівниками столів довідок архівних установ та розглянуто від іноземців 11 591 запит. Архівними установами виконано 417 099 запити, з позитивним результатом 303 622 запити (на 15,7 % менше ніж у 2019 р.), а також розглянуто 17 430 непрофільних запитів.

Виконані архівними установами запити за видами поділяються таким чином:

– 44 950 **тематичних запитів** (на 83% більше ніж у 2019 р.), із позитивним результатом виконано 33 502 запити, що стосувалися виявлення відомостей про реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ та організацій, зміни в адміністративно-територіальному поділі, історію культових споруд, з краєзнавчої тематики тощо.

Найбільшу кількість таких запитів виконали з позитивним результатом ЦДАВО України (436), ЦДАК України (284), ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного (182), держархіви Волинської (931), Закарпатської (387), Запорізької (397), Львівської (305), Чернігівської (231) областей, м. Києва (264), архівні відділи райдержадміністрацій Вінницької (1 252), Івано-Франківської (1 533), Київської (4561), Полтавської (1425), Тернопільської (2 664), Хмельницької (2 583) областей;

– 31 532 **біографічні запити**, з позитивним результатом виконано 16 018 запитів. Найбільшу кількість таких запитів виконали ЦДАК України (1 221), держархіви Вінницької (3 144), Житомирської (7 580), Хмельницької (2 507) областей.

– 4 841 **генеалогічний запит** (на 2% більше ніж у 2019 р.), з них виконано 2 191 запит із позитивним результатом (на 2% більше ніж у 2019 р.). Найбільше таких запитів виконали ЦДАЛ України (1 082), ЦДАК України (307), держархіви Київської (90), Харківської (87), Черкаської (97) областей.

При виконанні біографічних та генеалогічних запитів архіви керуються такими документами: методичні рекомендації «Виконання державними архівами України генеалогічних запитів», пам'ятка «Методика генеалогічного пошуку в Державному архіві Дніпропетровської області», «Робоча інструкція з наведення довідок генеалогічного характеру за документами Державного архіву м. Києва», «Проведення генеалогічних досліджень за документами Державного архіву Київської області», «Порядок виконання запитів у Центральному державному електронному архіві України», «Виконання запитів за

генеалогічною тематикою», «Проведення генеалогічних досліджень за документами Державного архіву Черкаської області».

Архівні установи співпрацюють з «Family Tree», «Центр генеалогічних досліджень», «Дніпровське генеалогічне товариство», «Центр генеалогічних досліджень м. Київ»;

– 75 114 **майнових запитів** (на 6% більше ніж 2019 р.), із позитивним результатом виконано 63 786 запитів. Найбільшу кількість таких запитів, що стосувались підтвердження майнових прав на землю та нерухоме майно, виконали держархіви Волинської (1 272), м. Києва (533), Миколаївської (566) областей та архівні відділи міськрад Вінницької (9 683), Івано-Франківської (4 005), Рівненської (4 179), Сумської (5 135), Хмельницької (6 433) областей;

– 243 232 **запити соціально-правового характеру**, з позитивним результатом виконано 188 125 запитів. Найбільше таких запитів виконали ЦДАГО України (305), ЦДАЛ України (222), держархіви Дніпропетровської (1 204), Львівської (5 498), Одеської (2041), Сумської (1 613), Чернігівської (1 461) областей. Від 4,6 тис. до 9,2 тис. запитів соціально-правового характеру виконали архівні відділи райдержадміністрацій Івано-Франківської, Львівської, Херсонської, Тернопільської областей, від 8,1 тис. до 17,7 тис. запитів соціально-правового характеру виконали архівні відділи міськрад Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Сумської.

Центральні державні архіви виконали 748 запитів соціально-правового характеру, держархіви областей – 24 808 запитів, архівні відділи райдержадміністрацій – 80 248 запитів, архівні відділи міськрад – 82 331 запит.

Тематика запитів соціально-правового характеру у 2020 р. стосувалася: реєстрації актів цивільного стану та національності; трудового стажу та розміру заробітної плати; політичних репресій та розкуркулення; участі у підпільному та партизанському русі у період Другої світової війни; перебування на окупованій території, в евакуації, примусового вивезення до Німеччини, присвоєння нагород і медалей, наукових ступенів та вчених звань; навчання тощо.

Тривала робота зі створення баз даних (переліків), каталогів, інших довідково-пошукових засобів. Поширення державними архівами інформації про склад і зміст документів, місце зберігання документів ліквідованих установ (підприємств, організацій), іншої інформації довідкового характеру через власні вебсайти та засоби масової інформації сприяло зменшенню кількості непрофільних запитів від заявників.

Видавнича діяльність

Серед видань, що вийшли друком або були підготовлені в електронному вигляді у 2020 р., варто відзначити:

– документальні збірники «Репатріація мешканців Закарпаття з країн Європи та інших держав світу: з таборів іноземних – в радянські. 1944–1945 рр.» (Держархів Закарпатської обл.), «Цехова книга м. Томошполя XVIII – поч. XIX ст. Документи. Джерелознавче дослідження» (Держархів Вінницької обл.), «Друга світова війна. 1939–1945. Полтавський вимір. Події. Постаї. Документи: у 3 кн. Кн. 1: Процеси. Діячі. Рефлексії» (Держархів Миколаївської обл.);

– довідково-інформаційні видання за програмою «Архівні зібрання України». Серія «Спеціальні довідники» – «Державний архів Вінницької облас-

ті: анотований реєстр описів. Фонди партійних та комсомольських органів. Електронна версія. (Держархів Вінницької обл.)» Державний архів Київської області. Анотований реєстр описів. Т. 2. Ч. 2. Фонди періоду після 1917 року» (Держархів Київської обл.), «Довідник до архівних фондів нотаріальних контор і нотаріусів із анотаціями нотаріальних актів та іменним покажчиком. ISBN 978-617-576-118-2» (Держархів Миколаївської обл.);

– науково-популярні та інші видання – «Альбом-каталог «ОЛЕКСАНДР БОГОМАЗОВ. Творча лабораторія» (ЦДАМЛМ України), «Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2021 рік» (Держархів Волинської обл.), «Щоденний запис кінного походу: 30 років по тому. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 136 с.: ISBN 978-966-949-580-8 (Держархів Вінницької обл.), «Давні монастирі Мукачівської єпархії (1360–1900 рр.). Зведений предметно-тематичний каталог документів Державного архіву Закарпатської області. Фонд № 64, описи №№ 1, 4, 5. Фонд № 151, описи №№ 1, 5–6, 22, 25» (Держархів Закарпатської обл.);

– науково-популярне видання «Журнали зборів Катеринославської міської думи. Серпень–грудень» 1917 р. / Державний архів Дніпропетровської області; уклад. Н. Л. Юзбашева; ред.: Н. Л. Юзбашева (відповід.), В. Я. Яценко. Дніпро: Герда, 2020. 524 с. ISBN 978-617-7639-43-4 визначено переможцем конкурсу імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства.

Варто відзначити науково-публікаційну роботу ЦДАМЛМ України. У 2020 р. підготовлено 24 публікації, серед яких альбоми, тематичні журнали, анотації та статті.

Продовжено роботу над періодичними виданнями держархівами Кіровоградської («Між Бугом і Дніпром»), Хмельницької («Подільська старовина»), Черкаської («Краєзнавство Черкащини»), Чернігівської («Сіверянський історичний архів» та «Архівний вісник») областей.

Працівники архівних установ України протягом року опублікували 83 статті у періодичних фахових наукових виданнях категорії «А» і «Б».

Варто відмітити співпрацю архівних установ у плані підготовки видань з Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Інститутом історії України НАН України, Історико-меморіальним музеєм Михайла Грушевського, Національним Києво-Печерським історико-культурним заповідником, Національним історико-етнографічним заповідником «Переяслав», Національним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця».

Виставкова діяльність

У 2020 р. архівні установи перевиконали план із підготовки виставок архівних документів на 15,3%, підготувавши 1 596 (на 8% більше ніж у 2019 р.) виставок. Центральними державними архівами підготовлено 137 виставок, держархівами областей – 354, архівними відділами райдержадміністрацій – 826, архівними відділами міськрад – 274.

Найбільш активними в організації та проведенні виставок були ЦДАВО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДАМЛМ України, держархіви Житомирської, Кіровоградської, Тернопільської, Чернігівської, Хмельницької областей та м. Києва.

29 травня 2020 р. до Дня Києва Державна архівна служба України підготувала документальну виставку в форматі онлайн. У проєкті використа-

ні документи ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДАКФФА України імені Г. С. Пшеничного, ЦДАМЛМ України, Держархіву Київської області та Держархіву м. Києва.

23 червня 2020 р. Державна архівна служба України спільно з Національним агентством із питань державної служби, центральними державними архівами (ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) з нагоди святкування Дня державної служби підготувала та представила онлайн-експозицію архівних документів з історії становлення інституту державної служби в Україні, що розміщена на офіційному вебпорталі Укрархиву.

27 серпня 2020 р. на Контрактовій площі (сквер № 3) відбулося відкриття виставки «1920: на захисті Європи від більшовизму» – спільного проєкту Українського інституту національної пам'яті, Державної архівної служби України, Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті.

10 жовтня 2020 р. презентовано фотовиставку «Бортъ. Життя. Полісся» на території Національного музею народної архітектури і побуту України у с. Пирогів. Експозицію підготовлено Вишгородським історико-культурним заповідником спільно з Державною архівною службою України за участі ЦДАВО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, Держархіву Київської області, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського.

19 листопада 2020 р. у м. Києві на Контрактовій площі (сквер № 3) відкрито вуличну виставку «Досвід, куплений дорогою ціною...: українська дипломатія 1917–1926». Експозиція виставки підготовлена Українським інститутом національної пам'яті, Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин, Міністерством закордонних справ України та Державною архівною службою України на основі архівних документів, що розкривають історію української дипломатії на початку ХХ ст.

Варто відзначити віртуальну експозицію до 125-річчя від дня народження корифея українського народного танцю та активного популяризатора українського автентичного танцювального мистецтва на північноамериканському континенті В. Авраменка, підготовлену 20 березня 2020 р. ЦДАВО України та ЦДАЗУ.

На високу оцінку заслуговує рівень підготовки таких виставок: «До річниці вшанування подвигу Героїв Крут» (27 січня 2020 р., Держархів Чернігівської обл.), «До 1075-ї річниці від першої писемної згадки про місто Коростень» (10 лютого 2020 р., Держархів Житомирської обл.), «Київщина: діалог часів. 1761–1932» (27 лютого 2020 р., Держархів Київської обл.), «Максим Рильський: тяжка ноша «офіційного» поета» (19 березня 2020 р., ЦДАГО України), «До Дня пам'яті захисників України та 25-річчя від дня заснування державних нагород України – орденів «Богдана Хмельницького», «За мужність» та відзнаки «Іменна вогнепальна зброя» (28 серпня 2020 р., ЦДАВО України), «Правознавець світового рівня» (до 150-річчя від дня народження академіка Станіслава Дністрянського) (12 листопада 2020 р., Держархів Тернопільської обл.).

Упродовж звітнього періоду активізувалася робота з підготовки онлайн-виставок. На вебсайтах центральних державних архівів опубліковано 88 ви-

ставок із залученням 2 476 документів, на вебсайтах держархівів областей, м. Києва – 303 виставки, на яких оприлюднено понад 7 тис. документів.

Тільки одним Держархівом Чернігівської області на офіційному архівному сайті розміщено 20 онлайн-виставок, присвячених різним тематикам: до Дня Соборності України, до річниці подвигу Героїв Крут, до Дня вшанування учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні, до річниці від дня народження Т. Г. Шевченка тощо.

Серед онлайн-виставок на особливу увагу заслуговують: до Дня Соборності України (ЦДАВО України), виставковий проект «*Littera scripta manet...*» (Написане залишається назавжди) до 95-ї річниці ВАПЛІТЕ (ЦДАМЛМ України), «Документальна ретроспектива конституційного розвитку України» (ЦДІАК України), «До Дня пам'яті та примирення і 75-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій» (ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДАЗУ, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархіви Київської, Луганської, Миколаївської, Харківської, Херсонської областей).

Читальні зали

Через дію запроваджених урядом України карантинних заходів для запобігання поширенню в Україні COVID-19 у порівнянні з 2019 р. кількість користувачів, зареєстрованих у читальних залах архівних установ, зменшилася майже на 50% і склала 15 008 осіб, у т. ч. 178 іноземців.

Основна тематика досліджень, що проводилися користувачами у читальних залах архівів упродовж 2020 р., залишилася незмінною: генеалогія, паювання землі і майна сільгосп підприємств, майнові права, історія та діяльність підприємств і установ, історія православних храмів та монастирів, культових споруд інших релігійних конфесій, генеалогічні дослідження, історія Другої світової війни (у т. ч. період нацистської окупації), визвольний рух ХХ ст., жертви репресій ХХ ст., перейменування вулиць, життя та діяльність історичних постатей, діячів культури, мистецтва, освіти і науки, дослідження з краєзнавства, історичного минулого регіонів, а також досліджувалися кримінальні справи періоду тоталітарного режиму та фільтраційні справи на осіб, які були вивезені на примусові роботи до Німеччини у період Другої світової війни.

Кількість користувачів, які працювали в читальних залах державних архівів за генеалогічною тематикою, зменшилася. У 2020 р. у читальних залах державних архівів працювало 2 003 таких користувача (2019 р. – 5 001, 2018 р. – 6 506, 2017 р. – 6 306, 2016 р. – 6 258).

Найбільшу кількість таких дослідників зареєстровано у читальних залах ЦДІАК України (329), держархівів Житомирської (200), Одеської (196), Чернігівської (155) областей.

Недостатніми темпами вирішувалося питання оснащення читальних залів державних архівів системами відеоспостереження, копіювальною технікою, комп'ютерами для роботи користувачів, підключення їх до електронних ресурсів державних архівів та всесвітньої мережі Інтернет.

На сьогодні дослідники можуть скористатися комп'ютерами з доступом до електронних баз даних на документи в читальних залах 5 центральних держархівів (ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДІАЛ України, ЦДНТА України, ЦДАМЛМ України) та 19 держархівів (Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської,

Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської) областей. Дослідники мають можливість виходу до мережі Інтернет у читальних залах ЦДАВО України, ЦДНТА України, держархівів Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Харківської, Черкаської та Чернігівської областей.

Із метою забезпечення ефективної роботи читальних залів у період карантинних обмежень для врахування в роботі архівним установам направлено Методичні рекомендації з охорони праці для працівників архівних установ під час карантину та після його скасування та Примірну пам'ятку користувача щодо відвідування архівної установи в умовах послаблення карантину, розроблені фахівцями УНДІАСД та рекомендовані Державною архівною службою України.

За результатами дослідження Інституту розвитку свободи інформації (IDFI, Грузія), проведеного у партнерстві з міжнародними науковцями в рамках проекту «Оцінка відкритості державних архівів у пострадянських республіках та країнах Східного блоку під час пандемії коронавірусу», в ході якого вивчалася діяльність архівів 10 пострадянських та східноєвропейських країн: Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Угорщини, Казахстану, Латвії, Литви, Румунії та України, політику Державної архівної служби України в розрізі роботи в період пандемії COVID-19 визнано найбільш активною та відкритою для користувачів.

Активно впроваджувалося замовлення справ до читальних залів в режимі онлайн. Так, ЦДАМЛІМ України презентував на власному вебсайті оновлену рубрику «Замовити справу онлайн», а Держархів Київської області у рамках проекту Е-Архів – доступ користувачів до цифрових копій документів, що зберігаються у фондах архіву.

Держархівом Житомирської області створено базу даних фондів трудових архівів Житомирської області, в якій міститься інформація про підтвердження стажу роботи та нарахування заробітної плати, а також базу даних переліку фондів документів із кадрових питань (особового складу), які зберігаються в архівних установах області.

Із метою популяризації архівних документів державні архіви організували та проводили екскурсії, уроки та лекції для учнівської і студентської молоді, брали активну участь у наукових, просвітницьких, комунікативних заходах.

5. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Забезпечення реалізації державної політики у сфері створення та ефективного функціонування державної системи СФД є одним із пріоритетів Державної архівної служби України на 2020 р.

Діяльність Державної архівної служби України, спеціальних та науково-дослідних установ СФД протягом 2020 р. була спрямована на виконання завдань, пов'язаних із реалізацією державної політики у сфері створення та функціонування державної системи СФД і організацією проведення науково-дослідних робіт щодо формування та зберігання СФД.

Реалізація Державної програми формування страхового фонду документації на продукцію оборонного і мобілізаційного призначення на 2005–2024 роки

Реалізація Державної програми формування страхового фонду документації на продукцію оборонного і мобілізаційного призначення на 2005–2024 рр. (далі – Державна програма) була передбачена пунктом 101 Плану пріоритетних дій Уряду на 2020 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.09.2020 № 1133.

Протягом 2020 р., відповідно до виділеного фінансування, забезпечено формування СФД за позиціями Державної програми у обсязі понад 260,0 тис. арк. ф. А4.

На виконання доручення Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі України від 22.08.2019 № М-1129/2цт до листа Мінекономрозвитку України від 30.07.2019 № М-520цт, доручення Першого віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України від 28.01.2020 № М-21/1/1-20-ДСК до листів Мін'юсту від 03.01.2020 № 1/16700-4-19/7.5-ДСК, Укрдержархіву від 02.01.2020 № 210дск, доручення Секретаріату Кабінету Міністрів України від 05.03.2020 № М-90/0/2-20дск Укрдержархівом проводилася робота щодо актуалізації номенклатури виробів мобілізаційного призначення у зв'язку з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1043-0039 та розширенням хронологічних меж виконання Державної програми. За результатами проведеної роботи було затверджено розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2020 № 1022-рцт «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 року № 258-рс». Також розпочато роботу з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державним концерном «Укроборонпром» з актуалізації номенклатури виробів оборонного призначення з метою внесення змін до Державної програми відповідно до встановлених державних оборонних замовлень.

Розроблення та реалізація галузевих програм формування страхового фонду документації

У рамках виконання завдань стосовно координації, методичного керівництва та контролю щодо розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади галузевих програм створення СФД (доповнень до програм) у 2020 р. взято участь у розробленні 18 галузевих програм створення СФД (доповнень та змін до програм) 18 міністерств, інших центральних органів виконавчої влади на:

- об'єкти морського та річкового транспорту Міністерства інфраструктури України;
- об'єкти електроенергетики Міністерства енергетики України;
- еталони та стандарти Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;
- об'єкти МВС;
- об'єкти Збройних Сил України;
- об'єкти ДКА України;
- об'єкти Державної служби автомобільних доріг України;
- об'єкти Державної прикордонної служби України;
- об'єкти Національної поліції;
- об'єкти Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;
- об'єкти Державного агентства України з управління зоною відчуження;
- об'єкти Національної академії медичних наук України;
- об'єкти Національної академії педагогічних наук України;
- об'єкти ДП «Укрхімтрансміак»;
- об'єкти ПРАТ «НЕК «Укренерго»;
- об'єкти ДСП «ЧАЕС»;
- об'єкти АТ «УКРСИББАНК»;
- об'єкти цивільного захисту Державного комітету телебачення і радіомовлення України.

Протягом 2020 р. затверджено 2 галузеві програми формування СФД:

- Галузева програма створення страхового фонду документації на унікальні документальні пам'ятки на 2021–2025 роки Національної академії педагогічних наук України;
- Галузева Програма створення страхового фонду документації на об'єкти будівництва ДСП «Чорнобильська АЕС» на період 2021–2025 роки.

Протягом 2020 р. затверджено 5 змін та доповнень до галузевих програм формування СФД:

- Доповнення № 4 до Програми формування страхового фонду документації Державної прикордонної служби України;
- Доповнення № 3 до Програми формування страхового фонду документації на об'єкти та споруди Державного підприємства «Укрхімтрансміак»;
- Доповнення № 1 до Галузевої програми створення страхового фонду документації на об'єкти будівництва Державного агентства України з управління зоною відчуження на період 2017–2020 роки;
- Зміна № 2 до Програми формування СФД Національної академії медичних наук України;

– План постачання документації та виготовлення документів СФД на об'єкти нерухомості АТ «УКРСИББАНК» на 2020 рік.

Міністерством оборони України продовжено термін дії Програми формування СФД на техногенно та екологічно небезпечні об'єкти Збройних Сил України.

Проводилася робота з розроблення 10 проєктів галузевих програм створення СФД (Змін до програм) відповідно до отриманих Переліків виробів та об'єктів, документація на які підлягає закладанню до СФД України на:

- об'єкти електроенергетики Міністерства енергетики України;
- об'єкти МВС;
- об'єкти Державної служби автомобільних доріг України;
- об'єкти Державної прикордонної служби України;
- об'єкти Державного агентства України з управління зоною відчуження;
- об'єкти Національної академії медичних наук України;
- об'єкти Національної академії педагогічних наук України;
- об'єкти ДП «Укрхімтрансаміак»;
- об'єкти ДСП «ЧАЕС»;
- об'єкти АТ «УКРСИББАНК».

Реалізація зазначених програм (доповнень до програм) дозволить забезпечити збереження важливої документації, необхідної для потреб національної безпеки та оборони держави, відновлення виробництва продукції спеціального та господарського призначення, відбудови об'єктів систем життєзабезпечення, транспортних зв'язків та будівництва в особливий період та мирний час.

У звітному році Укрдержархівом проведені роботи з координації та методичного забезпечення щодо реалізації Державної та 25 галузевих програм створення СФД (доповнень до них). Зазначені програми передбачають закладення до СФД на 12 045 виробів та об'єктів.

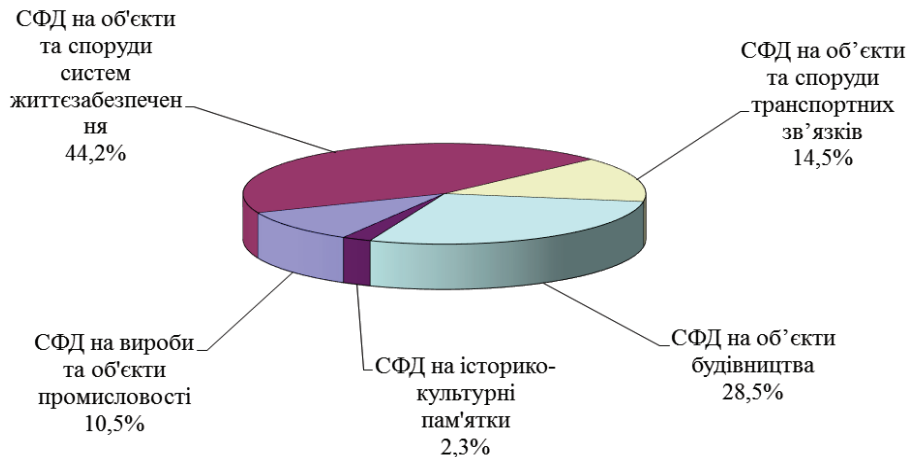
У 2020 р. проведені роботи з формування галузевого СФД і закладено на довгострокове зберігання документацію на 172 об'єкти загальним обсягом 409,805 тис. арк. ф. А4 за 20 галузевими програмами на:

- об'єкти будівництва підприємств електроенергетики;
- об'єкти атомної промисловості;
- на вугільні підприємства та шахти, які закриваються;
- техногенно та екологічно небезпечні об'єкти Збройних Сил України;
- об'єкти фармацевтичної галузі промисловості; об'єкти Державної прикордонної служби України;
- об'єкти природно-заповідного фонду Міністерства екології та природних ресурсів України;
- об'єкти морського та річкового транспорту;
- об'єкти та споруди Державної податкової адміністрації України;
- об'єкти Національної академії медичних наук України;
- об'єкти дорожнього господарства України;
- об'єкти Державного агентства України з управління зоною відчуження;
- об'єкти Національної Академії педагогічних наук України;
- об'єкти будівництва ДП «НАЕК «Енергоатом»;
- об'єкти ДП НЕК «Укренерго»; об'єкти Запорізької АЕС;
- закінчені будівництвом об'єкти та споруди Запорізької АЕС;

- об'єкти НАК «Нафтогаз України»; об'єкти ДСП «ЧАЕС»;
- будови та споруди АТ«Укрсиббанк».

Розподіл за напрямками формування галузевого СФД у 2020 р. наведено на діаграмі:

Відомості щодо розподілу об'єктів за напрямками формування галузевого страхового фонду документації

Не реалізовувалися у 2020 р. 6 галузевих програм формування СФД (на об'єкти та споруди Державного департаменту України з питань виконання покарань; об'єкти Держкомрезерву України; об'єкти Академії аграрних наук України; об'єкти Мінагрополітики; об'єкти вугільних підприємств (Міненерго); ДП «Укрхімтрансміак») із таких причин:

- відсутність або обмеженість бюджетного фінансування постачальників документації (суб'єктів господарювання) з боку міністерств та інших органів виконавчої влади, зокрема на реалізацію галузевих програм формування СФД;
- зміни у керівному складі та посадових осіб, відповідальних за створення СФД у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, та змінами підпорядкування постачальників документації;
- призупинення будівництва або реконструкції об'єктів, які увійшли до галузевих програм формування СФД.

Розроблення та реалізація регіональних програм формування страхового фонду документації

Протягом 2020 р. затверджено 8 регіональних програм (заходів, переліків та доповнень до програм) формування СФД:

- Програма створення страхового фонду документації Чернівецької області на 2020–2022 роки, затверджена рішенням Чернівецької обласної ради від 04.02.2020;
- Програма створення СФД Чернігівської області на 2021–2025 роки, затверджена рішенням Чернігівської обласної ради від 28.10.2020;
- Програма створення СФД Херсонської області на 2021–2025 роки, затверджена рішенням Херсонської обласної ради від 17.12.2020;
- Комплексна цільова соціальна програма розвитку цивільного захисту Івано-Франківської області на 2021 рік (із розділом «Створення СФД

Івано-Франківської області на 2021 рік»), затверджена рішенням Івано-Франківської обласної ради від 29.05.2020;

– «Заходи зі створення страхового фонду документації міста Тернополя на 2020 рік», затверджені Тернопільською міською радою від 18.03.2020 р.;

– Програма створення страхового фонду документації м. Бердянськ на 2020 рік, затверджена рішенням Бердянської міської ради Запорізької області від 26.03.2020;

– Програма створення страхового фонду документації м. Запоріжжя на період 2020–2024 роки, затверджена рішенням сесії міської ради від 24.06.2020;

– Програма створення страхового фонду документації в м. Кривий Ріг на 2021–2025 роки, затверджена рішенням сесії міської ради 23.12.2020 № 13.

На динаміку затвердження регіональних програм формування СФД суттєвий вплив мали місцеві вибори 2020 р., у період формування нового складу місцевих рад питання затвердження регіональних програм не виносилися на розгляд сесій відповідних рад.

Укрдержархівом у 2020 р. проведені заходи щодо координації роботи з розроблення місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування 38 регіональних програм створення СФД та супроводу їх затвердження сесіями відповідних рад, з яких 15 обласних (регіональних) (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, Черкаська, Чернігівська), 18 міських (Бахмут, Вінниця, Дніпро, Дружківка, Житомир, Запоріжжя, Київ, Краматорськ, Кременчук, Кривий Ріг, Кропивницький, Лисичанськ, Одеса, Тернопіль, Хмельницький, Черкаси, Чернівці, Южне), 5 районних (Броварський, Вовчанський, Коломацький, Красноградський, Краснокутський).

Розроблені та перебувають на розгляді та затвердженні відповідними місцевими органами виконавчої влади 7 регіональних програм створення СФД (Донецької, Луганської, Львівської областей, міст Києва, Краматорськ Донецької області, Вовчанського району Харківської області).

Розроблені та затверджені у 2020 р. регіональні програми створення СФД додатково надають можливість організувати роботи щодо створення СФД на 393 об'єкти і споруди систем життєзабезпечення, транспортних зв'язків, об'єкти будівництва промислового і цивільного призначення, об'єкти культурної спадщини та унікальні документальні пам'ятки, техногенно та екологічно небезпечні об'єкти регіону та інші об'єкти оборонного, мобілізаційного і господарського призначення, необхідні для проведення будівельних (відбудовчих), аварійно-рятувальних та аварійно-відновлювальних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій та в особливий період загальним обсягом 55,8 тис. арк. ф. А4 на загальну суму 1.1 млн грн.

Прийнято участь у розробленні та погоджені 6 переліків підприємств, установ та організацій, документація яких підлягає закладанню до регіонального СФД (Чернігівської, Львівської, Закарпатської, Запорізької областей, міст Харків, Кривий Ріг Дніпропетровської області), на основі яких проводилися роботи щодо розроблення регіональних програм створення СФД відповідними місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

На виконання доручення Прем'єр-міністра України від 28.08.2020 № М-1155/2дск до щорічної доповіді Мінекономіки від 20.07.2020 № М-578цт

та доручення Віце-прем'єр-міністра України – Міністра з питань стратегічних галузей промисловості України від 01.10.2020 № 39998/1/1-20 до листа Мін'юсту від 24.09.2020 № 42453/19814-26-20/34 Укрдержархівом проводилася робота щодо організації розроблення додаткових розділів «Створення страхового фонду документації на об'єкти та продукцію мобілізаційного призначення» до діючих обласних (регіональних) програм створення СФД або розроблення нових Програм. Станом на 01.01.2021 Укрдержархівом отримано інформацію про стан виконання доручень від Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської обласних державних адміністрацій щодо планування робіт із розроблення додаткових розділів «Створення страхового фонду документації на об'єкти та продукцію мобілізаційного призначення» до обласних (регіональних) програм створення СФД.

Дніпропетровська, Миколаївська, Кіровоградська, Харківська обласні державні адміністрації проінформували про те, що розроблення додаткових розділів «Створення страхового фонду документації на об'єкти та продукцію мобілізаційного призначення» до обласних (регіональних) програм створення СФД вважають недоцільним.

Для забезпечення формування регіональних СФД Укрдержархівом надана методична і практична допомога щодо організації навчання спеціалістів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на базі центрів перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій при обласних державних адміністраціях, регіональних інститутів державного управління при Президентові України, обласних курсах цивільного захисту. Протягом року проведено більше 47 занять, на яких пройшли перепідготовку з питань створення СФД понад 800 спеціалістів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, установ та організацій.

У 2020 р. проведені роботи з формування регіонального СФД шляхом реалізації 42 регіональних програм створення СФД (24 обласних, 12 міст обласного значення, 5 районних, 1 ОТГ) і закладено на довгострокове зберігання документацію на 488 об'єктів загальним обсягом 385,9 тис. арк. ф. А4. На реалізацію обласних (регіональних) програм створення СФД місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування виділено більш ніж 1,4 млн грн. бюджетних коштів.

Дотримання чинного законодавства у сфері створення та ведення СФД України центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями

На виконання Річного плану здійснення заходів державного нагляду (контролю) на 2020 р., затвердженого наказом Державної архівної служби України від 26.11.2019 № 108 у 2020 р. проведено перевірки 7 суб'єктів державної системи СФД:

– Державного підприємства «Харківське конструкторське бюро з машинобудування імені О. О. Морозова», м. Харків (акт від 14.01.2020 № 1/2020);

- Харківської обласної державної адміністрації, м. Харків (акт від 29.01.2020 № 2/2020);
- Державного підприємства «Харківський бронетанковий завод», м. Харків (акт від 04.02.2020 № 3/2020);
- Харківської міської ради, м. Харків (акт від 19.02.2020 № 4/2020);
- Державного підприємства «Завод імені В. О. Малишева», м. Харків (акт від 27.02.2020 № 5/2020);
- Виконавчого комітету Люботинської міської ради, м. Люботин, Харківської області (акт від 03.03.2020 № 6/2020);
- Золочівської районної державної адміністрації, м. Золочів, Харківської області (акт від 17.03.2020 № 7/2020).

За результатами проведених перевірок складені акти перевірок додержання вимог законодавства у сфері формування та ведення СФД України.

Пропозиції, викладені в актах перевірок, виконані в повному обсязі Державним підприємством «Завод імені В. О. Малишева», Державним підприємством «Харківський бронетанковий завод», Державним підприємством «Харківське конструкторське бюро з машинобудування імені О. О. Морозова». Рештою суб'єктів системи СФД продовжують виконуватися заходи з виконання пропозицій Укрдержархіву, викладених в актах перевірок відповідно до визначених термінів їх виконання.

Матеріали з проведення зазначених вище перевірок оприлюднено у Пилотному модулі планування заходів державного нагляду (контролю) та збору інформації для запуску інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) (<https://inspections.gov.ua/>).

Позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері СФД у 2020 р. не здійснювалося.

У зв'язку із заборонаю проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності на період встановлення карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), запроваджених на виконання підпункту 4 пункту 2 розділу II Прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» та на виконання постанов Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»; від 20.05.2020 № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та етапів послаблення протиепідемічних заходів» із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (зі змінами), у 2020 р. скасовано проведення заходів державного нагляду (контролю) 28 суб'єктів системи СФД: Міністерства енергетики та захисту довкілля України, Міністерства інфраструктури України, Одеської ОДА, Чер-

нівецької ОДА, Донецької ОДА, Черкаської ОДА, Житомирської ОДА, Виконавчого комітету Чернівецької міської ради, Виконавчого комітету Черкаської міської ради, Виконавчого комітету Полтавської міської ради, Виконавчого комітету Дніпровської міської ради, Виконавчого комітету Одеської міської ради, Виконавчого комітету Краматорської міської ради, Виконавчого комітету Житомирської міської ради, Охтирської РДА Сумської області, Виконавчого комітету Охтирської міської ради Сумської області, ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ПАТ «Дніпровський коксохімічний завод», ТОВ «Рибоконсервний завод «Екватор», ТОВ «Богодухівська нафтобаза», ТОВ «Лихачовська меблева фабрика», АТ «Нікопольський завод феросплавів», АТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат», Обласного комунального підприємства «Аеропорт Суми», Комунального підприємства Сумської міської ради «Електроавтотранс», Комунального підприємства Полтавської обласної ради «Полтававодоканал», ДП «Харківський машинобудівний завод «ФЕД» та ДП «Харківський завод спеціальних машин».

Із метою планування заходів зі здійснення державного нагляду (контролю) та на виконання частини першої статті 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» сформовано перелік суб'єктів господарювання, які підлягають плановим заходам державного нагляду (контролю) у сфері страхового фонду документації у 2021 р.

На підставі сформованого переліку суб'єктів господарювання, які підлягають плановим заходам державного нагляду (контролю) у сфері страхового фонду документації у 2021 р., Пілотним модулем планування заходів державного нагляду (контролю) та збору інформації для запуску інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) забезпечено формування Комплексного плану заходів державного нагляду (контролю) на 2021 рік, який затверджено наказом Державної регуляторної служби України від 16.11.2020 № 114.

З урахуванням узгоджених дат початку та строків здійснення визначених у Комплексному плані здійснення комплексних заходів державного нагляду (контролю) сформовано Річний план здійснення заходів державного нагляду (контролю) Державної архівної служби України на 2021 р., який затверджено наказом Укрдержархіву від 20.11.2020 № 144 та розміщено у Пілотному модулі планування заходів державного нагляду (контролю) та збору інформації для запуску інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) (<https://inspections.gov.ua/>).

На виконання вимог Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та наказу Укрдержархіву від 27.06.2017 № 38 «Про встановлення нормативів оцінювання діяльності посадових осіб, які беруть участь у заходах державного нагляду (контролю)» у 2020 р. двічі проводились заходи з організації регулярного оцінювання діяльності посадових осіб, які беруть участь у заходах державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сфері формування, ведення та використання СФД України.

Виготовлення документів страхового фонду документації

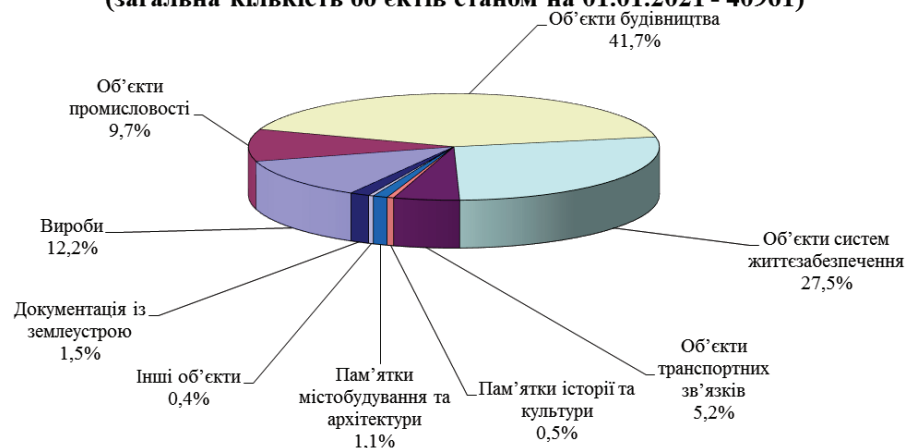
За 2020 р. створено та прийнято на зберігання документи СФД на 636 ви-
робів та об'єктів, у т. ч. на:

- 21 виріб;
- 47 об'єктів промисловості;
- 307 об'єктів будівництва;
- 160 об'єктів систем життєзабезпечення;
- 51 об'єкт систем транспортних зв'язків;
- 25 пам'яток містобудування та архітектури;
- 23 комплекти документації із землеустрою;
- 2 інші об'єкти.

За період 1992– 2020 рр. станом на 01.01.2021 р. до СФД закладено 40 961 виріб та об'єкт, у т. ч. на:

- 5 015 виробів;
- 3 990 об'єктів промисловості;
- 17 094 об'єкти будівництва;
- 11 265 об'єктів систем життєзабезпечення;
- 2 118 об'єктів систем транспортних зв'язків;
- 219 пам'яток історії та культури;
- 468 пам'яток містобудування та архітектури;
- 162 інші об'єкти;
- 630 комплектів документації із землеустрою.

Відомості щодо закладення документів СФ до державного страхового фонду документації за напрямками створення (загальна кількість об'єктів станом на 01.01.2021 - 40961)

У цілому протягом поточного року проведено вхідний контроль документів СФД в обсязі 802,8 тис. арк. ф. А4 та періодичний контроль – в обсязі 10 090,5 тис. арк. ф. А4.

Варто відзначити, що в основному якість документів СФД, які виготовлені регіональними центрами СФД, відповідає вимогам нормативних документів.

За звітний період були повернуті на доопрацювання документи СФД в обсязі 21,3 тис. арк. ф. А4, що складає 2,7% від загального обсягу документів СФД, які пройшли вхідний контроль. На доопрацювання документи СФД поверталися Донбаському, Західному, Південно-східному та Північному РЦ СФД.

Відсоток прийняття документів СФД із першого пред'явлення за 2020 р. у цілому по системі складає 97,35%, що відповідає нормативним показникам, у т. ч. за регіональними центрами:

- Донбаському – 71,32%;
- Західному – 98,51%;
- Південно-західному – 100%;
- Південному – 100%;
- Південно-східному – 99,24%;
- Північному – 97,19%;
- Північно-східному – 100%.

Згідно з планами виготовлення та передачі на зберігання документів СФД загальний плановий обсяг передачі на зберігання документів СФ по регіональних центрах СФД на 2020 р. становив 872,5 тис. арк. ф. А4, у т. ч.:

- по загальному фонду – 260,0 тис. арк. ф. А4;
- по спеціальному фонду – 612,5 тис. арк. ф. А4.

За звітний період регіональними центрами СФД фактично передано:

по загальному фонду – 260,4 тис. арк. ф. А4 (виконано на 100%), у т. ч. регіональними центрами СФД:

- Донбаським – 15,0 тис. арк. ф. А4 (100%);
- Західним – 40,0 тис. арк. ф. А4 (100%);
- Південним – 40,0 тис. арк. ф. А4 (100%);
- Південно-західним – 35,1 тис. арк. ф. А4 (100%);
- Південно-східним – 50,0 тис. арк. ф. А4 (100%);
- Північним – 40,3 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Північно-східним – 40,0 тис. арк. ф. А4 (100%);

по спеціальному фонду – 535,3 тис. арк. ф. А4 (виконано на 87%), у т. ч. регіональними центрами СФД:

- Донбаським – 12,8 тис. арк. ф. А4 (26%);
- Західним – 142,6 тис. арк. ф. А4 (102%);
- Південним – 71,0 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Південно-західним – 12,98 тис. арк. ф. А4 (22%);
- Південно-східним – 94,2 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Північним – 111,6 тис. арк. ф. А4 (102%);
- Північно-східним – 90,2 тис. арк. ф. А4 (100%);

у цілому по системі – 795,7 тис. арк. ф. А4, що становить 91% від загального планового обсягу на рік, у т. ч.:

- Донбаським – 27,8 тис. арк. ф. А4 (43%);
- Західним – 182,6 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Південним – 111,0 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Південно-західним – 48,1 тис. арк. ф. А4 (51%);
- Південно-східним – 144,2 тис. арк. ф. А4 (101%);
- Північним – 151,8 тис. арк. ф. А4 (102%);
- Північно-східним – 130,2 тис. арк. ф. А4 (100%).

Забезпечення користувачів документами СФД

Протягом звітного періоду із заявками щодо забезпечення копіями документів СФД зверталось 4 користувачі:

- Бориспільський міськрайонний суд Київської області;
- Кременчуцька гімназія № 26 Кременчуцької міської ради Полтавської області;
- ТОВ «Мостнафта», м. Мостиська, Львівська обл.;
- Херсонський міський суд Херсонської області.

За 2020 р. проведені роботи з виготовлення копій з документів СФД за 3-ма завданнями, що підготовлені згідно із заявками користувачів, загальним обсягом документації 1 259 арк. ф. А4.

У 2020 р. продовжені роботи з виготовлення копій документів СФД відповідно до розпорядження КМУ від 05.04.2017 № 241-р «Про забезпечення Міністерства культури документами страхового фонду документації». За 2020 р. виготовлено та відправлено до Міністерства культури України електронні копії документів СФД у обсязі 93,3 тис. арк. ф. А4 на 10 об'єктів культурної спадщини. Загальний обсяг виготовлених копій документів СФД за 2017–2020 рр. складає 199,1 тис. арк. ф. А4 на 21 об'єкт культурної спадщини (42% від загального обсягу документації, яку необхідно відтворити згідно з розпорядженням).

Крім того, протягом 2020 р. надійшли запити стосовно закладення до СФД документації на об'єкти від 19 суб'єктів, яким надано інформацію щодо наявності (відсутності) на обліку у Державному реєстрі документів страхового фонду документації України запитуваних документів СФД та роз'яснення щодо порядку забезпечення користувачів копіями документів СФД, а саме:

- адвоката Островської О. В., м. Миколаїв;
- адвоката Федоришина О. О., м. Київ;
- адвокатського бюро «Круглов і Партнери», Київська область, Києво-Святошинський район, с. Чайки;
- адвокатського об'єднання «ЛІНКЛЬОН» адвокат Бурнашев П. В., м. Київ;
- адвокатського об'єднання «Юридична фірма «Ілляшев та Партнери», м. Київ;
- Бориспільського міськрайонного суду Київської області;
- Донбаського РЦ СФД (Управління з питань цивільного захисту Краматорської міської ради);
- Луганської обласної державної адміністрації (Державного архіву Луганської області);
- ОКП «Донецьктеплокомуненерго», м. Краматорськ, Донецька обл.;
- ПАТ «УКРПАНГРУП», м. Київ;
- Північного РЦ СФД (Дарницького управління поліції ГУ Національної поліції у м. Києві);
- Північного РЦ СФД (ОСББ «Лазурний блюз», м. Київ);
- Служби автомобільних доріг у Київській області, м. Київ;
- ТзОВ «Бізнес центр «Маяковський», м. Запоріжжя;
- ТОВ «Консалтинг-Універсал», м. Дніпро;
- ТОВ «ТОРНАДО-КОМ», м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.;
- ТОВ «ТУРИСТИЧНА ФІРМА «КУРОРТУКРАЇНА», м. Київ;
- Управління молоді та спорту Маріупольської міської ради;
- Херсонського міського суду Херсонської області.

Результати проведених у 2020 р. робіт щодо забезпечення користувачів копіями документів СФД дають можливість:

- Міністерству культури України – отримати інформацію про музейні предмети, які знаходяться на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей. Копії документів СФД забезпечать формування переліку

можливих культурних втрат внаслідок збройної агресії Російської Федерації та подальшого відстоювання позиції України в міжнародних судах;

– забудовникам та експлуатуючим організаціям – відновити втрачену документацію для подальшої експлуатації і ремонту житлових будинків та інших об'єктів будівництва;

– судовим та слідчим органам – отримати документи для використання в судовому розгляді справ.

Координація діяльності постачальників документів страхового фонду, регіональних центрів СФД та баз зберігання СФД із питань ведення СФД

Для визначення відповідності оригіналу діючої документації СФД, прийняття рішення щодо переведення їх на архівне зберігання або знищення відповідно до вимог нормативних документів системи СФД, Укрдержархівом надана методична допомога щодо правильності складання переліків мікрофільмів та мікрофіш СФД, які підлягають переведенню на архівне зберігання або анулюванню представникам Міністерства охорони здоров'я України, ДК «Укроборонпром», ПАТ «Укртелеком», ДП «НЕК «Укренерго».

Згідно з графіками проведення робіт щодо ведення СФД у 2020 р., погодженими Головою Укрдержархіву, регіональними центрами СФД проведена робота з 262 підприємствами, установами та організаціями, документацію на виробу та об'єкти яких закладено до СФД України.

За результатами роботи отримано від підприємств та організацій 63 акти про відповідність документів страхового фонду чинній документації, 7 переліків мікрофільмів та мікрофіш СФД, що підлягають переведенню на архівне зберігання або анулюванню, та затверджено 2 акти про вилучення для знищення мікрофільмів та мікрофіш СФД архівного та довгострокового зберігання.

Отримані акти про відповідність СФД чинній документації, узагальнені переліки мікрофільмів та мікрофіш СФД, що підлягають переведенню на архівне зберігання або анулюванню, надано для обліку та організації подальшої роботи до баз зберігання СФД.

Видача актів закладення технічної та проєктної (робочої) документації до СФД України

Протягом 2020 р. за запитами підприємств, установ та організацій видано 610 актів закладення технічної та проєктної (робочої) документації до СФД України.

Ведення Державного реєстру техногенно та екологічно небезпечних об'єктів (Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів)

Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про страховий фонд документації України», Положення про Державну архівну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 870 Укрдержархів веде Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів (ПНО).

Відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1091 втратила чинність постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2002 № 1288 «Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів», що призвело до неможливості виконання встановлених Кодексом цивільного захисту України повноважень центральних органів виконавчої влади та вимог у сфері техногенної безпеки, що є підставою для

видачі суб'єктам господарювання приписів центральним органом виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки.

Державною архівною службою України направлено звернення до Апарату Ради національної безпеки і оборони України про ведення Державного реєстру ПНО та проблемні питання нормативно-правового значення і технічного характеру.

Прем'єр-міністром України було надано доручення до листа Секретаря РНБО від 01.07.2020 № 1674/17-04/2-20 щодо вирішення проблемних питань ведення Державного реєстру ПНО. Укрдержархівом було підготовлено та надано на розгляд до Міністерства юстиції України проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів» та комплект документів до нього.

На сьогодні проект постанови направлено Міністерством юстиції України на розгляд до Кабінету Міністрів України.

Державний реєстр ПНО призначений для обліку всіх потенційних джерел надзвичайних ситуацій різних рівнів і використовується для збирання, накопичення, відновлення, систематизації та збереження формалізованої інформації про ідентифіковані та паспортизовані ПНО, а також оперативної видачі її за запитами для аналізу можливості виникнення надзвичайних ситуацій (НС) на об'єктах, територіях або в окремих регіонах країни, оцінки ризиків НС різного характеру, прогнозування масштабів НС, моделювання їхнього розвитку і прийняття на основі цих даних управлінських рішень із запобігання чи обмеження масштабів НС. Державний реєстр ПНО є автоматизованою інформаційно-довідковою системою обліку та обробки інформації щодо ПНО та являє собою комп'ютерну базу даних про потенційно небезпечні об'єкти усіх форм власності, яка є складовою частиною Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій та містить докладні відомості про ПНО, до числа яких входять промислові підприємства, шахти, кар'єри, магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи, гідротехнічні споруди, вузлові залізничні станції, мости, тунелі, накопичувачі та полігони промислових відходів, місця збереження небезпечних речовин тощо.

База даних реєстру постійно поповнюється та оновлюється на підставі даних паспортів ПНО, які надаються до Укрдержархіву суб'єктами господарської діяльності. Програмне забезпечення Державного реєстру ПНО дозволяє здійснювати автоматичний пошук і добір інформації за більше ніж 40 параметрами, їх комбінаціями або окремими частинами.

Із метою виконання сучасних вимог та зменшення навантаження на суб'єкти господарювання Укрдержархів вживає заходів з організації отримання інформації паспортів ПНО в електронному вигляді з використанням електронних цифрових підписів. Необхідне програмне забезпечення розроблене та впроваджене, створено спеціалізований вебсайт, розроблено інтелектуальне програмне забезпечення для автоматизованої перевірки паспортів ПНО.

Проведено модернізацію вебсайту Державного реєстру ПНО з метою організації «Кабінету користувача», який шляхом інтеграції з інтегрованою системою електронної ідентифікації дозволяє надавати користувачам електронні послуги у сфері ведення реєстру. Ці роботи дозволяють суб'єктам господарювання в короткі строки в онлайн-режимі, після виконання ідентифікації з

використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, оформлювати паспорти ПНО, виправляти можливі помилки, відстежувати процес внесення даних до реєстру та отримувати інформацію з реєстру.

Із метою виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1137 «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг» взято участь у наповненні Реєстру адміністративних послуг. На сьогодні створено електронний кабінет користувача на вебпорталі та здійснено внесення відповідної інформації.

До Реєстру адміністративних послуг внесена послуга «Видача Свідоцтва про реєстрацію об'єкта у Державному реєстрі потенційно небезпечних об'єктів», яка має статус «Підтверджена». Інформація з реєстру розміщується на Гіді з державних послуг (<https://guide.dii.gov.ua/>) і є доступною для публічного доступу як для громадян, так і для бізнесу.

Комплексна система захисту інформації Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів була введена у дію на підставі Атестації відповідності, виданої Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України від 27.12.2013 № 9534, термін дії якого закінчився 27.12.2018 р. Після завершення терміну дії Атестації відповідності Укрдержархів, керуючись вимогами законодавства, припинив функціонування зазначеного реєстру.

Станом на 21.01.2019 р. до бази даних Державного реєстру ПНО внесено інформацію про 27 301 ПНО. За 2020 р. отримано 2 059 паспортів ПНО. Проведено аналіз отриманих паспортів ПНО та внесено до проміжної бази даних Державного реєстру ПНО, яка використовується для надання електронних послуг, інформацію про 591 ПНО нових та оновлено дані про 1 390 ПНО.

Протягом 2020 р. було виконано 98 запитів щодо порядку внесення, актуалізації та вилучення інформації з реєстру, на отримання інформації з Державного реєстру ПНО, при цьому запити надходили від підрозділів Національної поліції, Головного управління зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України, Антимонопольного комітету, Арбітражних керуючих, Головного слідчого управління Служби безпеки України, Управління ДСНС України, підприємств, організацій тощо.

Видача дозволів на виготовлення документів страхового фонду, виробництво технічних засобів оброблення інформації і технологічного оснащення, що має відповідати вимогам технічного захисту інформації з обмеженим доступом

Протягом 2020 р. запити щодо надання дозволу на виготовлення документів страхового фонду, виробництво технічних засобів оброблення інформації і технологічного оснащення, що має відповідати вимогам технічного захисту інформації з обмеженим доступом, не надходили.

Із метою виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1137 «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг» взято участь у наповненні Реєстру адміністративних послуг. До Реєстру адміністративних послуг внесена послуга «Видача дозволу на виготовлення документів страхового фонду, виробництво технічних засобів оброблення інформації і технологічного оснащення, що має відповідати вимогам технічного захисту інформації з обмеженим доступом», яка має статус «Підтверджена». Інформація про послугу регулярно переглядається та, за необхідності, оновлюється.

6. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ ІЗ ЦИФРОВІЗАЦІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

У сучасних реаліях провідне місце в Укрдержархіві відводиться створенню умов для інноваційного розвитку архівної галузі, задоволення інформаційних потреб у реалізації прав доступу до архівних документів на основі формування використання інформаційних ресурсів і сучасних технологій.

Цифровізація всіх процесів архівної справи, діловодства та державної системи СФД є важливим пріоритетом роботи Державної архівної служби України, відповідно до ухваленої програми діяльності, в якій цифровізація визначена як один із пріоритетів дій Уряду. Усвідомлюючи, що в реаліях сьогодення забезпечення ефективного та зручного доступу до інформаційних ресурсів немислиме без упровадження та широкого використання цифрових технологій, Укрдержархів активно вживає заходів задля його реалізації.

Державна архівна служба України на сьогодні має оновлений офіційний вебпортал з інтеграцією:

- Архівно-пошукового проєкту «Український мартиролог ХХ століття» – електронної бази даних, у якій буде розміщена фотоінформація та стислі біографічні дані про жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму, їх наступну реабілітацію; забезпечення інтелектуального доступу до архівних документів на найпершому інформаційному рівні – з мережі Інтернет.

- «Український мартиролог ХХ століття» містить кілька тисяч карток державних архівів АРК, Донецької, Луганської областей. Це ті документи, оригінали яких, на жаль, не контролюються Україною. Але за допомогою коротких інформаційних карток є можливість знайти відомості щодо репресованих осіб на цих територіях;

- системи обліку публічної інформації.

У рамках реалізації пріоритету – цифровізація всіх процесів архівної справи. Укрдержархівом у 2020 р. були підготовлені та направлені до Міністерства цифрової трансформації України завдання (проєкти) Національної програми інформатизації на 2021 рік (далі – Завдання), які визначають основні засади реалізації архівної політики у сфері цифровізації.

У такий спосіб у межах реалізації Завдань в Укрдержархіві вирішуватимуться питання переходу до орієнтованого на інтереси людей, спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, відкритого та прозорого публічного управління, здійснення економічної діяльності на засадах результативності та ефективності, створення умов для розвитку як самої інфраструктури інформатизації, так і забезпечення сталого інноваційного розвитку архівної галузі в цілому.

Пропозиції включають 9 завдань:

- цифровізація СФД України для оперативного забезпечення спецкористувачів документацією мобілізаційного та оборонного призначення;

- створення електронного сховища документів СФД мобілізаційного та оборонного призначення;

- інтеграція Державного реєстру техногенно та екологічно (потенційно) небезпечних об'єктів до системи електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів (системи «ТРЕМБІТА»);

- придбання програмного забезпечення для впровадження у промислову експлуатацію відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи ЕЛАРСИС, призначеної для приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання;

- придбання апаратного забезпечення для впровадження у промислову експлуатацію відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи ЕЛАРСИС, призначеної для приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання;

- модернізація інформаційно-телекомунікаційних систем Укрдержархіву;

- забезпечення щорічної технічної підтримки системи електронного документообігу АСКОД;

- забезпечення центральних державних архівних установ обладнанням для оцифрування документів НАФ;

- забезпечення функціонування серверної кімнати ЦДЕА України.

Проведено оновлення комп'ютерного обладнання Укрдержархіву, придбано та введено в експлуатацію 7 багатофункціональних пристроїв, 8 персональних комп'ютерів та 10 ноутбуків з метою забезпечення комфортними робочими місцями співробітників Укрдержархіву для виконання службових обов'язків.

Придбано антивірусне програмне забезпечення на 35 ПЕОМ, що має експертний висновок Держспецзв'язку.

Здійснено заходи з упровадження в діяльність Укрдержархіву системи електронного документообігу АСКОД, яка призначена для автоматизації процесів діловодства, службового, господарського та управлінського документообігу, організації колективної роботи над документами з використанням безпаперових технологій та для забезпечення електронного документообігу із застосуванням кваліфікованого електронного підпису (КЕП).

7. НАУКОВЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА СИСТЕМИ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

У 2020 р. у системі Укрдержархіву функціонували 2 науково-дослідні установи: Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД) та Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії (НДІ мікрографії).

Відповідно до тематичних планів науково-дослідних робіт Укрдержархіву за рахунок бюджетних асигнувань на 2020 р. УНДІАСД та НДІ мікрографії було замовлено 21 науково-дослідну роботу (НДР), із них 20 завершено у звітному періоді.

Тематичним планом науково-дослідних робіт, затвердженим Головою Укрдержархіву 28 грудня 2019 року (далі – Тематичний план), УНДІАСД у 2020 р. було передбачено виконання 8 науково-дослідних робіт за напрямками «Архівознавство» та «Документознавство», що стосувалися теоретичних, методологічних проблем архівознавства та документознавства, забезпечення збереженості та державного обліку документів НАФ, користування документами та їх публікації, організації наукової інформації, дослідження особливостей організації праці й управління в архівних установах, науково-інформаційного забезпечення діяльності архівних установ.

Відповідно до Тематичного плану 7 НДР (шифри: 1.2.1, 1.2.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.1, 2.1), згідно із затвердженими технічними завданнями (ТЗ), завершено у листопаді-грудні 2020 р., отримано закінчені результати, розглянуто та схвалено вченою радою УНДІАСД (протоколи № 2 від 24.11.2020, № 3 від 30.12.2020), а саме:

1. «Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду» (за результатами дослідження складено остаточний звіт про виконання НДР «Дослідження мікробіологічного та ентомологічного стану архівосховищ та документів державних архівів з метою проведення моніторингу стану збереженості документів Національного архівного фонду»).

2. «Дослідження теоретичних та практичних засад обліку та зберігання електронних документів» (розроблено методичні рекомендації «Облік і зберігання електронних документів»).

3. «Інформаційний моніторинг та наукове опрацювання літератури з питань архівної справи та документознавства з метою підготовки на їх основі аналітичної, реферативної, оглядової, бібліографічної та іншої інформації у вигляді Бюлетенів Галузевого центру науково-технічної інформації». У результаті виконання НДР підготовлено 2 випуски Бюлетеня ГЦНТІ (один випуск на півріччя): № 1(33); № 2(34), що містять аналітичну, реферативну, оглядову, бібліографічну інформацію щодо розвитку архівної справи та документознавства, зокрема щодо зарубіжного досвіду обліку і зберігання електронних документів.

4. «Дослідження питань використання та забезпечення доступу до документів державних архівів, що містять персональні дані» (у результаті виконання дослідження укладено аналітичний огляд «Використання документів державних архівів, що містять персональні дані, та організація доступу до них»).

5. «Розроблення теоретичних та методичних засад підготовки архівними установами довідкових видань» (розроблено методичні рекомендації «Підготовка архівними установами довідкових видань»).

6. «Дослідження питань нормування праці науково-дослідних робіт у сфері архівної справи» (розроблено проєкт Нормативів трудомісткості науково-дослідних робіт у сфері архівної справи).

7. «Дослідження питань документування управлінської інформації та організації роботи з документами в центральних органах виконавчої влади» (результат дослідження – аналітичний огляд питань документування управлінської інформації та організації роботи з документами у центральних органах виконавчої влади).

Реалізація результатів виконаних науково-дослідних робіт у 2020 р. забезпечить:

– унормування порядку, методики та інструментарію обліку і зберігання електронних документів;

– ефективний супровід архівних установ України актуальною аналітичною, реферативною, оглядовою, бібліографічною інформацією з питань архівної справи та документознавства, проведення ними науково-методичної роботи, наукових досліджень у галузі архівознавства та документознавства,

впровадження їхніх результатів у практичну діяльність, виконання державних програм у сфері архівної справи та документознавства;

– моніторинг стану архівосховищ та фізичної збереженості документів у вітчизняних архівних установах із метою формування сучасної системи біо-захисту і профілактики біоуражень архівосховищ та документів державних архівів;

– наукове обґрунтування та узагальнення підходів до використання та забезпечення доступу до документів державних архівів, що містять персональні дані;

– визначення уніфікованих вимог щодо підготовки державними архівними установами України довідкових видань;

– удосконалення системи планування, обліку та контролю за науковою діяльністю державних наукових установ, що проводять наукові дослідження у сфері архівної справи на замовлення Укрдержархіву;

– розкриття змісту методики основних процесів і технологій в архівних установах щодо порядку доступу та організації використання документів, на які поширюються норми законодавства України про інтелектуальну власність з урахуванням застосування цифрових технологій;

– визначення рівня відповідності фактичного стану організації діловодства в центральних органах виконавчої влади вимогам чинних нормативно-правових актів, зокрема постанови Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», та національного стандарту на оформлення документів.

У звітному році **НДІ мікрографії** за Тематичним планом зі Зміною № 2 наукових (науково-технічних) робіт, що виконує НДІ мікрографії за рахунок коштів Державного бюджету України, на 2020 р. (далі – Тематичний план) виконував 13 наукових (науково-технічних) робіт, які передбачали вирішення першочергових питань у сфері СФД: крім 11 наукових робіт, виконуваних за період січень-грудень 2020 р., із липня 2020 р. на підставі рішення Науково-технічної ради Укрдержархіву від 14.05.2020 № 5/1 було розпочато виконання остаточних етапів 2 наукових робіт для завершення досліджень без виділення фінансування.

У зв'язку з нагальними потребами державної системи СФД були внесені коригування до затверджених ТЗ на НДР, ДКР і розроблені доповнення до 5 з них (тема 1.2 (Доповнення НДР № 1), тема 2.2 (Доповнення НДР № 5), тема 3.4 (Доповнення НДР № 2), тема 3.5 (Доповнення НДР № 3), тема 3.10 (Доповнення НДР № 3)).

Завершено виконання 4 наукових (науково-технічних) робіт (шифр тем – 1.1, 1.3, 3.5, 3.10).

Виконання наукових робіт у 2020 р. здійснювалося за тематикою, визначеною наказом Міністерства юстиції України від 27.06.2018 № 2056/5 «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що плануються до виконання за рахунок коштів державного бюджету на 2019–2021 роки науково-дослідними інститутами, що належать до сфери управління Державної архівної служби України», а саме:

- технологічне забезпечення СФД України;
- розроблення автоматизованої інформаційної системи СФД України;
- нормативне забезпечення СФД України.

За напрямом «Технологічне забезпечення СФД України» у 2020 р. виконувалося 5 наукових робіт. Наукові роботи є новими, з них завершено виконання 2-х.

За напрямом «Розроблення автоматизованої інформаційної системи СФД України» у 2020 році виконувалися 2 наукові роботи, що є перехідними.

За напрямом «Нормативне забезпечення СФД України» виконувалося 6 наукових робіт, 3 з яких є новими дослідженнями. У зв'язку із рішенням замовника закрито достроково 2 НДР.

Наукові роботи, що виконував НДІ мікрографії за Тематичним планом, відповідно до Порядку державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій, зареєстровані в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації.

Реалізація одержаних результатів наукових робіт забезпечить вирішення першочергових проблемних питань у сфері формування, ведення та використання СФД, а також надасть можливість:

- уникнути зайвих витрат матеріалів при створенні мікрофільмів за рахунок удосконалення процесів контролювання якості мікрозображень та можливості кількісного оцінювання величин коригування параметрів експонування та хіміко-фотографічного оброблення під час пробного знімання (тема 1.1);

- забезпечити практичну реалізацію можливостей спеціальних установ СФД України щодо створення зображень у цифровому вигляді, що містять інформацію про культурні цінності, який забезпечує відтворення інформації про них із заданою якістю з мікрофільмів СФД (тема 1.2);

- актуалізувати технологічне та нормативне забезпечення процесу створення мікрофільмів СФД в умовах застосування нового фунгіциду в технологічному процесі виготовлення мікрофільмів СФД (тема 1.3);

- привести технологічний процес відтворення копій документів СФД у відповідність до сучасних нормативних документів комплексу «Страховий фонд документації», чинного законодавства України та сучасних потреб суб'єктів державної системи СФД (тема 1.4);

- розробити науково-практичні рекомендації щодо розвитку виробництва Обласного архіву будівельної документації (тема 1.5);

- здійснювати актуалізацію та модифікацію правил вхідного контролю електронних паспортів ПНО за допомогою розроблених шаблонів їх проектування; забезпечити користувачів Реєстру ПНО актуалізованими відомостями про небезпечні об'єкти та результати статистичних спостережень за процесами, пов'язаними зі збором, накопиченням та актуалізацією інформації в межах ведення Реєстру ПНО; забезпечити осіб, відповідальних за ведення електронних паспортів ПНО, програмною інфраструктурою для отримання та перегляду результатів протоколювання ходу міркувань блоку логічного виводу відповідно до активізованих ним Правил (тема 2.2);

- забезпечити користувачів документів НАФ, що зберігаються в ЦДНТА України, вебінтерфейсом для реалізації можливості пошуку об'єктів обліку (фондів, комплексів, описів, одиниць обліку та зберігання, документів, документної інформації тощо) за різноманітними реквізитами, здійснення у «віртуальному кабінеті» замовлень віддаленого доступу до цифрових копій документів НАФ та перегляду архіву замовлень; забезпечити фахівців ЦДНТА України вебінтерфейсом для реалізації можливості імпорту накопи-

чених змін до бази даних віддаленого доступу, опрацювання замовлень до цифрових копій документів НАФ, здійснених у «віртуальному кабінеті», та моніторингу стану запитів на отримання онлайн-послуг (тема 2.4);

– забезпечити удосконалення діяльності суб'єктів державної системи СФД у сфері ведення галузевого та обласного (регіонального) СФД і встановити правила внесення змін до мікрофільмів СФД, а також правила проведення робіт щодо забезпечення відповідності банку документів СФД, прийнятих на державний облік і довгострокове зберігання, фактичному стану документації та переведення мікрофільмів СФД на архівне зберігання чи анулювання, правила документування цих змін, відображення цих процесів у наявних супровідних і облікових документах та в Державному реєстрі документів страхового фонду документації України (тема 3.1);

– актуалізувати й узгодити науково-технічну термінологію сфери СФД із міжнародною, регіональною та національною, враховуючи зміни в законодавстві України, нормативному забезпеченні, українському правописі для створення належних умов щодо ефективної наукової праці; поповнити створений ДП «УкрНДНЦ» національний банк стандартизованих науково-технічних термінів, зокрема у сфері СФД, що вважатиметься внеском цієї сфери в українську науково-технічну термінологію (тема 3.2);

– дослідити матеріали міжнародних і європейських стандартів та розробити Рекомендації щодо застосування міжнародного досвіду в науковій і науково-технічній діяльності державної системи СФД для підвищення рівня науково-технічної продукції сфери СФД та гармонізації нормативної бази державної системи СФД у частині відповідності міжнародним і європейським стандартам для врахування передових міжнародних і європейських норм, правил, технологій, результатів застосування сучасного устаткування та матеріалів (тема 3.3);

– визначити науково обґрунтовані вимоги щодо формування, ведення і використання СФД та правила формування СФД для організування виробництва промислової продукції оборонного, мобілізаційного і господарського призначення, а також актуалізувати й узгодити положення ДСТУ 33.202:2004 «СФД. Промислова продукція господарського призначення. Порядок створювання», ДСТУ 33.205:2005 «СФД. Виробництво продукції мобілізаційного та оборонного призначення. Порядок створювання, формування, ведення та використання» і ДСТУ 33.208:2009 «СФД. Порядок закладання технічної документації при поставленні продукції на виробництво» шляхом їх переглядання та розроблення других редакцій проєктів ДСТУ 33.202:201_, ДСТУ 33.205:201_, ДСТУ 33.208:201_ (тема 3.4);

– внести пропозиції до проєкту «Концепції державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини» з урахуванням положень щодо створення, формування, ведення та використання СФД і мають бути врегульовані НПА сфери охорони культурної спадщини з метою вчасно створювати СФД на ОКС (тема 3.5);

– внести пропозиції до проєкту Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» з урахуванням положень щодо створення, формування, ведення та використання СФД із метою швидкого відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури (тема 3.10).

8. МЕРЕЖА АРХІВНИХ УСТАНОВ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ УСТАНОВ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

До сфери управління Державної архівної служби належить 9 центральних державних архівів, 3 центральні державні архівні установи, 8 спеціальних установ страхового фонду документації, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства та Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії.

Мережа архівних установ України налічує 1877 установ, із них:

- 9 центральних державних архівів;
- Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства;
- 3 центральні державні архівні установи;
- 24 державні архіви областей;
- Державний архів м. Києва;
- 472 архівні відділи (сектори) райдержадміністрацій;
- 140 архівних відділів (секторів) міських рад;
- 13 галузевих державних архівів;
- 1 196 архівних установ сільських, селищних, міських рад територіальних громад для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових та інших правовідносин юридичних і фізичних осіб, що не належать до Національного архівного фонду;
- 18 архівних установ, заснованих фізичними особами та/або юридичними особами приватного права.

Інформація про архівні установи, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, у Донецькій та Луганській областях, на яких органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, відсутня.

Центральні державні архіви, науково-дослідні установи, що належать до сфери управління Державної архівної служби України, центральні державні архівні установи, спеціальні установи СФД, державні архіви областей, м. Києва є юридичними особами публічного права.

Із 13 діючих галузевих державних архівів 7 є юридичними особами публічного права: Галузевий державний архів Міністерства оборони України, Галузевий державний архів Служби безпеки України, Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», Галузевий державний архів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Галузевий державний архів Державної прикордонної служби України, Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті. Галузевий державний архів фінансових посередників Фонду державного майна України перебуває в стадії припинення шляхом ліквідації відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 145.

17 архівних установ, заснованих фізичними особами та/або юридичними особами приватного права є юридичними особами.

У 2020 р. відбулися значні зміни у мережі архівних відділів (секторів) райдержадміністрацій та міських рад, архівних установ сільської, селищної,

міської ради, ради об'єднаної територіальної громади для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових та інших правовідносин юридичних і фізичних осіб, що не належать до НАФ.

Простежується позитивна динаміка відновлення такого виду структурного підрозділу як архівний відділ. Так, протягом 2020 р. 45 архівних секторів райдержадміністрацій (46% загальної чисельності архівних секторів) повернули статус архівних відділів, зокрема у таких областях: Вінницька (4), Дніпропетровська (3), Житомирська (7), Закарпатська (5), Київська (5), Кіровоградська (4), Миколаївська (7), Полтавська (2), Тернопільська (1), Херсонська (1), Хмельницька (2), Чернівецька (3), Чернігівська (1). Наразі 87% районних державних архівних установ складають архівні відділи.

Разом із тим, всупереч ст. 28 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» на заміну 2-х ліквідованих архівних секторів райдержадміністрацій Дніпропетровської області (Петриківської та Солонянської) призначено головних спеціалістів з архівної роботи при Петриківській райдержадміністрації та з архівної справи при Солонянській райдержадміністрації. Такі спеціалісти не мають законних підстав виконувати функції місцевої державної архівної установи.

Проводилася робота щодо реорганізації районних державних архівних установ Запорізької області. Так, розпорядженням голови Бердянської райдержадміністрації від 19.12.2019 № 259 «Про упорядкування структурних підрозділів Бердянської районної державної адміністрації Запорізької області» з 01.03.2020 р. створено архівний відділ Бердянської районної державної адміністрації Запорізької області з чисельністю 2 штатні одиниці на заміну відділу освіти, культури та архівної справи Бердянської райдержадміністрації.

Згідно з розпорядженням голови Більмацької райдержадміністрації Запорізької області від 30.01.2020 № 19 «Про внесення змін та доповнень до розпорядження голови райдержадміністрації від 24.12.2019 № 297 «Про реорганізацію структури Більмацької районної державної адміністрації Запорізької області» відділ з архівної справи та з питань державної реєстрації перейменованій на архівний відділ.

Водночас у Запорізькій області управління архівною справою і діловодством, всупереч чинному законодавству, здійснюють 6 структурних підрозділів райдержадміністрацій:

- сектор архіву, з питань оборонної роботи, цивільного захисту та взаємодії з правоохоронними органами Василівської РДА;
- відділ архітектури, містобудування та архівної справи Новомиkolaївської РДА;
- відділ культури, освіти та архівної роботи Приазовської РДА;
- відділ архіву та цивільного захисту населення Оріхівської РДА;
- сектор архівної справи Розівської РДА;
- відділ архівної справи та державної реєстрації Чернігівської РДА.

Статус юридичних осіб публічного права мають 65% архівних відділів (секторів) райдержадміністрацій. Відновлено статус юридичної особи публічного права архівних відділів райдержадміністрацій Львівської (7), Тернопільської (1), Харківської (1), Хмельницької (1) областей. Натомість втратили

статус юридичної особи архівні відділи райдержадміністрацій Вінницької (1), Донецької (1), Запорізької (4), Київської (1), Чернігівської (3) областей.

У 2020 р. функціонували 140 архівних відділів (секторів) міських рад, із них 39% юридичних осіб публічного права. Змін у мережі архівних відділів (секторів) міських рад не відбулося.

Станом на 01.01.2021 р. в Україні функціонували 1 196 трудових архівів:

- при міських радах – 82;
- при районних радах – 236;
- при сільських та селищних радах – 681;
- при радах об'єднаних територіальних громадах – 197.

У зв'язку з об'єднанням громад (12.06.2020 р. Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей) і, як наслідок ліквідації сільських та селищних рад, чисельність архівних установ сільської, селищної, міської ради, ради об'єднаної територіальної громади для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових та інших правовідносин юридичних і фізичних осіб, що не належать до НАФ, скоротилася на 19%.

Внаслідок завершення процесу формування об'єднаних територіальних громад найбільше трудових архівів сільських, селищних рад припинили свою діяльність у Дніпропетровській (53) та Черкаській (57) областях.

У результаті аналізу мережі трудових архівів Держархівом Львівської області встановлено, що 151 трудовий архів сільських, селищних, міських рад Львівської області, що були засновані рішеннями міських, сільських та селищних рад, фактично не функціонували – не приймали і не зберігали архівні документи, нагромаджені у процесі документування службових, трудових та інших правовідносин юридичних і фізичних осіб, що не належать до НАФ.

Незважаючи на значну кількість трудових архівів міських, селищних, сільських рад, що припинили свою діяльність, площа архівосховищ збільшилася на 5% та склала 47 821,4 кв. м.

9. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Міжнародна діяльність Укрдержархіву та державних архівів спрямована на подальшу активізацію двостороннього співробітництва з архівними службами іноземних держав та розширення міжнародних контактів; поповнення Національного архівного фонду документами, що належать до культурної спадщини української нації і перебувають на збереженні в архівосховищах іноземних держав.

У 2020 р. продовжено роботу у напрямі розширення географії співробітництва Укрдержархіву з державними архівними службами іноземних держав.

Відповідно до законодавства в сфері зовнішніх зносин, директив та рекомендацій Міністерства закордонних справ України, з метою поліпшення діяльності в напрямі міжнародного співробітництва, у 2020 р. в Укрдержархіві видано такі накази, що стосуються міжнародної діяльності:

– від 30.06.2020 № 84 «Про заходи з організації прийому іноземних делегацій, груп та окремих іноземних громадян та осіб без громадянства в Державній архівній службі України»;

– від 30.06.2020 № 85 «Про службові відрядження за кордон та укладання договорів про міжнародне співробітництво у сфері архівної справи та страхового фонду документації»;

– від 21.08.2020 № 114 «Про деякі питання виявлення та оформлення документів соціально-правового характеру, що витребовуються для подальшого представлення в компетентні органи іноземних держав в Державній архівній службі України» (затверджено відповідні Методичні рекомендації).

Набрав чинності спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 12.06.2020 № 1964/5/236 «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок витребування документів соціально-правового характеру для громадян України, іноземців та осіб без громадянства», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 15.06.2020 за № 526/34809.

Договори про співробітництво, укладені державними архівами з архівними установами інших держав, зацікавленими установами та організаціями тощо

– 3 лютого 2020 р. у м. Києві вчинено Протокол про співробітництво між Державною архівною службою України та Дирекцією державних архівів при Президенті Турецької Республіки;

– 4 лютого 2020 р. у місті Празі (Чеська Республіка) вчинено Договір про співробітництво між Державною архівною службою України, Інститутом досліджень тоталітарних режимів та Архівом справ держбезпеки Чеської Республіки; в дистанційному режимі:

– 2 червня 2020 р. вчинено Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України та FamilySearch International (США);

– 9 жовтня 2020 р. вчинено Договір про обмін метаданими між Державною архівною службою України та фундацією «Архівний портал Європи».

Проведено консультації щодо Меморандуму про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією національних архівів Алжиру. Через посилення карантинних заходів в Алжирі внаслідок пандемії COVID-19 підписання Меморандуму на прохання алжирської сторони перенесено з листопада 2020 р. на інший термін і відбудеться після стабілізації санітарно-епідеміологічної ситуації в АНДР, орієнтовно в I півріччі 2021 р.

За безпосередньої участі МЗС України у 2020 р. відбулися консультації щодо можливості підписання Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральною дирекцією архівів Італії, Угоди про співробітництво в архівній сфері між Державною архівною службою України та Словацьким національним архівом при Міністерстві внутрішніх справ Словацької Республіки, Меморандуму про взаєморозуміння і співробітництво між Державною архівною службою України та Державними архівами Ізраїлю, Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Національним архівним агентством Молдови.

Укрдержархівом проводиться переговорний процес між Договірними Сторонами щодо узгодження проєкту Договору про співробітництво між Державною архівною службою України та Інститутом національної пам'яті – Комісією з розслідування злочинів проти польського народу, вчинення якого планується в I півріччі 2021 р.

Проведено консультації з питань визначення шляхів співробітництва (вчинення міжнародного договору міжвідомчого характеру або реалізації спільних

проектів за письмової згоди) з Національними архівами Великобританії, Національним архівом США, Хорватським державним архівом, Національними архівами Франції, а також із Науковим товариством ім. Шевченка в Європі (Сарсель, Франція).

Здійснено експертизу та погоджено проєкт Програми культурного співробітництва між Урядом України та Італійської Республіки на 2020–2024 рр.

Опрацьовано типовий договір із державними архівами та надіслано до державних архівів пропозиції щодо форми та нових напрямів співробітництва з FamilySearch International (США).

У розвиток досягнутих домовленостей в м. Києві в дистанційному режимі відбулося підписання конкретних договорів про співробітництво FamilySearch International (США) з державними архівами: Київської, Миколаївської та Полтавської областей (21 жовтня 2020 р.), Кіровоградської і Луганської областей (29 грудня 2020 р.).

Опрацьовано та дано висновки щодо можливості укладення Договору про співробітництво між Держархівом Вінницької області та Архівами Арользену – Міжнародним центром дослідження нацистських переслідувань (ФРН), Договору про співробітництво між Держархівом Закарпатської області та Інститутом досліджень тоталітарних режимів Чеської Республіки.

Спеціальними установами СФД у 2020 р. договори про співробітництво з установами інших держав не уклалися.

До Міністерства закордонних справ України та Міністерства культури та інформаційної політики України подано для опрацювання номінаційні досє кандидатів, які відповідають критеріям ЮНЕСКО (ЦДАМЛІМ України, ЦДІАЛ України) для участі у конкурсі на здобуття премії ЮНЕСКО/Джикджи «Пам'ять світу» у сфері збереження документальної спадщини.

До Секретаріату ЮНЕСКО направлено пакет документів щодо участі у міжнародному проєкті міжнародної програми «Пам'ять світу» Google Arts and Culture» з метою візуалізації та доступності документальної спадщини, включеної до міжнародного реєстру програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу», а саме метадані окремих документальних матеріалів української номінації «Документальна спадщина, пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС».

У 2021 р. буде продовжено роботу щодо виявлення документів тематики, пов'язаної з аварією на ЧАЕС.

Укрдержархів підтримав пропозицію МЗС України щодо реалізації проєкту, метою якого є вшанування пам'яті жертв Голокосту, збереження та збір свідчень і історичних фактів про трагедію Голокосту в Україні.

Вжито заходи щодо активізації міжвідомчого співробітництва відповідно до положень статей 1, 2, 4, 7 Угоди між Державним архівним управлінням Китайської Народної Республіки та Державною архівною службою України про співробітництво в архівній сфері, вчиненої в м. Пекін 10 вересня 2013 р. 15 грудня 2020 р. відбулося П'яте засідання українсько-китайської Підкомісії з питань співробітництва в галузі культури у режимі відео-конференції, в якому взяв участь Голова Державної архівної служби України А. Хромов.

Продовжується взаємовигідне співробітництво з Посольством Держави Ізраїль в Україні у напрямі витребування документів соціально-правового характеру для громадян України та Держави Ізраїль.

Укладено Угоду про співробітництво між ЦДАЗУ та Світовою Федерацією Українських Жіночих Організацій (Канада).

Державним архівом Закарпатської області укладено договори про співробітництво з Комітатською і міською бібліотекою ім. Моріца Жигмонда, м. Ніредьгазп (Угорщина) (15.01.2020), з представником Меморіального музею Голокосту (США) ПП «Архівні інформаційні системи» (14.07.2020), Інститутом досліджень тоталітарних режимів (Чеська Республіка) (22.04.2020).

Відрядження за кордон

На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 25 січня 2020 р. № 2417/1/1–20 Голова Державної архівної служби України А. Хромов взяв участь у двосторонніх консультаціях із керівництвом Інституту досліджень тоталітарних режимів Чехії, Архіву справ держбезпеки Чеської Республіки та у Першому українсько-чеському форумі, провів робочу зустріч із керівництвом Національного архіву Чехії та Департаменту архівного управління Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки, відвідав Слов'янську бібліотеку – Національну бібліотеку Чеської Республіки (4–6 лютого 2020 р., м. Прага, Чеська Республіка).

На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 р. № 6848/2/1–20 Голова Державної архівної служби України А. Хромов взяв участь у двосторонніх консультаціях із керівництвом Інституту та Архіву Інституту національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу та провів зустріч у робочому порядку з Генеральним директором державних архівів Республіки Польща (24–25 лютого 2020 р., м. Варшава, Республіка Польща). У консультаціях також взяла участь директорка ЦДАГО України О. Бажан.

Участь у міжнародних архівних виставкових проєктах та міжнародних конференціях/семінарах, інших заходах

Організаційно забезпечено участь представників УНДІАСД, держархівів Кіровоградської та Хмельницької областей у Міжнародній конференції «Архівні дослідження, джерела дослідження – тенденції і виклики», присвяченій 100-річчю від дня створення Національного архіву Грузії та 300-річчю від дня народження короля Іраклія II. Конференція відбулася 24–25 вересня 2020 р. у режимі віддаленого доступу із застосуванням Інтернет-сервісу Zoom.

Проведено консультації з Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща та Департаментом архівного управління Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки, Національним архівом Чехії з питань організації та проведення стажування працівників Укрдержархіву та державних архівних установ на базі державних архівів Польщі та Чехії у 2020 р., через пандемію стажування перенесено на 2021 р.

Здійснено співпрацю з Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща щодо проведення спільної українсько-польської конференції та виставки, присвячених 100-річчю подіям, пов'язаним із підписанням Йозефом Пілсудським та Симоном Петлюрою Варшавського договору. Сторони визнали за необхідне перенести заходи на 2021 р.

Здійснювалася співпраця з Посольством України у Фінляндській Республіці та Національним архівом Фінляндії щодо проведення спільної наукової конференції «Українсько-фінські відносини в 1918–1921 рр.: інституційна та

персональна історія» та спільної з Національним архівом Фінляндії тематичної виставки. Сторони визнали за необхідне перенести заходи на 2021 р.

Державна архівна служба України підтримала пропозицію Меморіального музею Голокосту (США) щодо необхідності удоступнення електронного ресурсу, до якого увійшли цифрові копії документів з історії Голокосту, що зберігаються в українських архівах, для відвідувачів Музею в режимі онлайн шляхом його розміщення на офіційному вебсайті Меморіального музею.

Розпочато консультації з Польським інститутом Києва щодо можливості реалізації спільних культурно-гуманітарних проєктів, спрямованих на подальше зміцнення співробітництва між Україною та Польщею в галузі культури і науки.

Упродовж 2020 р. забезпечувалася організація протокольних заходів, пов'язаних із прийомом в Укрдержархіві директора Польського Інституту у Києві Бартоша Мусяловича (14.01.2020), директора Державних архівів при Президентові Турецької Республіки Угур Унала (04.02.2020), Надзвичайного та Повноважного Посла Держави Ізраїль в Україні пана Джоєла Ліона (04.03.2020), представника бельгійської компанії «iGuana» Домініка Матона (10.03.2020).

Державною архівною службою України виконано фінансові зобов'язання перед Міжнародною радою архівів (МРА), членом якої вона є, частково сплачено членський внесок за 2020 р., залишок, за домовленістю з Секретаріатом МРА, буде проплачений упродовж 2021 р.

Проведено консультації з питань участі у програмах та проєктах МРА, зокрема організовано участь державних архівів у святкуванні Міжнародного дня архівів (червень 2020 р.), взято участь в інтернет-проєкті МРА, у рамках якого інформацію про Укрдержархів, державні архіви України та їхні електронні ресурси представлено на інтерактивній карті на вебсайті МРА; оновлено інформацію про Укрдержархів на вебсайті Міжнародної ради архівів, подано звіти до МЗС України про стан виконання зобов'язань перед МРА.

16 листопада 2020 р. у режимі відеоконференції із застосуванням Zoom проходила Генеральна асамблея Міжнародної ради архівів, у якій за дорученням Голови Державної архівної служби України взяла участь заступниця Голови Укрдержархіву Л. Левченко.

Протягом 2020 р. Укрдержархівом розглянуто понад 141 звернення від громадян інших країн. Розглянуто та засвідчено 65 архівних довідок, які подано на особистому прийомі 27 громадянами, для подальшого їх подання на консульську легалізацію (проставлення апостиля) Департаменту консульської служби МЗС України.

Із метою поліпшення та забезпечення координації у сфері зовнішніх зносин Укрдержархівом до державних архівних установ надіслано роз'яснення та позицію МЗС України щодо заходів із вшанування трагічних подій в Османській імперії (24 квітня 1915 р.); підготовлено та розіслано рекомендації щодо форм та напрямів співпраці з FamilySearch International (США); доведено до відома порядок участі у міжнародних заходах та упередження спроб РФ легітимізувати анексію АР Крим.

Через поширення пандемії в світі присутність державних архівних установ на міжнародних заходах упродовж 2020 р. відбувалася в переважній більшості дистанційно в режимі онлайн. Водночас, слід відмітити активну міжнародну

співпрацю Держархіву Закарпатської області з чеськими та угорськими колегами, участь директора ЦДЕА України Ю. Ковтанюка у роботі 6-ї міжнародної конференції з електронного урядування 2020 «Гігантські стрибки починаються з маленьких кроків», що проводилася 18–21 травня 2020 р. в онлайн-режимі в Естонії, а також продовження роботи за чинними міжнародними договорами ЦДАЛ України, держархівів Вінницької, Львівської, Хмельницької областей, участь у міжнародних заходах ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДАМЛМ України та ЦДАЗУ.

10. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Загальний обсяг фінансування Укрдержархіву та установ, що належать до сфери його управління, в 2020 р. становив 234 890,9 тис. грн, тобто залишився на рівні показника 2019 р.

Видатки, передбачені у державному бюджеті України на 2020 р. Укрдержархіву за програмою 3609000 «Державна архівна служба України» спрямовувалися на забезпечення нагальних потреб установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву.

У 2020 р. Укрдержархівом виконувалися 3 бюджетні програми, за рахунок коштів загального та спеціального фондів державного бюджету забезпечувалося виконання основних напрямів діяльності за кожною бюджетною програмою, а саме:

– за програмою 3609010 «Керівництво та управління у сфері архівної справи» – 26 634,3 тис. грн (загальний фонд – 26 630,7 тис. грн, спеціальний фонд – 3,6 тис. грн), що на 5% більше, ніж в минулому році;

– за програмою 3609020 «Прикладні розробки у сфері архівної справи та страхового фонду документації» – 10 624,5 тис. грн (загальний фонд – 10 447,8 тис. грн, спеціальний фонд – 176,8 тис. грн), що на 18% менше, ніж в минулому році;

– за програмою 3609030 «Забезпечення діяльності архівних установ та установ страхового фонду документації» – 197 632,0 тис. грн (загальний фонд – 179 564,9 тис. грн, спеціальний фонд – 18 067,1 тис. грн), що на 2% більше, ніж в минулому році.

Аналіз витрат коштів загального фонду за бюджетними програмами 3609000 «Державна архівна служба України» за 2019–2020 роки, тис. гривень

№ з/п	КПКВК	Затверджено 2019 р.	Касові витрати 2019 р.	Затверджено 2020 р.	Касові витрати 2020 р.	Абсолютне відхилення касових витрат	Відносне відхилення касових витрат, %
1	3609010	25385,6	25182,3	26630,7	26584,0	1401,7	105,6
2	3609020	12411,8	10232,3	10447,8	10447,8	215,5	102,1
3	3609030	174920,4	173593,8	179564,9	177933,0	4339,2	102,5
Разом		212717,8	209008,4	216643,4	214964,8	5956,4	102,8

Аналіз витрат коштів спеціального фонду за бюджетними програмами 3609000 «Державна архівна служба України» за 2019–2020 роки, тис. гривень

№ з/п	КПКВК	Затверджено 2019 р.	Касові витрати 2019 р.	Затверджено 2020 р.	Касові витрати 2020 р.	Абсолютне відхилення касових витрат	Відносне відхилення касових витрат, %
1	3609010	0,5	0,4	3,6			
2	3609020	510,9	425,0	176,8	99,7	- 325,3	23,5
3	3609030	18 995,1	15 601,2	18 067,1	14 995,7	- 605,5	96,1
	Разом	19 506,5	16 026,6	18 247,5	15 095,4	- 931,2	94,2

Динаміка показників за 2019–2020 рр. свідчить про зменшення обсягів фінансування й витрачання коштів Укрдержархіву та установ, що належать до сфери його управління. Так, по загальному фонду зростання обсягів витрат коштів становить 2,8%, по спеціальному фонду скорочення витрат становить 5,%. Освоєння коштів загального фонду в 2020 р. складає 99,2%.

Водночас, доведені граничні витрати не забезпечували вирішення першочергових проблем та питання державних архівних установ і спеціальних установ СФД, зокрема майже не вирішувалося питання матеріально-технічного забезпечення діяльності архівної галузі.

Із цією метою здійснювався оперативний перерозподіл бюджетних асигнувань у межах загального обсягу бюджетних призначень розпорядників бюджетних коштів та коригувався обсяг коштів, який спрямовувався на закупівлю товарів і послуг, у т. ч. за рахунок власних надходжень до спеціального фонду державного бюджету.

Додатковим джерелом видатків центральних державних архівів та спеціальних установ СФД були кошти, отримані від надання платних послуг. Установи, що входять до сфери управління Укрдержархіву, отримали в 2020 р. надходжень до спеціального фонду 14 521,6 тис. грн, що на 14% менше, ніж у минулому році.

11. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРДЕРЖАРХІВУ

Упродовж 2020 р. Державна архівна служба України здійснювала заходи щодо реалізації державної політики з питань управління персоналом.

Штатна чисельність працівників за штатним розписом Укрдержархіву, центральних державних архівних установ, науково-дослідних установ, спеціальних установ СФД, державних архівів областей, м. Києва, архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад становить 3 757 штатних одиниць, серед яких посад державних службовців – 1 880. Облікова чисельність працівників станом на 31.12.2020 р. становить 3 396 осіб, із них:

- Укрдержархіву – 73;
- центральних державних архівних установ – 526;
- науково-дослідних установ – 73;
- спеціальних установ СФД – 346;

- державних архівів областей, м. Києва – 980;
- архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад – 1398.

Укомплектованість кадрами становить 90,3%.

У віковій структурі кількість молоді до 35 років становить 500 осіб, вік 60 років і більше мають 603 особи.

Кількість чоловіків – 682 (20%), жінок – 2 714 осіб (80%).

Вищу освіту мають 2 634 особи, що становить 77,5% фактичної чисельності.

Із них:

- 191 працівник має вищу освіту за спеціальністю «архівознавство, документознавство»;
- 416 працівників мають вищу освіту за спеціальністю «історія»;
- 1994 працівники мають вищу освіту за іншими напрямками;
- 234 працівники мають другу вищу освіту за спеціальностями галузі знань «державне управління».

Науковий ступінь мають 75 осіб, у т. ч. 69 кандидатів наук, 6 докторів наук.

Вчене звання мають 9 осіб, із них: доцентів – 4, професорів – 5.

Всього за 2020 р. підвищили кваліфікацію 1 428 працівників архівної галузі, з них 2 – за кордоном.

12. ДОТРИМАННЯ ВИМОГ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ

Організація роботи з питань недопущення та профілактики корупційних правопорушень здійснюється відповідно до вимог законів України «Про державну службу», «Про запобігання корупції» та інших нормативно-правових актів.

На виконання зазначених нормативних документів Укрдержархівом:

- розроблено Перелік звітів та інформацій щодо дотримання вимог антикорупційного законодавства України, виконання завдань з питань запобігання та виявлення корупції, а також організації роботи щодо запобігання вчиненню корупційним або пов'язаним із корупцією правопорушенням та реагування на них, які подаються до Укрдержархіву установами, що належать до сфери його управління, та забезпечено аналіз і контроль за поданими звітами та інформацією;

- приведено у відповідність до вимог частини першої статті 131 Закону України «Про запобігання корупції» накази щодо визначення осіб, на яких покладено обов'язки уповноважених із питань запобігання та виявлення корупції в установах, що належать до сфери управління Укрдержархіву, та оновлено інформацію щодо таких осіб;

- проведено заходи з інформування працівників Укрдержархіву – суб'єктів декларування щодо підготовки до чергового етапу електронного декларування;

- підготовлено для подання на затвердження Голові Укрдержархіву та погодження посадовою особою Секретаріату Кабінету Міністрів України проект Плану роботи головного спеціаліста з питань запобігання і виявлення корупції Укрдержархіву на 2021 рік;

- надано до НАЗК інформацію, необхідну для підготовки проекту Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики;
- проведено моніторинг стану виконання Антикорупційної програми Державної архівної служби України на 2019–2021 роки, затвердженої наказом Укрдержархіву від 23.05.2019 р. (із змінами) та погодженої Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.04.2019 № 1098 «Про погодження антикорупційної програми Державної архівної служби України на 2019–2021 роки» шляхом узагальнення та аналізу інформації про виконання конкретного заходу відповідальною особою;
- надано методичну та консультаційну допомогу з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства, забезпечено інформаційний супровід заходів щодо запобігання та виявлення корупції, проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення і протидії корупції, участь у роботі конкурсної комісії на заміщення вакантних посад державних службовців в Укрдержархіві;
- доведено до відома суб'єктів декларування Укрдержархіву та установ, що належать до сфери його управління, інформацію стосовно набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19); проведено відповідну інформаційно-роз'яснювальну роботу;
- надано допомогу в заповненні декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування суб'єктам декларування Укрдержархіву;
- здійснено перевірку факту подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування суб'єктами декларування Укрдержархіву та установ, що належать до сфери його управління, відповідно до вимог Закону України «Про запобігання корупції»;
- здійснено контроль за своєчасністю подання декларацій суб'єктами декларування Укрдержархіву, які припиняють (припинили) діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави та суб'єктів декларування, які є особами, що претендують на зайняття посад державної служби;
- складено та направлено до НАЗК 1 повідомлення про встановлення факту несвоєчасного подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування щодо суб'єкта декларування Укрдержархіву, який працює в установі, що належить до сфери його управління, та 3 повідомлення про встановлення факту неподання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування стосовно суб'єктів декларування, які раніше працювали в Державній архівній службі України;
- забезпечено проведення спеціальних перевірок щодо осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад із підвищеним корупційним ризиком;
- надано консультації щодо проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад із підвищеним корупційним ризиком;
- проаналізовано інформацію установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву, щодо подання декларацій осіб, уповноважених на виконання

функцій держави та за результатами аналізу направлено листи до відповідних установ із метою забезпечення неухильного виконання вимог Закону України «Про запобігання корупції»;

– забезпечено контроль за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів;

– здійснено вивчення та візування проєктів наказів із кадрових питань, з основної діяльності та адміністративно-господарських питань;

– забезпечено якісний добір і розстановку кадрів на засадах неупередженого конкурсного відбору відповідно до вимог законів України «Про державну службу» та «Про запобігання корупції».

Працівники Укрдержархіву ознайомлені з матеріалами навчальних заходів: «Правові аспекти організації роботи із запобігання корупції, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів»; «Забезпечення ефективного застосування законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності структурних підрозділів» та «Роз'яснення змін до антикорупційного законодавства»; «Оцінка ризиків в органі державної влади»; проведено навчальний захід із питань електронного декларування.

Із метою запобігання проявам корупції, недопущення подальшого перебування на державній службі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, уповноваженою особою з питань запобігання та виявлення корупції Укрдержархіву ведеться облік працівників Укрдержархіву та установ, що належать до сфери його управління, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень.

Здійснено інформаційну підтримку та наповнення відповідними матеріалами на офіційному вебсайті Укрдержархіву у рубриках «Запобігання проявам корупції» та «Повідом про корупцію». У зв'язку зі внесенням змін до Закону України «Про запобігання корупції» Законом України від 02.10.2019 р. № 140-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» та Законом України «Про внесення змін до Закону України від 17.10.2019 р. № 198-IX «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» підготовлено інформаційну довідку, яку розміщено на офіційному вебсайті Укрдержархіву.

Забезпечено умови для повідомлення працівниками Укрдержархіву про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції», зокрема: телефоном через «Лінію довіри», через офіційний вебсайт Укрдержархіву у рубриці «Запобігання проявам корупції та «Повідом про корупцію» шляхом розміщення повідомлення про корупцію, та засобами електронного зв'язку шляхом направлення повідомлення на спеціальну е-пошту.

Протягом 2020 р. повідомлень щодо причетності працівників Укрдержархіву до вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень до Укрдержархіву не надходило.

13. РОБОТА КОЛЕГІАЛЬНИХ І ДОРАДЧИХ ОРГАНІВ УКРДЕРЖАРХІВУ

Для погодження нагальних питань та обговорення найважливіших напрямів діяльності галузі, що належать до компетенції Укрдержархіву, при Державній архівній службі України діє колегія і інші дорадчі органи.

У 2020 р. відбулося:

- 2 засідання колегії;
- 7 засідань Центральної експертно-перевірної комісії;
- 7 засідань Нормативно-методичної комісії;
- 12 засідань Науково-технічної ради;
- 3 засідання Науково-видавничої ради;
- 1 засідання науково-експертної ради;
- 3 засідання громадської ради (у т. ч. одне з них спільно з науково-експертною радою та одне – установчі збори з формування нового складу громадської ради).

Починаючи з березня 2020 р., через поширення пандемії COVID-19 Укрдержархів змінив формат роботи дорадчих органів, зосередившись на віддалених формах взаємодії, у режимі відеоконференцій або із дотриманням протиепідемічних заходів.

На засіданнях колегії обговорювалися питання про підсумки діяльності Укрдержархіву, державних архівних установ і спеціальних установ СФД у 2019 р. та їхні завдання на 2020 р.; підсумки комплексної перевірки діяльності Держархіву Рівненської області; організацію роботи галузевих державних архівів; стан використання бюджетних коштів Державною архівною службою України та установами, що належать до сфери її управління, станом на 01.09.2020 р.; стан правової роботи в Державній архівній службі України; стан виконання та дотримання вимог антикорупційного законодавства в Державній архівній службі України.

Центральною експертно-перевірною комісією Укрдержархіву було розглянуто 19 питань, опрацьовано і схвалено:

- зміни до Переліку видів документів, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту громадян, що мають надходити до архівних установ у разі ліквідації підприємств, установ, організацій, які не належать до джерел формування Національного архівного фонду;
- зміни до Правил застосування переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України;
- зміни до Переліку судових справ і документів, що створюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання;
- проєкт Переліку видів документів гідрометеорологічних спостережень та базових спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища із зазначенням строків їх зберігання;
- нова редакція Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ підприємств та організацій із зазначенням строків зберігання документів;

погоджено:

- Анотований перелік унікальних документів Національного архівного фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України;

- Анотований перелік унікальних документів Національного архівного фонду (частина 12) Центрального державного історичного архіву, м. Львів.

У 2020 р. відбулося засідання Центральної комісії Державної архівної служби з контролю за наявністю, станом та розшуком документів Національ-

ного архівного фонду, на якому було розглянуто питання щодо фізичного стану документів Національного архівного фонду (за матеріалами звітів за 2019 р. державних архівів про виконання плану заходів Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів Національного архівного фонду на 2009–2019 роки, затвердженої наказом Держкомархіву від 10.11.2009 № 190 (далі – Програма). Також було підбито загальні підсумки виконання архівними установами у 2019 р. плану заходів Програми. Серед розглянутих у 2020 р. питань – удосконалення обліку, а також контролю за наявністю документів НАФ у ЦДАВО України, а також у Держархіві Миколаївської області.

На засіданнях **Нормативно-методичної комісії** Укрдержархіву було розглянуто проекти документів:

- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оплати праці працівників державних і комунальних архівних установ»;
- наказ Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Порядку виконання архівними установами запитів юридичних та фізичних осіб на підставі архівних документів та оформлення архівних довідок (копій, витягів)»;
- порівняльна таблиця та додатки до проекту наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до Правил роботи архівних установ України»;
- наказ Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних»;
- порівняльна таблиця та додатки до проекту наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до Правил роботи архівних установ України»;
- нормативи трудомісткості науково-дослідних робіт у сфері архівної справи;
- Тематичний план замовлення на виконання прикладних наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у сфері архівної справи на 2020 рік;
- Типова інструкція з охорони праці щодо дій у період карантину;
- Примірні інструкції з охорони праці для працівників архівних установ щодо дій під час карантину та після його скасування;
- Примірні пам'ятки користувача щодо відвідування архівної установи в умовах послаблення карантину;
- Типове положення про комісію з контролю за наявністю, станом та розшуком документів Національного архівного фонду державного архіву;
- методичні рекомендації «Підготовка архівними установами довідкових видань»;
- методичні рекомендації «Використання документів державних архівів, що містять персональні дані, та організація доступу до них»;
- методичні рекомендації «Облік і зберігання електронних документів»;
- методичні рекомендації з проведення перевірок роботи служб діловодства, експертних комісій та архівних підрозділів підприємств, установ, організацій;
- методичні рекомендації щодо організації архівної справи в територіальній громаді.

Протягом січня-червня 2020 р. проведено Конкурс науково-методичних розробок і науково-інформаційних робіт з архівознавства, документознавства і археографії, за результатами якого диплом I ступеня вручено розробникам «Методичних рекомендацій з проведення експертизи цінності та відбору на

архівне зберігання документів, пов'язаних із соціальним захистом громадян» та диплом III ступеня за підготовку «Методичних рекомендацій зі складення та оформлення історичних довідок до архівних фондів».

У 2020 р. проведено Конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства, за результатами якого присуджено премії у номінації «архівознавство, історія установ, природничо-наукові, економічні та інші питання архівної справи» виданню «Архівні установи Київщини: Путівник» та у номінації «археографія, архівна евристика» – виданню «Журнали зборів Катеринославської міської думи. Серпень-грудень 1917 р.».

Протягом 2020 р. проведено 12 засідань Науково-технічної ради Укрдержархіву, на яких розглянуто 16 питань, що стосуються удосконалення технологічних процесів виготовлення та зберігання документів СФД, упровадження нормативних документів системи СФД, організації наукової діяльності. Рішення з цих питань направлено для виконання до відповідних установ СФД.

Науково-видавничою радою розглянуто 5 питань: проєкт перспективного плану науково-публікаційної роботи державних архівних установ на 2021–2025 рр.; проєкт плану науково-публікаційної роботи державних архівних установ на 2020 р.; проєкт плану виставкової діяльності Державної архівної служби України та державних архівів на 2021 р.; пропозицію Експертної комісії Укрдержархіву про присудження премії імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства; проєкт довідника «Державний архів Київської області. Анотований реєстр описів. Т. 2. Ч. 2. Фонди періоду після 1917 року».

24 червня 2020 р. відбулося спільне засідання громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві у режимі відеоконференції із застосуванням Zoom, під час якого розглянуто:

– проєкт наказу Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Порядку виконання архівними установами запитів юридичних та фізичних осіб на підставі архівних документів та оформлення архівних довідок (копій, витягів)»;

– проєкт наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Змін до Правил роботи архівних установ України».

22 грудня 2020 р. відбулися установчі збори з формування нового складу громадської ради при Укрдержархіві, під час яких розглянуто звіт про роботу громадської ради при Укрдержархіві у 2019–2020 рр., обрано новий склад громадської ради при Укрдержархіві на 2021–2022 рр. та обрано голову громадської ради. Новий склад громадської ради при Укрдержархіві розглянув проєкт Орієнтовного плану проведення Державною архівною службою України консультацій з громадськістю у 2021 р.

14. СТАН ВИКОНАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРДЕРЖАРХІВУ

Протягом 2020 р. до Укрдержархіву надійшло 1 441 звернення громадян. Загальна кількість заяв, скарг, пропозицій, що надійшли до Укрдержархіву, у

порівнянні з 2019 р. зросла на 115 звернень.

Із загальної кількості звернень, що надійшли до Укрдержархіву за звітний період:

- заяв – 1 371 (за 2019 р. – 1291);
- скарг – 61 (за 2019 р. – 21);
- пропозицій – 9 (за 2019 р. – 14).

Із них:

- 2 подано під час особистого прийому керівництву Укрдержархіву;
- 982 надійшло електронною поштою;
- 101 надійшло поштою;
- 356 надійшло від інших органів влади, установ, організацій (у т. ч. 30 від Державної установи «Урядовий контактний центр»).

Результати розгляду звернень:

- вирішено позитивно – 35 звернень;
- відмовлено у задоволенні – 5 звернень;
- надано роз'яснення – на 490 звернень;
- повернуто авторам відповідно до статей 5, 7 Закону України «Про звернення громадян» – 3 звернення;
- переслано за належністю відповідно до статті 7 Закону України «Про звернення громадян» – 908 звернень;
- відсутні звернення, що не підлягали розгляду відповідно до статей 8 і 17 Закону України «Про звернення громадян».

Звернення громадян в основному стосувались питань документального підтвердження стажу роботи та розміру заробітної плати, навчання, проходження військової служби, окремих біографічних фактів, а також проведення генеалогічних досліджень.

Скарги стосувалися роботи державних архівів (у першу чергу – Кіровоградської, Одеської та Харківської областей) з виконання звернень громадян (реєстрація та дотримання строків їх виконання), замовлень на копіювання архівних документів.

Усі звернення, що надійшли до Укрдержархіву, розглянуто без порушення строків, передбачених Законом України «Про звернення громадян».

Упродовж 2020 р. до Укрдержархіву надійшло 126 запитів на отримання публічної інформації.

Із метою реагування на скарги щодо роботи державних архівів та пропозицій її покращення Укрдержархівом вживалися певні заходи.

16 жовтня 2020 р. проведено в режимі відео-конференції семінар-практикум на тему: «Організація виконання запитів юридичних та фізичних осіб, що надходять до державних архівів».

10–11 грудня 2020 р. заступницею Голови Укрдержархіву Л. Левченко у ході візиту до Держархіву Одеської області обговорено проблемні питання в роботі архіву з виконання запитів фізичних та юридичних осіб.

Наказом Укрдержархіву від 10.06.2020 № 68 затверджено графік особистого прийому громадян керівництвом Укрдержархіву.

Наказом Укрдержархіву від 17.06.2020 № 78 затверджено графік роботи приймальні громадян Укрдержархіву та центральних державних архівів.

Наказом Міністерства юстиції України від 16.09.2020 № 3207/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 18.09.2020 за № 910/35193,

затверджено Розмір фактичних витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію, розпорядником якої є Укрдержархів, та Порядок відшкодування цих витрат.

15. ПРИОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ НА 2021 РІК

Пріоритети діяльності Державної архівної служби України спрямовані на задоволення інформаційних потреб громадянського суспільства, створення комфортних умов для використання досвіду, накопиченого минулими поколіннями. Реалізація інтересів громадськості вимагає інноваційного розвитку національної архівної сфери в нових економічних і соціальних умовах, а саме:

- підвищення якості і конкурентоспроможності архівної галузі, поширення позитивного іміджу архівних установ, прискорення інтеграції України у міжнародний культурний простір;

- розширення доступу кожному громадянину до історичної і культурної спадщини українського народу та джерел інформації про себе і свою родину шляхом використання технологій нового покоління;

- забезпечення ефективного функціонування та розвитку державної системи страхового фонду документації з метою реалізації національних інтересів України у сфері національної безпеки, оборони та економіки в умовах ризиків і загроз, які виникли внаслідок російської гібридної агресії проти України, світової економічної кризи.

Діяльність Державної архівної служби України у 2021 р. буде здійснюватися відповідно до наступного.

Бачення

Архівна галузь – сучасна, дієва соціально-інформаційна галузь. Добре керовані та доступні архіви сприяють реалізації права людини на інформацію, зміцненню демократичних стандартів розвитку держави і суспільства, є елементом безперервності та стабільності у світі постійних і швидких змін. Архіви є складовою національної культурної спадщини та колективної пам'яті.

Ефективна, дієва система СФД, призначена для зберігання та забезпечення користувачів документами СФД, необхідними для потреб оборони України, поставлення на виробництво, експлуатацію та ремонт продукції оборонного, мобілізаційного і господарського призначення, для проведення будівельних (відбудовчих) робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій та в особливий період.

Місія

Реалізація державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи СФД, спрямованої на накопичення, збереження та просування національних архівних інформаційних ресурсів, стимулювання до них суспільного інтересу, а також підвищення ефективності управління та доступу до архівної інформації, забезпечення законних інтересів громадян, сприяння культурному, соціальному та економічному розвитку України.

Цінності

- людиноцентризм;
- робота на результат;

- прозорість, відкритість і підзвітність;
- системність і послідовність;
- адаптивність та гнучкість;
- взаємодія та довіра.

Пріоритет 1.

Забезпечення безперешкодного доступу до архівних інформаційних ресурсів, підвищення якості архівних послуг відповідно до динаміки розвитку цифрового середовища та потреб користувачів

Суть підходу:

– відкритий доступ до інформації та задоволення інформаційних потреб людей є одним із вирішальних факторів в оцінюванні ними якості свого життя. Створення нових та модернізація наявних архівних послуг відповідно до міжнародних та національних стандартів якості відповідатиме очікуванням сьогоdnішнього користувача, сприятиме підтримці позитивного іміджу архівів.

Основні завдання:

- запровадження клієнтоорієнтованого підходу в обслуговуванні користувачів і єдиної перепустки користувача архіву;
- започаткування електронного реєстру існуючих архівних інформаційних ресурсів на офіційному вебпорталі Державної архівної служби України;
- продовження реалізації архівно-пошукового проєкту «Український мартиролог ХХ ст.», що забезпечуватиме онлайн-доступ до інформації про жертв політичних репресій, та стане інтегруючою платформою для всіх проєктів відповідної спрямованості;
- забезпечення максимального поширення, у т. ч. актуального англomовного контенту про інформаційні ресурси архівних установ України та їх діяльність на вебсайтах і в соціальних мережах з метою посилення присутності архівів в інформаційному просторі, збільшення кількості користувачів та розширення тематики їх звернень;
- підготовка та публікація збірок документів Національного архівного фонду, організація архівними установами тематичних виставок, нарощення присутності архівних установ в медіапросторі напередодні важливих подій в житті країни, знаменних дат і ювілеїв, просування та актуалізації архівних інформаційних ресурсів на національному і регіональному рівнях задля підвищення інтересу та формування в користувачів нового попиту на архівну інформацію.

Очікувані результати:

- відповідність архівних послуг кращим міжнародним практикам та викликам сучасності завдяки спрощенню та удосконаленню процедури доступу до архівних інформаційних ресурсів;
- удосконалено інформаційну роботу з популяризації діяльності архівних установ, розширення доступу до архівних документів, задоволення потреб суспільства в ретроспективній архівній інформації;
- організовано роботу державних архівів з проведення комунікативних заходів, спрямованих на підвищення інтересу громадян до історії України, традицій і цінностей українського народу;
- підвищено обізнаність громадян про архівні інформаційні ресурси та діяльність архівних установ, посилено вплив архівів: тепер користувачі от-

римують не тільки те, що їм потрібно, а можуть знайти те, чого й не очікували;

– розширено присутність архівних установ України в інформаційному просторі, зокрема міжнародному.

Індикатори виконання: збільшення звернень користувачів до архівів на 20%; збільшення кількості запитів до інформаційних документів НАФ у режимі онлайн на 15%; збільшення рівня задоволеності клієнтів (споживачів архівних інформаційних ресурсів) на 10%.

Пріоритет 2.

Якісне і комплексне формування Національного архівного фонду. Розбудова мережі архівних установ в умовах адміністративно-територіальної реформи

Суть підходу:

– забезпечення якісного та комплексного формування НАФ, у т. ч. електронними інформаційними ресурсами, обумовлене необхідністю подолання протиріч між стрімкими темпами зростання документопотоків та недостатнім їх відображенням у типово-видовій та тематичній структурі НАФ; розвитком електронного сегмента та відсутністю форм його адаптації архівною практикою; зростаючими вимогами користувачів до повноти і рівня якості інформаційного обслуговування та незадовільним станом поповнення архівних фондів.

Основні завдання:

– забезпечення приймання на постійне зберігання документів, що зберігаються в архівних підрозділах юридичних осіб понад встановлені законодавством строки;

– розширення тематико-видової структури НАФ за рахунок електронних інформаційних ресурсів та документів, створених шляхом ініціативного документування подій сьогодення (наприклад, про спалах, перебіг, боротьбу з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19);

– посилення контролю за науково-технічним опрацюванням документів НАФ, із кадрових питань (особового складу) з метою запобігання втрати документів та прискоренню переходу на електронний документообіг;

– організація проведення якісної експертизи цінності документів юридичних осіб із метою дотримання вимог щодо описування документів НАФ за встановлені законодавством роки;

– розроблення нових та внесення змін до існуючих законодавчих і нормативно-правових актів у сфері архівної справи та діловодства в частині формування НАФ, приймання-передавання електронних документів НАФ на постійне зберігання, а також розбудови мережі архівних установ в умовах адміністративно-територіальної реформи;

– організація підвищення кваліфікації працівників державних архівів України з питань формування НАФ.

Очікувані результати:

– зменшено кількість документів, що зберігаються в архівних підрозділах – джерелах комплектування НАФ понад встановлені законодавством строки;

– збільшено обсяги описування документів державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями

всіх форм власності, громадськими формуваннями, релігійними організаціями – джерелами формування НАФ, що сприяє переходу на електронний документообіг.

Індикатор виконання: частку документів, що зберігаються в архівних підрозділах – джерелах комплектування НАФ понад встановлені законодавством строки зменшено на 75 тис. одиниць зберігання;

– удосконалено процедури оцінки та відбору електронних інформаційних ресурсів, а також документів, створених шляхом ініціативного документування подій сьогодення.

Індикатор виконання: кількість переглянутих та оновлених списків джерел комплектування архівних установ – 272;

– розроблено нормативно-правові акти щодо підготовки державних архівів до прийняття електронних документів для постійного зберігання; розроблено концепцію нового Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів; забезпечено сприяння створенню галузевих (відомчих) переліків видів документів із нормативно встановленими строками їх зберігання.

Індикатори виконання: 2 нормативно-правових акти щодо підготовки державних архівів до прийняття електронних документів для довготривалого зберігання;

– концепція нового Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів; сприяння створенню галузевих (відомчих) переліків видів документів із нормативно встановленими строками їх зберігання;

– підвищено рівень компетентності архівних працівників із питань формування НАФ.

Індикатор виконання: частка архівних працівників, що підвищили рівень компетентності, складає 50% від загальної кількості тих, діяльність яких пов'язана зі сферою формування НАФ.

Пріоритет 3.

Збереженість Національного архівного фонду як складової світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства для задоволення потреб та очікувань суспільства і держави

Суть підходу:

– забезпечення гарантованого збереження документів НАФ вимагає створення та підтримання оптимальних режимів зберігання, а також контролю за наявністю, станом та рухом документів в умовах зростання попиту на інформацію архівних документів.

Основні завдання:

– аналіз виконання плану заходів Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів Національного архівного фонду на 2020–2024 роки, затвердженої наказом Укрдержархіву від 13.11.2019 № 103;

– проведення аудиту матеріально-технічної бази державних архівних установ із метою виявлення ступеня її спроможності забезпечувати збереженість документів НАФ та надання архівних послуг відповідно до потреб користувачів;

– розроблення проекту наказу Міністерства юстиції України щодо порядку відвідування державних архівних установ;

– організація та проведення стажування реставраторів державних архівів України на базі Державного центру збереження документів Національного архівного фонду.

Очікувані результати:

– отримання статистичних даних щодо наявності та стану збереження документів НАФ для прийняття відповідних управлінських рішень.

Індикатор виконання: кількість документів, які пройшли перевірку наявності та стану відповідно до Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів Національного архівного фонду на 2020–2024 роки, збільшено на 1 млн одиниць зберігання;

– визначено ступінь спроможності матеріально-технічної бази архівних установ забезпечувати збереженість документів Національного архівного фонду.

Індикатор виконання: 100% анкетування центральних, обласних, м. Києва державних архівів;

– поліпшено доступ до приміщень архіву у межах системи безпеки державних архівів та захисту архівних документів під час їх зберігання та користування ними.

Індикатор виконання: підготовлено проект наказу Міністерства юстиції України щодо порядку відвідування державних архівних установ;

– реставраторами державних архівів набуто практичних навичок із консерваційно-реставраційного оброблення та брошурувально-палітурного оброблення документів із паперовою основою, створення страхового фонду на документи НАФ.

Індикатор виконання: збільшено укомплектованість вакантних посад реставраторів на 30%.

Пріоритет 4.

Забезпечення сталого розвитку та підтримка потенціалу державної системи страхового фонду документації

Суть підходу:

– стимулювання розвитку та підтримка потенціалу СФД спрямовані на забезпечення надійного зберігання і задоволення потреб юридичних осіб – користувачів СФД, які працюють у сферах національної безпеки, оборони та економіки.

Основні завдання:

– забезпечення сталого розвитку державної системи СФД України;

– удосконалення нормативно-правової бази з метою організації технічного регулювання у сфері СФД та формування СФД на виробництво озброєння і військової техніки, продукцію оборонного та мобілізаційного призначення;

– вирішення питання щодо визначення місць розташування баз зберігання СФД та пункту управління;

– сприяння реалізації передачі повноважень підрозділам органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо проведення перевірок суб'єктів господарювання із незначним та середнім ступенем ризику;

– модернізація матеріально-технічної бази спеціальних установ СФД.

Очікувані результати:

– розроблено концепцію розвитку державної системи СФД України.

Індикатор виконання: підготовлено проєкт концепції розвитку державної системи СФД України;

– розроблено нормативно-правові акти щодо технічного регулювання сфери СФД та формування СФД на виробництво озброєння і військової техніки, продукцію оборонного та мобілізаційного призначення.

Індикатор виконання: підготовлено 2 відповідні проєкти нормативно-правових актів;

– підготовлено пропозиції щодо місць розташування баз зберігання СФД та пункту управління.

Індикатор виконання: визначено місця розташування баз зберігання СФД та пункту управління;

– розроблено проєкт нормативно-правового акта, спрямованого на реалізацію передачі повноважень підрозділам органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо проведення перевірок суб'єктів господарювання із незначним та середнім ступенем ризику.

Індикатор виконання: подано до Мін'юсту проєкт нормативно-правового акта, спрямованого на реалізацію передачі повноважень підрозділам органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо проведення перевірок суб'єктів господарювання із незначним та середнім ступенем ризику у 6-ти місячний термін після прийняття відповідного законодавчого акта;

– придбання нового обладнання для виготовлення та оцифрування документів СФД (за умови належного фінансування).

Індикатори виконання: виготовлено та закладено на зберігання документи СФД на вироби та об'єкти мобілізаційного та оборонного призначення у обсязі 260 тис. арк. ф. А4;

виготовлено копії документів СФД обсягом 50 тис. арк. ф. А4.

Пріоритет 5.

Цифровізація архівної справи та державної системи СФД – забезпечення інформаційних потреб суспільства та підвищення якості і конкурентоспроможності галузі

Суть підходу:

– потреба прискорення адаптації архівної практики та страхового фонду документації до «цифрової економіки» та «цифрового» суспільства.

Основні завдання:

– удосконалення відомчої інформаційно-телекомунікаційної системи;

– сприяння забезпеченню архівних установ обладнанням для оцифрування архівних документів, створення цифрових фондів користування документами та надійних умов зберігання документів на електронних носіях;

– удосконалення заходів з оцифрування архівних інформаційних ресурсів;

– запровадження інформаційно-пошукової системи, яка надаватиме доступ до інформації про архівні інформаційні ресурси і працюватиме в онлайн-режимі 24/7.

Очікувані результати:

– функціонування документообігу в Укрдержархіві в електронній формі.

Індикатор виконання: запроваджено систему електронного документо-обігу;

– придбання нового обладнання з оцифрування архівних інформаційних ресурсів (за умови належного фінансування).

Індикатор виконання: збільшення фонду користування на документи НАФ до 125 тис. одиниць зберігання;

– розроблення Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів центральних державних архівів.

Індикатор виконання: підготовлено проєкт Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів центральних державних архівах;

– запровадження механізмів ефективного та зручного доступу до архівних інформаційних ресурсів.

Індикатор виконання: розроблено технічне завдання для бази даних «Український мартиролог ХХ ст.»;

розроблено технічне завдання для системи «Архівні Фонди України».

З електронною версією публічного звіту можна ознайомитися за посиланням: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/ЗВІТ-про-діяльність-УКРДЕРЖАРХІВУ-2020.pdf>

DOI 10.47315/archives2021.326.081

УДК 930.25-028.26(410)

Тетяна Ємельянова

кандидатка історичних наук,

перша заступниця Голови,

Державна архівна служба України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

АРХІВУВАННЯ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА

Анотація. **Мета статті** – дослідити історію становлення та сучасний стан розвитку архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії. **Методологія** дослідження ґрунтується на системі сучасних базових наукових підходів (соціально-культурного, системного, міждисциплінарного) та сукупності загальнонаукових методів – бібліографічного, порівняльно-історичного, ретроспективного, емпіричного (описового); критичного, типологічного, системного аналізу. Аналізуються тенденції організації британських аудіовізуальних архівів, засоби і прийоми формування колекцій та інфраструктури. Для цього було використано такі методи: генетичний, індуктивний, історичний, порівняльний, а також систематизації, узагальнення, класифікації. Окреме місце в дослідженні посідає мистецтвознавчий підхід, у межах якого, зокрема, морфологічний аналіз дозволив виокремити жанрово-видову структуру аудіовізуальної спадщини в окремих осередках її зберігання. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше відстежено основні причини заснування та висвітлено окремі історичні сюжети 4-х ключових центрів зберігання аудіовізуальної спадщини у Великій Британії: Імперського військового музею, Національного архіву Британського інституту кінематографії, Архіву рухомих зображень Національної бібліотеки Шотландії, Національного архіву екранів та звуку Уельсу; а також розкрито склад сконцентрованих там документів – важливої складової світового культурного надбання. Показано історичну роль британських архівістів у розвитку теорії і практики аудіовізуального архівування. Проаналізовано особливості британської архівної політики, орієнтованої (у доінтернетівські часи) передусім на формування та

забезпечення збереженості аудіовізуальних колекцій та її вплив на світову практику аудіовізуального архівування. Визначено зміни в пріоритетах діяльності архівів у контексті цифрової трансформації та інтеграції до цифрового медіапростору. Акцентовано увагу на архівних ініціативах у напрямі удосконалення та актуалізації інформаційно-джерельного потенціалу аудіовізуальних колекцій. Розкрито особливості британської моделі організації архівування аудіовізуальної спадщини та функціональну специфіку окремих її суб'єктів. Сформульовано **висновки** про те, що надалі головний дослідницький інтерес має бути сфокусований навколо питань формування мережі регіональних аудіовізуальних архівів та сучасних стратегій аудіовізуального архівування з відповідними практиками.

Ключові слова: Велика Британія; архівування; аудіовізуальна спадщина; аудіовізуальна колекція; кіноплівка; фільм.

Сучасний стан вітчизняної сфери аудіовізуального архівування¹, позначений необхідністю її модернізації, а також вибір України на користь європейської інтеграції вимагають обізнаності стосовно відповідної європейської архівної практики. Показовим у цьому контексті є досвід Великобританії – країни, яку по праву вважають одним із світових піонерів в архівуванні аудіовізуальної спадщини із довгочасною (понад століття) і своєрідною історією. Йдеться також про історично сформовану та соціально-орієнтовану мережу британських аудіовізуальних архівів, які вирізняються багатством і неповторністю колекцій, а також активною політикою, спрямованою на актуалізацію і широке використання потужного аудіовізуального культурно-освітнього та науково-дослідного ресурсу.

Привабливість британського досвіду підсилюється тим, що аудіовізуальне архівування є сферою загальної відповідальності і турботи не тільки архівних установ, музеїв, бібліотек, закладів освіти, а також урядових структур, бізнесу, потужного громадського сектору, які спільно з авторитетними міжнародними інституціями – ЮНЕСКО, Міжнародною федерацією кіноархівів (International Federation of Film Archives, FIAF), Міжнародною федерацією телевізійних архівів (International Federation of Television Archives, FIAT/IFTA) розробляють і впроваджують механізми архівної політики. Ця відповідальність не є формальною, а має

¹ Тут і далі терміни «аудіовізуальне архівування» та «архівування аудіовізуальної спадщини» вживаються як синоніми. Заслуга надання терміну «аудіовізуальне архівування» (англ. «audiovisual archiving») категоріального значення належить австралійському науковцю-архівісту Рею Едмонсону (Ray Edmondson), у баченні якого «аудіовізуальне архівування» є сферою, що охоплює всі аспекти опіки і пошуку аудіовізуальних документів, адміністрування місць їх утримання, а також установи, відповідальні за ці функції (див.: *Audiovisual archiving: philosophy and principles. Third edition / UNESCO. by R. Edmondson. Paris, 2016. 90 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243973> (дата звернення: 24.10.2020).*

практичні позитивні наслідки для забезпечення збереженості та доступу до аудіовізуальної спадщини.

Аудіовізуальне архівування у Великій Британії не має розробленої історіографічної традиції. Лише, починаючи із 1980-х років, з'являються праці, присвячені окремим архівним осередкам, науковим дискусіям і концепціям найбільш впливових фахівців. Тут слід згадати, передусім, Люка Маккернона (Luke McKernan) з його «Короткою історією архівування фільмів»², Роджера Смайтера (Roger Smither) і Девіда Волша (David Walsh)³, які висвітлюють започаткування та еволюційний характер практики збереження аудіовізуальної спадщини в музейному та архівному середовищах, а також академічний погляд Томаса Балхаузена (Thomas Ballhausen)⁴ на розвиток та роль кіноархівів.

Витоки та ранню історію Національного архіву у складі Британського інституту кінематографії, а також персональний внесок засновника і керманіча інституції Ернеста Ліндгрена (Ernest Lindgren) досліджував Крістоф Дюпін (Christophe Dupin)⁵. Автор розглянув також відмінні культурні акценти та практики, що обумовлювали форму та цілі першого британського спеціалізованого аудіовізуального архіву (до середини 1950-х років), та відобразив напруженість між перевагою збереження та презентаційним виміром.

Цінними з точки зору розуміння багаторічної дискусії між Е. Ліндгреном та Анрі Ланглуа (Henri Langlois), засновником і куратором Французької сінематика (La Cinémathèque Française), в центрі якої був «конфлікт» між збереженням і доступом до аудіовізуальної спадщини та поглиблення цієї суперечності на тлі вимог цифрової епохи, є статті Ліо Ентікнапа (Leo Enticknap)⁶, Пабло Гарсії-Касадо (Pablo García Casado) та Жорді Альберіха-Паскуаля (Jordi Alberich-Pascual)⁷.

² *McKernan L.* A Short History of Film Archiving, AHRB Centre for British Film and Television Studies website. URL: <http://www.bftv.ac.uk/events/archhist.htm> (дата звернення: 24.10.2020).

³ *Smither R., Walsh D.* Unknown Pioneer: Edward Foxen Cooper and the Imperial War Museum Film Archive, 1919–1934 // *Film History*. 2000. Vol. 12. № 2. P. 187–203.

⁴ *Ballhausen T.* On the History and Function of Film Archives. URL: <https://www.efgproject.eu/downloads/Ballhausen%20-%20On%20the%20History%20and%20Function%20of%20Film%20Archives.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).

⁵ *Dupin Ch.* The Origins and Early Development of the National Film Library: 1929–1936 // *Journal of Media Practice*. 2006. Vol. 7. № 3. P. 199–217.

⁶ *Enticknap L.* Have Digital Technologies Reopened the Lindgren/Langlois Debate? URL: <https://cinema.usc.edu/assets/054/10924.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).

⁷ *García-Casado P., Alberich-Pascual J.* Las filmotecas en la encrucijada: función y expansión de la actividad filmotecaria en el nuevo escenario digital // *El profesional de la información*. 2014. Vol. 23. № 1. P. 59–64.

Крізь призму архівного досвіду Е. Ліндгрена та Гарольда Брауна (Harold G. Brown) Девід Френсіс (David Francis), наступник Е. Ліндгрена на посаді куратора Національного архіву, аналізує діяльність установи та практики архівування⁸. Винятковий інтерес для реконструкції генези та розвитку архівування аудіовізуальної спадщини становить монографія «The British Film Institute, the government and film culture, 1933–2000» (Британський інститут кіно, уряд і кінокультура, 1933–2000)⁹ за редакцією Джеффри Ноуелл-Сміта (Jeffrey Knowell-Smith) та К. Дюпіна, яка натеper є комплексним і найбільш вичерпним дослідженням діяльності інституції.

Важливу інформацію про розвиток аудіовізуального архівування у Великій Британії можна почерпнути з монографії Пенелопи Х'юстон (Penelope Houston) «Keepers of the frame: the film archives» («Хранителі кадру: кіноархіви») ¹⁰, а також у статтях Сема Кули (Sam Kula) ¹¹, який у 1960–1962 рр. був заступником Е. Ліндгрена.

Історія появи окремих регіональних аудіовізуальних архівів у Великій Британії, розпочата в 1970-х роках на хвилі сплеску мікроісторії, а також формування упродовж наступних 40 років цілої архівної мережі вирізняються вкрай обмеженою дослідницькою увагою: можемо назвати лише дисертаційне дослідження Керолайн Фрік (Caroline Jane Frick) «Restoration Nation: Motion Picture Archives and «American» Film Heritage» (Нація реставрації: Архів кінофільмів та «американська» кіноспадщина) ¹² та статтю Хізер Норріс Ніколсон (Heather Norris Nicholson) ¹³.

⁸ Francis D. From Parchment to Pictures to Pixels Balancing the Accounts: Ernest Lindgren and the National Film Archive, 70 Years On // Journal of Film Preservation. 2006. № 7. P. 21–41.

⁹ Nowell-Smith G., Dupin Ch. (eds). The British Film Institute, the Government and Film Culture, 1933–2000. Manchester: Manchester University Press. 2012, 288 p.

¹⁰ Houston P. Keepers of the Frame: the Film Archives. London. 1994. 179 p.

¹¹ Kula S. History and Organisation of Moving Images Archives. The archival appraisal of moving images: a RAMP study with guidelines. Paris: UNESCO. 1983. P. 5–18; Idem. Film Archives at the Centenary of Film // Archivaria. 1995. Vol. 40. P. 210–225.

¹² Frick Caroline J. Restoration Nation: Motion Picture Archives and «American» Film Heritage. URL: <https://www.lib.utexas.edu/etd/d/2005/frickd15921/frickd15921.pdf> (дата звернення: 25.10.2020).

¹³ Nicholson Heather N. Regionally Specific, Globally Significant: Who's Responsible for the Regional Record? // The Moving Image. 2001. Vol. 1. № 2. P. 152–163.

¹⁴ Див.: Палієнко М. Особливості зберігання документальної спадщини у Великобританії: історичні традиції та сучасна організація // Студії з архів. справи та документознавства. 2011. Т. 19. Кн. 1. С. 43–47; Смельянова Т. Нотатки з історії кіноархівів // Архіви України. 2017. № 5–6. С. 56–74.

Наостанок зауважимо (вже не вперше), що вітчизняній літературі бракує праць, присвячених архівуванню аудіовізуальної спадщини загалом, і, скажімо, у Великій Британії¹⁴, тоді як загальносвітові тенденції підвищення суспільного і наукового інтересу до аудіовізуальної спадщини як невід'ємної частини культурної спадщини та колективної пам'яті вимагають відповідної уваги до архівної діяльності, націленої на їх формування, збереження та актуалізацію.

Відтак запропонована розвідка покликана, бодай частково, заповнити історіографічну лакуну та фокусується (з різним ступенем поглибленості) на найбільш цікавих, на нашу думку, історичних сюжетах та особливостях сучасної організації архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії, які, сподіваємося, підштовхнуть нас придивитися до британських «напрацювань», особливо з огляду на потребу перетворень у вітчизняній архівістиці, зокрема в тих її царинах, де ми ще не досягнули помітного розвитку, у т. ч. через домінування вузькофахових підходів та практик півстолітньої давності, які й досі не зазнали ревізії та оновлення.

Перед спробою розгляду задекларованої проблеми варто визначитися із суб'єктами аудіовізуального архівування. З точки зору інституційного підходу цим суб'єктом, у першу чергу, виступає установа, яку за Р. Едмондсоном можна визначити узагальнюючим поняттям «аудіовізуальний архів» – «установа або відділ установи, що має законне право на забезпечення доступу до колекції аудіовізуальних документів та аудіовізуальної спадщини завдяки збору, управлінню, збереженню і розвитку»¹⁵. Водночас Р. Едмонсон, як і Франсуаза Хіро (Françoise Hiraux)¹⁶, справедливо зазначають, що аудіовізуальні архіви вирізняються значним розмаїттям інституційних моделей, які, порівняно із загальним образом бібліотек, архівів чи музеїв, занадто різняться за своїм походженням, цілями, масштабами, структурами, фінансуванням та станом розвитку. Тому, аби не заглиблюватися в типологізацію аудіовізуальних архівів, яка натепер є окремим предметом наукових дискусій, відзначимо, що в рамках цієї статті обмежимося лише спеціалізованими установами, що діють сьогодні на теренах Великої Британії та утворюють архівну мережу національного, регіонального і місцевого рівнів, незалежно від профілю, а також масштабів історичної цінності та значущості їхніх аудіовізуальних колекцій.

Хоча на переконання більшості дослідників початки практики аудіовізуального архівування сягають 1930-х років (часу появи у світі перших аудіовізуальних архівів), важливо не залишати поза увагою період ранніх спроб організації аудіовізуальних колекцій бібліотекарями,

¹⁵ Audiovisual archiving: philosophy and principles... P. 28.

¹⁶ Hiraux F. [éd.] Les archives audiovisuelles. Politiques et pratiques dans la société de l'information, Louvain-la-Neuve, Academia Bruylant. 2009. 251 p.

музейними працівниками, а також представниками дослідницьких установ. За версією Дітріха Шюллера (Dietrich Schüller), саме академічний світ (зокрема, такі науки як антропологія, психологія або лінгвістика) почав архівувати аудіовізуальні документи як джерельне підґрунтя для наукових студій¹⁷. Щодо Великої Британії, то тут перші осередки згромадження фільмів і звукозаписів виникають під «музейним дахом».

У грудні 1896 р. британський режисер Роберт Вілліам Пол (Robert William Paul) передав Британському музею (British Museum) кілька своїх фільмів, зокрема «Дербі» («The Derby», 1885), які були сконцентровані у відділі естампів та малюнків. Утім, Стівен Боттомор (Stephen Bottomore), посилаючись на Вестмінстерську газету від 20 лютого 1897 р., трохи відкриває завісу над неабиякою розгубленістю музейних працівників, спричиненою, на нашу думку, «молодістю» і тогочасним нерозумінням справжньої цінності фільмів як творів мистецтва та самодостатніх документів. Певною мірою спроба окреслити проблему була здійснена на шпальтах британського журналу «Ера» (The Era, 17 жовтня 1896 р.): «Фільм не був ні картиною, ні книгою; насправді кожен міг сказати, чим він не був; але ніхто не міг сказати, що це було. Схема точно не відпрацьована. Справжня біда в тому, що ніхто не міг сказати, до чийого відання він належав!»¹⁸. Звідси «музейницьке»: «... хіба збирання сміття не абсурдне завдання?»¹⁹.

До слова, схожою виглядала ситуація зі звукозаписами. У «Лондонських вечірніх новинах» від 22 березня 1905 р. пропонувалося, щоб Британський музей створив колекцію звукозаписів поетів, державних діячів, ораторів та співаків. Однак, неодноразово відмовляючись від пожертв, станом на 1925 р. музей прийняв лише кілька десятків фонограм із записами Неллі Мельби (Nellie Melba), Аделіни Патті (Adelina Patti), Енріко Карузо (Enrico Caruso), Франческо Таманьо (Francesco Tamagno) та інших, залишивши поза увагою записи герцога Йоркського (майбутнього короля Георга VI).

Пожвавленню розвитку аудіовізуального архівування в королівстві сприяло заснування у 1917 р. Імперського військового музею (Imperial War Museum, IWM) як центру накопичення та репрезентації артефактів, пов'язаних із Першою світовою війною. У 1919 р. при IWM було створено кіновідділ, який військово-ве відомство визначило офіційним

¹⁷ Schüller D. Audiovisual research collections and their preservation. 2008. Amsterdam : European Commission on Preservation and Access. URL: http://www.tape-online.net/docs/audiovisual_research_collections.pdf (дата звернення: 12.11.2020).

¹⁸ Bottomore S. The Collection of Rubbish. Animatographs, Archives and Arguments: London, 1896–97 // Film History. 1995. Vol. 7. № 3. P. 293.

¹⁹ Ibid. P. 291.

сховищем воєнної кінохроніки²⁰. Загальні завдання та процедури догляду за кінофільмами, а також пропозиції щодо створення фільмокопій з метою забезпечення збереженості оригіналів були артикульовані першим зберігачем музейної кіноколекції Едвардом Фоксеном Купером (Edward Foxen Cooper)²¹.

На сьогодні в аудіовізуальному архіві IWM зібрано близько 25 тис. годин рухомих зображень, 11 млн фотодокументів та понад 33 тис. звукозаписів.

Постійно зростаюче зібрання фільмів та відео IWM включає: публічні та службові інформаційні фільми, документальні фільми, нередаговані воєнні фільми, офіційні кінохроніки та аматорські фільми за майже що 100 останніх років, починаючи від Першої світової війни і закінчуючи недавніми конфліктами в Іраці та Афганістані. Тут відклалися: «Der Magische Gürtel» («Чарівний пояс, 1917) – німецький пропагандистський фільм про підводний човен SM U 35; найбільш зафільмована військова операція – висадка британців на узбережжі Франції 6 червня 1944 р., у «День Д»²²; кадри звільнення в'язнів концтабору Берген-Бельзену в квітні 1945 р. На окрему увагу заслуговують інформаційні та пропагандистські фільми, такі як: «Ціль на сьогодні на вечір» (Target for Tonight, 1941)²³ і «Перемога в пустелі» (Desert Victory, 1943)²⁴. Зібрання архіву після Другої світової війни включає документи Корейської війни, «холодної війни», зафільмовані матеріали НАТО та ООН під час Боснійської війни 1992–1995 рр. тощо.

Зібрання фотодокументів охоплює період від 1856 р. до теперішнього часу і висвітлює переважно діяльність британських військ та сил Співдружності в періоди міжнародних війн і конфліктів з офіційної, пресової та приватної точок зору. До фотодокументів, як правило,

²⁰ Серед перших надходжень до колекції – документальний фільм «The Battle of the Somme» (1916) («Битва на Соммі»), включений до реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (2005). Знятий та екранізований у 1916 р., це був перший повнометражний фільм про війну, який змінив спосіб сприйняття громадськістю кіно. Лише у рік випуску кінострічки її переглянули близько 20 млн людей (майже половина населення Великобританії).

²¹ *Smither R., Walsh D. Unknown Pioneer: Edward Foxen... Op. cit.*

²² День Д – загальноприйняте військове позначення для початку будь-якої військової операції.

²³ «Ціль на сьогодні на вечір» – фільм, знятий Королівськими військово-повітряними силами у ході військових операцій, зокрема за участі екіпажу бомбардувальника Веллінгтона в бомбардуванні нацистської Німеччини. Кінострічка отримала почесну премію Американської кіноакадемії (1942) як кращий документальний фільм.

²⁴ «Перемога в пустелі» – фільм, створений Міністерством інформації. Розповідає про Північно-Африканську кампанію союзників проти Африканського корпусу під командуванням генерал-фельдмаршала Ервіна Роммеля (нім. Erwin Rommel).

наявна супровідна документація, яка допомагає зрозуміти контекст, в якому створюються, набувають своїх властивостей, зберігаються і використовуються ці документи.

Серед фотодокументів періоду Першої світової війни особливе місце займають роботи Ернеста Брукса (Ernest Brooks) та Джона Воріка Брука (John Warwick Brooke), унікальна колекція аерофотознімків (нараховує 150 тис. одиниць). Імена авторів фотодокументів часів Другої світової війни говорять самі за себе: Білл Брандт (Bill Brandt), Сесіл Бітон (Cecil Walter Hardy Beaton), Берг Харді (Bert Hardy) – класики британської фотографії.

Зібрання фотодокументів включає, крім іншого, велику колекцію записів усної історії свідків конфліктів²⁵ (в основному ветеранів обох світових воєн). Значний масив представляють звукові документи, що стосуються Великої Британії та Імперії у міжвоєнний період 1919–1939 рр., воєнних конфліктів після 1945 р., а також Голокосту. Інтерв'ю включають виступи видатних діячів королівства та світу, починаючи з 1930-х років. Трансляційні матеріали містять усі віцілілі записи Британської телерадіомовної корпорації (British Broadcasting Corporation, BBC) часів Другої світової війни, щоденні записи судових процесів у Нюрнберзі. Крім того, на зберіганні знаходиться широкий спектр звукових ефектів і нередагований звук із серіалів «Велика війна» («The Great War»)²⁶ та «Світ у війні» («The World at War»)²⁷.

Джерелами надходжень документів є переважно державні органи та установи. Відповідно до Закону «Про публічні записи» (1958), архів отримує документи від Міністерства оборони Великої Британії. Водночас, архів прагне отримувати аматорські фільми. З 2004 р. IWM комплектується цифровими фотодокументами.

Протягом останнього століття колекція фільмів була безцінним джерелом для академічних досліджень, кіно-, телевізійних постановок та широкої громадськості.

IWM реалізує низку проектів, орієнтованих на збереження й популяризацію аудіовізуальної спадщини. Музей разом із Національним архівом BFI (National Archive BFI), а також іншими національними та

²⁵ Звукова колекція музею започаткована в 1972 р. (з 1977 р. відкрита для користувачів) зі створенням Департаменту звукозаписів та стимулюванням програми запису усної історії.

²⁶ «Велика війна» – 26-ти серійний документальний фільм (1964) про Першу світову війну спільного виробництва Британської телерадіокомпанії, Канадської телерадіокомпанії та Австралійської комісії з мовлення за участі IWM.

²⁷ «Світ у війні» – 26-ти серійний телевізійний документальний фільм (1973), який зворушливо розкриває історію Другої світової війни, використовуючи розповіді очевидців та інтерв'ю з політиками, зокрема Альбертом Шпеєром (1905–1981) та лордом Маунтбеттоном (1900–1979).

регіональними аудіовізуальними архівами королівства взяв участь в одному з найбільших проєктів оцифрування фільмів «Розблокування кіноспадщини» (Unlocking Film Heritage, 2013–2017), про що детальніше йтиметься згодом.

Колекція фільмів Першої світової війни повністю каталогізована і доступна на вебпорталах European Film Gateway (EFG) та European Film Gateway 1914 (EFG1914)²⁸, а також на вебсайті IWM²⁹.

У рамках програми, присвяченої столітній історії Першої світової війни, музей випускає «Голоси Першої світової війни» – серію подкастів, створених на основі записів усної історії³⁰.

Оцифрування більшості звукозаписів Першої світової війни профінансувала Асоціація Західного фронту³¹, розширивши таким чином доступ громадськості до цього важливого документального ресурсу.

Вже згадувалося, що аудіовізуальні архіви як спеціалізовані установи вперше виникли у 1930-х роках. Із міркувань стислості виокремимо основну причину (загальну для усіх країн), пов'язану із цим явищем, – це розуміння та суспільний консенсус щодо першочергової важливості порятунку спадщини «великого німого» від неминучої втрати.

У Великій Британії важливим кроком на цьому шляху стало заснування у 1929 р. Комісії з питань освітніх та культурних фільмів (далі – Комісія), серед завдань якої визнано розгляд пропозицій з удосконалення та розширення використання фільмів для освітніх і культурних цілей. У доповіді Комісії під назвою «Фільм у національному житті» (1932) було задекларовано потребу створення національного інституту кіно³².

Із постановням 30 вересня 1933 р. Британського інституту кінематографії (British Film Institute, BFI) Комісія закликала останній «створити Національну кінобібліотеку для формування всебічної колекції значу-

²⁸ Вебпортал European Film Gateway (EFG) створено в результаті реалізації у 2008–2011 рр. однойменного проєкту, фінансованого Євросоюзом. На сьогодні він є єдиною точкою доступу до вибраних фільмів та інших документальних ресурсів аудіовізуальної спадщини, що зберігаються у 40-а європейських архівах. EFG1914 став продовженням у 2012–2014 рр. проєкту EFG і відкриває можливості для швидкого пошуку та перегляду кінодокументів різного жанру (кінохроніка, кінофільми, пропагандистські кінофільми і кіносюжети) часів Першої світової війни та про неї, що зберігаються в 26-ти кіноархівах 15-ти європейських країн.

²⁹ Imperial War Museum. URL: <https://www.iwm.org.uk/history/film-favourites-from-the-archives> (дата звернення: 12.11.2020).

³⁰ Voices of the First World War. URL: <https://www.iwm.org.uk/VoicesOfTheFirstWorldWar> (дата звернення: 12.11.2020).

³¹ Асоціація Західного фронту (The Western Front Association, WFA) – благодійна організація, створена 1980 р. із метою зацікавлення суспільства історією Першої світової війни з акцентом на Західний фронт.

³² A history of the archive. URL: <https://www2.bfi.org.uk/archive-collections/about-bfi-national-archive/history-archive> (дата звернення: 11.11.2020).

щик фільмів; забезпечити оренду та виставку фільмів у такій бібліотеці»³³.

Відтак у липні 1935 р. при BFI утворено **Національну бібліотеку фільмів** (National Film Library, NFL)³⁴. Її фундатором і керівником став Ернест Лінгдрен (Ernest Lingdren, 1910–1973), який не був, скажімо, колекціонером фільмів як А. Ланглуа або кінокритиком як Айріс Барі (Iris Barry), а лише фахівцем з англійської літератури. Утім, це не завадило Е. Ліндгрону розбудовувати архів до своєї трагічної загибелі в авткатастрофі, перетворивши установу на гаранта довічного збереження аудіовізуальних колекцій та взірця для інших архівів по всьому світі.

Від початку засадничим завданням архіву стало формування його колекцій. Попервах це були пожертви. Знаючи, що архів не може залучати державне фінансування на рівні великих музеїв чи Британської бібліотеки (British Library), Е. Ліндгрен у брошурі «Національна кінотека, її робота та вимоги» (1935) обстоював тезу, що «Національна кінотека не може повною мірою виконувати свою функцію, обмежуючись виключно британськими фільмами; вона повинна прагнути зробити доступною в цій країні найкращі роботи всіх держав, незалежно від країни походження», та, апелюючи до практик Національної галереї (National Gallery), стверджував: «...якби остання обмежувалася британськими картинами, вона втратила б безмірну цінність»³⁵. Відтак, починаючи з 1936 р., архів наполегливо звертався до британських та американських продюсерів, які здебільшого позитивно реагували на прохання про копіювання фільмів. За словами П. Х'юстон, навіть американська кінокомпанія «Paramount Pictures», яка найбільш неохоче допомагала британському архіву в його збирацьких зусиллях, врешті-решт через 8 років відгукнулася і подарувала архіву копії фільмів³⁶.

В основу комплектування архіву Е. Ліндгрен поклав принцип відбору, назвавши у своїй статті «Британський інститут кіно: Національна бібліотека фільмів, її політика та потреби» (1941) такі причини відбору: «зробити колекцію представницею мистецтва фільму»; «забезпечити істориків майбутнього сировиною»; «записати життя і звички сучасності, такі як наш смак в одязі, будинках та їжі, наші манери поведінки, наші акценти, наші повороти мови, і тим самим пролити світло на наші ідеали та соціальну ситуацію...»³⁷. Далі йшлося про критерії відбору: «Фільм

³³ A history of the archive. URL: <https://www2.bfi.org.uk/archive-collections/about-bfi-national-archive/history-archive> (дата звернення: 11.11.2020).

³⁴ За свою багаторічну історію архів неодноразово змінював назву: Національний кіноархів (NFA, 1955–1992), Національний архів кіно і телебачення (NFTVA, 1993–2006), із 2006 р. – Національний архів, BFI.

³⁵ Francis D. From Parchment to Pictures... P. 32.

³⁶ Houston P. Keepers of the frame... P. 32.

³⁷ Francis D. From Parchment to Pictures... P. 32.

не слід відбирати, якщо матеріал, який він містив, можна так само легко записати в іншій формі, наприклад, у книзі... Знову ж таки, його не слід відбирати, якщо його можна буде легко знову зняти в майбутньому»³⁸.

Із перших років і до 1980-х придбання фільмів на архівне зберігання базувалося на роботі низки відбіркових комісії. Так, загальна комісія з відбору на чолі з відомим письменником і парапсихологом Гаррі Прайсом (Harry Price) опікувалася придбанням художніх фільмів³⁹, тоді як інші комісії контролювали відбір у галузях історії та інших наук.

Зі збільшенням штату архіву, коли з'явилися окремі співробітники з придбання художніх, документальних фільмів та телевізійних програм, Е. Ліндгрена дійшов висновку, що не потрібно так сильно покладатися на відбіркові комісії⁴⁰, оскільки більшість рішень можуть приймати самі архівісти, які зазвичай краще обізнані в експертизі цінності, ніж члени комісій з відбору. Насправді, вже задовго до цього архівні працівники самостійно здійснювали оцінку і відбір фільмів, а робота комітетів здебільшого полягала в затвердженні або відхиленні результатів відбору. Отож, із часом Е. Ліндгрена все більше розглядав відбіркові комітети як своєрідний захист для молодого, недофінансованого та недоукомплектованого архіву (позаяк члени комітетів, шановані експерти у своїх галузях⁴¹, прийшли б на підтримку архіву у разі оскарження політики відбору чи придбання документів).

Після смерті Е. Ліндгрена політика відбору зазнала змін: історичні реконструкції, які до цього відкидалися, стали оцінюватися з точки зору точності відтвореної ними історичної ситуації, а саундтреки до кінохронік (які, на думку Е. Ліндгрена, нічого не додавали фільму), підлягали зберіганню, позаяк відображали тогочасне ставлення до зображуваних сцен.

Від початку 1960-х років Е. Ліндгрена розширив сферу комплектування, зробивши архів першим у світі для систематичного збирання телевізійних програм.

³⁸ Ibid.

³⁹ A history of the archive. URL: <https://www2.bfi.org.uk/archive-collections/about-bfi-national-archive/history-archive> (дата звернення: 11.11.2020).

⁴⁰ У ході розвитку архіву створювалися нові комісії з відбору: Науковий комітет (1943), Історичний комітет (1946). Генеральний підкомітет з відбору змінив свою назву на «Комітет із мистецтва та розваг» (1954), який, у свою чергу, передав свої функції Комітету з питань телебачення (1961).

⁴¹ Наприклад, у 1944 р. до складу Генерального підкомітету, який консультував Національний комітет із кіно щодо фільмів, які підлягали архівному зберіганню, входили: кінокритики Діліс Пауелл (Dilys Powell) і Джимпсон Харман (Jumpson Harman), шотландський критик і адміністратор кіно Форсайт Харді (Forsyth Hardy), англійський кінорежисер та письменник Айвор Монт'ю (Ivor Goldsmid Samuel Montagu), російський режисер Сергій Ейзенштейн, перший президент Британського товариства кінематографів (1931–1938) Саймон Роусон (Simon Rowson) та ін.

Окремо слід зупинитися на ліндгрєнівському підході до архівування фільмів, який неодноразово піддавався критиці з боку його колег із Нью-Йорка, Парижа та Берліна⁴², головним чином через один із ключових принципів – заборону користування оригіналами фільмів, дотримання якого Е. Ліндгрєн розглядав як основну умову довіри студій та дистриб'юторів до архіву і, заразом, здатності запобігти незворотній шкоди кіноплівці у процесі користування нею. Він трактував архів як єдину установу, що здатна довічно зберігати фільми в національних інтересах, і яка наділена для цього відповідними ресурсами, має певні гарантії постійності та користується довірою кіноіндустрії.

Схожої позиції дотримувався Гарольд Браун (Harold Brown, 1919–2008), який пристав у 1935 р. до Е. Ліндгрєна і згодом став одним із найбільших світових експертів у питаннях архівування фільмів⁴³.

1952 р. Г. Браун виголосив як доповідь перед членами Британського товариства кінематографів свою статтю на тему: «Проблеми зберігання фільмів для архівних цілей», що охоплювала такі аспекти, як: безпечність нітратної плівки, характер її розкладання, ідеальні умови зберігання, тест на штучне старіння кіноплівки, дублювання для збереження, тонування та вицвітання кольорів кіноплівки тощо⁴⁴. У 1967 р. Г. Браун виступив із новаторською лекцією щодо ідентифікації ранніх фільмів на щорічному конгресі FIAF у Берліні (НДР), яка з часом була трансформована в матеріали посібника з охорони фільмів, виданого FIAF⁴⁵.

Визначальною подією в царині архівування стало винайдення Г. Брауном оптичного покадрового принтера для друку кіноплівки з рівнем усадки понад 2%⁴⁶, що нездатна була проходити через промислові контактні принтери. Це дало змогу продублювати усі ацетатні плівки на 35-мм після 1949 р., а фотохімічний спосіб копіювання з метою

⁴² Модель «кінотеки» (франц. «cinémathèque»), що передбачає надання пріоритету доступу до кінофільмів перед суворо визначеним архівним збереженням, залишалася найвпливовішим ідеалом у дискурсі та практиці архівування до Другої світової війни.

⁴³ Архівна кар'єра Г. Брауна становила майже 50 років (1935–1984 р.)

⁴⁴ Відомо, що компанія Kodak і Британське кінематографічне товариство проводили дослідження багатьох із цих тем, але синтетичним їх узагальненням стала праця Г. Брауна (див.: *Francis D. From Parchment to Pictures...* P. 27).

⁴⁵ У 1990 р. FIAF опублікувала розширену версію цієї роботи під назвою: «Фізичні характеристики ранніх фільмів як допоміжні засоби для ідентифікації» (див.: *Physical Characteristics of Early Films as Aids to Identification* by H. Brown. FIAF, 1990. 101 p., illus.).

⁴⁶ Цей, мабуть, перший, спеціально створений для архівного використання принтер забезпечував копіювання зігнутої, широкоформатної і, навіть, зі значною усадкою плівки.

забезпечення збереження недовговічних носіїв став усталеною архівною практикою до кінця 1970-х років.

Допитливий розум Е. Ліндгрена і здатність Г. Брауна думати про дешеві і прості рішення складних технічних проблем сприяли вирішенню багатьох практичних питань, пов'язаних зі зберіганням фільмів. У Астоні Клінтоні⁴⁷ (графство Бакінгемшир), де розміщувався архів, усі господарські приміщення були переобладнанні в сховища (камери, кожна з яких уміщувала близько 500 катушок нітратної плівки) з температурою 33–40°C та відносною вологістю близько 40%. Кожна камера мала окремих вентиляційний отвір. Димохід був обладнаний навісною кришкою, що легко відкривалася у випадку вибуху чи наростання тиску. Для запобігання поширенню вогню між сусідніми камерами не було зв'язку, а з метою ізоляції сховищ від зовнішнього середовища навколо останніх розташовувалися коридори⁴⁸.

Сподівання Г. Брауна на застосування індивідуальних висувних ящиків для кожної катушки нітроплівки (цей спосіб зберігання використовується Національним Архівом США) не виправдалися через вимушену жорстку економію фінансових ресурсів на початку 1950-х.

У 1968 р. BFI придбав нове приміщення в Беркемстеді (графство Хартфордшир) для зберігання колекцій з ацетатною (безпечною) плівкою. У кожному сховищі міститься близько 250 тис. штрих-кодованих катушок кіноплівки усіх форматів, включаючи 9,5 мм. Тут же зберігається телепродукція – близько 800 тис. програм (зокрема, офіційний архів BBC), записаних у більш ніж 10-ти різних відеоформатах⁴⁹.

Цінні та нестабільні фонди нітроплівки (приблизно 140 млн футів), а також більшість нестійких плівок на ацетатній та поліефірній основі зберігаються у замороженому осушеному стані (при –5°C та 35% відносної вологості) у вибухозахищених сховищах у м. Гейдоні (графство Ворикшир)⁵⁰.

Разом із виробленням стратегій і практик збереження архівних колекцій Г. Брауном була розроблена методика каталогізації фільмів,

⁴⁷ Спочатку кінофільми зберігалися в штаб-квартирі BFI, але з наближенням Другої світової війни, за наполяганням уряду, вся легкозаймиста плівка була вилучена з району Великого Лондона і перевезена до Рудгвіку (графство Сассекс), а згодом – до Астона Клінтона, приблизно в 35-ти милях від столиці Великої Британії.

⁴⁸ Побудова сховищ для зберігання нітроплівки збережена до цього часу.

⁴⁹ *Rogers Ch.* Behind the scenes at the BFI. URL: <http://www.chrismrogers.net/blog/4555515884/Behind-the-scenes-at-the-BFI/11157692> (дата звернення: 22.11.2020).

⁵⁰ Це нове, ультрасучасне, екологічно стійке та новаторське з архітектурної точки зору сховище фільмів було відкрито у 2011 р. Вартість його будівництва, профінансованого урядом Великої Британії, склала 12 млн фунтів стерлінгів.

прийнята міжнародним архівним співтовариством після виходу Правил каталогізації в Національній кінотеці у 1940-х роках⁵¹.

Відповідно до Правил каталогізація фільмів проходила в 3 етапи. На першому етапі складався попередній опис на підставі інформації, зафіксованої в самому фільмі або в супровідній документації. На другому – здійснювалося повне описування фільму після його детального перегляду і, можливо, додаткових досліджень. На третьому – випускався друкований каталог, що слугував важливим орієнтиром для користувачів у доінтернетівську епоху. Перший такий каталог опубліковано вже за рік після заснування архіву – 1936 р. Друге видання каталогу побачило світ у 1938 р. Перший розділ довідника охоплював кіноспадщину за 1896–1902 рр., другий – за 1903–1911 рр., третій – за 1912–1928 рр. Звукові фільми було включено до окремого розділу, а кожній кінострічці передувала коротка історична примітка.

Швидко зростання архівної колекції на початку 1950-х років актуалізувало роботу над каталогами для орієнтування у змісті різних частин колекції. 1951 р. з'явився перший Каталог німих кінофільмів за 1895–1933 рр. (його розширена версія видана у 1965 р.). Згодом побачили світ: Каталог німих неігрових фільмів 1895–1934 рр. (1960), Каталог німих ігрових фільмів 1895–1930 рр. (1966), Каталог неігрових фільмів 1895–1980 рр. (1980).

Окрему групу складали каталоги прокатних фільмів: «Каталог Національної кінотеки (позиковий розділ)» (1936)⁵², «Каталог позикового відділу Національної кінотеки» (1942), «Каталог відділу позики Національної кінотеки» (1945), перевиданий у 1948 р. (останні обидва каталоги були добре ілюстровані).

Врешті, як стверджує К. Дюпін, сьогодні більшість фахівців визнають, що якби Е. Ліндгрєн та Г. Браун не створили архівну інфраструктуру, використовувану нині в усьому світі, аудіовізуальна спадщина була б випадковим набором зношених примірників у руках приватних колекціонерів, а не надійним обсягом творів, який може точно представляти світове кіно та історію ХХ ст. Від себе додамо, що безумовна заслуга обох архівістів – у лідерських здобутках і ролі, яку сьогодні відіграє архів у середині країни та на міжнародній арені.

Натепер **Національний архів ВФІ** (National Archive BFI), не втрачаючи позицій лідерства, зберігає одне з найбільших світових зібрань

⁵¹ Ці правила, а також Правила описової каталогізації в Бібліотеці Конгресу: Кінофільми та кінострічки (1952) були використані ЮНЕСКО при підготовці Міжнародних правил каталогізації освітніх, наукових і культурних фільмів та кінострічок (1954).

⁵² У каталозі зазначалося, що лише повноправні члени ВФІ могли позичати фільми у Національній бібліотеці фільмів для освітнього використання школами, інститутами, добросовісними освітніми групами чи кінотовариствами.

аудіовізуальної спадщини (від 1895 р. – до сьогодні), що налічує: 60 тис. художніх фільмів, 120 тис. неігрових фільмів та 750 тис. телевізійних програм, а також аудіо- та відеозаписи парламентських засідань⁵³.

Більша частина зібрання – це фільми британського походження, є також значні документальні масиви іноземного походження. Спектр колекцій варіюється від німого кіно⁵⁴ до епічних сюжетів CinemaScore, від домашніх фільмів до авангардних експериментів, від класичних документальних фільмів до старого телебачення, від реклами до тривимірних фільмів, від «мильної» опери до футболу. Спеціальні колекції містять продукцію окремих кінематографістів та кіноустанов: колекція однієї з найперших кінокомпаній Великобританії «Мітчелл і Кеніон» (Mitchell & Kenyon, 1897)⁵⁵; колекція GPO Film Unit⁵⁶, колекція фільмів Центрального управління інформації (The Central Office of Information (COI)⁵⁷, колекція Chaplin Out-Takes⁵⁸ та ін.

Крім того, в архіві відклалися 30 тис. книг, присвячених кіно та телебаченню, 30 тис. сценаріїв, 15 тис. плакатів, мільйони кадрів із кіно,

⁵³ BFI. URL: <https://www2.bfi.org.uk/archive-collections/about-bfi-national-archive/what-archive-contains> (дата звернення: 11.11.2020).

⁵⁴ На архівному зберіганні знаходиться 20 тис. німих фільмів за 1895–1929 рр.: від найперших фільмів, тривалістю менше хвилини, до складних повнометражних художніх драм кінця 1920-х. Серед них – перша екранізація (1903) казки Льюїса Керрола «Аліса в країні чудес» режисера Сесіла Хепворта (Cecil Hepworth).

⁵⁵ 2011 р. колекцію включено до Реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (Peter Worden collection of Mitchell and Kenyon films. (https://en.wikipedia.org/wiki/UK_Memory_of_the_World_Register)). Колекція частково оцифрована і представлена в документальному серіалі «Втрачений світ Мітчелла і Кеніона» (The Lost World Of Mitchell And Kenyon) виробництва BBC спільно з BFI.

⁵⁶ Колекція GPO Film Unit включає твори кіностудії GPO, утвореної 1933 р. як підрозділ Головного поштового управління Великобританії (UK General Post Office), від 1940 р. – кіностудія у складі компанії Crown Film, що підпорядковувалася Міністерству інформації Великобританії (1939–1946) та спеціалізувалася на виробництві хронікально-документальних кінострічок. У 2011 р. колекцію GPO також включено до Реєстру «Пам'ять світу» (https://en.wikipedia.org/wiki/UK_Memory_of_the_World_Register). Оцифрована частина колекції GPO доступна на вебпорталі SCREENONLINE.

⁵⁷ COI (1946–2011) у рамках інформаційних кампаній створювало і випускало в прокат документально-хронікальні фільми, пов'язані з життям британських громадян. 2011 р., після ліквідації COI, його колекцію передано до BFI, оцифровану її частину розміщено на вебпорталі SCREENONLINE.

⁵⁸ Колекція «Chaplin Out-Takes» («Невідомий Чаплін») включає понад 400 коробок робочих кіноматеріалів, що фіксують творчу діяльність митця. Історія «виживання» цієї дивовижної колекції фільмів розповідається в книзі Кевіна Браунлоу «Пошуки Чарлі Чапліна» (Kevin Brownlow, The Search for Charlie Chaplin). Натепер колекція представлена в каталозі BFI (<https://www.bfi.org.uk/search/search-bfi/Chaplin>).

тисячі друкованих видань, декорації та великі колекції документів особового погодження, переважно британських кінематографістів, як то: Майкла Павелла (Michael Latham Powell), Девіда Ліна (David Lean), Кена Лоуча (Ken Loach), Дерекка Джармена (Derek Jarman).

Поповнення архівних колекцій відбувається переважно за рахунок дарувань від приватних осіб та інституцій⁵⁹. При цьому, незважаючи на те, що акцент робиться на британських постановках, по можливості купуються важливі та популярні фільми з-за кордону.

Телевізійна колекція, яка формується з кінця 1950-х років, має різні джерела надходження. Утім, головними є самі мовники – незалежні телеканали ITV, Channel 4, Channel 5, які, відповідно до Закону про мовлення (Broadcasting Act, 1990) та Закону «Про зв'язок» (The Communications Act, 2003), безпосередньо фінансують ефірний запис телевізійних програм⁶⁰. Сьогодні на постійне зберігання відбирається близько 12,5% випуску програм названих телеканалів.

Основним джерелом фінансування Національного архіву BFI є Департамент цифрових технологій, культури, медіа та спорту (DCMS), який направляє кошти через Британську кінораду, а додатковий збір у розмірі 1 млн фунтів стерлінгів надходить від комерційних мовників для фінансування телевізійного сегменту. Ще 55% загального фінансування – це власний прибуток Національного архіву BFI⁶¹. Утім, незважаючи на такі інвестиції, архів потребує значного додаткового фінансування з огляду на виклики сьогодення.

Сьогодні архів активно адаптується до цифрового інформаційного простору, який вносить суттєві зміни в традиційні процеси збереження та надання доступу до аудіовізуальних колекцій. У 2013–2017 рр. архів виступив ключовим партнером у реалізації однієї з найбільш масштабних програм з оцифрування кінофільмів «Розблокування кіноспадщини», мета якої – забезпечити доступ громадськості до всієї багатой екранної спадщини незалежно від того, де ця спадщина зберігається, одночасно підтримуючи державні аудіовізуальні архіви в отриманні доходу для ведення своєї основної діяльності. Із понад 10 тис. фільмів, що підлягали оцифруванню, 5 тис. належить Національному архіву BFI, решта – з інших національних та регіональних аудіовізуальних архівів⁶². Велика

⁵⁹ В аудіовізуальному секторі лише Франція (з 1992) та Швеція (з 1978) мають обов'язковий депозит.

⁶⁰ Memorandum by the British Film Institute (BFI). URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldcomuni/37/9061704.htm> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶¹ Ibid.

⁶² Unlocking Film Heritage Digitisation Fund: Significant Collections Guidelines September 2014. URL: <https://www2.bfi.org.uk/sites/bfi.org.uk/files/downloads/bfi-ufh-digitisation-fund-guidelines-significant-collections-2014-09-10.pdf> (дата звернення: 25.11.2020).

частина змісту цього проекту інтегрована Британським інститутом кіно у всевітньо доступний портал BFI Player. Майже 25 млн людей уже мають доступ до цих важливих історичних свідчень, що включають фільми з окремих епох та форматів⁶³.

Маємо також назвати проєкт Public information films⁶⁴, що розміщений на вебсайті Національного архіву Великої Британії та представляє англійське хронікально-документальне кіновиробництво COI за 1945–2006 рр.

На окремому порталі BFI та Національного архіву BFI розміщено загальний каталог архівної колекції⁶⁵, а також розділ «Архівні ресурси онлайн»⁶⁶ з підрозділами, що презентують самостійні портали і сайти: SCREENONLINE⁶⁷ – онлайн енциклопедію англійського кіно і телебачення із самостійним розділом документального кіно⁶⁸; Colonial Film: Moving Images of the British Empire («Колоніальний фільм»)⁶⁹ – сайт, створений університетами (Біркбек і Університетський коледж Лондона) спільно з архівами (BFI, IWM і Музей Британської імперії і Співдружності), інформує про понад 6 тис. фільмів, присвячених життю в британських колоніях, з яких більш ніж 150 – доступні для перегляду, а ще 350 мають розширений опис та критичні нотатки, написані істориками Великобританії.

BFI підтримує власний канал в YouTube⁷⁰, де регулярно розміщує кінофільми і відео, а також проєкт BFIPlayer⁷¹, де у розділі Free Films⁷² розміщено фільми, створені у Великій Британії за останні 120 років, що стали суспільним надбанням.

Важливою віхою в архівуванні аудіовізуальної спадщини стало заснування **Шотландського екранного архіву (SSA)**, історія якого

⁶³ British Film Institute (BFI). URL: <https://www.dc1-online.com/bfi-eng/> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁴ The National Archives. URL: <http://www.nationalarchives.gov.uk/films/> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁵ British Film Institute (BFI). URL: <https://www.bfi.org.uk/archive-collections/searching-access-collections> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁶ British Film Institute (BFI). URL: <https://www.bfi.org.uk/archive-collections/searching-access-collections/archive-resources-online> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁷ SCREENONLINE. URL: <http://www.screenonline.org.uk/index.html> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁸ SCREENONLINE. URL: <http://www.screenonline.org.uk/film/id/446186/index.html> (дата звернення: 25.11.2020).

⁶⁹ Colonial Film. URL : <http://www.colonialfilm.org.uk> (дата звернення: 25.11.2020).

⁷⁰ BFI. URL: <https://www.youtube.com/user/BFIfilms/videos> (дата звернення: 25.11.2020).

⁷¹ BFIPlayer. URL: <https://player.bfi.org.uk> (дата звернення : 25.11.2020).

⁷² Ibid.

тісно пов'язана з діяльністю Шотландської кіноради (Scottish Film Council, SFC), заснованої 1934 р. при Британському інституту кінематографії. Перші члени SFC були представниками комерційної кінопромисловості, освітянами, громадськими лідерами. Незважаючи на те, що SFC починала свою діяльність як квазінаціональна організація, яка спочатку отримувала від Лондона 100 фунтів стерлінгів на рік для координації програм Британського інституту кінематографії в регіоні, наступні роки її діяльності засвідчили еру амбіційної та автономної експансії.

У середині 1950-х років SFC звернулася до Фонду Карнегі за фінансовою допомогою і отримала 5 тис. фунтів стерлінгів на розвиток «Шотландської регіональної бібліотеки навчальних фільмів», зібрання якої швидко збільшувалося за рахунок телевізійної продукції⁷³.

У 1973 р. під егідою SFC створено спеціальний Комітет з архівних фільмів для опіки над «долею кіно та пов'язаних із ним засобів масової інформації, що становлять інтерес для Шотландії». Надзвичайні зусилля Комітету спрямовувалися на залучення коштів для створення власної архівної установи Шотландії. У листопаді 1976 р. за первинної фінансової підтримки уряду Великобританії було офіційно відкрито Шотландський кіноархів (SFA) з метою пошуку, захисту та забезпечення доступу до аудіовізуальної спадщини.

Звітуючи про перший рік роботи архіву, його майбутня кураторка Джанет Макбейн (Janet McBain) інформувала про величезний успіх в отриманні рухомих зображень від регіональних кінохронік і кіноклубів. Водночас аматорські фільми подовжували утримувати позиції в політиці придбання SFA протягом наступних десятиліть. Опублікування брошури «Загублені, але не забуті: пошук зниклої кіноспадщини Шотландії», присвяченої створенню художніх фільмів «у Шотландії, шотландцями», додало нового імпульсу пошуку фільмів у таких країнах як Австралія та Нова Зеландія протягом 1980-х років.

1997 р. Шотландська кінорада об'єдналася з Шотландським фондом кіновиробництва, Шотландським кіноархівом та Шотландським трестом із питань трансляції та навчання фільмів. Ця об'єднана група організацій стала називатися «Шотландським екраном», а зібрання фільмів – Шотландським екранним архівом (Scottish Screen Archive). У 2007 р. Шотландський екранний архів став частиною Національної бібліотеки Шотландії. У 2015 р. назву Шотландського екранного архіву змінено на «Національна бібліотека Шотландського архіву рухомих зображень» (National Library of Scotland Moving Image Archive).

Упродовж багатьох років архів розвивався під керівництвом Дж. Макбейн (1976–2011), нагородженої у 2006 р. премією БАФТА

⁷³ Frick Caroline J. Restoration Nation... URL: <https://www.lib.utexas.edu/etd/d/2005/frickd15921/frickd15921.pdf> (дата звернення: 25.10.2020).

(Шотландія)⁷⁴ за видатні досягнення у справі збереження і популяризації кіно та кураторській діяльності⁷⁵.

Довгий час архів розміщувався в Гілінгтоні, у будівлі з обмеженими можливостями. Лише в 2016 р. він отримав нове сучасне приміщення у Келвін-Холі в Глазго.

Загальний обсяг архівної колекції нині сягає понад 46 тис. одиниць зберігання, включаючи документальні фільми, кінохроніку, короткометражні, навчальні та рекламні фільми, аматорські та професійні постановки, що відображають різні аспекти соціальної, культурної та промислової історії Шотландії за період з 1896 р. – до теперішнього часу.

Колекція створена в основному за рахунок добровільних пожертв усіх секторів: промисловості, організацій мовлення, місцевих органів влади та представників громадськості, а також завдяки її осередку, частково успадкованому від Шотландської кіноради⁷⁶. Телевізійний матеріал містить трансляції гельської мови, починаючи з 1993 р., придбання яких фінансується Гельською медіа-службою (Seirbheis nam Meadhanan Gaidhlig, GMS).

Крім того, архів збирає письмові документи та фотодокументи, що стосуються розвитку кіномистецтва та кіновиробництва в Шотландії за останні 100 років. У 2003 р. архів запустив онлайн-каталог, де фрагменти та цілі фільми (станом на 2007 р. їх кількість складала 2 тис. 600) доступні для перегляду безкоштовно.

Для покращення доступу громадськості до колекцій завдяки гранту Фонду лотереї спадщини⁷⁷ оцифровано 400 год. фільмів.

Знаковою подією, що засвідчила подальший розвиток аудіовізуального архівування, стало заснування в 1989 р. в Абериствіті **Уельського архіву фільмів і телебачення (WFTA)** під егідою Валлійської ради мистецтв. У квітні 2001 р. WFTA та Колекція звукових і рухомих зображень Національної бібліотеки Уельсу об'єдналися в Національний архів екранів та звуку Уельсу (National Screen and Sound Archive of Wales, NSSAW) задля збирання, збереження й популяризації аудіовізуальної спадщини Уельсу.

Архів фінансується Національною бібліотекою Уельсу та Уельським урядом і є осередком зберігання всеосяжної колекції, що нарахо-

⁷⁴ Премія вручається шотландською філією БАФТА (Британська академія кіно і телебачення).

⁷⁵ За час каденції Дж. Макбейн архівна колекція зросла з 4 тис. до 32 тис. фільмів.

⁷⁶ Загальна архівна політика придбання не передбачає купівлю фільмів для колекції.

⁷⁷ Національний фонд лотерейної спадщини (Національна лотерея) є найбільшим фінансовим фондом спадщини у Великій Британії, що розподіляє гранти від 3 тис. до 5 млн фунтів стерлінгів на проекти з підтримки національної спадщини.

вує 7 млн футів фільмів, 250 тис. год. відео, 150 тис. год. звукозаписів, 950 тис. фотографій та охоплює всі аспекти культури і життя в Уельсі, починаючи з 1898 р. і до сьогодні.

Зібрання архіву поповнюється за рахунок пожертв та депозитів.

У 2019 р. Національною бібліотекою Уельсу профінансовано створення Національного архіву мовлення, який зберігатиме близько 160 тис. відео та звукозаписів BBC Cymru Wales – підрозділу Британської телерадіомовної корпорації.

Завдяки підтримці BFI та фінансуванню Національної лотереї архів став учасником вже згаданого проєкту «Розблокування кіноспадщини», хоча із досить скромною кількістю – 16 оцифрованих кінофільмів. Водночас за результатами участі в іншому проєкті – «Британія в кіно»⁷⁸, 150 раніше невідомих для загалу архівних фільмів були оцифровані та представлені для громадськості на платформі BFIPlayer⁷⁹.

Архів у партнерстві з Ffilm Cymru Wales та Film Hub Wales запустив перший освітній публічний показ ресурсів, заснований виключно на валлійських архівних фільмах, у Національній бібліотеці Уельсу (NLW).

Підсумовуючи першу частину нашого дослідження, слід наголосити, що з погляду світової історії архівування аудіовізуальної спадщини Велика Британія проявляє себе в якості сукупного національного досвіду. Свідченням цьому є той факт, що на середину 1930-х у Королівстві було створено один із перших спеціалізованих аудіовізуальних архівів (крім Лондона, подібні інституції були засновані в Нью-Йорку, Берліні та Парижі). Організаційне оформлення першого британського аудіовізуального архіву і початок напрацювань підходів до відбору, організації зберігання, каталогізації профільних документів повністю пов'язані з ініціативами Е. Ліндгрена і Г. Брауна, які поклали початок акумулюванню цінного практичного досвіду, що ліг в основу вироблення методик та прийомів аудіовізуального архівування, тож переоцінити історичну роль цих архівістів неможливо.

У Великій Британії створена й ефективно функціонує мережа національних аудіовізуальних архівів, що включає: Імперський військовий музей, Національний архів BFI, Шотландський архів рухомих зображень та Національний архів екранів та звуку Уельсу (усі 4 архіви є членами FIAF).

⁷⁸ Цей проєкт стартував у 2015 р. як частина програми BFI «Розблокування кіноспадщини» та мав на меті до 2017 р. оцифрувати 10 тис. фільмів і телефільмів із 1895 р. до сьогодні завдяки фінансуванню Національної лотереї у розмірі 15 млн фунтів стерлінгів та додатковій підтримці Фонду Есмі Ферберна.

⁷⁹ BFIPlayer. URL: <https://www.library.wales/information-for/press-and-media/press-releases/2015-press-releases/150-unseen-films-about-life-in-wales-revealed-for-the-first-time-britain-on-film-launches-on-bfi-player> (дата звернення: 25.11.2020).

Водночас, не менш важливими гравцями в аудіовізуальному архівному секторі країни є мережа регіональних архівів, сам факт якої засвідчує значну зміну парадигми у всесвітньому дискурсі про аудіовізуальне архівування з часу заснування Національного архіву BFI та FIAF у 1930-х роках, а також позитивний досвід останніх декількох десятиліть з точки зору регіоналізації архівної діяльності, що нам видається корисним представити в другій частині нашого дослідження. І це в контексті, коли на сьогоднішній та майбутній архівній галузі сильно впливає цифрова хвиля, яка трансформує і продовжуватиме безповоротно трансформувати сучасні архівні практики та інструменти втілення британської стратегії аудіовізуального архівування.

(продовження статті – в наступному номері)

REFERENCES

1. A history of the archive. Retrieved from: <https://www2.bfi.org.uk/archive-collections/about-bfi-national-archive/history-archive> [in English].
2. Edmondson, R. (2016). *Audiovisual archiving: philosophy and principles*. 3rd edition. UNESCO. Paris. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243973> [in English].
3. Ballhausen, T. (n.d.). *On the History and Function of Film Archives*. Retrieved from: <https://www.efgproject.eu/downloads/Ballhausen%20-%20On%20the%20History%20and%20Function%20of%20Film%20Archives.pdf>. [in English].
4. Bottomore, S. (1995). *The Collection of Rubbish. Animatographs, Archives and Arguments: London, 1896-97*. In *Film History* (Vol. 7). P. 293. [in English].
5. Dupin, Ch. (2006). *The Origins and Early Development of the National Film Library: 1929–1936*. In *Journal of Media Practice*, 7(3), 199–217. [in English].
6. Enticknap, L. (n.d.) *Have Digital Technologies Reopened the Lindgren/Langlois Debate?* Retrieved from: <https://cinema.usc.edu/assets/054/10924.pdf> [in English].
7. Francis, D. (2006). *From Parchment to Pictures to Pixels Balancing the Accounts: Ernest Lindgren and the National Film Archive, 70 Years On*. *Journal of Film Preservation*, 7, 21–41. [in English].
8. Frick, Caroline J. *Restoration Nation: Motion Picture Archives and «American» Film Heritage*. Retrieved from: <https://www.lib.utexas.edu/etd/d/2005/frickd15921/frickd15921.pdf> [in English].
9. García-Casado, P. & Alberich-Pascual, J. (2014). *Las filmotecas en la encrucijada: función y expansión de la actividad filmotecaria en el nuevo escenario digital* [Film libraries at the crossroads: function and expansion of film library activity in the new digital scenario]. In *El profesional de la información* (Vol. 23, pp. 59–64). [in Spanish].
10. Hiraux, F. (2009). *Les archives audiovisuelles. Politiques et pratiques dans la société de l'information* [Audiovisual archives. Policies and practices in the information society]. Louvain-la-Neuve, Academia Bruylant. [in French].
11. Houston, P. (1994). *Keepers of the frame: the film archives*. London. [in English].

12. Kula, S. (1983). History and Organisation of moving images archives. In *The archival appraisal of moving images: a RAMP study with guidelines* (pp. 5–18). Paris: UNESCO. [in English].
13. Kula, S. (1995). Film Archives at the Centenary of Film. *Archivaria*, 40, 210–225. [in English].
14. McKernan, L. (2001, April). A Short History of Film Archiving. AHRB Centre for British Film and Television Studies website. Retrieved from: <http://www.bftv.ac.uk/events/archhist.htm> [in English].
15. Memorandum by the British Film Institute (BFI). Retrieved from: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldcomuni/37/9061704.htm> [in English].
16. Nicholson, H. N. (2001). Regionally Specific, Globally Significant: Who's Responsible for the Regional Record? *The Moving Image*, 1, 152–163. [in English].
17. Nowell-Smith, G. & Dupin, Ch. (2012). *The British Film Institute, the Government and Film Culture, 1933–2000*. Manchester: Manchester University Press [in English].
18. Paliienko, M. (2011). Osoblyvosti zberihannia dokumentalnoi spadschyny u Velykobrytanii: istorychni tradytsii ta suchasna orhanizatsiia [Special aspects of documentary heritage preservation in Great Britain: historical traditions and modern organization]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 19(1), 18–24. [in Ukrainian].
19. Brown, H. (1990). *Physical characteristics of early films as aids to identification*. FIAF. [in English].
20. Rogers, Ch. (2017). Behind the scenes at the BFI. Retrieved from: <http://www.chrismrogers.net/blog/4555515884/Behind-the-scenes-at-the-BFI/11157692> [in English].
21. Schüller, D. (2008). Audiovisual research collections and their preservation. Amsterdam: European Commission on Preservation and Access. Retrieved from: http://www.tape-online.net/docs/audiovisual_research_collections.pdf [in English].
22. Smither, R. & Walsh, D. (2000). Unknown Pioneer: Edward Foxen Cooper and the Imperial War Museum Film Archive, 1919–1934. *Film History* (Vol. 12, pp. 187–203). [in English].
23. Yemelianova T. (2017). Notatky z istorii kinoarkhiviv [Notes in regards to the history of film archives]. *Arkhivy Ukrainy*, 5–6, 56–74. [in Ukrainian].

Tatiana Emelyanova

Candidate of Historical Sciences,

First Deputy Chairman,

State Archival Service of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

ARCHIVING OF AUDIOVISUAL HERITAGE IN THE GREAT BRITAIN: HISTORICAL TRADITIONS AND MODERN PRACTICE

Abstract. The aim of the article is to investigate the history of the formation and current state of development of archiving of audiovisual heritage in Great

Britain. **The research methodology** is based on a system of modern basic scientific approaches (socio-cultural, systemic, interdisciplinary) and a set of general scientific methods – bibliographic, comparative-historical, retrospective, empirical (descriptive), critical, typological, of system analysis. The tendencies of the organization of British audiovisual archives, means and methods of formation of collectives and infrastructure are analyzed. The following methods were used: genetic, inductive, historical, comparative, as well as systematization, generalization, classification. A special place in the study is occupied by the art history approach, within which, in particular, morphological analysis allowed to distinguish the genre-species structure of audiovisual heritage in individual centers of its storage. **The scientific novelty** of the study is that for the first time the main reasons for the foundation and some historical stories of 4 key centers for audiovisual heritage in the UK are traced: the Imperial War Museum, the National Archive of the British Film Institute, the Moving Image Archive of the National Library of Scotland, the National Screen and Sound Archive of Wales; and also revealed the composition of the documents concentrated there – an important component of world cultural heritage. The historical role of British archivists in the development of the theory and practice of audiovisual archiving is shown. The peculiarities of the British archival policy, focused (in pre-Internet times) primarily on the formation and preservation of audiovisual collections and its impact on the world practice of audiovisual archiving, are analyzed. Changes in the priorities of archives' activity in the context of digital transformation and integration into the digital media space are identified. Emphasis is placed on archival initiatives in the direction of providing and updating the information and source potential of audiovisual collections. The peculiarities of the British model of organization of archiving of audiovisual heritage and functional specifics of its separate subjects are revealed. **It is concluded** that in the future the main research interest should be focused on the formation of a network of regional audiovisual archives and modern strategies for audiovisual archiving with relevant practices.

Key words: Great Britain; archiving; audiovisual heritage; audiovisual collection; film; movie.

DOI 10.47315/archives2021.326.104
УДК 930.253:342.7](477)

Людмила Дідух

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу технологічного забезпечення
архівної справи,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6370-6866>

Наталія Залеток

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу архівознавства,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ТА НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО ДОКУМЕНТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ

Анотація. **Мета роботи** – проаналізувати вітчизняний практичний досвід щодо організації роботи з документами державних архівів, що містять персональні дані. **Методологія дослідження:** були застосовані методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, аналогії, порівняння та узагальнення. Емпірична база дослідження ґрунтувалася на вивченні наявної сучасної практики державних архівів щодо організації доступу користувачів до документів, що містять персональні дані. Під час збирання даних щодо практичного досвіду державних архівів було застосовано метод анкетування. **Наукова новизна.** Практичний досвід українських архівів щодо організації роботи з документами, що містять персональні дані, досліджується вперше. Результат дослідження може бути використаний під час випрацювання єдиного методичного документа, який у майбутньому міг би лягти в основу спеціального законодавства для архівної галузі. **Висновки.** Наразі в державних архівах спостерігаються труднощі з організацією доступу до документів, що містять персональні дані. Пов'язано це з комплексом причин, серед яких – відсутність спеціального законодавства і необхідність пошуку підстав для задоволення або відхилення запиту на таку інформацію в різних нормативно-правових актах; недостатнє матеріально-технічне забезпечення архівів, яке унеможливує знеособлення персональних даних у документах тощо. Видається очевидним необхідність підвищення обізнаності працівників архівів із чинним законодавством у сфері захисту персональних даних та його узгодження зі спеціальним законодавством в архівній сфері, ініціювання змін у типових нормах часу і виробітку

на основні види робіт в архівах, уведення в архівах реєстрів документів, що містять персональні дані, а також розроблення та представлення на громадське обговорення примірного алгоритму дій у разі надходження до архіву запиту на доступ до персональної інформації для прискорення його виконання.

Ключові слова: архівний документ; персональні дані; конфіденційність; доступ до інформації.

Бажання забезпечити своє приватне життя від втручання з боку державних органів та сторонніх осіб викликало необхідність розроблення та удосконалення законодавства у сфері захисту персональних даних. У нашій державі спеціальний законодавчий акт щодо цього – Закон України «Про захист персональних даних» – був прийнятий у 2010 р. із метою захисту права громадян України на приватність. Відповідно до ст. 1 Закону, «персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована»¹.

Поява цього нормативного акта вплинула на архівну сферу, адже в чималій кількості документів, які зберігаються в державних архівах, містяться конфіденційні персональні дані про фізичних осіб, а, отже, доступ до них має бути обмежений, якщо інше не передбачено законом. Під час розгляду запитів на надання доступу до документів, що містять персональні дані, які є конфіденційною інформацією, основною складністю є те, що в українському законодавстві «ні право на інформацію, ні право на приватність не мають пріоритету одне над одним. Тільки в конкретній ситуації з врахуванням конкретних обставин ми можемо сказати, яке з цих прав переважає»². Отже, кожен запит на надання доступу до названих документів має розглядатися індивідуально. Для ухвалення того чи іншого рішення архівістові необхідно послуговуватися низкою різних законодавчих актів, адже наразі в Україні немає єдиного комплексного нормативного чи методичного документа з рекомендаціями щодо надання доступу до інформації, що містить персональні дані, та її використання.

Проблема захисту персональних даних в контексті доступу до документів, що зберігаються в архівних установах, досить рідко виступала окремим предметом для дослідження. Український аспект цього

¹ Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 10.07.2020).

² Буртник Х. Конфіденційна інформація, інформація про особу та персональні дані: співвідношення і регулювання. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/konfidentsijna-informatsiya-informatsiya-pro-osobu-ta-personalni-dani-spivvidnoshennya-i-regulyuvannya/> (дата звернення: 10.07.2020).

питання в міжнародному контексті викладено в роботах М. Палієнко³. Загальну характеристику зарубіжного законодавства про захист персональних даних та його впливу на архівну сферу подано у «Бюлетені Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства» (Вип. 2(28), 2017 р.)⁴. Еволюція законодавчого регулювання захисту персональних даних в Україні та світі відображена у працях В. Пилипчука та В. Брижка⁵. Водночас наукові студії, спрямовані на вивчення поточного стану реалізації законодавства України, яке регулює доступ до персональних даних, у державних архівах не проводилися. Проте необхідність такого дослідження очевидна, адже його результат може бути використаний під час випрацювання єдиного методичного документа, який у майбутньому міг би лягти в основу спеціального законодавчого документа для архівної галузі.

Мета статті – проаналізувати вітчизняний практичний досвід щодо організації роботи з документами державних архівів, що містять персональні дані.

Для реалізації поставленої мети було проведено опитування державних архівів та проаналізовано отримані відповіді з огляду на чинне законодавство. Дослідження проводили наукові працівники Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) у межах виконання науково-дослідної роботи «Дослідження питань використання та забезпечення доступу до документів державних архівів, що містять персональні дані» на замовлення Державної архівної служби України відповідно до наказу від 10.12.2019 № 96 «Про організацію виконання наукових робіт у сфері архівної справи та діловодства у 2020 році» та Тематичного плану науково-дослідних

³ *Paliienko M.* Personal Data Protection and Access to Archives in Ukraine: From the National and International Perspective // *Atlanti*. № 2. Р. 61–70; *Її жс.* Актуальні питання захисту персональних даних та збереження приватних архівів на 28-му Міжнародному архівному форумі у м. Трієст (Італія) // *Архіви України*. 2018. № 5–6. С. 234–243.

⁴ Доступ до архівних документів в європейських країнах: інформаційно-аналітичний огляд // *Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства*. Вип. 2(28) / *Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства*; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський, А. І. Титаренко. Київ, 2017. С. 6–58.

⁵ *Брижко В. М.* Сучасні основи захисту персональних даних в європейських правових актах // *Інформація і право*. 2016. № 3(18). С. 45–57; *Пилипчук В. Г., Брижко В. М.* Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних // *Інформація і право*. 2016. № 4(19). С. 60–70; *Їх же.* Реформування і розвиток системи захисту персональних даних в Україні // *Інформація і право*. 2017. № 3. С. 5–21; *Їх же.* Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України // *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 36–50.

робіт, що виконуються Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства за рахунок коштів Державного бюджету, на 2020 рік (державний реєстраційний номер 0120U002121).

Було укладено та надіслано анкету-опитувальник до 50-ти державних архівів. Відповідь надійшла від 35-ти державних архівів, із них 4 повідомили, що не мають на зберіганні документів, які містять персональні дані, 1 архів не надав письмових відповідей на запитання анкети. У зв'язку з цим, за результатами опитування аналізуванню підлягали відповіді 30-ти архівів. Із них – 2 центральні, 4 галузевих, 22 обласні, 2 архівні відділи при райдержадміністраціях, а саме: центральні: Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України); Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України); галузеві: Галузевий державний архів Міністерства оборони України; Галузевий державний архів Служби безпеки України; Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України; Галузевий державний архів Управління державної охорони України; обласні: Державний архів Вінницької області; Державний архів Волинської області; Державний архів Дніпропетровської області; Державний архів Донецької області; Державний архів Житомирської області; Державний архів Запорізької області; Державний архів Івано-Франківської області; Державний архів Київської області; Державний архів Кіровоградської області; Державний архів Луганської області; Державний архів Миколаївської області; Державний архів міста Києва; Державний архів Сумської області; Державний архів Тернопільської області; Державний архів Харківської області; Державний архів Херсонської області; Державний архів Хмельницької області; Державний архів Черкаської області; Державний архів Чернівецької області; Державний архів Чернігівської області; архівні відділи при райдержадміністраціях: архівний відділ при Гадяцькій районній державній адміністрації; Архівний відділ при Млинівській районній державній адміністрації.

Анкета-опитувальник містила такі запитання:

1. Які види документів, що містять персональні дані, зберігаються у вашому архіві?

2. У який спосіб у вашому архіві зараз оформлюється запит на надання доступу до архівних документів, що містять персональні дані (письмово, у вигляді електронного листа)? Надайте, будь ласка, форму такого запиту (якщо є).

3. Якими нормативними документами керуються відповідальні особи у прийнятті рішення про надання чи відмову у наданні доступу до документів, що містять персональні дані? Чи є у вашому архіві внутрішня інструкція щодо алгоритму дій під час прийняття рішення про надання доступу до документів, що містять персональні дані? Якщо так, просимо надати.

4. Хто є відповідальною особою, на яку покладено розгляд запиту про надання чи відмову у наданні доступу до документів, що містять персональні дані?

5. Якою є найпоширеніша причина відмови користувачеві у доступі до документів, що містять персональні дані, у вашому архіві?

6. Чи анонімізує архів персональні дані третіх осіб, що містяться в документі, копії фонду користування у випадку надання доступу користувачеві до інформації про особу? Якщо так, то просимо конкретизувати, в який саме спосіб (залежно від типів документів, що зберігає архів, та наявного в установі обладнання і кадрових ресурсів для цього).

7. Чи стикався ваш архів із проблемами будь-якого характеру (правового, технічного, кадрового тощо) під час надання користувачам доступу до документів, що містять персональні дані? Якщо так, то з якими і що потрібно для їх усунення?

Проаналізувавши отримані відповіді, було з'ясовано, що персональні дані, доступ до яких обмежено законом, можуть міститися в різних видах документів. Труднощі для працівників архівів полягають, насамперед, у тому, що за назвою документа точно визначити, чи містить він такі дані, неможливо. Водночас в архівах не ведуться реєстри документів, які містять персональні дані, а в «Типових нормах часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються у державних архівних установах»⁶ не зазначені види робіт із вивчення документів на предмет виявлення персональних даних, які віднесені до конфіденційної інформації.

Жоден з опитаних державних архівів не розробляв спеціального додатку до форми запиту для користувачів, які хочуть отримати доступ до конфіденційних персональних даних в архівних документах. Ці запити наразі оформлюються відповідно до зразків, поданих у Порядку користування документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам⁷, письмово, за допомогою засобів електронного зв'язку, поштою чи під час особистого прийому громадян.

Всі архіви заявили про відсутність внутрішньої інструкції щодо алгоритму дій під час прийняття рішення про надання доступу до документів, що містять конфіденційні персональні дані, складеного

⁶ Типові норми часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються у державних архівних установах, затверджені наказом Державної архівної служби України від 29 квітня 2020 р. № 45. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1328_1.pdf (дата звернення: 29.01.2021).

⁷ Порядок користування документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам, затверджений наказом Міністерства юстиції України 19 листопада 2013 р. № 2438/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1983-13#Text> (дата звернення 29.01.2021).

на основі чинної нормативно-правової бази. Водночас законодавство України, яке регулює використання персональних даних, представлено низкою взаємопов'язаних законів, правил, положень, роз'яснень тощо. Це суттєво ускладнює роботу працівників архівів та збільшує вірогідність помилки внаслідок необізнаності з положеннями того чи іншого нормативно-правового документа.

Здебільшого відповідальними особами, які розглядають запит про надання чи відмову в наданні доступу до документів, що містять персональні дані, є працівники структурного підрозділу державного архіву, який відповідає за використання документів. Остаточне рішення про задоволення чи відхилення запиту на доступ до персональних даних з обмеженим доступом ухвалює керівник архівної установи, або особа, яка виконує його обов'язки.

Найбільш поширеною причиною відмови користувачам у доступі до документів, що містять персональні дані, є відсутність у них необхідних документів, визначених законодавством, зокрема, документа, що засвідчує родинні зв'язки з особою, яка є суб'єктом персональних даних, нотаріально завіреного доручення від особи або її родичів. Також користувачам не надається доступ до документів, які містять персональні дані третіх осіб, у разі віднесення документів до державної таємниці, відмови фондоутворювача у наданні такого дозволу, відсутності в архіві запитуваної інформації. Водночас 5 архівів повідомили про те, що не відмовляли користувачам у доступі до інформації, що містить персональні дані, зокрема, через відсутність запитів щодо неї.

Також було зафіксовано не зовсім коректне розуміння законодавства з боку 3-х архівів. Так, в одному з них користувачам, згідно із відповіддю, поданою в анкеті, відмовляли у доступі до документів у зв'язку з тим, що «запитуються відомості з документів, створених раніше 75 років при відсутності документального підтвердження факту смерті особи, про яку йдеться». Свідцтво про смерть не є підставою переходу інформації про особу до відкритих даних, це все ще – конфіденційна інформація, яка перестала належати до персональних даних⁸. У 5-ти інших архівах повідомили про відсутність обмежень щодо роботи з документами в читальному залі архіву у зв'язку з труднощами у їх забезпеченні через нестачу обладнання та кадрових ресурсів. Припускаємо, що фактична кількість таких архівів значно більша. Адже з 30-ти опитаних нами установ анонімізують персональні дані з обмеженим доступом у більшості або у всіх випадках лише 11 (з них шляхом замарковування – 5, шляхом видавання витягів, довідок, відповідей на запитання тощо – 3, шляхом замарковування та видавання витягів,

⁸ Буртник Х. Значч. твір; Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

довідок, відповідей на запитання тощо – 3), не стикалися з такою необхідністю 5 архівів, не анонімують – 13, ще 1 установа не надала інформацію (рис. 1). Відсутність анонізації означає, що до рук 3-х осіб можуть потрапити конфіденційні персональні дані фізичної особи без її добровільної згоди, а це суперечить українському законодавству.

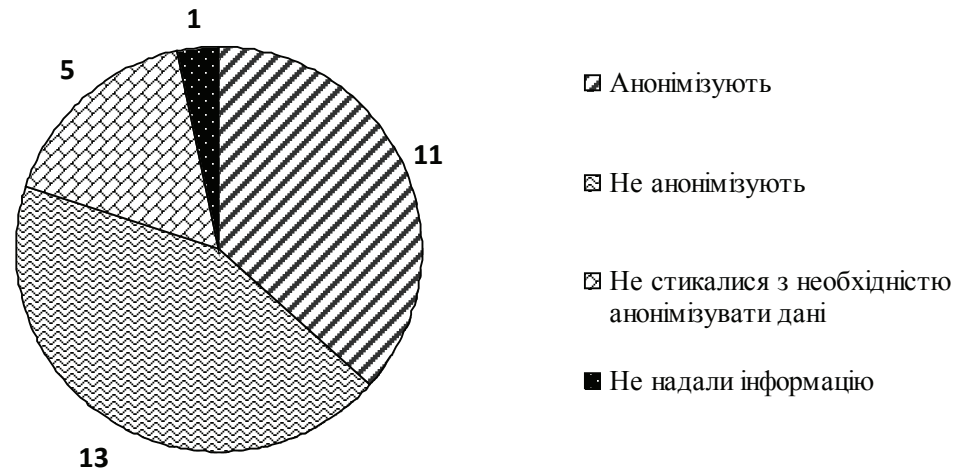

Рис. 1. Анонімізація персональних даних у державних архівах

Також суперечать чинним нормативно-правовим актам рішення про відмову користувачам у доступі до всього документа через наявність у ньому персональних даних третіх осіб. Оскільки, відповідно до § 7 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», «обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ», користувачеві для ознайомлення треба надати інформацію, доступ до якої необмежений⁹. Проте ситуацію, що склалася навколо цієї проблеми, не можна назвати однозначною. Адже, з одного боку, у вітчизняному законодавстві обмежується доступ до інформації, а не до документа, а з іншого – архівні установи зазвичай не мають необхідних ресурсів для забезпечення знеособлення інформації, наприклад, виготовлення копій документів із замаркованою конфіденційною інформацією з метою подальшого надання їх користувачам.

Відповідаючи на питання про проблеми під час надання користувачам доступу до документів, що містять персональні дані, 3 державні архіви не надали інформації, 16 заявили про те, що з жодними проблемами не стикалися, 11 повідомили про наявність проблем. Їх доцільно об'єднати у такі блоки:

⁹ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 10.07.2020).

1) *кадрові*: брак працівників. Наприклад, якщо в читальному залі працює лише 1 співробітник, то при одночасному відвідуванні кількома користувачами складно якісно організувати роботу щодо їх обслуговування, особливо це стосується організації доступу до документів, що містять персональні дані;

2) *матеріально-технічні*: відсутність окремих приміщень під читальні зали, персональних комп'ютерів та копіювально-розмножувальної техніки; складнощі під час організації доступу до документів, які містять персональні дані не лише користувача як об'єкта персональних даних, але й персональні дані третіх осіб; відсутність можливості створити цифровий фонд користування чи копію архівного документа з метою подальшого знеособлення даних у зв'язку з відсутністю обладнання, програмного та кадрового забезпечення;

3) *правові*: користувачі не надавали документів із підтвердження родинних зв'язків з особою, щодо якої проводився пошук персональних даних, або нотаріально засвідчених доручень. Користувачі, які працюють над історичною тематикою, замовляють справи, в яких містяться персональні дані, і копіюють власними технічними засобами таку інформацію. У разі відмови у доступі до таких документів або ненаданні дозволу на їх копіювання, скаржаться керівництву архіву та в інстанції вищого рівня; трапляються випадки, коли адвокати звертаються до архівів з вимогою надати інформацію про третіх осіб, із котрими ними не укладено договори про надання правової допомоги. Як правило, ця інформація стосується тих осіб, із котрими в їхніх клієнтів правовий спір; нерідко користувачі, намагаючись отримати доступ до персональних даних (наприклад, майнових відомостей) сторонніх осіб, надсилають запити, посилаючись на Закон України «Про доступ до публічної інформації». У разі відмови, наданої відповідно до законодавства, звертаються зі скаргами; відсутність обновлюваних відомостей про те, чи певна особа ще жива, адже від цього залежить, містить документ персональні дані чи ні; труднощі під час видавання копій рішень (не витягів з них), до яких додаються списки осіб із будь-яких питань (про виділення земельних ділянок, перебування на квартирному обліку тощо).

4) *інші*: за заголовком справи не завжди зрозуміло, чи містить вона документи з персональними даними.

Отже, наразі в державних архівах спостерігаються труднощі з організацією доступу до документів, що містять персональні дані. Пов'язано це з комплексом причин, серед яких – брак спеціального галузевого законодавства і необхідність пошуку підстав для задоволення або відхилення запиту на таку інформацію в різних нормативно-правових актах; недостатнє матеріально-технічне забезпечення архівів, яке унеможливує знеособлення персональних даних у документах; відсутність реєстрів документів, які містять персональні дані; відсут-

ність у «Типових нормах часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються у державних архівних установах» виду робіт із вивчення документів на предмет виявлення персональних даних, які віднесені до конфіденційної інформації тощо.

З огляду на це, очевидною є необхідність підвищення обізнаності працівників архівів із чинним законодавством у сфері захисту персональних даних та його узгодження зі спеціальним законодавством в архівній сфері, ініціювання змін до норм часу та виробітку на роботи у державних архівах, запровадження реєстрів документів, що містять персональні дані, а також розроблення та представлення на громадське обговорення примірного алгоритму дій у разі надходження до архіву запиту на доступ до персональної інформації для прискорення виконання запитів користувачів щодо доступу до документів, що містять персональні дані.

REFERENCES

1. Bryzhko, V. (2016). Suchasni osnovy zakhystu personalnykh danykh v yevropejskykh pravovykh aktakh [Modern bases of personal data protection in European legal acts]. *Informatsiia i pravo*, 3(18), 45–57. [in Ukrainian].
2. Burtnyk, Kh. (2019). Konfidentiina informatsiia, informatsiia pro osobu ta personalni dani: spivvidnoshennia i rehuliuвання [Confidential information, personal information and personal data: relationships and regulation]. Retrieved from: <https://bit.ly/2M5DeZR> [in Ukrainian].
3. Maistrenko, A, Romanovsky, R, & Tytarenko, A (Eds.). (2017). Dostup do arkhivnykh dokumentiv v ievropejskykh krainakh: informatsijno-analitychnyj ohliad [Access to archival documents in European countries: an information-analytical review]. In *Biuletyn Haluzevoho tsentru naukovo-tekhnichnoi informatsii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva* (Vol. 2(28), pp. 6-58). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Paliienko, M. (2018). Aktualni pytannia zakhystu personalnykh danykh ta zberezhenia pryvatnykh arkhiviv na 28-mu Mizhnarodnomu arkhivnomu forumi u misti Triest (Italiia) [Current issues of personal data protection and preservation of private archives at the 28th International Archival Forum in Trieste (Italy)]. *Arkhivy Ukrainy*, 5-6, 234–243. [in Ukrainian].
5. Paliienko, M. (2018). Personal Data Protection and Access to Archives in Ukraine: From the National and International Perspective. *Atlanti*, 2, 61–70.
6. Poriadok korystuvannia dokumentamy Natsionalnoho arkhivnoho fondu, scho nalezhat derzhavi, terytorialnym hromadam [The procedure for using the documents of the National Archival Fund belonging to the state, territorial communities]. Retrieved from: <https://bit.ly/3j2829F> [in Ukrainian].
7. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy [On the access to public information: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://bit.ly/3oyC8CJ> [in Ukrainian].
8. Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu: Zakon Ukrainy [On burial and funeral business: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://bit.ly/39txB0f> [in Ukrainian].

9. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy [On personal data protection: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://bit.ly/3adObQP> [in Ukrainian].

10. Pylypchuk, V. & Bryzhko, V. (2016). Informatsiina bezpeka ta pryvatnist u sferi zakhystu personalnykh danykh [Information security and privacy in the field of personal data protection]. *Informatsiia i pravo*, 4(19), 60–70. [in Ukrainian].

11. Pylypchuk, V. & Bryzhko, V. (2017). Reformuvannia i rozvytok systemy zakhystu personalnykh danykh v Ukraini [Reforming and developing the personal data protection system in Ukraine]. *Informatsiia i pravo*, 3, 5–21. [in Ukrainian].

12. Pylypchuk, V. & Bryzhko, V. (2017). Transformatsiia systemy zakhystu personalnykh danykh ta pryvatnosti v konteksti yevrointehratsii Ukrainy [Transformation of the system of personal data protection and privacy in the context of Ukraine's European integration]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 3, 36–50. [in Ukrainian].

13. Typovi normy chasu i vyrobtku na osnovni vydy robit, scho vykonuiutsia u derzhavnykh arkhivnykh ustanovakh [Typical norms of time and production for the main types of work performed in state archival institutions]. Retrieved from: <https://bit.ly/3aiI25W> [in Ukrainian].

Liudmyla Didukh

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department
for Archival Affairs Technological Support
Ukrainian Research Institute
of Archival Affairs and Records Keeping
<https://orcid.org/0000-0002-6370-6866>

Nataliia Zaliatok

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department for Archival Studies
Ukrainian Research Institute
of Archival Affairs and Records Keeping
<https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

EXPERIENCE OF UKRAINIAN ARCHIVES IN USING AND GRANTING ACCESS TO DOCUMENTS THAT CONTAIN PERSONAL DATA

Abstract. The aim of the work is to analyze the domestic experience in organizing work with documents of state archives containing personal data. The methodology of research includes methods of analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, comparison and generalization. The empirical basis of the study is represented by the current practice of state archives on the organization of access to documents containing personal data. A questionnaire method was used to collect data on the experience of state archives. **Scientific novelty.** The practical experience of Ukrainian archives in organizing work with documents that contain

personal data is being studied for the first time. The result of the research can be used in the development of a single methodological document, which in the future could become a basis of special legislation for the archival industry. **Conclusions.** Currently, there are difficulties in the state archives with the organization of access to documents containing personal data. This is due to a set of reasons, including the lack of special legislation and the need to find grounds for satisfying or rejecting the request for such information in various legislative acts; poor technical and logistical support of archives, which makes it impossible to depersonalize personal data in documents, etc. In view of this, it is obvious that archivists need to improve their knowledge of current legislation in the field of personal data protection and its harmonization with special legislation in the field of archives, initiate changes to time and production standards, introduce registers of documents containing personal data and submit for public discussion an approximate algorithm of actions in case of request for access to personal information to expedite the progress with it.

Key words: archival document; personal data; confidentiality; access to information.

DOI 10.47315/archives2021.326.115

УДК 378.4(477-87)УВУ«1921/2021»:930.25

Марина Палієнко,
докторка історичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ АРХІВНОГО ДИСКУРСУ (з нагоди 100-літнього ювілею)

Анотація. **Мета публікації** – охарактеризувати основні віхи в історії Українського Вільного Університету (УВУ) крізь призму формування архіву цієї знакової в історії зарубіжного українства освітньої та наукової інституції; окреслити значення цілісної реконструкції архівного комплексу для вивчення історії розвитку української науки та освіти в європейському світі, збереження національної ідентичності, інтеграції української наукової думки у світовий науковий та культурний простір. **Методологія дослідження** включає послідовне застосування принципів історизму та об'єктивності, системного і міждисциплінарного підходів. Застосування методу компаративістики дало можливість критично проаналізувати та співвіднести інформацію, почерпнуту з наукових досліджень, документів та інформаційних ресурсів українських і зарубіжних архівів. **Наукова новизна.** Розглядається історія формування університетського архіву як складової інституційної структури, пам'яті та інформаційних ресурсів. порушується проблема цілісної реконструкції архіву УВУ за всі періоди його функціонування задля найповнішого дослідження історії та репрезентації образу Університету в науковому і соціокомунікаційному просторі України і світу. **Висновки.** Український Вільний Університет упродовж віденського, празького та мюнхенського періодів діяльності (1921–2021 рр.) залишався важливим осередком освіти, науки і культури зарубіжного українства. З Університетом пов'язана викладацька та наукова діяльність цілої плеяди українських учених у галузі історії, філософії, літературознавства, мовознавства, суспільних і політичних наук. Багатогранна історія цього славетного навчального закладу знайшла відображення у документальному комплексі діловодного архіву установи, що формувався упродовж усього 100-літнього періоду її існування, а також в особових фондах українських діячів – професорів, викладачів та випускників Університету. У міжвоєнний період професори УВУ взяли активну участь у заснуванні та розгортанні діяльності Музею визвольної боротьби України в Празі, усвідомлюючи важливість збирання та збереження історичних документів і пам'яток визвольної боротьби україн-

ського народу за національну державність та незалежність. Архів Університету празького періоду зазнав переміщень у повоєнний період, і нині окремі його сегменти перебувають на зберіганні в архівосховищах України, Чехії, Німеччини, інших країн. Одним із важливих результатів плідної діяльності УВУ в повоєнний період стало формування архіву в Мюнхені, документи якого є цінним джерелом з історії установи, розвитку української науки та освіти за кордоном, української еміграції в цілому.

Ключові слова: Український Вільний Університет; історія; українська еміграція; наука та освіта; архів; зарубіжна україніка.

2021 рік є знаковим в історії Українського Вільного Університету (УВУ) – славетного освітнього та наукового закладу, заснованого діячами української політичної еміграції в Європі з метою плекання національних наукових й освітніх традицій та їх інтеграції в європейський соціокультурний простір. Заснований заходами кількох еміграційних інституцій (Союзу українських журналістів і письменників, Товариства прихильників освіти, Українського соціологічного інституту), Університет розпочав свою діяльність 17 січня 1921 р. у Відні, а згодом розгорнув її у Празі, акумулювавши потужні наукові сили та перетворившись на провідний осередок української освіти і науки у вільному світі. Фундаторами

УВУ були знані українські вчені: О. Колесса (перший ректор), І. Горбачевський, Д. Дорошенко, С. Дністрянський, Д. Антонович, Ф. Щербина, Л. Білецький, А. Яковлів, С. Смаль-Стоцький, С. Рудницький та ін., які вбачали головним завданням Університету консолідацію українських наукових сил за кордоном, збереження та розвиток університетської традиції, щоб у відповідний момент її можна було продовжити у незалежній Україні.

Від того часу історія Університету упродовж 3-х періодів його діяльності – віденського (січень–вересень 1921 р.)¹, празького (жовтень 1921 – початок травня 1945 рр.) та мюнхенського (від осені 1945 р. до сьогодні) стала віддзеркаленням не лише розвитку української наукової

¹ Стосовно періодизації історії УВУ слід зазначити, що заходи щодо заснування Університету активно проводилися українськими діячами у Відні восени 1920 р., розроблявся план діяльності, обговорювалася концепція викладів. На підготовчому етапі діяльну участь у всіх заходах приймав М. Грушевський, який згодом відмовився брати участь у діяльності Університету. З огляду на важливість підготовчого етапу, 1920 рік у багатьох публікаціях розглядається як нижня хронологічна межа в історії Університету.

думки, але й безпосередньо української національної ідеї, самопрезентації українства перед європейським світом.

Відзначимо, що палітра досліджень, присвячених висвітленню різних аспектів діяльності УВУ, сьогодні є достатньо репрезентативною. Його столітня історія знайшла відображення у цілій низці дослідницьких праць, енциклопедичних статей, документальних публікацій, що побачили світ як в Україні, так і в діаспорі. Серед них слід відзначити першу синтетичну працю С. Наріжного, присвячену діяльності української еміграції в Європі міжвоєнного періоду, в якій висвітлювалася організаційна історія Українського Університету як невід'ємної складової європейського та українського культурного простору². Одними з перших історіографів Університету були професори Н. Полонська-Василенко, В. Янів, Г. Васькович, П. Гой, які висвітлювали окремі аспекти його історії у нарисах, опублікованих на сторінках українських зарубіжних журналів, наукових збірників, енциклопедичних видань³. В Україні до вивчення наукових та освітніх традицій УВУ почали звертатися лише після відновлення української незалежності. У 1990-х – на початку 2000-х років з'явилися синтетичні дослідження діяльності УВУ С. Віднянського⁴ та І. Монолатія⁵, проблеми історії України у творчому доробку університетських учених стали предметом дисертаційної роботи О. Гараніна⁶. Окремі аспекти формування та переміщення архівних зібрань УВУ празького періоду у контексті вивчення еміграційних архівів та зарубіжної україніки було висвітлено у працях

² *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. 367 с. (Студії Музею визвольної боротьби України).

³ *Полонська-Василенко Н.* Український Вільний Університет, 1921–1971 // *Український історик*. 1971. № 1–2 (29–30). С. 17–27; *Янів В.* Український Вільний Університет (УВУ) // *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1983. Т. 9. С. 3418–3421; *Його ж.* Нарис співдії НТШ і УВУ в екзилі // *Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету*. 1992. С. 179–199; *Васькович Г.* Український Вільний Університет: Передісторія створення УВУ, його осяги й нові завдання // *Науковий збірник УВУ*. 1992. Т. 15. С. 11–24; *Гой П.* УВУ: історія і перспективи // *Науковий збірник УВУ*. 1993. Т. 16. С. 11–15 та ін.

⁴ *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції у Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945). Київ, 1994. 81 с.

⁵ *Монолатій І.* Державницька школа української історіографії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені (1946–1991) // *Український консерватизм і гетьманський рух: Історія, ідеологія, політика*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 409–441; *Монолатій І., Вишиванюк О.* Мюнхенська школа історії України (1946–1991) : Історіографічне дослідження. Коломия, 2001. 131 с.

⁶ *Гаранін О. Я.* Дослідження історії України в Українському вільному університеті (1921–1991): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Олександр Якович Гаранін; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 16 с.

П. К. Грімстед⁷, М. Мушинки⁸, М. Палієнко⁹, Т. Боряк¹⁰. Серед синтетичних видань, підготовлених до ювілеїв УВУ, відзначимо книжку, що побачила світ у 2011 р. під назвою «Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011» (автори-упоряд.: У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко)¹¹. Видання містить історичний огляд діяльності (підготовлений М. Шафовалом), аналіз україністичних студій в німецькомовному світі, а також цінні додатки, які відображають академічний склад керівництва Університету та його підрозділів за роки існування, покажчик видань УВУ за 1921–2011 рр.

Мета цієї публікації полягає у характеристиці основних віх в історії Українського Вільного Університету крізь призму формування архіву цієї знакової в історії зарубіжного українства освітньої та наукової інституції, окресленні значення цілісної реконструкції архівного комплексу для вивчення історії розвитку української науки та освіти в європейському світі, збереження національної ідентичності, інтеграції української наукової думки у світовий науковий та культурний простір.

Отже, Університет було відкрито 17 січня 1921 р. у Відні, і вже 24 січня розпочалися заняття на 2-х факультетах – філософічному (з історично-філологічним та природничо-математичним відділами) та факультеті права і суспільно-економічних наук. Перший навчальний триместр відбувся у Відні. Однак, через фінансові труднощі та переїзд значної кількості емігрантів до Чехо-Словаччини, там відкривалися сприятливіші перспективи для розвитку освітнього закладу, тому вже 17 березня 1921 р. представники Ради УВУ звернулися з листом до Президента ЧСР Т. Масарика з проханням підтримати перенесення Українського Університету до Праги та дозволити проведення викладів в аудиторіях Карлового університету (звернення за Раду УВУ підписали професори С. Дністрянський, І. Ганицький та С. Рудницький)¹².

⁷ Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної України / Державний комітет архівів України; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. Київ, 2005. 252 с.: фотоіл.

⁸ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси. Київ, 2005.

⁹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ, 2008. 687 с.

¹⁰ Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжин, 2011. 544 с.; *Її жс.* Фонди Українського вільного університету в бібліотечному сегменті Празького архіву // Бібліотечний вісник. 2011. № 1. С. 52–58.

¹¹ Universitas Libera Ucrainensis. 1921–2011 / упоряд.: У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко. Мюнхен, 2011. 828 с.

¹² ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3859. Оп. 3. Спр. 9. Арк. 1–2.

У травні 1921 р. ректор УВУ О. Колесса та проф. С. Дністрянський зустрілися з чільними урядовцями ЧСР, прихильне ставлення яких дозволило вже у жовтні 1921 р. продовжити роботу УВУ в Празі. Урочисте відкриття («святочна інавгурація») УВУ у Празі відбулася 23 жовтня 1921 р. Слід особливо наголосити на тому, що завдяки підтримці президента ЧСР Т. Масарика Український Вільний Університет отримав фінансові субсидії та можливість проводити виклади в аудиторіях одного з найстаріших навчальних закладів Європи – славнозвісного Карлового університету в Празі. Окремі студенти здобували освіту одночасно в Українському та Карловому університетах, а професорами останнього були, зокрема, ректори та професори УВУ О. Колесса, І. Горбачевський, Д. Антонович та ін.

Побудований за зразком західноєвропейських університетів, але з метою одержання українською молоддю університетської освіти рідною мовою, УВУ визначав серед своїх головних завдань: «плекати і подавати українській молоді науки в рідній мові і з усіх областей людського знання з особливим углядженням тих галузей науки (українознавства), які не є заступлені в чужих університетах, а відносяться до українського народу. Він має підготовляти нашу молодь до діяльності серед рідного народу, в своїх інституціях та майбутніх урядах»¹³. Передбачалося, що Університет буде своєрідною «маніфестацією культурної самостійності і суверенності» української нації, підноситиме престиж української науки та українського народу перед чужинцями, і у відповідний час «як готовий організм» буде перенесений на українську територію¹⁴.

Згідно зі Статутом метою УВУ в Празі був розвиток української науки та «підготування для України освічених працівників на полі наукової та практичної діяльності»¹⁵. Університет продовжував діяти у складі філософічного факультету та факультету права і суспільних наук. До професорської колегії УВУ в міжвоєнний час належали відомі історики Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Біднов, О. Лотоцький, О. Шульгин, археолог В. Щербаківський, філолог С. Смаль-Стоцький, географи С. Рудницький та В. Кубійович, правники В. Старосольський та С. Шелухін, статистик Ф. Щербина тощо.

Упродовж празького періоду УВУ відіграв велику роль у підготовці значної кількості науковців високої кваліфікації, які згодом викладали в університетах різних країн, гідно репрезентуючи українську науку в світі. Професори УВУ брали активну участь у заснуванні та розгортанні діяльності цілої низки наукових та професійних товариств

¹³ Там само. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 7.

¹⁴ Там само. Арк. 8.

¹⁵ Там само. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1.

у Празі, у т. ч. Української студії пластичного мистецтва, Українського історично-філологічного товариства, Українського правничого товариства тощо.

Особливо слід відзначити вагому роль, яку відіграли професори УВУ у збереженні української історико-культурної спадщини за кордоном, заснуванні та розгортанні діяльності одного з найбільших архівних зібрань та осередків україніки в Європі – Музею визвольної боротьби України в Празі (МВБУ). Саме завдяки їхнім зусиллям у 1925 р. було засноване Товариство «Музей визвольної боротьби України в Празі», яке перетворилося на найбільший в Європі осередок музейної та архівної україніки. В одному зі звітів про діяльність Товариства МВБУ зазначалося, що думка про заснування музею виникла «серед кількох професорів Українського Університету в Празі», які поставили за мету «зібрати в українських руках історичні матеріали, що освітлюють визвольну боротьбу України»¹⁶. Від початку діяльності Товариства МВБУ до складу його управи входили делегати від Університету. Знаковим був і той факт, що головами Товариства упродовж всього періоду його існування були професори, а також ректори УВУ. Так, на перших загальних зборах Товариства МВБУ, що відбулися 28 травня 1925 р., головою його управи було обрано професора УВУ І. Горбачевського, його заступником – проф. О. Лотоцького. Відповідно до статуту Товариства Сенат УВУ також делегував до управи 2-х членів – професорів Д. Дорошенка та А. Яковлева.

І. Горбачевський – визначний хімік, учений зі світовим ім'ям, кілька разів обирався ректором Українського Вільного Університету (у 1923–1924, 1931–1935 рр.). Управу Товариства МВБУ він очолював перші 10 років існування Музею (1925–1935 рр.). Після нього діяльність Товариства скеровували професори С. Смаль-Стоцький (1935–1938 рр.), А. Яковлів (1939–1942 рр.), Д. Дорошенко (1943–1945 рр.).

Окремо слід наголосити на тому, що довголітнім директором Музею визвольної боротьби України (у 1925–1945 рр.) був професор УВУ, знаний історик мистецтва, громадсько-політичний та культурний діяч Д. Антонович. Учений також обіймав посаду ректора УВУ у 1928–1930 та 1937–1938 рр., опікувався архівом установи, упродовж багатьох років очолював бібліотечну комісію Університету і, за свідченням С. Наріжного, був організатором та керівником університетської бібліотеки¹⁷.

Знаковим для дослідження порушеної нами проблеми було й те, що першими до зібрання МВБУ влітку 1925 р. були передані документи саме Українського Вільного Університету у кількості

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1.

¹⁷ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. С. 131.

2 341 од. зб.¹⁸ Крім того, у цей час до Музею надійшли частини особових архівів професорів Д. Антоновича (дипломатичні та науково-літературні матеріали, листування, загалом 342 од. зб.), В. Біднова, І. Горбачевського, Д. Дорошенка¹⁹. Упродовж 1925–1940 рр. архівні фонди МВБУ поповнилися цінними документами професора та ректора УВУ О. Колесси, серед яких були рукописи праць, документи службової діяльності, фотографії, а також повні комплекти журналів «Киевская старина» та «Літературно-науковий вісник»; всі вони зберігалися в МВБУ як окрема колекція²⁰.

Із початком Другої світової війни УВУ опинився в складному становищі, що було пов'язано зі входженням чеських земель до складу Третього Райху. Празький період в історії УВУ закінчився зі вступом до Праги Червоної армії у травні 1945 р. Напередодні цієї події частина Сенату УВУ висловилися за доцільність евакуації на Захід, проте цю думку не підтримала низка членів професорської колегії. Після від'їзду ректора професора А. Яковлева новим ректором УВУ було обрано колишнього президента Карпатської України А. Волошина. Однак після вступу до Праги Червоної армії його було арештовано, а функціонування УВУ припинено. Наприкінці липня 1945 р. пошукова група радянських архівістів у складі заступника начальника Архівного управління НКВС УРСР П. Павлюка, начальника Центрального державного архіву фонофотокінодокументів УРСР Г. Пшеничного, начальника відділу УНКВС по Київській області І. Олійника та заступника начальника архівного відділу УНКВС по Львівській області Г. Неклеси доповіли керівництву про віднайдення архіву УВУ²¹. У вересні того ж року він був переміщений до УРСР, одночасно із зібранням Українського історичного кабінету в Празі²². Ці документи були засекречені й потрапили на опрацювання та «оперативну розробку» до особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР у м. Києві, причому співробітниками секретного відділу документи не лише упорядковувалися та опрацьовувалися, але

¹⁸ Алфавітна книга обліку надходжень документів і матеріалів від діячів української еміграції та українських організацій до МВБУ // ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 458. Арк. 45зв.

¹⁹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції... С. 195.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 59.

²¹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції... С. 195.

²² Оскільки значна частина архіву УВУ була переміщена до Києва у повоєнний період, видається необґрунтованим твердження М. Шафовала про те, що збірка архівних документів УВУ віденського та празького періодів «була знищена Червоною Армією після окупації Праги» (Див.: Шафовал М. Історичний огляд і питання початків // Universitas Libera Ucrainensis. 1921–2011 / упоряд.: У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко. Мюнхен, 2011. С. 3).

й на їх основі збиралася інформація про українських діячів в еміграції з метою укладання картотек, списків «контрреволюційного елементу», підготовки тематичних оглядів та т. зв. «довідок-орієнтировок» для використання в «оперативно-чекістських цілях»²³. Фонд УВУ значився серед документів, що підлягали такому опрацюванню у 1947–1950 рр. Згодом ще один сегмент архіву УВУ був перевезений до УРСР разом із матеріалами МВБУ у 1958 р. та опрацьований у відділі таємних фондів ЦДДА УРСР у м. Києві.

Отже, діловодний архів Університету міжвоєнного періоду був переміщений до УРСР у 1945 р., частково – у 1958 р., опрацьований в оперативних цілях та засекречений. Лише процеси демократизації радянського суспільства, а згодом – відновлення незалежності України уможливили розсекречення створених українськими емігрантами документів та доступ до їхньої інформації. Сьогодні значна частина архіву УВУ зосереджена у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – у фонді «Український вільний університет в м. Празі, Чехо-Словаччина» (Ф. 3859), що містить 3 описи, 591 справу за 1921–1945 рр. та у фонді «Кураторія Українського вільного університету в м. Празі, Чехо-Словаччина» (Ф. 3822), що містить 1 опис, 41 справу за 1932–1945 рр. Невелика частина документів з архіву УВУ празького періоду, що на стадії науково-технічного опрацювання була вилучена з метою оперативного використання, сьогодні зберігається у фонді «Колекція документів «Український музей в Празі» (Ф. 269) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України)²⁴.

Крім того, документи про діяльність УВУ з зібрань Музею визвольної боротьби України та «руської допомогової акції» (ruská pomocná akce) представлені сьогодні у фондах Національного архіву в Празі (Národní archiv), зокрема, «Російські та українські емігрантські товариства та організації в ЧСР (1918–1945) (Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR)», в якому зберігаються документи 107 товариств, комітетів, організацій та об'єднань російської та української еміграції, у т. ч. Товариства прихильників Українського вільного університету в Празі.

У Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки ЧР (Národní knihovna České republiky) у фонді «Український музей» – Ukrajinské museum (archivní materiály Slovanské knihovny v Praze) серед документів різних установ та організацій української еміграції наявні

²³ Палієнко М. Архіви української еміграції в радянських спецховищах (переміщення, опрацювання, використання) // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 198–204; Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі... С. 211–217.

²⁴ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 426–435.

між іншим протоколи засідань Українського Вільного Університету в Празі²⁵.

Особові документи цілої плеяди видатних українських науковців – професорів УВУ празької доби сьогодні акумульовані як в Україні, – йдеться передусім про фонди Д. Антоновича (Ф. 3956), Д. Дорошенка (Ф. 4186), В. Щербаківського (Ф. 3864), А. Яковлева (Ф. 4438) ЦДАВО України, так і за кордоном, зокрема, в архівах Чеської Республіки. В архіві Академії наук Чеської Республіки (Archiv Akademie věd České republiky) зберігається особовий фонд ректора Українського Вільного Університету І. Горбачевського (25 коробок, що містять посвідчення, рукописи наукових праць, лекцій, листування з професорами С. Дністрянським, О. Колесою, І. Мірчуком, С. Смаль-Стоцьким, В. Старосольським та ін.)²⁶; у Літературному архіві пам'яток національної літератури (Literární archiv památníku národního písemnictví) – особовий фонд ректора УВУ О. Колесси (13 коробок, що містять особисті документи, епістолярії, рукописи лекцій та наукових праць вченого)²⁷.

По завершенні Другої світової війни ті професори, які опинилися у західній зоні окупації (В. Щербаківський, І. Мірчук, О. Оглоблін, Н. Полонська-Василенко та ін.), ініціювали відродження Українського Вільного Університету на німецьких теренах. Велику роль у розгортанні діяльності УВУ у повоєнний період відіграв його ректор В. Щербаківський. Таким чином, восени 1945 р. розпочався третій – «мюнхенський» – період в історії УВУ, який триває у столиці Баварії (Федеративна Республіка Німеччина) донині.

У 1947 р. на 2-х факультетах УВУ працювало вже близько 80 професорів і викладачів, серед яких були такі відомі вчені, як В. Доманицький, П. Зайцев, Б. Крупницький, В. Кубійович, З. Кузеля, О. Кульчицький, а пізніше – Ю. Старосольський, В. Янів, Я. Рудницький та ін. У 1950 р. УВУ отримав офіційне визнання баварського уряду, зокрема право надавати наукові ступені магістра і доктора та здійснювати габілітацію. Однак, у середині 1950-х років через фінансову кризу та переселення значної кількості українців із Німеччини на північноамериканський континент, регулярні виклади в УВУ було припинено.

У середині 1960-х років Університет реорганізував свою діяльність і з 1966 р., за часи ректорства Ю. Бойка-Блохіна, почав працювати як

²⁵ Ukrajinské museum (archivní materiály Slovanské knihovny v Praze) / Zpracovali Naděžda Matějková a Milan Skála. Praha, 1999 (Опис фонду на правах рукопису).

²⁶ Archiv Akademie věd České republiky. Horbaczewski Ivan (NAD 307). URL: <http://badatelna.eu/fond/161487/> (дата звернення: 12.01.2021).

²⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Kolessa Oleksandr Mychajlovič: Osobní fond. URL: <http://www.badatelna.eu/pnp-pruvodce/?q=k> (дата звернення: 12.01.2021).

вищий навчальний заклад з підготовки магістрів і докторів філософії та права. Ціла епоха в історії УВУ була пов'язана з діяльністю ректора В. Янева (1968–1985 рр.), який відіграв важливу роль у розширенні наукових зв'язків Університету, налагодженні контактів із німецькими урядовими колами, ініціював низку важливих проєктів. Значну моральну та фінансову підтримку в цей період надавав Університету Верховний Архієпископ УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий, який виділив кошти для придбання будинку на Пінценауерштрассе, 15 у престижному районі Мюнхена. У 1978 р. новим баварським законом про вищу освіту було підтверджено право промоцій та габілітацій УВУ (право надавати наукові ступені магістра, доктора і габілітованого доктора). Фінансування університету відбувалося з бюджету федерального уряду Німеччини, земельного уряду Баварії та пожертв української діаспори.

Багатолітня плідна діяльність УВУ засвідчувала те, що емігранти-українці, опинившись на чужині в іншомовному оточенні, знайшли в собі достатньо сил не тільки для самоорганізації та збереження національної самосвідомості, але й для інтеграції в громадсько-політичне та культурне життя європейських країн.

Новий етап в історії УВУ розпочався у 1990-х роках, після відновлення незалежності України. У цей час вітчизняні науковці отримали можливість пройти стажування в університеті, прослухати курси знаних істориків, літературознавців, політологів, юристів та економістів із Франції, Німеччини, Англії, США, Канади – професорів М. Лабуньки (ректора УВУ у 1995–1998 рр.), А. Жуковського, І. Качуровського, В. Косика, Р. Піча, Л. Рудницького (ректора УВУ у 1998–2003 рр.), Я. Розумного, О. Субтельного, З. Соколюка, Б. Футея, П. Цимбалістого, Д. Штогрини та ін. Для молодшої генерації українських науковців, до яких у цей час мала честь належати й авторка цих рядків, Український Вільний Університет став справжнім «вікном в Європу», джерелом нових знань, місцем відкриттів, зустрічей, дискусій. Завдяки стипендіям, наданим фундаціями УВУ в США та Канаді, а також Товариством приятелів УВУ, десятки випускників українських університетів змогли долучитися до надбань європейської культури, підвищити свою наукову кваліфікацію, познайомитися з фондами німецьких архівів та бібліотек, опрацювати цінні збірки україніки в архіві УВУ, здобути магістерські й докторські ступені. У цей період докторами філософії в УВУ стали відомі сьогодні діячі української науки, освіти, культури: С. Квіт, М. Кугутяк, Ю. Микитенко, І. Монолатій, І. Набитович, Т. Осташко, Л. Пекарська, Ю. Пелешенко, І. Срібняк, С. Хороб, і саме Університет багато в чому визначив траєкторії їхньої подальшої наукової діяльності, проблематику досліджень, громадянську позицію.

Процес демократизації українського суспільства та розвиток науки і освіти в умовах незалежної й суверенної держави об'єктивно призвів

до необхідності реорганізації основних напрямів діяльності університету. Постало питання про доцільність переорієнтації діяльності УВУ з переважно педагогічного напрямку на дослідницький – розроблення проблем українсько-німецьких відносин. Відповіддю на виклики часу стала реорганізація Інституту досліджень національних проблем, що функціонував в Університеті під керівництвом проф. З. Соколюка, в Інститут досліджень німецько-українських відносин, розширення співпраці з українськими та німецькими інституціями-партнерами. У 2000 р. у структурі УВУ був заснований факультет україністики. Водночас у цей період відбулися принципові зміни у ставленні німецьких урядових кіл до проблеми фінансування Українського Вільного Університету, оскільки Німеччина брала на себе зобов'язання підтримувати УВУ до моменту проголошення української державності. Відтак уряд ФРН припинив фінансування УВУ ще у 1996 р., а уряд Баварії вчинив аналогічний крок у 2005 р. На жаль, УВУ так і не дочекався будь-якої допомоги від уряду України, оскільки вітчизняним законодавством не передбачена фінансова підтримка українських діаспорних культурно-просвітніх інституцій за кордоном. У зв'язку з фінансовими труднощами Університет був змушений у 2008 р. продати своє старе приміщення – особняк на Pienzenauerstr., 15 (в одному з найпрестижніших районів Мюнхена) та придбати будинок за адресою Varellistr., 9a. Нині основними джерелами фінансування діяльності Університету є щомісячні дотації з боку Фондації УВУ в США, оплата студентів за навчання та благодійні внески.

Одним із результатів плідної діяльності УВУ в повоєнний період стало формування цінного архіву, матеріали якого є джерелом не тільки з історії цієї освітньої та наукової установи, але й з життя повоєнної української еміграції в Європі. У 2002 р. Л. Дубровіна та Г. Боряк під час наукового відрядження до Мюнхена ознайомилися зі складом бібліотеки та архіву УВУ і підготували короткий попередній огляд зібраних там колекцій, що був опублікований на сторінках журналу «Архіви України»²⁸. У той час робота з розбору та упорядкування колекції проводилась архіваріусом УВУ В. Леником. В огляді документальне зібрання було умовно поділено на 2 великі групи: повоєнні інституційні архіви, до числа яких належали документальні зібрання різних громадсько-політичних, освітніх, культурних товариств та організацій, а також т. зв. таборові архіви, утворені у перші повоєнні роки українськими діячами, що перебували у таборах переміщених осіб на теренах Німеччини, та особові архіви знаних представників української наукової спільноти у діаспорі – професорів УВУ.

²⁸ Боряк Г., Дубровіна Л. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів // Архіви України. 2004. № 4–6. С. 84–93.

Л. Дубровіна та Г. Боряк відзначали, що архів УВУ містить унікальні документи з української історії другої половини ХХ ст., потребує серйозного фахового впорядкування та описування відповідно до чинних міжнародних дескриптивних стандартів. Важливим досягненням стала отримана за сприяння ректора УВУ Л. Рудницького домовленість про передавання частини документів в Україну. 28 травня 2002 р. у приміщенні Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського відбулося урочисте передавання Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України архівних документів УВУ в Мюнхені. Зокрема, до Інституту рукопису НБУВ надійшли копії документів діловодного фонду УВУ (у т. ч. статут УВУ, огляди діяльності, звіти, навчальні плани, програми курсів, лекції, наукові праці, формулярні списки професорів та ректорів УВУ, списки студентів, анкети, епістолярії, матеріали про відзначення ювілеїв Університету тощо)²⁹. Крім того, було передано фотонегативи на склі (близько 1 тис. од.). Ці документи впродовж наступних років пройшли науково-технічне опрацювання, в результаті якого було сформовано фонд № 381 у складі 470 од. зб., що відображають основні напрями діяльності УВУ у другій половині ХХ ст. та охоплюють 1946–1998 рр. За результатами упорядкування фонду І. Корчемною було підготовлено статтю, у якій подано його докладну характеристику та зазначено інформаційний потенціал документів³⁰. Між іншим авторка наголосила на цінності документів, що відображають організацію навчального процесу, концепцію реорганізації та розвитку Університету після відновлення незалежності України у 1990-х роках.

Слід також відзначити, що на початку 2000-х років був запроваджений системний, науковий підхід до опрацювання архіву УВУ у Мюнхені, залучені фахівці з України, грантова допомога українських організацій. За фінансової підтримки УВУ та Фонду Катедр Українознавства (США) до описування архіву восени 2003 р. приступили О. Кириленко та О. Яценко, результати роботи яких було опубліковано на сторінках журналу «Архіви України»³¹. За попередніми підрахунками упорядни-

²⁹ Про передачу Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України до Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського документів архіву Українського Вільного Університету в Мюнхені (Прес-реліз). URL: https://old.archives.gov.ua/News/Press_release.php (дата звернення: 20.01.2021).

³⁰ Корчемна І. С. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, структура, науковий опис // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 158–168.

³¹ Див.: Кириленко О., Яценко О. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: структура, зміст матеріалів, опрацювання особових фондів // Архіви України. 2004. № 4–6. С. 93–122.

ків, загальний обсяг фондів архіву УВУ (без урахування аудіовізуальних документів) становив понад 200 назв фондоутворювачів (1 125 тек, близько 350 пог. м стелажних полиць), що загалом складало приблизно 500 тис. аркушів документів³². Було встановлено, що основу зібрання складають матеріали УВУ, але наявні документи з інших архівосховищ української еміграції на теренах Німеччини (частково – із США); частина документів німецькою, англійською, польською, чеською та іншими мовами. Структурно архів УВУ за ознаками фондоутворювачів, тематикою і видами документів упорядники умовно поділити на 4 основні частини: 1) архіви українських еміграційних організацій, громадських об'єднань, партій, освітніх, наукових і культурних закладів у Німеччині; 2) особові архіви (або фрагменти архівів) громадсько-політичних діячів та представників української науки і культури в еміграції; 3) тематичні збірки (колекції) документів, зміст яких стосується певних країн, подій, державних або міжнародних проблем, історичних пам'яток; 4) кінофотофоноархів³³.

Крім того, у цей час до характеристики діловодного архіву УВУ мюнхенського періоду у контексті вивчення проблем української історії у науковій спадщині викладачів університету звернувся О. Гаранін³⁴. Аналізу особових фондів професорів УВУ як складової університетського архіву, цінного джерела для інформаційного наповнення «Українського біографічного архіву» було присвячено статтю О. Яценка³⁵.

Важливо відзначити, що завдяки фінансовій підтримці Українського наукового інституту Гарвардського університету в рамках міжнародного проєкту «Феномен етнічної самоідентифікації й виживання в контексті повоєнної Європи: унікальна культурна спадщина української еміграції в Архіві Українського Вільного Університету в Мюнхені» наукове опрацювання архіву УВУ було продовжене в наступні роки. О. Кириленко та О. Яценко проводили роботу не лише зі створення архівних фондів і колекцій, складання їхніх описів з урахуванням вимог Міжнародного стандарту архівного описування, але й працювали над упорядкуванням та описуванням фондів періодики таборового періоду (1945–1955 рр.), аудіодокументів з архіву «Радіо Свобода» (1950–1995 рр.). Результати проведеної роботи знайшли відображен-

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ *Гаранін О.* Стан архіву та організація діловодства в Українському Вільному Університеті в Мюнхені: спроба аналізу // *Архіви України.* 2004. № 4–6. С. 123–129.

³⁵ *Яценко О.* Особові справи архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен) як джерело для наповнення біографічною інформацією «Українського біографічного архіву» // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* Київ, 2005. Вип. 14. С. 744–779.

ня у статті «До історії формування та наукового опрацювання архіву Українського Вільного Університету в Мюнхені», яка побачила світ у 2015 р.³⁶

Загалом слід наголосити на важливості інституційної підтримки розвитку архіву. На нашу думку, надзвичайно цінним є розуміння керівництвом Університету історико-культурного, інформаційного та джерельного значення архіву – і не лише для збереження та вивчення історії УВУ, але й для пізнання багатогранної діяльності української еміграції. Інтегральною складовою сучасного університетського сайту є інформація про архів, його структуру, склад фондів, цінні документи. Важливим принципом діяльності університету є відкритість архіву для дослідників – на сайті можна ознайомитися з правилами користування архівом та завантажити анкету для користувача архівними документами³⁷. Для отримання дозволу на роботу з документами необхідно не тільки заповнити анкету та подати заяву на ім'я ректора, але й додати завірену печаткою рекомендацію від наукової установи про те, що науковець відряджений для проведення дослідження на зазначену у заяві тему³⁸. Водночас адміністрація Університету створює сприятливі умови для залучення студентів до дослідницької діяльності, вивчення та упорядкування архівних документів.

У зв'язку з цим хотілося б навести цінну думку про значення архіву, яку висловила на шпальтах часопису «Дзеркало тижня» декан факультету україністики УВУ проф. Т. Гундорова: «Неоціненним багатством УВУ став архів – преса, рукописи, книги, навчальні програми, списки студентів і професури, правила студій на окремих факультетах, документи, особливо з повоєнних часів, які засвідчують велику історію українців поза межами України, а також фіксують багато вражаючих індивідуальних маленьких історій»³⁹. Неодноразово підкреслювала значення університетського архіву та бібліотеки для навчальних і дослідницьких цілей ректорка УВУ проф. М. Пришляк. Зокрема, вона зазначала, що «студенти мають можливість працювати в унікальному архіві УВУ, де зберігаються унікальні видання кінця XIX і XX століть, зокрема старовинні мапи України. Є в архіві міжвоєнні докумен-

³⁶ Кириленко О., Яценко О. До історії формування та наукового опрацювання архіву Українського Вільного Університету в Мюнхені // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2015. № 4. С. 94–98.

³⁷ Архів // Український Вільний Університет. URL: <https://www.ufu-muenchen.de/uk/archive> (дата звернення: 15.01.2021).

³⁸ Правила користування архівом // Український Вільний Університет. URL: <https://www.ufu-muenchen.de/uk/archive/rules> (дата звернення: 15.01.2021).

³⁹ Український Вільний Університет: місія і виклики // Дзеркало тижня. 2019. 26 липня. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/ukrayinskiy-vilniy-universitet-misiya-i-vikliki-318708_.html (дата звернення: 25.01.2021).

ти, які стосуються української еміграції та української діаспори, зберігаються документи відомих науковців, політичних діячів та митців. Багато документів ще не опрацьовано. Це справжній скарб для дослідників»⁴⁰.

Розвиваючи думку про значення університетського архіву, підкреслимо, що його «образ» значно ширший та багатогранніший, ніж формулярне відображення діловодних традицій звичайної адміністративної установи. Архів університету – це пульсуючий живий організм, наповнений голосами тих непересічних особистостей, які викладали, творили, дискутували і задокументували свідчення власного життя, події, дослідження, наукові відкриття на сторінках своїх праць, спогадів, нотаток, епістоляріїв. Склад архівного зібрання УВУ відображає масштабність розуміння місії університету кількома поколіннями його професорів та ректорів. В університетському архіві, незважаючи на недостатність фінансових та людських ресурсів, акумульовано цінні документи українських громадських, політичних, культурних і наукових установ та організацій, особові папери визначних українських науковців та діячів, а також аудіовізуальні та картографічні колекції. Основу інституційного архіву Університету всіх періодів його діяльності склали протоколи засідань сенату, професорської колегії, рад факультетів, офіційна кореспонденція, фінансові документи, особові справи викладачів та студентів. Особливу цінність для дослідження розвитку університетської науки становлять тексти магістерських, докторських та габілітаційних робіт із відгуками та рецензіями експертів, рукописи праць професорів УВУ. Специфічною частиною архівного зібрання є т. зв. «Скрипти» – записники-зшитки, що містять стислий зміст інформації, яка наводилась студентам під час лекцій. Така форма навчальної літератури виникла у повоєнні роки через брак коштів. Як зазначається в описі, тематика скриптів охоплювала широке коло дисциплін та наукових галузей (право, мовознавство, етнографію, історію України, філософію, соціологію, економіку, психологію та ін.)⁴¹. На їхній основі було засновано однойменну серію видань УВУ, що виходила до середини 1990-х років, і в якій побачили світ лекційні курси М. Андрусика, О. Бея, П. Курінного, К. Лоського, І. Мірчука, Л. Окіншевича, Ю. Панейка, В. Петрова, Н. Полонської-Василенко, Я. Рудницького, Ю. Старосольського, М. Чубатого, Ю. Шереха (Шевельова), В. Щербаківського тощо.

⁴⁰ Марія Пришляк: «Український Вільний Університет – це європейська інституція, яка формує майбутніх лідерів інтеграції України в Європу» (інтерв'ю 2017 р.) // Фондація Українського Вільного Університету. URL: <http://fuvu.org/?p=4824> (дата звернення: 25.01.2021).

⁴¹ Архів. Скрипти // Український Вільний Університет. URL: <https://www.ufu-muenchen.de/uk/archive/scripts> (дата звернення: 15.01.2021).

Принагідно підкреслимо, що університетський архів є важливим та дієвим інструментом у процесі навчання через дослідження. Тому актуалізується його значення в якості творчої лабораторії, у якій може концентруватися співпраця професорів та студентів над дослідженням наукових проблем. І в цьому, на нашу думку, полягає один із найбільш перспективних напрямів розвитку університетських наукових студій.

Відзначення у 2021 р. 100-ліття діяльності УВУ стає не лише актуальним приводом для підведення підсумків, узагальненням головних здобутків, але й окресленням перспектив і траєкторій майбутнього розвитку. На нашу думку, одним із важливих напрямів співпраці та взаємодії адміністрації університету, архівістів та науковців може стати проєкт з оцифрування архіву УВУ за всі періоди його діяльності, що передбачатиме створення пошукової бази даних на документи УВУ, які нині зберігаються у Мюнхені, Києві, Празі; виявлення та об'єднання у віртуальному, електронному архіві окремих документальних сегментів, що зазнали переміщень у повоєнний період та нині розпорошені по різних архівосховищах не лише Європи, але й світу. Реконструкція цілісного «образу» архіву УВУ стане тим важливим джерельним підґрунтям, на якому базуватимуться нові наукові дослідження не лише з історії Університету, але й з історії української науки у вільному світі, з історії української еміграції та її визначних представників. Вона допоможе крізь призму джерельного потенціалу документів зберегти та відтворити цілісний образ Університету у всій його багатогранності, залучити студентство та молоду генерацію дослідників до проєктів цифровізації, створення та наповнення інформаційного ресурсу з історії та діяльності УВУ. Важливі кроки у цьому напрямі вже зроблені адміністрацією Університету, що засвідчує системний підхід до процесу описування та упорядкування мюнхенської частини архіву. Архівні установи України також репрезентують на своїх сайтах та у пошукових системах документи УВУ, передусім, віденського та празького періодів, цікаві та змістовні виставки онлайн підготували до 100-літнього ювілею УВУ ЦДАВО України⁴² та Центральний державний архів зарубіжної україніки⁴³. Електронну книжкову виставку до 100-річчя УВУ було підготовлено також співробітниками відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернад-

⁴² Український Вільний Університет (виставка документів із фондів ЦДАВО України) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia-album/ukrayinskyj-vilnyj-universytet/> (дата звернення: 20.01.2021).

⁴³ Українському Вільному Університету – 100 років (виставка документів із фондів ЦДАЗУ) // Центральний державний архів зарубіжної україніки. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/5125> (дата звернення: 20.01.2021).

ського⁴⁴. Університет активно репрезентує документи, відеоматеріали та хроніку подій не лише на власному сайті, але й у соціальних мережах⁴⁵, що також сприяє створенню інформаційного образу установи, є свідченням активного розвитку його інформаційних ресурсів.

Український Вільний Університет упродовж 100 років був справжнім «вікном в Європу» для багатьох поколінь українських науковців. І сьогодні він продовжує виконувати свою шляхетну місію, плекаючи та примножуючи національні традиції, розвиваючи міжнародну співпрацю та інтегруючи здобутки української науки і культури у світовий соціокомунікаційний простір.

REFERENCES

1. Boriak, H. & Dubrovina, L. (2004). Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu v Miunkheni: poperednii ohliad fondiv [The Ukrainian Free University archives in Munich: preview of fonds]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 84–93. [in Ukrainian].
2. Boriak, T. (2011). *Dokumentalna spadshchyna ukrainskoi emihratsii v Yevropi: Prazky arkhiv (1945–2010)* [Documentary heritage of Ukrainian emigration in Europe: the Prague archives (1945–2010)]. Nizhyn. [in Ukrainian].
3. Boriak, T. (2011). Fondy Ukrainskoho vilnoho universytetu v bibliotechnomu sehmenti Prazkoho arkhivu [The Ukrainian Free University fonds in the library segment of the Prague archives]. *Bibliotechny visnyk*, 1, 52–58. [in Ukrainian].
4. Goi, P. (1993). UVU: istoriia i perspektyvy [The Ukrainian Free University (UVU): history and prospects]. *Naukovy zbirnyk UVU*, 16, 11–15. [in Ukrainian].
5. Grimsted, P. K. (2005). «Prazki arkhivy» u Kyievi ta Moskvi. *Povoienni rozshuky i vyvezennia emihratsiinoi arkhivnoi Ukrainiky* [«The Prague archives» in Kyiv and Moscow. Postwar retrieval and export of the emigratory archival Ucrainica]. Kyiv: Derzhavny komitet arkhiviv Ukrainy; Ukrainsky naukovy instytut Harvardskoho universytetu. [in Ukrainian].
6. Haranin, O. (2004). Stan arkhivu ta orhanizatsiia dilovodstva v Ukrainskomu Vilnomu Universyteti v Miunkheni: sprobа analizu [The archives' condition and paperwork management at the Ukrainian Free University in Munich: the analysis attempt]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 123–129. [in Ukrainian].
7. Haranin, O. Ya. (2007). *Doslidzhennia istorii Ukrainy v Ukrainskomu vilnomu universyteti (1921–1991)* [The research on the history of Ukraine at the Ukrainian Free University (1921–1991)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv: Kyivsky natsionalny universytet imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
8. Korchemna, I. S. (2014). Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu v Miunkheni u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni

⁴⁴ Українському Вільному Університету – 100! (виставка документів з фондів відділу зарубіжної україніки НБУВ ім. В. І. Вернадського) // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5409> (дата звернення: 20.01.2021).

⁴⁵ Український Вільний Університет. URL: <https://www.facebook.com/ufu.germany/> (дата звернення: 20.01.2021).

V. I. Vernadskoho: istoriia, struktura, naukovy opys [The Ukrainian Free University archives in Munich represented in the fonds of the Institute of Manuscripts at the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 18, 158–168. [in Ukrainian].

9. Kyrylenko, O. & Yatsenko, O. (2004). Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu v Miunkheni: struktura, zmist materialiv, opratsiuvannia osobovykh fondiv [The Ukrainian Free University archives in Munich: structure, content of materials, processing of personal fonds/collections]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 93–122. [in Ukrainian].

10. Kyrylenko, O. & Yatsenko, O. (2015). Do istorii formuvannia ta naukovoho opratsiuvannia arkhivu Ukrainskoho Vilnoho Universytetu v Miunkheni [On the history of the formation and scientific research of the Ukrainian Free University archives in Munich]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 94–98. [in Ukrainian].

11. Monolatii, I. & Vyshyvaniuk, O. (2001). *Miunkhenska shkola istorii Ukrainy (1946–1991): Istoriohrafichne doslidzhennia* [The Munich Ukrainian history school (1946–1991): Historiographical research]. Kolomyia. [in Ukrainian].

12. Monolatii, I. (2000). Derzhavnytska shkola ukrainskoi istoriohrafii v Ukrainskomu Vilnomu Universyteti v Miunkheni (1946–1991) [The statehood school of the Ukrainian historiography at the Ukrainian Free University in Munich (1946–1991)]. *Ukrainsky konservatyzm i hetmansky rukh: Istorii, ideolohiia, polityka*, 4, 409–441. [in Ukrainian].

13. Mushynka, M. (2005). *Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi ta dolia yoho fondiv. Istoryko-arkhivni narysy* [Museum of the Struggle for Ukrainian Independence in Prague and fate of its fonds. Historical and archival analytical review]. Kyiv. [in Ukrainian].

14. Narizhny, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. Chastyna I* [Ukrainian emigration. Cultural work of Ukrainian emigration between two world wars] (Part 1). Praha. [in Ukrainian].

15. Paliienko, M. (2006). Arkhivy ukrainskoi emihratsii v radianskykh spetsskhovyschakh (peremischennia, opratsiuvannia, vykorystannia) [Ukrainian emigration archives in Soviet special storage rooms (transfer, research, usage)]. *Ukrainsky istorychny zhurnal*, 1, 198–204. [in Ukrainian].

16. Paliienko, M. (2008). *Arkhivni tsenry ukrainskoi emihratsii (stvorenna, funktsionuvannia, dolia dokumentalnykh kolektsii)* [Archival centers of Ukrainian emigration (foundation, functioning, fate of documentary collections)]. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Patske, U., Shafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2011). *Universitas Libera Ucrainensis. 1921–2011*. Miunkhen. [in Ukrainian & German].

18. Polonska-Vasylenko, N. (1971). Ukrainsky Vilny Universytet, 1921–1971 [Ukrainian Free University, 1921–1971]. *Ukrainsky istoryk*, 1–2(29–30), 17–27.

19. Pryshliak, M. (2017). «Ukrainsky Vilny Universytet – tse yevropeiska instytutsiia, yaka formuie majbutnikh lideriv intehratsii Ukrainy v Yevropu» (interviu 2017 r.) [«The Ukrainian Free University – this is the European institution which shapes the future leaders of the Ukrainian integration in Europe» (the 2017 interview)]. *Fundatsiia Ukrainskoho Vilnoho Universytetu*. Retrieved from <http://fuvu.org/?p=4824> [in Ukrainian].

20. Shafoval, M. (2011). Istorychny ohliad i pytannia pochatkiv [Historical review and issues of roots]. In U. Patske, M. Shafoval, R. Yaremko (Comps.), *Universitas Libera Ucrainensis. 1921–2011*. Miunkhen. [in Ukrainian].

21. Ukrainsky Vilny Universytet: misiia i vyklyky [Ukrainian Free University: its mission and challenges] (2019, 26 July). *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from https://zn.ua/ukr/EDUCATION/ukrayinskiy-vilniy-universitet-misiya-i-vikliki-318708_.html [in Ukrainian].

22. Vaskovych, H. (1992). Ukrainsky Vilny Universytet: Peredistoriia stvorennia UVU, yoho osiahny i novi zavdannia [The Ukrainian Free University: History of the UVU's foundation, its size and new tasks]. *Naukovy zbirnyk UVU*, 15, 11–24. [in Ukrainian].

23. Vidniansky, S. V. (1994). *Kulturno-osvitnia i naukova diialnist ukrainskoi emihratsii u Chekho-Slovachchyni: Ukrainsky vilny universytet (1921–1945)* [Cultural, educational and scientific activity of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia: the Ukrainian Free University (1921–1945)]. Kyiv. [in Ukrainian].

24. Yaniv, V. (1983). Ukrainsky Vilny Universytet (UVU). In *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna* [Ukrainian Free University. In Encyclopedia of Ukrainian studies. Dictionary part] (Vol. 9, pp. 3418–3421). Paryzh–Niu-Jork–Miunkhen. [in Ukrainian].

25. Yaniv, V. (1992). Narys spivdii NTSh i UVU v ekzylu. In *Vid Naukovoho tovarystva im. Shevchenka do Ukrainskoho vilnoho universytetu* [The analytical review on cooperation between the Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Free University in exile. In From the Shevchenko Scientific Society to the Ukrainian Free University] (pp. 179–199). [in Ukrainian].

26. Yatsenko, O. (2005). Osobovi spravy arkhivu Ukrainskoho Vilnoho Universytetu (Miunkhen) yak dzherelo dlia napovnennia biohrafichnoiu informatsiieiu «Ukrainskoho biohrafichnoho arkhivu» [Personal collections of the Ukrainian Free University archives (Munich) as a source for enriching the «Ukrainian biographical archives» with biographical information]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 14, 744–779. [in Ukrainian].

Maryna Paliienko

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Head of the Department of Archival Science

and Special Branches of Historical Science,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

**AN IMAGE OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY
THROUGH THE PRISM OF ARCHIVAL DISCOURSE
(on the occasion of the 100th anniversary)**

Abstract. The purpose of the publication is to characterize the main milestones in the history of the Ukrainian Free University (UVU) through the prism of the formation of the archives of this outstanding educational and scientific institution in the history of foreign Ukrainians; outline the importance of an integral

reconstruction of the archival complex for studying history of the Ukrainian science and education in Europe, preservation of national identity, integration of the Ukrainian scientific thought into the scientific and cultural discourse worldwide. **The research methodology** includes consistent application of the principles of historicism and objectivity, systemic and interdisciplinary approaches. The application of the method of comparative studies made it possible to critically analyze and correlate information obtained from scientific works, documents and information resources of the Ukrainian and foreign archives. **Scientific novelty.** The history of the formation of the university archive as a component of the institutional structure, memory and information resources is considered. It is raised a problem of the integral reconstruction of the UVU archives through all periods of its functioning for the most complete study of the history and representation of the University image in the scientific and socio-communicative life of Ukraine and worldwide. **Conclusions.** Ukrainian Free University during the Vienna, Prague and Munich periods of activity (1921–2021) remained an important center of education, science and culture of foreign Ukrainians. The University is associated with teaching and research activities of the well-known Ukrainian scientists in the fields of history, philosophy, literary studies, linguistics, social and political sciences. The multifaceted history of this glorious educational institution is reflected in the documentary complex of the institution's archives that was formed during the entire 100-year period of its existence as well as in the personal fonds of the Ukrainian professors, teachers and graduates of the University. During the interwar period, UVU professors took an active part in founding and development of the Museum of the Struggle for Ukrainian Independence in Prague, recognizing the importance of collecting and preserving historical documents and monuments of the liberation struggle of the Ukrainian people for national statehood and independence. The University archives of the Prague period were transferred in the postwar period, and now some of its parts are stored in the archives of Ukraine, the Czech Republic, Germany and other countries. One of the important results of the fruitful activity of UVU in the postwar period was the formation of the archive in Munich, the documents of which are a valuable source on the history of the institution, the development of Ukrainian science and education abroad, Ukrainian emigration in general.

Key words: Ukrainian Free University; history; Ukrainian emigration; science and education; archives; foreign Ukrainians.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

DOI 10.47315/archives2021.326.135

УДК 82.6:930.25(477.83-25)«1911/1933»

Володимир Доліновський

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу давніх актів,
Центральний державний історичний
архів України, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1976-5068>

«АРХІВНИЙ АСПЕКТ» У ЛИСТУВАННІ ПРАЦІВНИКІВ БЕРНАРДИНСЬКОГО АРХІВУ У ЛЬВОВІ ГЕЛЕНИ ПОЛЯЧКІВНИ ТА ОСВАЛЬДА БАЛЬЦЕРА за 1911–1933 рр.*

Анотація. Публікація присвячена аналізу виявленого в Національній бібліотеці імені Оссолінських у Вроцлаві листування працівників Бернардинського архіву у Львові – директора О. Бальцера та архівістки Г. Полячківни. **Мета публікації** полягає у представленні інформаційного потенціалу збірки, зокрема тих аспектів, що стосуються функціонування архіву. Для реалізації мети проаналізовано неопубліковані листи архівістів, визначено їхні хронологічні межі та географію походження, охарактеризовано основні напрями діяльності архіву, відображені у репрезентованій кореспонденції. **Методологія дослідження** передбачає застосування принципів цілісності вивчення історичних джерел та об'єктивності. Використано описовий, типологічний, антропологічний та біографічний методи, а також методи аналізу і синтезу. **Наукова новизна** статті зумовлена високою джерельною вартістю аналізованого листування, досі не введеного в науковий обіг. Інформація листів дозволяє вивчити окремі аспекти життєвої, професійної та наукової біографії обох істориків-архівістів, а також охарактеризувати основні тенденції розвитку не тільки львівського, а й частково краківського, познаньського та навіть паризького і римського історичного середовищ 1920–1930-х років. **Перспектива подальших студіювань** полягає у публікації аналізованого листування, а також

* Публікація стала можливою завдяки науковому стажуванню при Нагороді імені Івана Виговського, за що автор висловлює щирю подяку Центру Східноєвропейських студій Варшавського університету (Польща).

виявленні та опрацюванні інших документів особового характеру львівських архівістів. **Висновки.** Багата та тематично розмаїта кореспонденція О. Бальцера та Г. Полячківни має значну інформаційну цінність. Завдяки опрацюванню листів вдалося прослідкувати формування Бернардинського архіву давніми самбірськими книгами, визначити склад персоналу та його роботу, відтворити повсякденне життя установи та відносини всередині колективу. Проаналізовано також матеріально-технічне забезпечення архіву та несприятливі умови праці архівістів.

Ключові слова: кореспонденція; Бернардинський архів; архівісти; архівні будні; архівні пошуки.

Серед багатой джерельної бази до вивчення історії архівів вагоме місце посідають документи особового походження – мемуари/спогади, щоденники, автобіографії, приватне листування архівістів тощо. Їхня інформативна цінність полягає не лише у відображенні різноманітних подій чи явищ, а й репрезентуванні особистої позиції їх авторів. Завдяки цьому можна отримати уявлення про фахову складову, психологічну атмосферу та професійний рівень колективу архівної установи.

Для дослідження діяльності Бернардинського архіву у Львові¹ особливе значення має кореспонденція директора Освальда Бальцера та архівістки Гелени Полячківни². Збірка зберігається у відділі рукописів Бібліотеки Національного інституту імені Оссолінських Польської

¹ Огляд історіографії про архів див.: *Доліновський В. І.* Організація та діяльність Земського архіву у Львові (1919–1933 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.02 / Володимир Іванович Доліновський; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2014. С. 4–6, 17.

² Докладніше про О. Бальцера див.: *Кришталович У.* Бальцер Освальд Мар'ян // *Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліогр. довідник / упоряд.: І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько [та ін.].* Київ, 2007. С. 44–45; *Bielińska M.* Balzer Oswald Marian (1858–1933) // *Słownik biograficzny archiwistów polskich / oprac. M. Bielińska, I. Janusz-Biskupowa.* Т. 1 (1918–1984). Warszawa-Łódź, 1988. S. 29–30; *Dąbkowski P.* Oswald Balzer. Życie i dzieła. (1858–1933). Lwów, 1934. 236 s.; *Uruszczak W.* Oswald Balzer (1858–1933) // *Nation and History: Polish Historians from the Enlightenment to the Second World War / edited by Peter Brock, John D. Stanley and Piotr J. Wróbel,* Toronto-Buffalo-London, 2006. P. 213–220; *Wierzbicki A.* Oswald Balzer (1858–1933) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / pod red. J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka.* Т. 1. Rzeszów, 2007. S. 253–268. Про Г. Полячківну див.: *Ciara S.* Helena Polaczkówna (1881–1942) – historyk, kustosz Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie // *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa: Studia i materiały / red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło.* Т. 2. Kielce, 2009. S. 49–63; *Idem.* Helena Polaczkówna (1881–1942) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / pod redakcją naukową J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka.* Т. 2. Rzeszów, 2014. S. 365–376; *Kaput W.* Polaczkówna Helena Maria Franciszka (1881–1942) // *Słownik biograficzny archiwistów polskich / oprac. M. Bielińska, I. Janusz-Biskupowa.* Т. 1 (1918–1984). Warszawa-Łódź, 1988. S. 170–172.

академії наук у Вроцлаві³, охоплює 1911–1933 рр. (інколи зі значними лакунами) та загалом нараховує 248 документів (148 листів та поштових карток Г. Полячківни, 2 з яких спільно із сестрою Марією та познаньськими архівістами, 100 листів та недатованих записок О. Бальцера). Унікальність цієї колекції листів полягає у тому, що багато зі збережених листів та листів-відповідей тематично доповнюють одне одного, що дозволяє відтворити цілісну картину описаних у них справ чи подій. Втім, незважаючи на багатий інформаційний потенціал презентована кореспонденція практично досі залишається маловідомою для широкого наукового загалу. Окремі аспекти листів, зокрема ті, які стосувалися біографій Г. Полячківни та багатолітнього працівника архіву і знаного історика Антонія Прохаски, висвітлено у публікаціях варшавського історика Стефана Цяри⁴. Діяльність Бернардинського архіву у світлі згаданого листування частково представлена також в опрацюваннях автора цієї статті⁵. Ним же здійснюється підготовка листування до публікації.

Видатні львівські історики О. Бальцер та Г. Полячківна відіграли важливу роль у діяльності Бернардинського архіву. З архівом пов'язана їхня багаторічна професійна діяльність, яку обоє у різний час розпочали із виконання обов'язків апліканта⁶. Вінцем архівної кар'єри О. Бальцера стала посада директора, яку обіймав упродовж 42-х (!) років⁷, а Г. Полячківна почергово працювала на посадах ад'юнкта, асистента,

архівіста та кустоша⁸. Знайомство архівістів найімовірніше відбулося

³ BZNiO (Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich). Rkps 7687/II, 448, 292 s.

⁴ *Ciara S. Helena Polaczkówna (1881–1942) – historyk, kustosz Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie ...* S. 49–63; *Idem. Helena Polaczkówna (1881–1942) // Złota księga...* S. 365–376; *Idem. Między Oswaldem Balzerem a Eugeniuszem Barwińskim. Dyrektorzy archiwów lwowskich w świetle korespondencji Heleny Polaczkówny // W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku / pod red. U. Kosińskiej, D. Dukwicz, A. Danilczyka.* Warszawa, 2014. S. 525; *Idem. Starość ludzi nauki w Krakowie i Lwowie w końcu XIX i w pierwszej ćwierci XX wieku (na wybranych przykładach) // Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku (na tle porównawczym). T. II: Aspekty społeczno-kulturowe / pod red. A. Janiak-Jasińskiej, K. Sierakowskiej, A. Szwarca.* Warszawa, 2016. S. 68–69.

⁵ *Доліновський В. І.* Умови зберігання документів Земського архіву у Львові // *Архіви України.* 2014. №4–5. С. 104–117; *Його ж.* «W archiwum wszystko jak w zegarku codziennym». Бернардинський архів у листуванні Г. Полячківни та О. Бальцера // *Prace Historyczno-Archiwalne.* 2016. T. 28. S. 239–252.

⁶ *Доліновський В.* Апліканти Бернардинського архіву у Львові // *Prace Historyczno-Archiwalne.* 2015. T. 27. S. 108–109, 113–114.

⁷ *Кришталович У.* Бальцер Освальд ... С. 44.

у 1906 р., коли молода студентка філософії однією із перших жінок записалася на семінар О. Бальцера з історії польського права⁹. Інтенсивно працюючи там кілька років та якнайкраще зарекомендувавши себе, Г. Полячківна отримала згадану посаду апліканта.

Листування між архівістами розпочалося 18 квітня 1911 р. Тоді Г. Полячківна повідомляла О. Бальцера про завершення університетських студій, а відтак і своєї аплікантури в архіві. Лист сповнений подяки за «ласкаве і зичливе керування» її працею та всіляку підтримку¹⁰. Перший лист О. Бальцера датовано 4 червня 1911 р.¹¹ Згодом у кореспонденції настала довга пауза, яка тривала до 25 серпня 1917 р. Відтоді епістолярне спілкування, за винятком незначних часових лакун, фактично не переривалося. Його інтенсивність у різні часи була неоднаковою. Найбільше листів Г. Полячківни (36 і 40) припадає на 1923 та 1930 рр. – період її закордонних студій у Парижі (Школа Хартій і Практична школа вищих досліджень) та Римі (Ватиканський архів). Відповідно й кількість листів О. Бальцера за ці роки є теж трохи більшою у порівнянні з іншими (15 і 18). Частина кореспонденції того часу становлять поштові картки та листівки (сумарно 25), надіслані Г. Полячківною з екскурсійних подорожей Францією, Бельгією та Італією. У 1926 р. не виявлено жодного листа О. Бальцера, тоді як мав бути принаймні один. Отже, є підстави вважати його втраченим. Можливо, не збереглися й інші листи директора архіву. Дати 7-ми листів О. Бальцера вдалося встановити на підставі змісту, 9 листів та записок залишилися недатованими.

Листування було лише додатковою формою спілкування архівістів на час їхньої відсутності в архіві, звідси й змістовна неповнота та нерегулярність епістолярію, а також часові лакуни. Незначна кількісна непропорційність листування (перелічені вище 148 та 100) свідчить, що Г. Полячківна активніше послуговувалася епістолярним жанром, тоді як О. Бальцер, постійно перевантажений робочими обов'язками не лише в архіві, а й в університеті та польському Науковому товаристві

⁸ *Kaput W. Polaczkówna Helena* S. 170; Г. Полячківна була першою і однією з двох жінок, працевлаштованих у Бернардинському архіві; другою була аплікантка А. Беньковська (1.VI.1919–30.IV.1921) (*Доліновський В. Апліканти ...* S. 113). Після приєднання Бернардинського архіву до Державного архіву у Львові (1933 р.) перебувала на посаді кустоша, а після звільнення з відти радянською владою деякий час працювала в бібліотеці Архіву міста Львова, звідки її теж звільнено. Від грудня 1940 р. до половини квітня наступного року місцем її роботи був відділ стародруків Оссолінеуму, а у 1941 р. – знову Державний архів у Львові (*Ciara S. Helena Polaczkówna (1881–1942) ...* S. 63; *Його ж. Helena Polaczkówna ...* S. 370).

⁹ *Dąbkowski P. Oswald Balzer ...* S. 75.

¹⁰ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 1–3. Лист Гелени Полячківни (далі – Г. П.). Краків, 18.IV.1911.

¹¹ *Ibid.* S. 1–2. Лист Освальда Бальцера (далі – О. Б.). Львів, 4/6 1911.

у Львові, очевидно, далеко не завжди встигав дати своєчасну відповідь своїй колезі. У листах директор архіву неодноразово переprasував колегу за непунктуальність (інколи затримка у відповіді тривала 10–15 днів)¹². Зрештою й сама Г. Полячківна постійно наголошувала, що написання відповіді на її листи забирає в О. Бальцера дорожочінний час, призначений на наукову роботу¹³.

Географія листування доволі широка. Найбільше листів Г. Полячківни надіслано із Закопаного (38), Львова (30), Парижа (26). З Рима архівістка надіслала 9 листів, з Познані – 6, з Кракова – 5, з Брюсселя, Варшави та Відня – по 2. Листи О. Бальцера найчастіше надсилалися зі Львова (59). На мапі його листів були також Рабка (11), Трускавець (8), Відень (5), Винники (4), Іновроцлав (4) та Карлові Вари/Карлсбад (4). Для 10-ти листів та записок директора архіву місце встановлено самостійно, 6 листів подано без місця.

Кореспонденція Г. Полячківни та О. Бальцера відзначається тематичною розмаїтістю та унікальним інформаційним потенціалом – від згадок про обставини та факти приватного життя, наукових зацікавлень та творчості, а також професійної діяльності обох істориків-архівістів до характеристики львівського, а також частково краківського, познанського і навіть паризького та римського історичного середовищ 20–30-х років ХХ ст.

У дослідженні зосереджуємо нашу увагу лише на одному з аспектів, відображених у листуванні архівістів, зокрема розгляді тематичних сюжетів, пов'язаних із діяльністю Бернардинського архіву у Львові. Серед них можемо умовно виділити кілька рубрик, а саме: формування архівних збірок, персонал архіву, матеріально-технічне забезпечення та повсякденне життя установи. Спробуємо проаналізувати кожну із перелічених рубрик більш детально.

Формування архівних збірок. Функціонування будь-якого архіву пов'язано із комплектуванням його фондів. Процес поповнення архіву новими документами знайшов своє відображення і в аналізованому листуванні. У центрі уваги – інформація про передавання на депоноване зберігання до архіву давніх міських книг та документів Самбора. Після отримання відповідного звернення консерватора пам'яток культури та науки Львівського округу Юзефа Пйотровського від 25 липня 1921 р. із повідомленням про готовність магістрату Самбора передати документи¹⁴, Г. Полячківна у листі від 2 серпня того ж року проінформувала О. Бальцера про досягнуті домовленості¹⁵. Справу однак очіку-

¹² Ibid. S. 99, 133, 223–224. Листи О. Б. Львів, 5/6 1923, 24/6 1925, 15/12 1930.

¹³ Ibid. S. 63. Лист Г. П. Закопане, 12.ІІ.1922.

¹⁴ ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 145. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 17.

вали певні труднощі, пов'язані з відмовою тамтешніх органів міської влади брати на себе будь-які витрати, а відтак вимогою щодо самостійного приймання документів у Самборі і, можливо, навіть покриття коштів на перевезення. Тодішній кустош архіву А. Прохаска пропонував вирішити справу лапідарно: вимагати прислати документи, тоді як архівістка виступала за дипломатичний спосіб, оскільки *«шкода і старань д-ра Пйотровського і книг»*¹⁶.

Директор О. Бальцер, перебуваючи тоді на відпочинку у Рабці, рекомендував підготувати «ввічливий» лист про передавання книг із проханням вказати спосіб їх приймання. Утім, якщо Г. Полячківна вважає, що не вдасться переконати А. Прохаску, просив зачекати до його повернення¹⁷. Прийняття поспішних рішень могло нашкодити справі, чого й побоювалася архівістка: *«Справи самбірських книг ще не вирішила, боюся зробити якийсь помилковий крок, який потім складно буде виправити»*¹⁸.

Дирекція архіву мала видати розпорядження з метою укладення на місці попереднього інвентаря документів та якнайшвидшого перевезення їх до Львова. З огляду на значні кошти для вирішення справи, не розглядалася навіть можливість відрядження до Самбора когось з архівістів для з'ясування ситуації. Питання фінансів було вирішено успішно, однак через раптову відмову міської влади Самбора передавати документи процес зупинився. Згодом Г. Полячківна, турбуючись про долю збірки, писала із Закопаного, що думка про самбірські архівні документи не дає їй спокою¹⁹, а О. Бальцер у свою чергу нарікав зі Львова на головного директора Комітету державних архівів у Варшаві Юзефа Пачковського та його вимогу повернути 10 тис. польських марок, надісланих раніше «на Самбір»²⁰. Врешті після повторних переговорів та досягнення нових домовленостей 18 травня 1922 р. книги та документи Самбора таки потрапили на зберігання до архіву²¹.

Персонал архіву. Кореспонденція багата згадками про тогочасних працівників архіву – Анну Беньковську, Войцеха Гейноша, Яна Леткого, Романа Лютмана, Кароля Малечинського та А. Прохаску. У різні часи вони займали різні посади: аплікантів, асистентів, архівних службовців, архівістів, кустоша, возного²². Згадки ці дуже різноманітні, як

¹⁵ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 49–50. Лист Г. П. Львів, 2.VIII.1921.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid. S. 42. Лист О. Б. Рабка, 4/8 1921.

¹⁸ Ibid. S. 55. Лист Г. П. Львів, 12.VIII.1921.

¹⁹ Ibid. S. 59. Лист Г. П. Закопане, 29.I.1922.

²⁰ Ibid. S. 55. Лист О. Б. Львів, 8/2 1922.

²¹ Перебіг справи детально описано у: *Dolinowski W. Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933 // Archeion. 2014. T. 115. S. 267–268.*

за обсягом, так і за інформативним наповненням. Зазвичай це відомості про прийняття на роботу, надання відпусток чи відряджень, службові підвищення, звільнення з архіву чи вихід на пенсію, відсутність на роботі тощо²³. Зустрічаються також повідомлення про прикрі ситуації, що траплялися із працівниками. У вересні 1926 р. возний Я. Леткий, розвантажуючи вугілля для опалення архіву, впав і, зламавши руку, вибув із праці на 6 тижнів²⁴. У листі від 7 жовтня того ж року Г. Полячківна цікавилася станом його здоров'я та справою виділення йому фінансової допомоги²⁵. Невтішною була також ситуація, пов'язана з хворобами архівістів наприкінці березня – початку квітня 1930 р. Тоді із нечисленного персоналу залишився лише возний, тому директор О. Бальцер, також відсутній, розглядав навіть варіант тимчасового закриття архіву. Цього втім не сталося, адже до праці повернувся архівіст К. Малечинський, котрий все ж продовжував кашляти²⁶. Згодом ситуація трохи покращилася: після хвороби повернувся В. Гейнош, повторно захворів, але й одужав К. Малечинський; лише О. Бальцер регулярно відвідував офтальмолога. Останній бідкався, що головний директор Комітету державних архівів, отримавши такий звіт за квітень, розпорядиться про ліквідацію архіву і його приєднання до Державного архіву у Львові під керівництвом Євгеніуша Барвінського²⁷.

Інформація окремих листів, зокрема Г. Полячківни, дозволяє до певної міри відтворити й відносини в колективі. Архівістка, очевидно, мала складний характер, позаяк у її листах часто бачимо критичні, інколи іронічні зауваження щодо своїх колег (за винятком О. Бальцера), нерідко втім поєднаних із виявами поваги чи розуміння. Діставалося як 75-річному А. Прохасці, так і молодому К. Малечинському. Першого Г. Полячківна «критичувала» за певну, пов'язану із віком, «впертість», а також, з огляду на той же вік, невідповідність результатів праці невтомним зусиллям останнього²⁸. Досвідчений архівіст дедалі частіше припускався помилок, насамперед, при підготовці своїх наукових праць²⁹. У кожному випадку архівістка, втім, говорила про

²² Про персонал архіву див.: *Доліновський В.* Формування особового складу працівників Земського архіву у Львові (1919–1933 рр.) // *Архіви України.* 2010. № 5. С. 77–90.

²³ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 11, 18, 24, 31, 37 та ін. Листи Г. П. Львів, 31.VII.1920, 1.IX.1920, 9.IX.1920, 12.IX.1920, 15.IX.1920; S. 10, 31–32, 42, 104 та ін. Листи О. Б. Рабка, 7/8 1920, Львів, 5/12 1920, 4/8 1921, 25/7 1923.

²⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 145. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 104–104зв. Про виділення йому фінансової допомоги – Там само. Арк. 107.

²⁵ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 246. Лист Г. П. Закопане, 7.X.1926.

²⁶ Ibid. S. 202. Лист О. Б. Львів, 1/4 1930.

²⁷ Ibid. S. 206. Лист О. Б. Львів, 17/4 1930.

²⁸ Ibid. S. 55–56, 237–238. Листи Г. П. Львів, 12.VIII.1921; Закопане, 14.VI.1925.

свого колегу як про людину енциклопедичних знань, до якої відчувала велику повагу і симпатію³⁰. У листах Г. Полячківни знаходимо також слова турботи про стан здоров'я А. Прохаски, занепокоєння через відмову останнього брати відпустку, вкрай необхідну йому з огляду на той же стан здоров'я³¹. Коли останній перебував у клініці для невиліковно хворих, архівістка вислала йому із Рима поштову картку, щоб хоч якось втішити³².

Певні зауваження архівістка мала і до молодшого на 16 років К. Малечинського, у майбутньому видатного фахівця з дипломатики, а тоді – архівного асистента. На її думку, той міг би працювати значно інтенсивніше, аніж, як вважала, було насправді. Одночасно роздумувала над тим, чи останній *«зможє коли-небудь частину своєї кінетичної енергії обернути в енергію потенційну»*³³.

Поміж тим Г. Полячківна давала настанови молодому апліканту В. Гейношу щодо регестування записів із актових книг гродських і земських судів³⁴, відстоювала інтереси архівного асистента Р. Лютмана у випадку відмови йому в отриманні службового підвищення через відсутність наукового доробку³⁵, заступалася за возного, коли йому не нарахували підвищення до заробітної плати за виконання додаткових робіт³⁶.

На відміну від колег архівістів, з якими у Г. Полячківни, як бачимо, склалися різні відносини, О. Бальцер посідав у її житті і листуванні «привілейований» статус як вчитель, наставник, порадник і друг. У кожному із листів Г. Полячківни до директора архіву відчувається глибока повага і вдячність. *«Знаю це і відчуваю, у сотий і не знаю який раз, що все хороше в моєму житті сталося завдяки Пану Директору»*, – читаємо в одному із листів³⁷. Архівістка постійно турбувалася про стан здоров'я О. Бальцера, а у час його відсутності у Львові опікувалася помешканням, сплачувала рахунки, і, маючи уповноваження, навіть отримувала зарплатню³⁸.

²⁹ IBZNiO. Rkps 7687/II. S. 250, 263. Листи Г. П. Закопане, 15.X.1926, 22.VII.1927.

³⁰ Ibid. S. 55–56, 237–238. Листи Г. П. Львів, 12.VIII.1921; Закопане, 14.VI.1925.

³¹ Ibid. S. 256–257. Лист Г. П. Закопане, 30.IV.1927.

³² Ibid. S. 347. Лист Г. П. Рим, 9.IV.1930.

³³ Ibid. S. 236. Лист Г. П. Закопане, 14.VI.1925.

³⁴ Ibid. S. 85. Лист Г. П. Львів, 17.VIII.1922.

³⁵ Ibid. S. 85–86.

³⁶ Ibid. S. 390. Лист Г. П. Закопане, 25.XII.1931.

³⁷ Ibid. S. 312. Лист Г. П. Познань, 4.XII.1930.

³⁸ Ibid. S. 53, 65, 435. Листи Г. П. Львів, 12.VIII.1921; Закопане, 12.II.1922; Львів, 23.VIII.1932.

Матеріально-технічне забезпечення архіву представлене у кореспонденції інформацією про укладення та призначення бюджету, сплату чиншів за оренду приміщення чи заробітної плати архівістів³⁹. Значна увага приділялася покращенню умов зберігання документів та праці архівістів⁴⁰. Відтак, йшлося про ремонтні роботи, пов'язані із заміною вікон у приміщенні архіву⁴¹, а також щорічне загальне прибирання, що зазвичай проводилося у серпні⁴². Стосовно останнього Г. Полячківна наголошувала на необхідності його регулярного проведення задля створення належних умов зберігання давніх книг, які «вимагають трохи поваги і зусиль»⁴³.

Своє відображення у листуванні знайшла надзвичайно актуальна проблема відсутності опалення в архіві. Через обмежене фінансування і, як наслідок, брак коштів на закупівлю дров/вугілля архів нерідко опинявся у скрутному становищі. Це сталося, зокрема, у лютому–квітні 1923 р. У листах від 20 лютого та 15 березня О. Бальцер скаржився на вичерпання запасів дров, брак ресурсів на їх закупівлю, а відтак і перспективу закриття архіву. Тоді за власний кошт він закупив незначну частину дров, що однак не вирішувало справи⁴⁴. З квітня директор писав, що архів не опалювався цілий тиждень, а він із А. Прохаскою вчергове за власний кошт закупили вугілля і дров для обігрівання кімнат⁴⁵. Навіть головний директор державних архівів Ю. Пачковський, з яким Г. Полячківна зустрічалася у Брюсселі, не мав впливу на ситуацію. Хоча все й вирішувалося у Міністерстві фінансів, останній втім порадив, як у майбутньому застатись всім необхідним для опалення⁴⁶. Тогочасні інфляційні процеси та спекуляції не вселяли оптимізму. Небезпідставними, відтак, були побоювання архівістки щодо підвищення цін, яке могло вплинути на закупівлю вугілля для архіву⁴⁷.

Повсякденне життя архіву. Особливо цікавою є інформація про робочі будні архівістів. Зазвичай це лаконічні формулювання на кшталт: «в архівних справах не сталося нічого важливого», «в архіві нічого нового не чути, все по старому», «архів провадить своє звичне

³⁹ Ibid. S. 11, 37, 54–55 та ін. Листи Г. П., Львів, 31.VII.1920, 15.IX.1920, 12.VIII.1921; S. 55, 139–140 та ін. Листи О. Б. Львів, 8/2 1922, 29/4 1927.

⁴⁰ Детальніше цей аспект діяльності архіву висвітлено у: Доліновський В. Умови зберігання документів ... С. 104–117.

⁴¹ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 9. Лист Г. П. Львів, 25.VIII.1917.

⁴² Ibid. S. 23, 27, 57 та ін. Листи Г. П. Львів, 9.IX.1920, 12.IX.1920, 22.VIII.1921; S. 39, 63, 260 та ін. Листи О. Б. Рабка 28/7 1921; Трускавець, 8/8 1922; Іновроцлав, 20/8 1932.

⁴³ Ibid. S. 390. Лист Г. П. Закопане, 25.XII.1931.

⁴⁴ Ibid. S. 86. Лист О. Б. Львів, 20/2 1923.

⁴⁵ Ibid. S. 91. Лист О. Б. Львів, 3/4 1923.

⁴⁶ Ibid. S. 132. Лист Г. П. Париж, 17.IV.1923.

⁴⁷ Ibid. S. 224. Лист Г. П. Закопане, 28.III.1924.

щоденне життя» чи «та ж сама щоденність в архіві»⁴⁸. В одному із листів О. Бальцер зізнавався, що хотів би донести щось нове про архів, але тут усе залишається незмінним упродовж вже десятка років⁴⁹. У нього читаємо також: «Про архів, якщо доведеться писати, можна вкласти у двох словах: все так само. Такий самий Прохаска, такий самий Бальцер, і навіть Гейнош, хоча й молодий, зовсім не змінився»⁵⁰.

В окремих листах знаходимо й більш детальні описи архівних буднів. У них відтворено, інколи у злегка жартівливому тоні, роботу кожного з присутніх архівістів. У листі Г. Полячківни читаємо: «... в архіві добре, тихо, сидимо із доктором Прохаскою майже самотньо, навіть не оглянулися! а вже б'є 2-га і розходимось, не промовивши від ранку жодного слова»⁵¹. О. Бальцер у свою чергу писав: «В архіві усе, як й давніше: Прохаска індексує, Малечинський зволікає, Бальцер працює без опам'ятання, щоб всілякі адміністративні справи залагодити ...»⁵².

Перебуваючи у Закопаному, Г. Полячківна відтворювала в уяві образ щоденної архівної праці: «... прагну собі уявити, що робиться в архіві: Пан Директор пунктуально перед восьмою годиною сідає за стіл і працює без перерви до 12-ої, [...] др. Прохаска сидить мовчки і пише, а п. Малечинський ледь не зірветься з ланцюга у цій монастирській тиші і спокої»⁵³. Директор відзначав «фотографічну» точність змальованої картини з єдиним виправленням: «у зв'язку з тим, що стіл Пані і простір навколо нього вільні, Малечинський із ще більшою свободою використовує статичний рух в приміщенні архіву»⁵⁴.

У листах знайшов відображення один із важливих аспектів діяльності архіву – прийом користувачів та виконання архівних пошуків. Зазвичай відвідувачів було небагато, однак серед спокійних і розмірених архівних буднів мали місце й такі, про один із яких Г. Полячківна згадувала у листі від 12 жовтня 1928 р.: «... коли настане такий щасливий день, то двері архіву не зачиняються від 8-ої години, інколи до 1-ої або 2-ої: той по інформацію, той по бібліографію, той по переклад і так по колу, а я приклеївши на обличчя ввічливу посмішку, розмовляю і розмовляю без кінця»⁵⁵.

⁴⁸ BZNiO. Rkps 7687/II. S. 11, 380. Листи Г. П. Львів, 31.VII.1920, 16.VII.1931; S. 54, 81 та ін. Листи О. Б. Львів, 8/2 1922, 9/1 1923.

⁴⁹ Ibid. S. 74. Лист О. Б. Львів, 12/12 1922.

⁵⁰ Ibid. S. 124. Лист О. Б. Львів, 23/3 1924.

⁵¹ Ibid. S. 16. Лист Г. П. Львів, 14.VIII.1920.

⁵² Ibid. S. 139–140. Лист О. Б. Львів, 29/4 1927.

⁵³ Ibid. S. 230. Лист Г. П. Закопане, 26.V.1925.

⁵⁴ Ibid. S. 130–131. Лист О. Б. Львів, 5/6 1925.

⁵⁵ Ibid. S. 277. Лист Г. П. Закопане, 12.X.1928.

Із листів відомо, що деякі дослідники часто безпосередньо зверталися до Г. Полячківни для отримання консультацій чи залагодження інших архівних послуг. Траплялися, мабуть, й особливо надокучливі дослідники. На інформацію про те, що деякі з них розпитували про неї у час її відсутності, архівістка емоційно реагувала: *«Краще б я їх не бачила, щоб не мучили мене зверненнями про розмаїті послуги»*⁵⁶. До когорти «небажаних» відвідувачів потрапив і службовець Комітету державних архівів. У січні 1922 р. він звертався по допомогу у пошуку королівських універсалів з 1772 р., але заявився до архіву фактично перед самим закриттям, коли Ян (возний) «вже побрязкував ключем», а сама Г. Полячківна, довершивши усі справи, готувалася до виїзду в Закопане. *«Ледве його позбулась»*, – писала вона О. Бальцеру, припускаючи, що згаданий службовець нарікатиме на «архівну неприязнь» або ж недотримання принципів службової дисципліни та субординації⁵⁷.

Інколи пошуки, які здійснювала Г. Полячківна, носили приватний характер. З листування бачимо, що частим прохачем був колега-архівіст із Кракова В. Будка, який «заливав архів своїми пошуками»⁵⁸. Пошук інформації архівістка провадила також для певного пана Франка з Відня. Він досліджував генеалогію родини Климкевичів і потребував копій відповідних записів із документів Йосифінської та Францисканської метрик⁵⁹. Завдяки його протекції Г. Полячківна отримала можливість швидшого доступу до архівних і бібліотечних збірок столиці Австрії, перебуваючи там у лютому 1930 р. Це дозволило їй за 2 дні опрацювати необхідний матеріал⁶⁰.

Припускаємо, що подібних пошуків для науковців із-за кордону архівістка виконувала чимало, так як часто вписувала їх до своїх місячних звітів. Більшість із них здійснювалася не на підставі формальних звернень, а листів, тому К. Малечинський при укладанні звітів класифікував їх як «приватні пошуки»⁶¹. Г. Полячківна не погоджувалася із таким трактуванням свого колеги. Пояснювала, що із проваджених пошуків не отримує жодної особистої вигоди і жодного разу не виконувала подібних замовлень без попереднього узгодження з директором. Більше того, доводила, що кожний позитивний результат таких пошуків примножує славу не лише архіву, а й Комітету державних архівів у Варшаві, відтак навіть останній не може вимагати виконувати такі пошуки у післяробочі години⁶².

⁵⁶ Ibid. S. 277. Лист Г. П. Закопане, 12.X.1928.

⁵⁷ Ibid. S. 59. Лист Г. П. Закопане, 29.I.1922.

⁵⁸ Ibid. S. 255. Лист Г. П. Закопане, 30.IV.1927.

⁵⁹ Ibid. S. 259–261. Лист Г. П. Закопане, 7.V.1927.

⁶⁰ Ibid. S. 335. Лист Г. П. Рим, 26.II.1930.

⁶¹ Ibid. S. 260. Лист Г. П. Закопане, 7.V.1927.

⁶² Ibid. S. 259–260.

Кореспонденція О. Бальцера та Г. Полячківни є цінним джерелом до вивчення окремих аспектів їхньої біографії, приватного життя, професійної діяльності та наукової творчості. Багата за обсягом збірка (248 листів, листівок та поштових карток) має широкі хронологічні межі (1911–1932 рр.) та розлогу географію (40 місцевостей, серед яких: Львів, Закопане, Париж, Рабка, Рим, Трускавець, Відень та ін.).

Кореспонденція архівістів відзначається тематичною розмаїтістю та потужним інформаційним потенціалом. На підставі її детального аналізу вдалося відтворити формування збірок Бернардинського архіву у Львові, склад персоналу, психологічну атмосферу та відносини всередині колективу. Інформація листів дозволила проаналізувати матеріально-технічне забезпечення архіву, зокрема й несприятливі умови праці архівістів, пов'язані, насамперед, із відсутністю опалення. Звернено увагу на заходи, спрямовані на створення належних умов зберігання документів та розглянуто діяльність установи у сфері організації доступу до них – виконання архівних пошуків.

REFERENCES

1. Bielińska, M. (1988). Balzer Oswald Marian (1858–1933). *Słownik biograficzny archiwistów polskich* (M. Bielińska, I. Janusz-Biskupowa) (Vol. 1, pp. 29–30). Warszawa–Łódź. [in Polish].
2. Ciara, S. (2014). Oswald Balzer and Eugeniusz Barwiński. The Directors of Lviv Archives in Helena Polackówna's Correspondence. *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku* (U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, pp. 523–528). Warszawa. [in Polish].
3. Ciara, S. (2016). Old Age of Scientists in Kraków and Lviv at the End of the 19th and the First Quarter of the 20th Century (Separate Examples). *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku* (na tle porównawczym). Vol. 2: Aspekty społeczno-kulturowe (A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz, pp. 65–71). Warszawa. [in Polish].
4. Ciara, S. (2009). Helena Polackówna (1881–1942) – historian, custodian of the Bernardine Archives in Lviv. *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa: Studia i materiały* (L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło) (Vol. 2, pp. 43–63). Kielce. [in Polish].
5. Ciara, S. (2014). Helena Polackówna (1881–1942). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* (edit J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak) (Vol. 2, pp. 365–376). Rzeszów. [in Polish].
6. Dąbkowski, P. (1934). *Oswald Balzer. His Life and Works (1858–1933)*. Lviv. [in Polish].
7. Dolinovsky, V. (2010). *Formuvannia osobovoho skladu pracivnykiv Zemskoho arkhivu u Lvovi (1919–1933 rr.)* [Staff recruitment in the Lviv Zemsky Archives]. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 77–90. [in Ukrainian].
8. Dolinovsky, V. (2014). *Gromadzenie zbiorów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933* [The formation of collections in the Lviv Bernardine Archives in 1784–1933]. *Archeion*, 115, 259–282. [in Polish].

9. Dolinovsky, V. (2014). *Umovy zberihannia dokumentiv Zemskoho arkhivu u Lvovi (1919–1933 rr.)* [The preservation conditions of documents in the Lviv Zemsky Archives]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–5, 104–117. [in Ukrainian].
10. Dolinovsky, V. (2015). Aplikanty Bernardynskoho arkhivu u Lvovi [The applicants in the Lviv Bernardine Archives]. *Prace Historyczno-Archiwalne*, 27, 105–115. [in Ukrainian].
11. Dolinovsky, V. (2016). «W archiwum wszystko jak w zegarku codziennym». Bernardynsky arkhiv u lystuvanni H. Polachkivny ta O. Baltsera [«Everything in the Archives is so accurate as in everyday clock». The Bernardine Archives in H. Polachkówna's and O. Balzer's correspondence]. *Prace Historyczno-Archiwalne*, 28, 239–252. [in Ukrainian].
12. Dolinovsky, V. I. (2014). *Orhanizaciia ta diialnist Zemskoho arkhivu u Lvovi (1919–1933 rr.)* [The organization and activity of the Lviv Zemsky Archives (1919–1933)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Kaput, W. (1988). Polaczkówna Helena Maria Franciszka (1881–1942). *Słownik biograficzny archiwistów polskich* (M. Bielińska, I. Janusz-Biskupowa) (Vol. 1, pp. 170–172). Warszawa-Łódź. [in Polish].
14. Kryshalovych, U. (2007). Baltser Oswald Marian. In I. B. Matiash, S. L. Zvorsky, L. F. Pryhodko et al (Ed.), *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX cm.): biobibliografichny dovidnyk* (pp. 44–45). Kyiv. [in Ukrainian].
15. Uruszczak, W. (2006). Oswald Balzer (1858–1933). In P. Brock, J. D. Stanlej & P. J. Wróbel (Ed.), *Nation and History: Polish Historians from the Enlightenment to the Second World War* (pp. 213–220). Toronto-Buffalo-London. [in English].
16. Wierzbiński, A. (2007). Oswald Balzer (1858–1933). In J. Maternickie & L. Zaskilniak (Ed.), *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* (Vol. 1, pp. 253–268). Rzeszów. [in Polish].

Volodymyr Dolinovskyi

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher

Department of Ancient Acts,

Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1976-5068>

**«ARCHIVAL ASPECT» IN THE CORRESPONDENCE BETWEEN
HELENA POLYACHKIVNA AND OSWALD BALZER,
THE EMPLOYEES OF THE BERNARDINE ARCHIVES
IN LVIV IN 1911–1933**

Abstract. The article presents the analysis of correspondence between two employees of the Bernardine Archives in Lviv director O. Balzer and archivist H. Polyachkivna fond at the National Ossolinski Library in Wrocław. **The aim of the publication** is to present the informational potential of the collection, in particular those aspects related to the functioning of the archive. In order to achieve it the unpublished letters of archivists have been analyzed, the dates and the

origin have been determined, the main directions of archive's activity, represented in the correspondence, have been viewed. **The research methodology** involves the usage of studying whole historical sources and being objective. Descriptive, typological, anthropological and biographical methods, as well as methods of analysis and synthesis have been used. The article is of great **scientific novelty** and value as the sources analyzed there have not been published in any journal before. The information derived from the letters allows to study some aspects of life, professional and scientific biography of both historians-archivists, as well as to characterize the main tendencies of development not only of Lviv, but also partly of Krakow, Poznan and even Paris and Roman historical sphere of 1920–1930s. **The prospects for further research** are to publish the analyzed correspondence, as well as to identify and process other personal documents of Lviv archivists. **Conclusions.** The rich and thematically diverse correspondence of O. Balzer and H. Polyachkivna has significant informational value. Thanks to the provided study of the letters the researcher has managed to trace the formation of the Bernardine Archives with ancient Sambir acts to determine the list of archive's staff and their work, to reconstruct the daily life of the institution and the relationship between the employees. The material and technical conditions of archives which were quite hard for conducting archival work have been analyzed.

Key words: correspondence; Bernardine Archives; archivists; archival everyday life; archival research.

DOI 10.47315/archives2021.326.149

УДК 94(477.65)«17»

Ярослав Іванов

аспірант,

Інститут української

археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3465-0234>

ФОРПОСТИ НА ІМПЕРСЬКОМУ ФРОНТИРІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ВІД СЕРЕДИНИ ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.: ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

Анотація. Мета статті полягає в актуалізації, описуванні та систематизації документів фондів «Історичні матеріали» (Ф. II) та «Архів фортеці Св. Єлизавети» (Ф. IX), що зберігаються у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Документи стосуються історії форпостів на території т. зв. «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії у середині – другій половині ХVІІІ ст. **Методологія дослідження** передбачає використання принципу історизму, методів опису, аналізу і синтезу, класифікації та систематизації. **Наукова новизна** статті зумовлена високою джерельною вартістю документів, що відображають структуру, склад та діяльність форпостних команд, а також систематизацією історіографії, в якій містяться введені до наукового обігу документи досліджуваних фондів ІР НБУВ у контексті історії форпостів. **Висновки.** Зазначені документи відображають основні аспекти організації форпостної служби, надають відомості про розташування, підпорядкування, апарат управління форпостами, склад форпостних команд, дають чітке уявлення про їхні основні функції та діяльність. Вони можуть бути використані як суттєве доповнення при подальшому дослідженні історії форпостів, гайдамацького руху, процесів на прикордонні у середині – другій половині ХVІІІ ст. Разом із тим, фонди ІР НБУВ потребують подальшого дослідження. Крім проаналізованих у цій статті фондів, окремі документи з історії форпостів на території «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії у середині – другій половині ХVІІІ ст. потенційно можуть міститися у таких фондах: «Колекція рукописів Одеського товариства історії та старожитностей» (Ф. V), «Колекція університету Св. Володимира» (Ф. VII), «Архів Української академії наук – Всеукраїнської академії наук» (Ф. X), «Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973)» (Ф. 42).

Ключові слова: форпости; гайдамаки; «Задніпровські місця»; Нова Сербія; Новослобідський козацький полк; Новоросійська губернія; архів фортеці Св. Єлизавети.

Однією з актуальних тем, на яку звернена увага сучасної української історіографії, є історія Південної України ХVІІІ ст. Інтерес дослідників

© Я. Іванов, 2021

до історії цих земель в окреслений період має як традиційний характер (зокрема як складової історії Запорозької Січі, регіоналістики, заселення та господарського освоєння краю тощо), так і пов'язаний з чисельними маніпуляціями щодо «Новоросійського міфу» з боку російської історіографії та пропаганди, а також спробами втілення в життя політичного проєкту «Новоросії» в контексті сучасних суспільно-політичних подій (окупації Росією Криму та підтримки з її боку тероризму і сепаратизму на Донбасі). В основі «Новоросійського міфу» лежить теза про основний внесок та першість Росії в освоєнні Південної України, причому вказується на те, що це освоєння відбувалося до утворення Новоросійської губернії у 1764 р., а саме підкреслюється тісний зв'язок між Новоросійською губернією та Новою Сербією; остання розглядається як предтеча Новоросії¹. Відповідно, для унеможливлення подібних маніпуляцій серед основних завдань, що стоять перед дослідниками, є всебічне вивчення всіх складових елементів, які стосуються як історії Південної України цього періоду, так і «Новоросійського міфу». Історія форпостів на території «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії є однією з таких тем.

Разом із цим, історія форпостів у межах окресленого часового проміжку та території є невід'ємною складовою дискурсу в рамках концепції південноукраїнського прикордоння. Вона стосується як «зовнішнього» (кордонів між Російською імперією, Річчю Посполитою та Кримським ханством (васалом Османської імперії), так і «внутрішнього» фронтиру (анклавів у межах Вольностей війська Запорозького, зокрема Нової Сербії та Новослобідського козацького полку)². Більш детальне дослідження історії форпостів на території «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії, безумовно, сприятиме уточненню та доповненню наявних в історіографії поглядів на українське прикордоння середини – другої половини XVIII ст.

Основний масив документів, що відображає діяльність місцевих адміністрацій, зокрема, коменданта фортеці Св. Єлизавети, та стосується історії форпостів у межах Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії міститься у фонді «Архів фортеці Св. Єлизавети» (Ф. IX), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Одним із перших дослідників, який працював над документами цього фонду, був

¹ Ясь О. Південна Україна як об'єкт історіографічного осмислення й політичних маніпуляцій // *Верменич Я. В.* Південна Україна на цивілізаційно-пограниччі / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2016. С. 111–162.

² Шиян Р. «Фронтир зовнішній» і «фронтир внутрішній»: концепція південноукраїнського прикордоння між 1680-ми – 1750-ми роками // *Наукові праці історичного факультету Запорозького національного університету.* Запоріжжя, 2012. Вип. XXXII. С. 96–105.

В. Ястребов. У статті «Архив крепости Святой Елизаветы» він здійснив загальний опис фонду та опублікував декілька документів³.

У подальшому частина документів фонду лягла в основу праці С. Шамрая «До історії залюднення Степової України: Кн. 1. Крилівщина і Лизаветчина»⁴. Автор приділив увагу як організаційній структурі форпостних команд, їх чисельності і функціях, так і гайдамацькому рухові в межах Нової Сербії та Новослобідського козацького полку. При цьому дослідник висвітлив як епізоди боротьби форпостних команд та гусарів Нової Сербії проти гайдамаків, так і моменти співпраці гайдамаків із новосербськими гусарами⁵.

Частково документи архіву фортеці були залучені Н. Полонською-Василенко при написанні монографії «Заселення південної України в половині XVIII ст. (1734–1775)»⁶. У нас час до документів архіву фортеці Св. Єлизавети в контексті дотичних до історії форпостів тем, а саме історії Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії, гайдамацького руху на території цих утворень зверталися О. Посулько⁷, А. Пивовар⁸, С. Дідик⁹,

³ Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы // Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 15. Одесса, 1889. С. 548–593.

⁴ Шамрай С. М. До історії залюднення Степової України. Кн. 1. Крилівщина і Лизаветчина // Записи історично-філологічного відділу. Кн. XXIV. Київ, 1929. С. 207–302.

⁵ Там само. С. 277–284.

⁶ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення південної України в половині XVIII ст. (1734–1775). Заселення Нової Сербії та Слов'яносербії. Мюнхен, 1960. 221 с.; Її ж. Заселення південної України в половині XVIII ст. (1734–1775). Заселення Новоросійської губернії. Мюнхен, 1960. 187 с.

⁷ Посулько О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. Запоріжжя, 1998. 80 с.

⁸ Пивовар А. В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. Київ: Академперіодика, 2003. 336 с.

⁹ Дідик С. С. Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергій Сергійович Дідик; Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2009. 279 с.; Його ж. Запорожці і новослобожани – співучасники по гайдамацьких справах // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 44(1). Запоріжжя, 2015. С. 68–71; Його ж. Допоміжна служба Новослобідського козацького полку // Гуржіївські історичні читання 2014–2015. Вип. 8–9. Черкаси, 2015. С. 160–162; Його ж. Шляхи сполучення, броди та переправи як невід'ємна складова системи комунікацій Новослобідського козацького полку (1753–1764 рр.) // Гуржіївські історичні читання. Вип. 11. Черкаси, 2017. С. 67–72; Його ж. Створення торгівельної інфраструктури на південно-західному порубіжжі Російської імперії в середині XVIII ст. (до історії Новослобідського козацького полку) // Гуржіївські історичні читання. Вип. 5. Черкаси, 2012. С. 273–276; Його ж. Розвиток торгівлі на території Новослобідського козацького полку (1753–1764 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 1. Ч. 1. Тернопіль, 2018. С. 33–38.

О. Барановський¹⁰, М. Орлик¹¹, О. Чорний¹², О. Кушнір¹³, А. Ганул¹⁴. Аналізуючи доробок згаданих дослідників, не можна не відзначити, що значна частина документів фонду «Архів фортеці Св. Єлисавети», яка стосується історії Нової Сербії та Новослобідського козацького фонду, на сьогодні введена до наукового обігу. В перелічених працях представлені окремі документи, що стосуються організаційної структури мережі форпостів, чисельності, складу та діяльності форпостних команд, зокрема, їхньої боротьби з гайдамацькими загонами.

Окремо варто виділити сучасні джерелознавчі розвідки, в яких розкрито історію формування та переміщення фонду, а також потенціал вміщених у ньому документів, зокрема статті: «Архів фортеці Св. Єлисавети: маловідомий фонд»¹⁵ та «Архів фортеці Св. Єлисавети – цінний фонд Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського»¹⁶ С. Дідика; «Доля архіву фортеці св. Єлисавети (друга

¹⁰ Барановський О. А. Розгортання запорізького гайдамацтва на ново-сербському напрямку (1752–1764 рр.): джерелознавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : збірка наукових праць. Чис. 18. Київ, 2011. С. 17–20.

¹¹ Орлик М. Фортеця святої Єлисавети та іноземна колонізація Південної України (третя чверть XVIII ст.) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 27. Київ, 2008. С. 147–151.

¹² Чорний О. В. Красносізьська прикордонна митниця у XVIII столітті // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Вип. V. Кіровоград, 2010. С. 190–201.

¹³ Кушнір О. О. Гайдамацький рух 1715–1760-х рр.: перебіг і сприйняття сучасниками : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олександр Олександрович Кушнір; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 218 с.

¹⁴ Ганул А. М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751–1786) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Антон Миколайович Ганул; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 249 с.; Його ж. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів на території Нової Сербії (1755–1761 рр.) // Дні науки історичного факультету (до 150 річчя з дня народження М. С. Грушевського): матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 21 квітня 2016 р.). Київ, 2016. С. 333–337; Його ж. Адміністративні повноваження Івана Хорвата у Новій Сербії (1752–1762) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 3(130). Київ, 2016. С. 18–23; Його ж. Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 45. Запоріжжя, 2016. С. 70–74.

¹⁵ Дідик С. С. Архів фортеці Св. Єлисавети: маловідомий фонд. URL:http://www.cossackdom.com/doc/didik_arhivek.htm (дата звернення: 21.10.2020).

¹⁶ Дідик С. С. Архів фортеці Св. Єлисавети – цінний фонд Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 51. Запоріжжя, 2018. С. 242–247.

половина XVIII–XIX ст.)»¹⁷, а також розділ «Документи колоніальної історії (Архів фортеці св. Єлисавети)» з монографії «Центрально-український архів»¹⁸ С. Шевченка, стаття «Архів фортеці св. Єлисавети» В. Сердюка¹⁹.

Перелік представлених у фонді документів, що стосуються історії форпостів Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії є доволі обширним. Серед документів, що відклалися в архіві фортеці Св. Єлисавети, зустрічаються оригінали і копії ордерів та указів, що йшли від органів центральної влади, зокрема Сенату та Військової колегії²⁰. Проте, основу фонду складають ордери, рапорти, відомості з Комендантської канцелярії фортеці Св. Єлисавети, Канцелярії Новосербського корпусу, Полкової канцелярії Новослобідського козацького полку та листування між ними відповідно²¹. Не такими чисельними, але не менш важливими є рапорти командирів форпостів, сотників Новослобідського козацького полку, звернення населення про отримання паспортів для проходження крізь форпости тощо²².

Документи архіву фортеці Св. Єлисавети дають загальне уявлення про кількість, розташування та назви форпостів, що функціонували в межах Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, а пізніше – Новоросійської губернії. Хоча створення форпостів на території цих утворень почалося від 1743 р., коли ці землі входили до складу «Задніпровських місць» – правобережної території в межах Миргородського та Полтавського полків Гетьманщини. Так, станом на 1752 р. форпости на цій території було розділено на Крилівську, Цибулівську та Петроострівську дистанції. За документами, що наявні в архіві фортеці Св. Єлисавети, відомо, що Крилівська дистанція налічувала 20 форпостів²³. У подальшому ці дистанції були розподілені між Гусарським і Пандурським полками Нової Сербії та Новослобідським козацьким

¹⁷ *Шевченко С.* Доля архіву фортеці св. Єлисавети (друга половина XVIII–XIX ст.) // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Історичні науки. 2013. Вип. 18. Кіровоград, 2013. С. 194–199.

¹⁸ *Шевченко С. І.* Центральноукраїнський архів. Кіровоград: ВО «Акорд», 2013. С. 16–36.

¹⁹ *Сердюк В. А.* Архів фортеці св. Єлисавети // Інгульський степ. Вип. I. Київ, 2016. С. 102–135.

²⁰ ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України). Ф. IX. Од. зб. 420–425. 25 арк.

²¹ Там само. Ф. IX. Од. зб. 315–338. 48 арк.; Од. зб. 1045–1047. 5 арк.; Од. зб. 2763–2766. 7 арк.

²² Там само. Од. зб. 74–80. 13 арк.; Од. зб. 891–901. 19 арк.

²³ Там само. Од. зб. 74–80. Арк. 3–4; *Пивовар А. В.* Поселення Задніпровських місць до утворення Нової Сербії... С. 282–283.

полком, а після їх ліквідації – між Чорним і Жовтим гусарськими полками та Єлисаветградським пікінерним полком відповідно²⁴.

У період існування Нової Сербії та Новослобідського козацького полку також знаходимо відомості про несення служби на форпостах російськими²⁵, козацькими²⁶ та компанійськими полками²⁷, а також загонами з гарнізону фортеці Св. Єлизавети, зокрема артилерійською командою²⁸. Приклад служби козаків із Гетьманщини фіксуємо у листопаді 1753 р. У донесенні київському генерал-губернатору І. Глебову один із козаків Миргородського полку, який в цей час ніс службу на форпості, скаржився на відсутність командування та забезпечення харчами і теплим одягом²⁹.

Особливістю складу форпостних команд цього періоду було залучення до служби гусарів та пандурів Нової Сербії, а також козаків Новослобідського козацького полку³⁰. Попри службу гусарів на форпостах, командир Новосербського корпусу І. Хорват мав обмежені повноваження стосовно управління форпостними командами. Безпосередньо йому підпорядковувалися команди, що склалися з гусар на сусідніх із шанцями форпостах, проте при вирішенні вагомих питань стосовно переміщення форпостних команд йому доводилося звертатися до Головного командира Нової Сербії, київського генерал-губернатора І. Глебова або до коменданта фортеці Св. Єлизавети³¹.

Після ліквідації Нової Сербії Гусарський та Пандурський полки було перейменовано у Чорний та Жовтий гусарські полки. До 1768 р. найменування полків, які служили на форпостах, майже не змінилися, хоча зрозуміло, що їхній особовий склад зазнавав ротації³². Станом на 1767 р. на форпостах продовжували нести службу команди російських Борисоглібського, Волуйського, Воронізького, Єлецького, Курського, Лівенського, Стародубського піхотних та Єфимівського, Козловського, Орловського кінних полків³³, Гадяцького, Лубенського, Миргородського, Полтавського козацьких полків³⁴, компанійських полків³⁵, частини гарнізону фортеці Св. Єлизавети³⁶.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. ІХ. Од. зб. 2109–2166. Арк. 70.

²⁵ Там само. Од. зб. 31–37. Арк. 1–8.

²⁶ Там само. Од. зб. 38–73. Арк. 60–60зв.

²⁷ Там само. Од. зб. 215–237. Арк. 5–16, 23–25.

²⁸ Там само. Од. зб. 2167–2182. Арк. 1–4.

²⁹ Там само. Ф. ІХ. Од. зб. 38–73. Арк. 60–60зв.

³⁰ Шамрай С. М. До історії залюднення Степової України... С. 280.

³¹ ІР НБУВ. Ф. ІХ. Од. зб. 238–243. Арк. 5, 9.

³² Там само. Од. зб. 2503–2513. Арк. 12–13.

³³ Там само. Од. зб. 2503–2513. Арк. 15.

³⁴ Там само. Од. зб. 2109–2166. Арк. 58.

³⁵ Там само. Од. зб. 2503–2513. Арк. 10зв.–11.

³⁶ Там само. Од. зб. 2109–2166. Арк. 70.

Подальші спроби поширення російської влади та, відповідно, створення нових форпостів на цьому напрямку мали місце впродовж 1764–1768 рр. Проте Запорозька Січ виступала із протестом проти цього і вимагала повернення форпостів на старі місця³⁷.

Окреме місце займають документи, що стосуються пропуску товарів та осіб через кордон. Цікавими є відомості про товари, які були вивезені та ввезені через Крилівський форпост у грудні 1767 р. Так, було ввезено 140 відер вина, а вивезено «восимдесят паровиц крымской соли, двенадцать паровиц вялой рыбы, сорок семь волов, две лошади, тридцать семь овечих коп»³⁸. Варто зазначити, що процес ревізії та оплати мита відбувався на місцях. Деколи форпостні команди зловживали своїм становищем, стягуючи надмірне мито³⁹. В окремих випадках гроші та припаси вилучалися на користь командира Новосербського корпусу І. Хорвата⁴⁰.

Система дій форпостних команд при пропуску через кордон людей і товарів була однаковою для всіх форпостів. Легальний перетин кордону купцями та місцевим населенням здійснювався за паспортами. Для прикладу, у 1765 р. Єлисаветградським купецьким правлінням було видано паспорти жителям слободи Злинка А. Воробйову і Ф. Колечкіну⁴¹ та прапорщику С. Карчикіну «о отпущении его до малороссийского местечка Городища»⁴².

Надзвичайно важливими є відомості, що стосуються гайдамацького руху на території Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії. Серед документів, представлених у фонді, є розпорядження про посилення боротьби проти гайдамаків, зокрема «Ордер Слободской полковой канцелярии господинам сотникам в крепости до Днепра о принятии мер в борьбе с гайдамаками» від 23 червня 1758 р.⁴³ Разом із тим бачимо, що Новослобідська полкова канцелярія в цей період видала подібні ордери, в яких йдеться про посилення пильності та боротьби з гайдамацькими загонами, сотникам⁴⁴. Окрім цього, указом Військової колегії коменданту фортеці Св. Єлизавети Ф. Юсту належало укріпити форпости та збільшити пильність і кількість військ на кордоні з Єдисанською ордою, тобто поблизу Бугогардівської паланки, яка в той час була одним із центрів гайдамацького руху⁴⁵.

³⁷ Там само. Ф. ІХ. Од. зб. 2729–2747. Арк. 23.

³⁸ Там само. Од. зб. 2427–2430. Арк. 4.

³⁹ *Дідик С. С.* Розвиток торгівлі на території Новослобідського козацького полку... С. 275.

⁴⁰ *Ганул А. М.* Майновий стан Івана Хорвата в Новій Сербії... С. 71.

⁴¹ ІР НБУВ. Ф. ІХ. Од. зб. 2517–2527. Арк. 8.

⁴² Там само. Од. зб. 31–37. Арк. 9.

⁴³ Там само. Од. зб. 315–338. Арк. 23.

⁴⁴ Там само. Ф. ІХ. Од. зб. 315–338. Арк. 11–11зв., 19–19зв., 29.

⁴⁵ Там само. Од. зб. 420–425. Арк. 1–8.

Документи також повідомляють про збройні сутички між гайдамаками та форпостними командами з гусар Нової Сербії, що відбулися у жовтні-листопаді 1755 р. Гайдамаки напали на Новомиргородський шанець та хутір поручика Михайловича, що знаходився поблизу Цибулівського форпосту. З цього приводу І. Хорват у своєму рапорті до Головного командира І. Глебова просить останнього посилити боротьбу з гайдамаками на форпостах⁴⁶. Також І. Хорват очолював окремі збройні акції проти гайдамаків, зокрема у 1760 р.⁴⁷

Чергове протистояння між форпостними командами та гайдамаками відбулося у 1758 р., коли загін із 13-ти гайдамаків напав на слободу Овнянку⁴⁸. Того ж року стався гайдамацький напад на слободу Кам'янку. Під час нього троє гайдамаків потрапили в полон до рук форпостної команди і були відправлені до фортеці Св. Єлизавети⁴⁹.

Подальше посилення боротьби проти гайдамаків фіксуємо у 1764 р., коли команда 11-ої роти Цибулівського шанця переслідувала гайдамаків у районі Цибулівського та Дмитрівського форпостів, після того як останні пограбували слободу Ревуцьку⁵⁰. У серпні того ж року прем'єр-майором Чорного гусарського полку С. Пишчевичем було спіймано 3-х гайдамаків: П. Собка, І. Скалозуба, О. Вороного⁵¹. Цього ж місяця сотником С. Бутовським було затримано загін із 6-ти гайдамаків: К. Міщенко, В. Хайдусенка, Н. Ковальчука, М. Хуртума, Ф. Кравченка, А. Садаля⁵². Декого з них було допитано. За протоколами допитів варто відзначити, що більшість спійманих гайдамаків були вихідцями з Лівобережжя. Так, О. Вороний був родом із Пирятина Миргородського полку, В. Хайдусенко – із с. Панксоги Переяславського полку, М. Хуртума – із м-ка Лохвиця Лубенського полку, К. Міщенко – із с. Мельники Прилуцької сотні Переяславського полку⁵³.

Особливо яскраво протистояння між гайдамаками та форпостними командами представлено у судовій справі про вбивство поручика Фонбоєва та 2-х драгунів у березні 1760 р. Серед решти документів ця справа вирізняється ще й тим, що це чи не єдине свідчення про підготовку цілеспрямованої акції із вбивства гайдамаками російського військового, який був командиром Орлянського форпосту⁵⁴. Деталі цієї

⁴⁶ ІР НБУВ. Ф. ІХ. Од. зб. 238–243. Арк. 4–9.

⁴⁷ Ганул А. Діяльність Івана Хорвата щодо гайдамацьких набігів... С. 337.

⁴⁸ Шамрай С. М. До історії залюднення Степової України... С. 281.

⁴⁹ ІР НБУВ. Ф. ІХ. Од. зб. 305–314. Арк. 2, 4–4зв.

⁵⁰ Там само. Од. зб. 2038–2048. Арк. 7.

⁵¹ Там само. Од. зб. 2763–2766. Арк. 3.

⁵² Там само. Ф. ІХ. Од. зб. 2763–2766. Арк. 1.

⁵³ Там само. Од. зб. 2763–2766. Арк. 5–6.

⁵⁴ Там само. Од. зб. 1001–1006. Арк. 1–6.

справи описані в дослідженні С. Шамрая «До історії залюднення Степової України: Кн. 1. Крилівщина–Лизаветщина»⁵⁵.

Не надто чисельними, але від того не менш важливими є відомості, що стосуються карантинної діяльності форпостних команд. Під час епідемії контроль за пропуском через форпости значно посилювався. Військова колегія віддавала для цього відповідні накази, зокрема під час епідемії холери у 1758 р.⁵⁶ та у грудні 1760 р., коли у полкову канцелярію Новослобідського козацького полку надходили рапорти про посилення заходів у боротьбі з «опасной болезней»⁵⁷.

Загалом, документи фонду «Архів фортеці Св. Єлизавети» у повній мірі відображають діяльність форпостних команд у боротьбі проти гайдамацьких загонів на території Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, розкривають особливості організації форпостної служби, надають відомості про розташування, підпорядкування, апарат управління форпостів, склад форпостних команд, пропуск осіб та товарів через кордон, карантинну діяльність.

Окрім документів «Архіву фортеці Св. Єлизавети», документи, що стосуються форпостів на досліджуваній нами території, вміщені у збірному фонді «Історичні матеріали» (Ф. II) ІР НБУВ. Окремі документи фонду стосуються історії форпостів на території «Задніпровських місць».

Наявні відомості стосовно складу форпостів та форпостних команд у період від 1743 р. до 1752 р. свідчать про те, що службу в «Задніпровських місцях» у цей період несли військові Борисоглібського, Волуйського, Воронізького, Єлецького, Курського, Лівенського, Стародубського піхотних та Єфимівського, Козловського, Орловського кінних полків⁵⁸. Станом на 1751 р. загальна чисельність військових цих полків у «Задніпровських місцях» становила 664 особи⁵⁹. Крім цього, у 1751 р. у «Задніпровські місця» було відправлено команду Компанійського полку на чолі з полковим осавулом М. Саманасем, яка мала приєднатися до команди секунд-майора М. Танєєва для ведення форпостної служби та боротьби з гайдамаками у «Задніпровських місцях»⁶⁰.

Окрім збройних сутичок, важливим елементом боротьби з гайдамацьким рухом була постійна розвідка місцевості та передавання донесень про наявність чи відсутність гайдамацьких загонів у районі конкретного форпосту за певний проміжок часу. Наприклад, у 1750–1752 рр. київському генерал-губернатору М. Леонтєву щотиж-

⁵⁵ Шамрай С. М. До історії залюднення Степової України... С. 281.

⁵⁶ ІР НБУВ. Ф. IX. Од. зб. 420–425. Арк. 1–3зв.

⁵⁷ Там само. Од. зб. 81–110. Арк. 10.

⁵⁸ Там само. Ф. II. Од. зб. 2640. Арк. 1–2.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само Од. зб. 2643. Арк. 1.

ня звітував командир Кременчуцького форпосту про стан справ як зі сторони Лівобережжя, так і з боку «Задніпровських місць»⁶¹. У свою чергу київський генерал-губернатор доповідав у Військову колегію та Колегію іноземних справ стосовно обстановки на підконтрольних йому форпостах⁶². Подібна практика зберігалася протягом всього періоду існування форпостів у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. Яскравим прикладом цього є рапорт командира Новомиргородського форпосту К. Арича за вересень 1767 р. про відсутність гайдамацьких загонів у районі Новомиргороду⁶³.

Корпус згаданих документів про боротьбу з гайдамацьким рухом у 1750–1752 рр. вперше було опубліковано у 3-му томі «Архіву Південно-Західної Росії». Частина документів опублікована з поміткою «Из связки Киевской генерал-губернаторской канцелярии, содержащей переписку о гайдамаках. Сообщено действительным членом комиссии М. А. Максимовичем»⁶⁴.

Крім спостереження за гайдамаками, вівся нагляд за всією прикордонною територією⁶⁵. Малоймовірними здаються відомості про збірне 40-тисячне польсько-татарське військо, що мало намір напасти на територію «Задніпровських місць». Про це постійно доповідав командир Архангельської фортеці О. Потапенко. Ці відомості дійшли до Генеральної військової канцелярії та Військової колегії, де їх достовірність одразу була поставлена під сумнів⁶⁶.

Загалом, документи з фондів ІР НБУВ, що стосуються історії форпостів у межах «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії у середині – другій пол. XVIII століття («Історичні матеріали» (Ф. II) та «Архів фортеці Св. Єлизавети» (Ф. IX) відображають основні аспекти організації форпостної служби, надають відомості про розташування, підпорядкування, апарат управління форпостами, склад форпостних команд, дають чітке уявлення про основні їхні функції та діяльність. Ці документи можуть бути використані як суттєве доповнення при подальшому дослідженні історії форпостів на вказаній території у середині – другій пол. XVIII ст. Разом із тим, цю розвідку навряд чи можна вважати такою, яка повністю розкриває джерельний потенціал документів фондів

⁶¹ ІР НБУВ. Ф. II. Од. зб. 2636. Арк. 1; Од. зб. 2638. Арк. 1; Од. зб. 2645. Арк. 1–2зв.

⁶² Там само. Од. зб. 2639. Арк. 1.

⁶³ Там само. Ф. IX. Од. зб. 2517–2527. Арк. 3.

⁶⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 3: Акты о гайдамаках (1700–1768). Т. III. Киев, 1876. С. 577, 580, 586–591, 598–603, 618–620, 626–628.

⁶⁵ ІР НБУВ. Ф. II. Од. зб. 3781–3843. Арк. 17–21.

⁶⁶ Там само. Од. зб. 2922. Арк. 1–3, 10–11.

ІР НБУВ у контексті історії форпостів. Окремі документи з історії форпостів на території «Задніпровських місць», Нової Сербії, Новослобідського козацького полку, Новоросійської губернії у середині – другій пол. XVIII ст. потенційно можуть міститися у таких фондах: «Колекція рукописів Одеського товариства історії та старожитностей» (Ф. V), «Колекція університету Св. Володимира» (Ф. VIII), «Архів Української академії наук – Всеукраїнської академії наук» (Ф. X), «Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973)» (Ф. 42).

REFERENCES

1. *Arkhiv Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemy Vremennoi komissiei dlia razbora drevnikh aktov* (35 vols.). Ch. 3: *Akty o gaidamakakh* (1700–1768) (Vol. 3) [Archives of South-West Russia, published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts [in 35 vols.]. Part 3: Acts on the Haidamaks (1700–1768). T. III.]. (1876). Kyiv. [in Russian].
2. Baranovsky, O. A. (2011). Rozghortannia zaporizkoho haidamatstva na novoserbskomu napriamku (1752–1764 rr.): dzhereloznavchy analiz [Deployment of the Zaporozhian haydamak movement in the New Serbian direction (1752–1764)]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky: zbirka naukovykh prats*, 18, 17–20. [in Ukrainian].
3. Hanul, A. M. (2016). Administratyvni povnovazhennia Ivana Khorvata u Novii Serbii (1752–1762) [Ivan Horvat's Administrative powers in New Serbia (1752–1762)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 3(130). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Hanul, A. M. (2018). *Administratyvno-hospodarska diialnist henerala Ivana Khorvata v Novij Serbii (1751–1786)* [General Ivan Horvat's administrative and economic activity in New Serbia (1751–1786)] (*Candidate's thesis*). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. [in Ukrainian].
5. Hanul, A. (2016). Diialnist Ivana Khorvata schodo haidamatskykh nabihiv na terytorii Novoi Serbii (1755–1761 rr.) [Ivan Horvat's activity in relation to the haydamak raids on the territory of New Serbia (1755–1761)]. Abstract of Papers '16: *Dni nauky istorychnoho fakultetu (do 150 richchia z dnia narodzhennia M. S. Hrushevskoho): materialy IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh* (Kyiv, 21 kvitnia 2016 roku) (pp. 333–337). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hanul, A. M. (2016). Mainovy stan Ivana Khorvata v Novii Serbii [Ivan Horvat's Property status in New Serbia]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45, 70–74. [in Ukrainian].
7. Didyk, S. S. (2018). Arkhiv fortetsi Sv. Yelyzavety – tsinny fond Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. Vernadskoho [The St. Elizabeth Fortress archives – a valuable fund of the Institute of Manuscripts at the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho universytetu*, 51, 242–247. [in Ukrainian].
8. Didyk, S. S. *Arkhiv fortetsi Sv. Yelyzavety: malovidomy fond* [The St. Elizabeth Fortress archives: a little-known fund]. Retrieved from: http://www.cossackdom.com/doc/didik_arhivek.htm [in Ukrainian].

9. Didyk, S. S. (2015). Dopomizhna sluzhba Novoslobidskoho kozatskoho polku [The Novoslobidsky Cossack regiment's back-up service]. *Hurzhiivski istorychni chytannia 2014–2015*, 8-9, 160–162. [in Ukrainian].
10. Didyk, S. S. (2009). *Novoslobidsky kozatsky polk (1753–1764 rr.)* [Novoslobidsky Cossack Regiment (1753–1764)]. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. [in Ukrainian].
11. Didyk, S. S. (2015). Zaporozhtsi i novoslobozhany – spivuchasnyky po hajdamatskykh spravakh [Cossacks and Novoslobozhany are accomplices in haydamak's affairs]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 44(1), 68–71. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
12. Didyk, S. S. (2018). Rozvytok torhivli na terytorii Novoslobidskoho kozatskoho polku (1753–1764 rr.) [Development of trade on the territory of the Novoslobidsky Cossack Regiment (1753–1764)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia*, 1(1), 33–38. Ternopil. [in Ukrainian].
13. Didyk, S. S. (2012). Stvorennia torhivelnoi infrastruktury na pivdenno-zakhidnomu porubizhzhii Rosijskoi imperii v seredyni XVIII st. (do istorii Novoslobidskoho kozatskoho polku) [The formation of trade infrastructure on the southwestern border of the Russian Empire in the middle of the 18th century (on the history of the Novoslobidsky Cossack regiment)]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 5, 273–276. [in Ukrainian].
14. Didyk, S. S. (2017). Shliakhy spoluchennia, brody ta perepravy yak nevidiemna skladova systemy komunikatsij Novoslobidskoho kozatskoho polku (1753–1764 rr.) [Ways of communication, fords and crossings as an integral part of the communication system of the Novoslobidsky Cossack Regiment (1753–1764)]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 11, 67–72. [in Ukrainian].
15. Kushnir, O. O. (2013). *Hajdamatsky rukh 1715–1760-kh rr.: perebih i spryiniattia suchasnykamy* [Haydamaks' movement of 1715–1760s: the course and perception of contemporaries]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. [in Ukrainian].
16. Orlyk M. (2008). Fortetsia sviatoi Yelyzavety ta inozemna kolonizatsiia Pivdennoi Ukrainy (tretia chvert XVIII st.) [The St. Elizabeth Fortress and foreign colonization of Southern Ukraine (third quarter of the 18th century)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 27, 147–151. [in Ukrainian].
17. Pyvovar, A. V. (2003) *Poselennia Zadniprskykh mist do utvorennia Novoi Serbii v dokumentakh seredyny XVIII stolittia* [Settlement of the Zadniprovsky places before the formation of New Serbia in the documents of the middle of the 18th century]. Kyiv: Akadempriodyka. [in Ukrainian].
18. Polonska-Vasylenko, N. D. (1960). *Zaselennia pivdennoi Ukrainy v polovyni XVIII st. (1734–1775). Zaselennia Novoi Serbii ta Slavianserbii* [Settlement of the southern Ukraine in the middle of the 18th century (1734–1775). Settlement of the New Serbia and Slavonic Serbia]. Munich. [in Ukrainian].
19. Polonska-Vasylenko, N. D. (1960). *Zaselennia pivdennoi Ukrainy v polovyni XVIII st. (1734–1775). Zaselennia Novorosijskoi hubernii* [Settlement of southern Ukraine in the middle of the XVIII century. (1734–1775). Settlement of the Novorossiia Governorate]. Munich. [in Ukrainian].
20. Posunko, O. M. (1998). *Istoriia Novoi Serbii ta Slavianserbii* [History of New Serbia and Slavonic Serbia]. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

21. Serdiuk, V. A. (2016). *Arkhiv fortetsi sv. Yelyzavety* [The St. Elizabeth's Fortress archives]. *Inhulsky step*, 1, 102–135. [in Ukrainian].
22. Chorny, O. V. (2010). Krasnosilska prykordonna mytnytsia u XVIII stolitti. \[Krasnosilsk border customs in the 18th century]. *Kraieznavchy visnyk Kirovohradschyny*, 5, 190–201. [in Ukrainian].
23. Shamrai, S. M. (1929). Do istorii zaliudnennia Stepvoi Ukrainy: Krylivshchyna – Lyzavetchyna [On the history of the population of Steppe Ukraine: Krylivshchyna – Lizavetchyna]. *Zapysy istorychno-filolohichnoho viddilu*, XXIV, 207–302. [in Ukrainian].
24. Shevchenko, S. (2013). *Dolia arkhivu fortetsi sv. Yelysavety (druha polovyna XVIII – XIX st.)* [The fate of the St. Elizabeth Fortress archives of the fortress of St. Elizabeth (the second half of the 18th – 19th centuries)]. *Naukovi zapysy Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*, 18, 194–199. [in Ukrainian].
25. Shevchenko, S. I. (2013). *Tsentralkoukrainsky arkhiv* [Archives of the Central Ukraine]. Kirovohrad. [in Ukrainian].
26. Shyian, R. (2012). «Frontyr zovnishnii» i «frontyr vnutrishnii»: kontseptsiiia pivdenoukrainskoho prykordonnia mizh 1680-my – 1750-my rokamy [«Outer frontier» and «inner frontier»: the concept of the southern Ukrainian border between the 1680s and the 1750s]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, XXXII, 96–105. [in Ukrainian].
27. Yastrebov, V. (1889). *Arkhiv kreposti Sviatoi Elizavety* [The St Elizabeth Fortress archives]. *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostei*, 15, 548–593. [in Russian].
28. Yas, O. (2016). Pivdenna Ukraina yak ob'iekt istoriohrafichnoho osmyslennia i politychnykh manipuliatsii [Southern Ukraine as an object of historiographical understanding and political manipulation]. In Ya. V. Vermynych, *Pivdenna Ukraina na tsyvilizatsiinomu pohranychchi*. Kyiv. [in Ukrainian].

Yaroslav Ivanov

PhD student,

Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies named after M. S. Hrushevsky
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3465-0234>

**OUTPOSTS ON THE IMPERIAL FRONTIER
OF SOUTHERN UKRAINE FROM THE MIDDLE
TO THE END OF THE 18th CENTURY:
REVIEW OF SOURCES**

Abstract. The aim of the article is to update, describe and systematize the documents of the fonds «Historical Materials» (F. II) and «The Archives of the St. Elizabeth Fortress» (F. IX), stored in the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine (IM VNLU). The documents relate to the history of outposts on the territory of so-called «Zadniprovsky places», New Serbia,

Novoslobidsky Cossack Regiment, Novorossiya Governorate in the middle and the second half of the 18th century. **The research methodology** involves the use of the principles of historicism and positivism, methods of description, analysis and synthesis, classification and systematization. **The scientific novelty** of the article is due to the high source value of documents reflecting the structure, composition and activities of outpost teams, as well as the systematization of historiography, which contains introduced into scientific circulation documents of research fonds of the IM VNLU in the context of outpost history. **Conclusions.** These documents reflect the main aspects of the organization of the outpost service, provide information about the location, subordination, management of outposts, the composition of outpost teams, give a clear idea of their main functions and activities. It can be used as a significant addition to further study of the history of outposts, Haidamaks movement, processes at the border in the middle and the second half of the 18th century. At the same time the fonds of the IM VNLU need **further research**. In addition to the fonds, analyzed in this article, some documents on the history of outposts on the territory of «Zadniprovsky places», New Serbia, Novoslobidsky Cossack Regiment, Novorossiya Governorate in the middle and the second half of the 18th century potentially can be contained in the following fonds: «Collection of Manuscripts of the Odesa Society of History and Antiquities» (F. V), «Collection of St. Volodymyr's University» (F. VIII), «The Archive of the Ukrainian Academy of Sciences – All-Ukrainian Academy of Sciences» (F. X), «Polonska-Vasylenko Natalia Dmytrivna (1884-1973)» (F. 42).

Key words: outposts; Haidamaks; «Zadniprovsky places»; New Serbia; Novoslobidsky Cossack Regiment; Novorossiya Governorate; The Archives of the St. Elizabeth's Fortress.

DOI 10.47315/archives2021.326.163

УДК 94:342.56:911.375](477.4)«1797/1801»

Андрій Шевчук

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

ІМПЕРСЬКЕ КОНСТРУЮВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ГОРОДЯН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1801 рр.)

Анотація. Стаття присвячена процесу імперського конструювання судової системи для міщан і купців Правобережної України через поєднання річпосполитської судової традиції з російською судовою системою. **Метою дослідження** є аналіз процедури відновлення/створення магістратів і ратуш за правління Павла I. Верховна влада створила нову систему судівництва, поєднавши річпосполитську судову традицію з російськими законами й отримавши підконтрольні станіві установи. Автор досліджує межі компромісів городян і судової влади. **Методологія дослідження** базується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-типологічного, історико-системного) методів із принципами історизму, системності та науковості, що дозволило зосередитися на механізмах конструювання верховною владою судів для міських жителів. **Наукова новизна** полягає у з'ясуванні імперської практики пошуку консенсусу з міськими жителями через створення підконтрольної губернським головним судам системи магістратів і ратуш. Залучення до діяльності установ юдеїв і християнського населення дозволило врегулювати цивільно-правові і кримінальні відносини. **Висновки.** Запроваджуючи/створюючи систему магістратів, верховна влада діяла в річищі імперської політики узгодження своїх інтересів із прагненнями різних груп населення. Одним із напрямів пошуку консенсусу стало творення магістратів згідно з «віртуальними» річпосполитськими традиціями. Допуск до посад юдеїв-міщан поряд із домінуванням обраних посадовців-християн дозволяло мінімізувати соціальну напругу. Реалізуючи імперські практики й лавіруючи між прагненнями місцевої адміністрації, польської еліти й городян, верховна влада примиряла різні групи з російською дійсністю. **Подальшого дослідження** потребують кадровий склад і судові практики магістратів і ратуш у період до Польського повстання 1830–1831 рр.

Ключові слова: Російська імперія; Правобережна Україна; магістрат; ратуша; судова система; політика верховної влади; юдеї-міщани; міщани-християни.

XVIII століття було періодом швидкого територіального зростання Російської імперії. Проте захоплення нових територій ставило перед

© А. Шевчук, 2021

верховною владою завдання: включення їх до нової адміністративно-судової системи або збереження попередньої. Імперська політика Петра I в основному ґрунтувалася на максимальній мобілізації матеріальних і людських ресурсів. Реформи Катерини II були більш гнучкими та європеїзованими, спрямованими на здобуття підтримки імперської політики максимальною кількістю представників вільних станів: від дворянства до державних селян, включаючи міських мешканців. Після інкорпорації Правобережної України імператриця, потребуючи уніфікації й централізації, запровадила російські установи відповідно до законодавчого акта «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., пожертвувавши при цьому лояльністю місцевої шляхти. З іншого боку, створення для городян магістратів і ратуш повинно було зробити їх прихильними до верховної влади.

Ситуація змінилася після приходу Павла I. Потребуючи посилення своєї влади й пов'язуючи це з процесами наведення порядку й централізації, імператор діяв більш гнучко та розважливо, намагаючись зробити своїми союзниками місцеві еліти, зокрема розвинутих у політичному аспекті приєднаних Західних губерній. Для здобуття лояльності регіональної шляхти російська влада використала збереження системи аграрних відносин та відновлення окремих елементів судової річпосполитської традиції. Складнішою була ситуація з виробленням імперської політики стосовно міських жителів через етнічний склад, велику кількість міст і містечок, складнощі з'ясування ситуації з їх управлінням і судочинством.

На сьогодні в історіографії відсутнє підсумкове дослідження з історії конструювання системи магістратів і ратуш Правобережної України наприкінці XVIII – початку XIX ст. Причини цього полягають, на нашу думку, у розпорошенні архівних фондів, великій кількості однотипних справ, використанні в діловодстві польської мови та перебуванні об'єкта дослідження на стикові юриспруденції й історії. Разом із тим, окремі аспекти діяльності магістратів потрапили до поля зору дослідників міських установ. Одна з провідних дослідниць історії адміністративних та станових судових установ XIX ст. В. Шандра акцентує увагу на стратегії верховної влади з пошуку напрямів співпраці з міськими діловими елітами. Підкреслено, що на магістрати державою покладалися, крім судових, господарські і фіскальні завдання. Павло I, на переконання істориків, суттєво підправив управління містами, засновуючи органи влади не лише в містах, але й у містечках, котрі функціонували за нормами магдебурзького права¹. О. Карліна характеризує повноваження і

¹ Шандра В. С. Від ліквідації залишків магдебурзького права до самоврядування за російським зразком (остання чверть XVII – початок 1860-х років) // Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні: (кінець XVIII – початок XX ст.) / [Н. І. Бацак, О. Л. Вільшанська, Т. В. Водотика, ... В. С. Шандра та ін.; відп. ред. О. П. Реєнт]; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 28–77.

склад магістратів повітових міст Волинської губернії першої половини XIX ст. У ґрунтовній розвідці подано проблеми формування і функціонування установ, досліджено їх кадрове забезпечення. Як наслідок, дослідниці вдалося сконструювати соціальний портрет посадовців і чиновників, які проходили службу. Визначено судові й адміністративні функції магістратів². В іншій статті на основі широкого кола архівних джерел показана діяльність Олицької ратуші в умовах, коли населений пункт опинився на узбіччі модернізаційних змін XIX ст. Отримано дані про функціонування ратуші, яка діяла за часів Речі Посполитої, проаналізовано її трансформації в складі Російської імперії. Окрема увага звернута на кадровий склад установи³. Ф. Хададова, зосередившись на аналізі діяльності магістратів Волині як судових установ, негативно оцінює паралельне існування польських і російських законів, що призводило до затягування справ, та використання польської мови в судочинстві⁴. Окремо досліджено основні напрями діяльності Житомирського магістрату. Авторка розглядає взаємодію установи з поліцією, сирітським судом і органами губернського правління⁵. Характеризуючи специфічний «містечковий світ» єврейської людності, Й. Петровський-Штерн упроваджує думку, що пенітенціарна система Російської імперії була на диво неефективною. Разом із тим зауважено, що хоча суворі вироки на початку XIX ст. були рідкістю, а судочинство не обходилося без хабарів суддям, проте юдеї довіряли російському судові, який нерідко ставав на їхній бік⁶.

З іншого боку, імперська політика в регіоні в досліджуваний період знайшла відображення у працях істориків. М. Долбілов стверджує, що для керівництва віддаленими регіонами Російської імперії використовувалися різні інститути й процедури. Імперська влада була гнучкою й постійно шукала компромісів для узгодження інтересів обох сторін⁷.

² Карліна О. Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Чернігів, 2011. Вип. 87. С. 50–54.

³ Карліна О. Соціокультурний портрет волинського містечка першої половини XIX ст. (за матеріалами Олицької ратуші) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19(1). Київ, 2009. С. 492–504.

⁴ Хададова Ф. Т. Функціонування магістратів Волині як судових органів (кінець XVIII – I пол. XIX ст.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2014. Вип. 17. С. 173–178.

⁵ Хададова Ф. Т. Основні напрями діяльності Житомирського міського магістрату (кінець XVIII–40-і рр. XIX ст.) // Гуржіївські історичні читання : зб. наукових праць. 2013. № 6. С. 267–269.

⁶ Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ: Критика, 2019. 394 с.

⁷ Долбілов М. Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с.

Л. Горизонтов вважає, що верховна влада проводила політику всеосяжної інтеграції колишніх земель Речі Посполитої до імперського механізму, але поляки не стали вірнопідданими Росії⁸. А. Каппелер констатує, що польське питання дестабілізувало імперію. Катерина II досягала однорідності й уніфікації, Павло I більше поважав традиційні структури. Верховній владі складно було порозумітися з місцевою елітою⁹. М. Клочков зазначає, що за правління Павла I реальна влада знаходилася в руках губернатора й губернського правління¹⁰. М. Бармак переконаний, що судова мережа не справлялася зі своїми обов'язками та була найслабшою ланкою всієї системи російського управління на Правобережжі¹¹.

У пропонованій статті автор поставив за мету на основі аналізу опублікованих і неопублікованих джерел відтворити основні складові імперської політики пошуку компромісу з міськими діловими елітами шляхом конструювання судової системи на Правобережній Україні, яка поєднувала річпосполитську судову традицію з російським законодавством.

Поділи Речі Посполитої мали наслідком для Російської імперії не лише отримання значних територіальних і людських ресурсів, але й цілу низку проблем адміністративного, юридичного, соціального та економічного характеру. Одним із своєрідних завдань верховної влади, передусім для Катерини II, було встановлення «справедливості», найважливішим інструментом для здобуття якої стала станова судова система за законодавчим актом «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Для жителів міст (міщан і купців) передбачалося існування окремої вертикалі. Проте специфікою набутого регіону було існування великого числа міст і містечок¹², які були або у приватній власності, або зберігали елементи магдебурзького права. Певним викликом для верховної влади імперії стала велика чисельність

⁸ Горизонтов Л. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). Москва: Издательство «Индрик», 1999. 272 с.

⁹ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.

¹⁰ Клочков М. Очерки правительственной деятельности времени Павла I. Петроград: Сенатская типография, 1916. 631 с.

¹¹ Бармак М. Трансформації в системі судоустрою на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: Серія «Історія». Вип. 2. Тернопіль, 2016. С. 4–8.

¹² Напередодні розпаду Речі Посполитої у правобережному краї було 289 приватновласницьких і 23 коронних міста і містечка. Спроба верховної влади накласти на правобережні міста існуючий в Російській імперії поділ не дав бажаних результатів, а перепис, що враховував їх самоназву, призвів навіть до збільшення їх кількості: 322 приватновласницьких і 56 казенних [Шандра В. С. Зазнач. твір. С. 49].

євреїв, ставлення до яких з боку столичної еліти було неоднозначним. Катерина II, цілком у руслі своєї політики уніфікації та централізації, запровадила для міст становий суд.

Більш гнучка імперська політика Павла I, спрямована на забезпечення лояльності місцевих еліт, мала наслідком ілюзорне повернення до річпосполитської судової традиції. Для міщан і купців була сконструйована гібридна станова система, яка за допомогою різних механізмів перебувала під контролем місцевої адміністрації.

Якщо говорити про судову систему у містах Правобережної України під владою Речі Посполитої, то першою інстанцією були магістрати, утворені в королівських містах. О. Карліна наводить дані про їх функціонування у коронних містах Володимирського, Житомирського, Ковельського, Кременецького, Луцького й Овруцького магістратів Волинської губернії¹³. Апеляційною інституцією для королівських міст став асесорський суд, який з кінця XVI ст. був самостійним відносно короля. Він розглядав справи королівських міст (тяжби між громадянами й магістратами, тлумачення королівських міських привілеїв тощо)¹⁴. Польські дослідники історії права вказують на його перевагу над іншими судами в області юридичної культури суддів, а також наголошують, що частина адвокатури мала міщанське походження. Цікаво, що громадська думка вважала цей суд єдиним непідкупним¹⁵.

Коли верховна влада 1797 р. приступила до конструювання нової системи згідно із задекларованою річпосполитською судовою традицією, її творцем виступив управляючий Мінською, Волинською та Подільською губерніями генерал від інфантерії О. Беклешов. З його рапорту, спрямованого до Сенату, можна зрозуміти, як представники російського істеблїшменту уявляли собі ситуацію з судовою владою на Правобережжі. У містах із магдебурзьким правом створювалися магістрати, до складу яких обиралися президент і ратмани (у документах зустрічається інший термін «радний»), але вони розв'язували лише цивільні справи, мали в підпорядкуванні міську поліцію. Під апеляцією вони перебували в асесорського суду. Кримінальні справи, включно зі смертними вироками, вирішував міський суд (вживалася назва «війтівський»¹⁶, складався

¹³ Карліна О. Склад і повноваження магістратів... С. 50.

¹⁴ Гурбик А. О. Референдарський суд // Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Referendarskyj_sud (дата звернення: 28.11.2020).

¹⁵ Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. Москва: Юридическая литература, 1980. С. 228–229.

¹⁶ У міських поселеннях, що мали привілеї на магдебурзьке право, війти були головами суду присяжних із карних справ і водночас фактично очолювали магістрат – орган станового міщанського самоврядування й суду [Сас П. М. Війт// Енциклопедія історії України. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Vijt> (дата звернення: 28.11.2020)].

з вїта та декількох обраних міщанами лавників), який нікому на ревізію справи не надсилав. Юрисдикція магістратів розповсюджувалася виключно на християн, а юдеї в кримінальних та інших важливих справах судилися гродськими та земськими судами, а у дрібних – кагальним або доменіальним судом власника міста. Утримання магістратів здійснювалося коштом доходів від різних закладів, а Кам'янець-Подільський і Вінниця разом мали навіть 653 кріпаків¹⁷.

У невеликому містечку Олика Дубнівського повіту Волинської губернії, яке було одним із центрів володінь Радзивилів, згідно з сеймовою конституцією 1763 р. функціонувала ратуша. До її складу входили обрані міщанами вїт-шляхтич, 4 бургомістри (кожен виконував функції по 3 місяці), 4 райці (лише у цій ратуші вживався термін «райці», аналогічний ратману), 6 лавників і писар. Склад установи схвалювався ординатом¹⁸, тому не доводиться говорити про її незалежність. О. Карліна звертає увагу на той факт, що магістрат розподіляв податки, збирав торговельне мито і слідкував за порядком тощо¹⁹.

В останні роки Речі Посполитої у Вінниці на Поділлі магістрат складався із 3-х виборних органів: ради (вирішувала цивільні справи), лави (займалася кримінальними провадженнями) і дорадчої гміни, до складу якої входили представники окремих частин міста. Після включення міста до Російської імперії до часу запровадження російських адміністративних та судових установ було збережено функціонування магістрату за річпосполитською судовою традицією. При цьому єврейська громада жила своїм відособленим життям і не брала участі в роботі магістрату²⁰.

Збагнути процес заснування судової установи за часів Речі Посполитої дозволяє «Привілей Станіслава Потоцького грекам, волохам

¹⁷ Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницької області). Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 163–163зв.

¹⁸ Ординації – зібрання особливих правових норм і правил (відомі під назвами артикулів, вількерів, статутів та ін.), які видавалися вальним сеймом, королем або колегіальними державними органами Речі Посполитої. Порівняно поширеною формою були ординації-майорати, що створювалися на базі окремих комплексів магнатських маєтків. Серед перших була Олицька ординація князів Радзивилів (1586). Ординації вилучалися зі сфери чинності загальних норм права, отримували особливий правовий статус. Для ординації передбачався спеціальний статут, згідно з яким увесь маєтковий комплекс переходив у спадок до старшого сина [*Сас П. М.* Ординації // Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ordynatsii_pravovi (дата звернення: 28.11.2020)].

¹⁹ Карліна О. Соціокультурний портрет волинського містечка... С. 496.

²⁰ Завальнюк К., Журавлівський І. З історії вінницького міського самоуправління // Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст. : матеріали наук. конф. 24–25 верес. 2015 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. С. 192–195.

і сербам м. Могилева на самоврядування і суд» від 10 серпня 1774 р. Запрошуючи до Могилева[-Подільського] купців і міщан, місцевий магнат надав їм право судитися в цивільних і кримінальних справах окремим судом. При цьому С. Потоцький залишив за собою механізми контролю за діяльністю установи. З одного боку, він призначав міського старосту (війта), якому підпорядковувалися 2 обрані громадою на рік посадовці. З іншого, було використано такий порядок вирішення проваджень: всі вироки в обов'язковому порядку представлялися на схвалення до магната чи призначуваного намісника і лише після повернення з резолюцією записувалися писарем до судової книги до виконання²¹.

Отже, на відміну від привілейованого шляхетства з його незалежністю суддів і судівництва, наявністю адвокатури, міська магістратська система мала низку відмінностей. Передусім, необхідно звернути увагу на обмеження юрисдикції магістратів виключно сферою цивільних правовідносин і господарських справ. Підсудність магістратам лише християн дає підстави стверджувати про нерівноправність юдеїв, які в цивільних справах судилися доменіальним судом власника міста, хоча й зберігався вплив кагального суду в релігійних справах. З іншого боку, річпосполитська влада в королівських містах не оплачувала роботу обраних посадовців.

Магістрати після реформування Павла I залишилися (принаймні за назвою) єдиним уламком катерининської станової судової системи. Пошук союзників у боротьбі за владу, бюрократизацію й наведення ладу вимагав гнучкості від верховної влади. Заради отримання підтримки з боку регіональної шляхти було відновлено з певними модифікаціями елементи річпосполитської судової системи. Імператор завжди намагався діяти гнучко, тому було вирішено залучити до підтримки ще одну категорію вільного населення – мешканців міст. При створенні магістратів верховній владі необхідно було вирішити декілька завдань: захистити мешканців міст від свавілля магнатів, переконати їх у прихильності верховної влади, не допустити хаосу, поставивши під свій контроль судові інстанції першого рівня. З причини незнання специфіки міської судової системи Речі Посполитої, згідно зі штатами 31 грудня 1796 р. у зведеній таблиці по установах була відсутня інформація про магістрати в губерніях Правобережної України. Єдиним винятком стала згадка, що магістрати повинні утримуватися не коштом державної скарбниці, а з власних прибутків міста згідно зі своїми правами та привілеями²².

²¹ *Петренко О.* Привілей Станіслава Потоцького громаді греків, сербів і волохів міста Могилева 1774 р. // Там само. С. 92–97.

²² ПСЗРИ (Полное собрание законов Российской империи). Собрание 1. Т. 44: Ч. 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). Санкт-Петербург, 1830. С. 396–397.

Справжнім творцем павловської судової системи в регіоні став О. Беклешов. Саме цьому відповідальному чиновнику довелося створювати судову систему, одним із елементів якої стали магістрати. Ми вже згадували про рапорт О. Беклешова щодо розуміння річпосполитської судової системи. Згідно зі штатами 31 грудня 1796 р. магістрати мали утримуватися відповідно до винного відкupu, який називався тоді «чоповим». За часів Речі Посполитої він надходив до польської казни, а після завоювання цих територій залишився містам. О. Беклешов позбавив магістрати влади над поліцією, яка підпорядковувалася залежному від місцевої влади городничому. У кримінальних провадженнях усіма слідчими діями й виконанням вироків займався городничий, тому відпадала потреба в річпосполитському війтівському суді. Всіма судовими справами мав займатися магістрат. Справи в кримінальних злочинах надходили на ревізію до кримінального департаменту головного суду²³, а в цивільних – до надвірного суду.

Одночасно було вирішено питання щодо польської мови в судочинстві (хоча логічніше було б використовувати ідиш, зважаючи на переважання у містах євреїв, але, так як справи мали надходити на ревізію до головних судів, було уніфіковано мову з повітовими та підкоморськими судами). У кримінальних справах була визначена спеціальна процедура: матеріали слідства, допитів та інші документи зшивалися в одну справу. Далі робився екстракт (виписка зі справи, яка мала офіційне значення) з посиланням на відповідні закони й провадження, з пропозицією суду про покарання, які надсилалася до кримінального департаменту головного суду²⁴.

26 червня 1797 р. Волинське губернське правління розглядало вказівки стосовно облаштування судових інстанцій. Серед іншого було визначено, що, якщо провадження буде стосуватися спільно повітового суду й магістрату, то один член повинен бути відряджений до того присутствія, де буде розглядатися провадження (згідно зі Ст. 284 «Учрежденный...» 1775 р.). Окремо оговорювалося, що необхідно надіслати 1–2-х чиновників, які добре знали російську й польську мови та судову систему з тим, щоб вони по повітах (і містах) проінспектували стан справ²⁵.

²³ 14 січня 1798 р. із Подільського губернського правління надійшло розпорядження, що апеляційні строки в магістратах – за польськими законами, чиновники за службові злочини підлягали юрисдикції головного суду [ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 43–43зв.].

²⁴ Вже 9 жовтня 1797 р. кримінальний департамент Волинського головного суду розіслав усім повітовим судам і магістратам гнівний указ, що ніхто з судів не надає пропозиції щодо покарання, а лише присилають матеріали, не вказують законів і не надсилають арештантів [Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 261].

²⁵ Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 147.

Хоча базовим документом для творення нової судової системи стало рішення Сенату від 11 вересня 1797 р. на основі рапорту О. Беклешова, але там магістрату було приділено мало уваги: згадувалося, що справи повинні вестися польською мовою; що зберігався той самий порядок, що і раніше; що магістрати повинні подавати свої пропозиції по вироку разом з екстрактом справи до головного суду²⁶. Ці ж правила були поширені на Київську губернію 1799 р.²⁷

26 лютого 1804 р. Волинське губернське правління своїм розлогим указом магістратам підводило своєрідний підсумок порядку організації їхньої роботи. Ми не змогли оминати його увагою, адже він дає можливість зрозуміти конструкцію міських судів. Передусім зазначалося, що після переведення управління краєм на «особливі права і привілеї» 12 грудня 1796 р. і збереження колишніх прав управляючий тутешніми губерніями О. Беклешов своїм указом від 5 лютого 1798 р. (вже рік існувала павловська судова система! – *А. III.*) наказав губернському правлінню, магістратам і містам подати інформацію про чисельність членів магістратів, їхню назву, порядок і терміни обрання, привілеї. Було отримано дані з Володимир-Волинського, Житомира, Ковеля, Кременця, Луцька, Овруча і містечка Олики. До складу Житомирського магістрату входили президент і 7 радних, які на свої засіданнях вирішували всі міські справи. 6 лавників засідали в кримінальному суді, виконували декрети (вироки суду) та контролювали діяльність 12 гмінних, які представляли цілу громаду. До складу Овруцького магістрату входили вїйт чи бургомістр, який обирався пожиттєво, 4 радних і 6 лавників обиралися щороку. У Кременецькому магістраті з 12 радних один призначався президентом. У Ковельському магістраті були вїйт, 2 бургомістри і 2 лавники, причому перші троє обиралися щорічно, а лавники – довічно. До Володимир-Волинського магістрату входили бургомістр і радні (не зазначено численності. – *А. III.*), які обиралися щороку. У Луцьку й Олиці не визначено чисельності та назви посадовців. Таке різноманіття могло створювати незручності, тому 28 травня 1798 р. губернське правління визначило чисельність, термін перебування і час виборів. Вибори мали проводитися в січні раз на 3 роки (відповідно до «Учреждений...» 1775 р.) за розпорядженням губернатора або губернського правління, які схвалювали кандидатів на посади. Наголошувалося, що християни повинні обирати з християн, а юдеї – з юдеїв. Стосовно лавників, які мали розглядати кримінальні справи, то їх функції відповідно до «Учреждений...» покладалися на магістрат або поліцію. Що ж до власницького Новоград-Волинського,

²⁶ ПСЗРИ. Собрание 1. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). Санкт-Петербург, 1830. С. 727–733.

²⁷ Там же. Т. 25 (1798–1799). Санкт-Петербург, 1830. С. 552–554.

де був відсутній магістрат, то було створено установу за «Учреждениями...» та міську думу згідно з «Грамотой на права и выгоды города Российской империи» 1785 р., терміни перебування і строки виборів мали бути однаковими, як і в інших магістратів. Таким чином, у Волинській губернії діяли Володимир-Волинський, Житомирський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Овруцький магістрати й Оликська ратуша. Насамкінець було підсумовано, що для Житомирського магістрату обиралися 1 президент із християн для управління міським господарством і суду, 7 радних із християн і 4 від юдеїв (число гмінних для вирішення різних громадських справ не зазначалося). В Овруцькому – 1 бургомістр із християн, радних – 5 із християн і 3-х від юдеїв, 9 гмінних. У Володимир-Волинському, Ковельському, Кременецькому й Луцькому магістратах обирали 1-го президента з християн, 7 радних із християн і 4 від юдеїв, також і гмінних. В Оликську ратушу – 1-го бургомістра і 3-х радних²⁸. Спочатку обиралися радні, а вже з них – 2 кандидати на президента, із яких схвалювався той, який мав більшість балів²⁹. Якщо детальніше розглянути генезис Оликської ратуші, то через кілька років до її складу було введено 2-х ратманів від єврейської громади, і такий склад залишався до кінця її функціонування. Разом із тим, в окремі роки ратуша могла засідати в меншому складі через несвоєчасне проведення довиборів або незатвердження усіх кандидатів на посаду ратмана³⁰.

Характеризуючи діяльність магістратів, Ф. Хададова зауважує, що у Волинській губернії після входження до складу Росії судові засідання не проводилися декілька місяців³¹. Окрім цього, дослідниця наголошує на місцевій специфіці та неузгодженості реформ центрального правління. Основними недоліками, на її переконання, були: відсутність кваліфікованих кадрів, неузгодженість правових норм, мовна проблема та неефективна й суперечлива система розподілу обов'язків між судовими органами³².

²⁸ О. Карліна наводить дані, що право міщан обирати ратушу було підтверджено О. Беклешовим 1796 р., у 1798 і 1804 рр. – Сенатом. Саме останній своїм указом 1798 р. визначив склад: 1 бургомістр і 3 ратмани, через кілька років було введено 2 ратмани від єврейської громади. Термін повноважень складав традиційних 3 роки, на посадах затверджувало губернське правління. Цікаво, що обидві громади – християнська і єврейська обирали 2-х кандидатів на посаду бургомістра (ним міг бути лише християнин), кожна громада обирала по 2 кандидати на кожну посаду ратмана [Карліна О. Соціокультурний портрет волинського містечка... С. 498–499].

²⁹ Держархів Житомирської обл. (Державний архів Житомирської області). Ф. 9. Оп. 1д. Спр. 13. Арк. 97–100 зв.

³⁰ Карліна О. Соціокультурний портрет волинського містечка... С. 498.

³¹ Хададова Ф. Т. Основні напрями діяльності... С. 268.

³² Хададова Ф. Т. Функціонування магістратів... С. 178.

25 травня 1800 р. Волинський надвірний суд видав магістратам указ із друкованими настановами по судочинству, який 4 червня був розглянутий Радомишльським магістратом³³. У розлогіх 17-ти пунктах було визначено порядок роботи судових установ. До складу кожного магістрату та ратуші входили секретар чи нотаріус, які зобов'язані знати російські та річпосполитські закони; чиновник вів реєстри, книги рішень і всяких угод, сусцепту (книгу, до якої записували лише найважливіший зміст акта із зазначенням позивача і часу подання), протоколи поточні, книги для прийняття та запису купчих, угод на продаж нерухомого майна, які мали ґрунтуватися на законах (продаж на суму більше 100 руб. міг здійснювати лише головний суд).

Для скорочення кількості проваджень було передбачено, що постраждалий, якщо сума претензій не перевищувала 50 злотих, міг звернутися до президента чи головуючого в магістраті. Якщо обидві сторони були згодні на рішення, запропоноване посадовцем, то воно записувався до особливого протоколу й мало бути виконане шляхом повідомлення городничому. Якщо ж одна зі сторін була незадоволена, то позивач повинен був отримати в секретаря чи нотаріуса бланкет на позов за підписом секретаря і печаткою магістрату і внести необхідні кошти за гербовий папір. Далі він мав надіслати позов іншій стороні через возного. Також, до цього або після подавалися до актової книги скарга та документи, навіть не представлені раніше. Після позову возний зобов'язаний був скласти реляцію в актах магістрату, де саме відповідач перебуває, а потім внести запис в акти того магістрату, де передбачається розгляд справи. Позови стосовно осіб, які мають осілість у самому місті або в окрузі, мали розглядатися через 3 дні, решта – впродовж 2-х тижнів. Якщо відповідач мав свої претензії до позивача, він мав право подати позов, але хоча б за день до процесу. Для забезпечення відкритості судового розгляду секретар чи писар «вчиняли» виписку про процес і розміщували на стіні канцелярії.

При розгляді справи обидві сторони повинні були з'явитися особисто або через повірених пояснити суть справи. Якщо позивач не з'явився, а відповідач не подавав зустрічного позову, то магістрат фіксував пропущення терміну позову. Якщо не з'явилася одна сторона, то на неї записувалася кондезната (заочне рішення). Основним законодавчим актом для вирішення справи і прийняття рішення була Конституція 1784 р. (причому прикладалася копія). Але справи вексельні повинні були вирішуватися за російськими законами (також прикладалася копія указу). Якщо обидві сторони виклали свої претензії, то члени магістрату (у разі провадження між міщанами), або спільно з членом повітового суду (якщо з шляхтичами), розглядали документи та докази і приймали

³³ Держархів Житомирської обл. Ф. 715. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 1.

рішення одногосно чи більшістю голосів. Свій висновок вони записували в судовому реєстрі чи журналі. Потім підписане рішення оголошувалося сторонам або їхнім повіреним, за їх відсутності здійснювався виклик через поліцію. Після оголошення рішення сторонам, які з'явилися у визначений термін, магістрат записував дату оголошення, а позивач і відповідач були зобов'язані підписати, що рішення слухали з поясненням, що ним задоволені або будуть подавати апеляцію. Крім цього, якщо провадження було між росіянами, які не знали польської мови, то рішення магістрату складалося російською.

Сторона, яка подавала апеляцію, зобов'язана була в тижневий термін виконати процедуру відповідно до «Учреждений...», внівши 25 злотих і здійснивши підписку про переконаність у своїй правоті. За відсутності грошей магістрату давалася про це підписка. Далі магістрат мав видати свідоцтво. Упродовж 6-ти тижнів позивач повинен був надіслати апеляційне звернення до Волинського надвірного суду, який повідомляв відповідача про подачу апеляції впродовж наступних 6-ти тижнів. Після її подання магістрат не здійснював ніяких заходів із виконання свого рішення, а негайно відсилав справу з документами до надвірного суду, повідомивши про це сторони процесу. Після надходження до надвірного суду апеляції відповідач міг отримати бланкету для зустрічного позову з оплатою необхідних казенних платежів. Цей позов подавався через возного за звичною процедурою і записувався до реєстру. Розгляд справи мав розпочатися через 4 тижні. Від подання позову до розгляду справи сторонам дозволялося контактувати для підготовки до процесу. Розгляд справи в надвірному суді мав відбуватися згідно з правилами «Ординації судів задвірних асесорських» Конституції 1764 р.

Якщо в магістраті було рішення у справі на суму до 25 руб., то позовна сторона, отримавши списану з рішення публікату, мала подати в магістрат звернення. Вже по ньому позивач мав клопотатися про виконавче чи ексекуційне рішення згідно з законами.

Звертаємо увагу, що місцева влада не забороняла перебувати молодим міщанам при канцелярії надвірного суду для вивчення права, щоб бути надалі корисними своїм містам. Після навчання (як правило, набуття практичних навичок тривало від 3-х років. – *А. Ш.*), отримавши необхідні знання щодо законів і порядку судочинства, вони могли займати посади у своїх містах³⁴.

Фактично, за допомогою свого указу Волинський надвірний суд визначив порядок судочинства в магістратах, зробивши спробу максимально наблизити його до річпосполитської судової традиції та зробити аналогічним до повітових судів.

³⁴ Держархів Житомирської обл. Ф. 715. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 20–23зв.

Враховуючи, що до складу кожної правобережної губернії краю входило по 12 повітів, логічним було створення 36 магістратів. Проте, як вже раніше згадувалося, частина міст були приватновласницькими й казенними, в одних існували магістрати, в інших – ні. Чітко дотримуючись прагнення Павла I зберегти на рівні судів першої інстанції річпосполитську судову традицію, магістрати були в переважній більшості збережені, за винятком новоутвореного Новоград-Волинського, викупленого державою в приватної власниці графині Зубової й призначеного в якості губернського міста. Згідно з архівними даними у Волинській губернії діяли Володимир-Волинський, Житомирський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький магістрати і Оликська ратуша³⁵. Станом на 1861 р. у Волинській губернії магістрати існували у цих же містах, лише додалася установа в Дубно³⁶ (можливо, вона була створена 1806 р.). Юрисдикція Новоград-Волинського магістрату поширювалася на міщан Новоград-Волинського, Старокостянтинова³⁷, Заславля, Острога та івного³⁸.

До наших днів по Волинській губернії збереглися фонди Житомирського, Новоград-Волинського, Овруцького³⁹, Бердичівського⁴⁰, Кременецького⁴¹, Ковельського, Володимир-Волинського, Луцького⁴²,

³⁵ Там само. Ф. 9. Оп. 1д. Спр. 13. Арк. 97–100зв.

³⁶ Там само. Спр. 25. Арк. 15.

³⁷ Наприкінці 1790-х років був обраний магістрат, але через 2 роки скасований через відсутність міських доходів на утримання [Карліна О. Склад і повноваження магістратів... С. 50]. Нам же видається більш правдоподібною версія, що Старокостянтинівський магістрат був створений 1796 р. відповідно до «Учреждений...» і скасований за павлівською реформою 1798 р. [Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. 7 од. зб. за 1796–1798 рр.]

³⁸ Держархів Житомирської обл. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2, 5, 6, 27, 31.

³⁹ Державний архів Житомирської області : анотований реєстр описів : Фонди дорадянського періоду / ред. кол.: І. О. Рафальський (гол.), В. В. Будішевська (секр.), О. Г. Бовсунівська та ін.; Державний комітет архівів України. Житомир: Вид-во «Волинь», 2009. С. 34–36.

⁴⁰ Державний архів Житомирської області: Анотований реєстр... С. 125. Насправді, станом на 1804 р. Бердичівського магістрату не існувало, а за 1804 р. помилково міститься журнал засідань Богуславського (!) магістрату за 1804 р. До передання Бердичева до Київської губернії міщани міста підлягали юрисдикції Житомирського магістрату.

⁴¹ Державний архів Тернопільської області. Путівник / відп. ред. тому: Ю. Гумен; авт.-упоряд.: Б. Бешнов, Л. Бойцун та ін. Державна архівна служба України; Державний архів Тернопільської області. Тернопіль: Астон, 2011. С. 17.

⁴² Державний архів Волинської області : анотований реєстр описів : Фонди періоду до 1939 року / авт. кол.: В. Гика, І. Костенко та ін.; упоряд. В. М. Гика; Державний комітет архівів України; Державний архів Волинської області. Луцьк: Надстир'я, 2008. С. 218, 264–265, 301.

Дубенського⁴³, Старокостянтинівського⁴⁴ магістратів та Олицької (м. Олика Дубенського повіту)⁴⁵ ратуші. Окремо необхідно зупинитися на фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), у яких поряд із річпосполитськими зберігаються окремі справи російського періоду магістратів міст Володимир-Волинського, Дубна, Житомира, Овруча, Ковеля, Кременця, Мацеїва, Новоград-Волинського Володимирського повіту та ратуші м. Олика⁴⁶.

Згідно з указом Київського губернського правління про проведення виборів у 1803 р. станом на 20 грудня 1802 р. магістрати були у Василькові, Звенигородці, Радомишлі, Сквирі, Черкасах та Чигирині⁴⁷, не згадувався Київ. Згідно з указом Київського губернського правління на 1824 р. у Київській губернії були Васильківський, Звенигородський, Київський, Радомишльський, Сквирський, Таращанський, Черкаський, Чигиринський магістрати і ратуша в Каневі⁴⁸. При об'єднанні магістратів із повітовими судами 1861 р. у Київській губернії існували магістрати в Києві (був залишений), Бердичеві, Василькові, Звенигородці, Каневі, Радомишлі, Сквирі, Таращі, Черкасах і Чигирині. Приєднання ратуші в Умані було відкладено, так як місто тоді перебувало у відомстві військового поселення⁴⁹. З повітових міст не згадано магістрат у м. Липовець, хоча в ЦДІАК України відклалися справи за 1809, 1826, 1836–1846 рр.⁵⁰

По Київській губернії до наших днів збереглися документи по Радомишльському⁵¹, Васильківському, Сквирському, Богуславському, Таращанському, Київському⁵², Звенигородському, Чигиринському,

⁴³ Державний архів Рівненської області. Путівник. Т. 1: Фонди періоду до вересня 1939 року / авт.-упоряд.: Л. Леонова (відп. упоряд.), О. Нікітюк та ін. Рівне, 2011. С. 34.

⁴⁴ Державний архів Хмельницької області. Анотований реєстр описів. Т. 1: Фонди колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву періоду до 1917 року / авт.-упоряд.: О. Качковський (кер.), Ю. Руденко, Є. Франкевич. Державний комітет архівів України; Державний архів Хмельницької області. Київ, 2003. С. 234.

⁴⁵ Державний архів Волинської області: Анотований реєстр... С. 301–302.

⁴⁶ Список фондів // ЦДІАК України. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/ (дата звернення: 28.11.2020).

⁴⁷ Держархів Житомирської обл. Ф. 715. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 3.

⁴⁸ Там само. Спр. 109. Арк. 4зв.

⁴⁹ Там само. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2.

⁵⁰ Список фондів // ЦДІАК України. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/ (дата звернення: 28.11.2020).

⁵¹ Державний архів Житомирської області : анотований реєстр... С. 143–144.

⁵² Державний архів Київської області : анотований реєстр описів. Т. 1: Фонди дорадянського періоду / відп. ред. С. Каменєва; авт.-упоряд.: О. Белая, Г. Бойко, А. Грищенко. Державна архівна служба України; Державний архів Київської області. Київ, 2014. С. 199–201, 380, 387.

Канівському, Черкаському магістратах і Уманській ратуші⁵³. У ЦДІАК України перебувають на зберіганні окремі справи магістратів Богуслава, Василькова, Звенигородки, Києва, Липовця, Радомишля, Сквири, Тараші, Черкас і Чигирини⁵⁴.

Стосовно Подільської губернії, то збереглися фонди Кам'янецького, Ушицького, Летичівського, Проскурівського⁵⁵, Вінницького, Могилів-Подільського, Брацлавського, Літинського⁵⁶, Балто-Ольгопільського⁵⁷ магістратів і Вербовецької ратуші⁵⁸. Відсутні дані досліджуваного періоду м. Ямполья (найменшого за чисельністю населення), м. Гайсина (хоча у Держархіві Вінницької області зберігся Ф. 494 з 10 од. зб. за 1835–1861 рр.)⁵⁹. Окремо необхідно згадати про Ольгопільську ратушу (4 од. зб. за 1847–1860 рр. (Ф. 517), документи якої відклалися в Держархіві Вінницької обл.)⁶⁰. У ЦДІАК України відклалися окремі справи магістратів м. Кам'янець[-Подільський], Проскурів, Вінниця, Летичів і Літин⁶¹.

Етап становлення роботи магістратів був доволі складним. Питання не лише у відновленні річпосполитеської судової традиції, але і в поєднанні лояльності міських еліт зі встановленням контролю з боку верховної та місцевої адміністрації за кадровим складом і судочинством. Контролювання досягалося за допомогою імперативних указів губернського правління. Про обсяги отриманої кореспонденції свідчать 198 записів «Книги для запису указів і пропозицій Сарокостянтинівського магістрату» за 1797 р.⁶² 18 листопада 1797 р. із Подільського

⁵³ Державний архів Черкаської області : анотований реєстр описів. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду / відп. ред. тому Т. Клименко; авт.-упоряд.: Т. Клименко, О. Пурис; наук. ред. Г. Папакін; Державний комітет архівів України; Державний архів Черкаської області. Київ, 2006. С. 73, 254–255, 257, 267–268, 278.

⁵⁴ Список фондів // ЦДІАК України. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/ (дата звернення: 28.11.2020).

⁵⁵ Державний архів Хмельницької області. Анотований реєстр... С. 51, 161.

⁵⁶ Державний архів Вінницької області. Анотований реєстр описів. Т. 1: Фонди дорадянського періоду / авт.-упоряд.: Н. Сабадіна, Л. Гордійчук, Н. Сидорук; наук. ред. Ю. Легун; Державний архів Вінницької області. Вінниця, 2010. С. 170, 190–191, 197.

⁵⁷ Державний архів Одеської області. Анотований реєстр описів: Фонди дорадянського періоду : спеціальний довідник / авт.-упоряд. В. Ю. Алексеева-Вітте; наук. ред. Л. Г. Білоусова, Л. П. Дузь; ред. кол. І. І. Ніточко (гол.) та ін.; Одеська обласна державна адміністрація; Державний архів Одеської області. Вид. 2-ге, доп. Одеса: Астропринт, 2008. С. 150.

⁵⁸ Державний архів Хмельницької області. Анотований реєстр... С. 235; Державний архів Вінницької області. Анотований реєстр... С. 194.

⁵⁹ Державний архів Вінницької області. Анотований реєстр... С. 196–197.

⁶⁰ Там само. С. 203.

⁶¹ Список фондів // ЦДІАК України. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/ (дата звернення: 28.11.2020).

⁶² Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1–14зв.

губернського правління надійшло розпорядження всім судовим установам першої інстанції безумовно виконувати всі вказівки головного суду⁶³. Хоча за часів Речі Посполитої не вимагалось подавати щоденних звітів і відомостей, проте місцева адміністрація вимагала порядку у всьому. 6 травня 1797 р. із Волинського губернського правління надійшов указ по всіх магістратах і повітових судах із вимогою подавати губернському прокурору 3 щомісячні відомості до 5-го числа наступного місяця: про присутність членів судів; вирішені і невирішені справи з утримуваними під вартою арештантами; справи вирішені, але ще не виконані⁶⁴. Одночасно 12 травня цього ж року губернське правління слухало звернення губернського прокурора Полтавцова, що генерал-прокурор О. Куракін вимагав у нього ще 12 березня подати інформацію про арештантів Волинської губернії: хто вони, скільки вже утримуються і на якому етапі розгляд їхніх справ. Надалі слід було подавати такі дані 3 рази на рік. Тому губернське правління вимагало від повітових судів і магістратів надавати вчасно таку інформацію⁶⁵. 18 травня з губернського правління надійшов наступний гнівний указ, що ніяких відомостей з судових інстанцій не надійшло. Адміністрація обіцяла надсилати нарочних за кошти присутствій і винуватців віддавати під суд⁶⁶. 30 травня губернське правління визначило секретарів у магістратах відповідальними за вчасне подання відомостей⁶⁷. 12 березня 1798 р. було продубльовано розпорядження Подільського губернського правління звітуватися про арештантів і щодо справ головному суду, до цього всього ще й додався губернський прокурор⁶⁸. 23 вересня 1798 р. із Подільського губернського правління надійшло розпорядження вчасно виконувати всі укази під загрозою штрафів, відсторонення від посад і навіть віддання під кримінальний суд⁶⁹.

Дійшло до того, що місцева влада робила спроби, використовуючи магістрати, боротися з корупцією повітових чиновників. 12 червня 1797 р. до Старокостянтинова для розслідування зловживань і хабарництва городничого прибув радник Волинського губернського правління. Він повідомив судову установу про свій приїзд і просив виділити чесних жителів⁷⁰, очевидно, для того, щоб вони були свідками. 18 червня ревізор просив магістрат повідомити йому про факти зловживань⁷¹.

⁶³ ЦДІАК України. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 27.

⁶⁴ Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 103.

⁶⁵ Там само. Арк. 112.

⁶⁶ Там само. Арк. 122.

⁶⁷ Там само. Арк. 129.

⁶⁸ ЦДІАК України. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 68.

⁶⁹ Там само. Арк. 111.

⁷⁰ Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 135–135зв.

⁷¹ Там само. Арк. 147.

Характеристика процесу становлення системи судочинства для мешканців міст була б неповною без з'ясування єврейського питання. У своєму рапорті за 1797 р. О. Беклешов давав зрозуміти, що юдеї були для верховної влади такими ж громадянами, як і християни. У судових справах вони підпадали під юрисдикцію магістрату (кагали мали займатися лише справами релігії та духівництва), їх заборонялося судити судом власників міст, як це було раніше⁷². Варто зазначити, що місцева адміністрація не полишала надій позбутися євреїв, але верховна влада не задовольняла цих прагнень. 8 вересня 1797 р. О. Беклешов отримав іменний указ на свій рапорт від 29 серпня про невисилання євреїв із Кам'янця-Подільського на тій підставі, що вони і в інших містах мають вільне перебування⁷³. З проханням про виселення євреїв з Києва й заборону їм селитися надалі звернувся магістрат 31 березня 1809 р. до верховної влади. Серед причин вказувалися безлад, численні тяжби та сварки (хоча всього було 452 особи)⁷⁴. Місцева адміністрація повинна була реалізувати задуми верховної влади про те, що євреї повинні стати складовою підтримки російської присутності. 15 жовтня 1797 р. волинський губернатор повідомляв Старокостянтинівський магістрат, що до нього звертаються деякі місцеві євреї та комісар княгині К. Любомирської про висилку єврея Г. Лейбовича за неспокійну поведінку в громаді. Проте губернатор указував на незаконність таких звернень⁷⁵. За 2 дні до цього вийшов указ Волинського губернського правління, що Житомирський повітовий суд викликав для розгляду проваджень за позовами князя М. Радзивила до єврейської громади Бердичева та графа А. Потоцького до 2-х чуднівських купців. Правління зазначило, що судити євреїв можуть лише магістрати. Тому наказувалося ці позови видалити з актів. Єдине, що дозволялося, це відповідно до Ст. 284 «Учреждений...» запрошувати члена магістрату для спільного розгляду справи⁷⁶.

Згідно з сенатським указом 25 січня 1798 р. до О. Беклешова вкотре повідомлялося, що оскільки тепер євреї записані в міщани й купці (хоча й не користувалися раніше правом виборів до міських посад), то й повинні перебувати під юрисдикцією магістратів, а не суду власників⁷⁷. 22 липня 1800 р. волинський губернатор К. Глазенап подав рапорт до Сенату, що під час об'їзду міст і повітів він спостерігав недоліки в роботі магістратів, до складу яких входили юдеї та міщани-християни

⁷² Там само. Арк. 163–163зв.

⁷³ ПСЗРИ. Собрание 1. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). Санкт-Петербург, 1830. С. 725.

⁷⁴ Там же. Т. 31 (1810–1811). Санкт-Петербург, 1830. С. 44–45.

⁷⁵ Держархів Хмельницької обл. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 263–263зв.

⁷⁶ Там само. Арк. 265–265 зв.

⁷⁷ ЦДІАК України. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 121.

(більшість останніх були неписьменними). На його переконання, євреї заплутували справи. Зазначаючи наявність скарг на роботу магістратів, чиновник пропонував призначати головами російських чиновників, тому що за польського правління не було євреїв у судах.¹

Система магістратів проіснувала найдовше: після придушення Польського повстання 1830–1831 р. повітові та підкоморські суди Правобережної України були трансформовані в «уездний» суд, губернські головні суди були переформатовані в Палати кримінального і цивільного судів. Лише 29 травня 1861 р. (!) Волинське губернське правління слухало пропозицію (фактично, розпорядження. – *А. Ш.*) Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора від 8 квітня 1861 р., що в Київській губернії, окрім перетворення губернських установ й об'єднання міських і земських поліцій, були об'єднані магістрати з повітовими судами. Цікавим видається пояснення чиновника, що «подібне перетворення може бути (!) поширене і на Волинську губернію». Причинами скасування магістратів і ратуш зазначалися повільний рух справ, успішний розгляд і рішення не завжди залежали від усього присутствія. Саме тому для усунення цих недоліків і полегшення виборної служби пропонувалося всі судові справи передати до повітових судів, а інші справи – до міських дум. До повітових судів пропонувалося обирати по 2 засідателя (від християн і юдеїв), які мали отримувати постійну зарплатню, розмір якої встановлювала громада, але не менше того, яке отримували засідателі від дворянства⁷⁸.

Таким чином, запроваджуючи систему магістратів, верховна влада діяла в рідчій імперській політиці узгодження своїх інтересів із прагненнями різних груп населення, у т. ч. із потребами міщанства. Катерина II прагнула перетворити городян в одну з підвалин своєї системи влади, можливо, не розуміючи до кінця складнощів етносоціальних процесів у містах Правобережжя. Павло I, прагнучи знайти підтримку своєї політики серед регіональних еліт, готовий був діяти багатовекторно. Одним із напрямів пошуку консенсусу стало творення магістратів відповідно до «віртуальних» річпосполитських традицій. Залучивши до роботи установ юдеїв, верховна влада, долаючи при цьому опір місцевої адміністрації, отримала їхню лояльність. Одночасно було забезпечено домінування обраних посадовців-християн на чолі з головою магістрату. Реалізуючи імперські практики й лавіруючи між прагненнями місцевої адміністрації, регіональної еліти та городян, Павло I примиряв різні соціальні групи з російською дійсністю. З іншого боку, вибудовуючи систему контролю за роботою установ нижчого рівня, влада контролювала фінансове, адміністративне й судове життя регіону.

⁷⁸ Держархів Житомирської обл. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.

REFERENCES

1. Aliksieieva-Vitte, V. (Ed.). (2008). *Derzhavny arkhiv Odeskoi oblasti. Anotovany reiestr opysiv: Fondy doradianskoho periodu: spetsialny dovidnyk* [State Archives of Odessa Oblast. Annotated register of descriptions: Fonds of the pre-Soviet Period: a special guide]. Odesa. [in Ukrainian].
2. Bardakh, Yu. & Lesnodorskii, B. & Pietrchak, M. (1980). *Istoriya gosudarstva i prava Polshi* [History of the state and law of Poland]. Moskva. [in Russian].
3. Barmak, M. (2016). Transformatsii v systemi sudoustroiu na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsi XVIII st. [Transformation in judiciary system in the Right-Bank Ukraine at the end of the 18th century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka: Seriiia «Istoriia»*, 2, 4–8. [in Ukrainian].
4. Dolbilov, M (2010). *Russkiy kray, chuzhaya vera: Etnokonfessionalnaya politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II* [Russian land, foreign faith: ethnoconfessional imperial policy in Lithuania and Belarus under Alexander II]. Moskva. [in Russian].
5. Gorizontov, L. (1999). *Paradoksy imperskoy politiki: Polyaki v Rossii i russkie v Polshe (XIX – nachalo XX v.)* [Paradoxes of imperial policy: Poles in Russia and Russians in Poland (the 19th – early 20th centuries)]. Moskva. [in Russian].
6. Humen, Yu. (Ed.). (2011). *Derzhavny arkhiv Ternopilskoi oblasti. Putivnyk*. [State Archives of Ternopil Oblast. A guide]. Ternopil. [in Ukrainian].
7. Hurbyk, A. Referendarsky sud. [Referendary law vourt]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Referendarskyj_sud. [in Ukrainian].
8. Hyka, V. (Ed.). (2008). *Derzhavny arkhiv Volynskoi oblasti: Anotovany reiestr opysiv: Fondy periodu do 1939 roku*. [State Archives of Volyn Oblast: Annotated register of descriptions: Fonds of the period until 1939]. Lutsk. [in Ukrainian].
9. Kachkovsky, O. (Ed.) (2003). *Derzhavny arkhiv Khmelnytskoi oblasti. Anotovany reiestr opysiv. T. 1: Fondy kolyshnoho Kamianets-Podilskoho miskoho arkhivu periodu do 1917 roku*. [State Archives of Khmelnytsky Oblast. Annotated register of descriptions. Vol. 1: Funds of the former Kamyanets-Podilsky City Archive of the period until 1917]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kamenieva, S. (Ed.) (2014). *Derzhavny arkhiv Kyivskoi oblasti: Anotovany reiestr opysiv. T. 1: Fondy doradianskoho periodu*. [State Archives of Kyiv Oblast: Annotated register of descriptions. Vol. 1: Fonds of the pre-Soviet period]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Kappeler, A. (2005). *Rosiiia yak polietnichna imperiia: vynyknennia, istoriia, rozpad* [Russia as a multi-ethnic empire: origin, history, disintegration]. Lviv. [in Ukrainian].
12. Karlina, O. (2009). Sotsiokulturny portret volynskoho mistechka pershoi polovyny XIX st. (za materialamy Olytskoi ratushi) [Social and cultural portrait of a Volyn town in the first half of the 19th century (according to Olyka Town Council materials)]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 19, 492–504. [in Ukrainian].
13. Karlina, O. (2011). Sklad i povnovazhennia mahistrativ povitovykh mist Volynskoi hubernii v pershii polovyni XIX st. [The structure and powers of town

magistrates in Volyn Governorate in the first half of the 19th Century]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 87, 50–54. [in Ukrainian].

14. Khadadova, F. (2013). Osnovni napriamy diialnosti Zhytomyrskoho miskoho mahistratu (kinets XVIII–40-i rr. XIX st.) [The main activities of the Zhytomyr City Magistrate (the end of the 18th century – the 1840s)]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats*, 6, 267–269. [in Ukrainian].

15. Khadadova, F. (2014). Funktsionuvannia mahistrativ Volyni yak sudovykh orhaniv (kinets XVIII – I pol. XIX st.) [Functioning of the Volyn Magistrate Courts as judicial bodies (the end of the 18th – first half of the 19th century)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii*, 17, 173–178. [in Ukrainian].

16. Klochkov, M. (1916). *Ocherki pravitelstvennoy deyatelnosti vremeni Pavla I* [Essays on governmental activities during the times of Pavel I]. Petrograd. [in Russian].

17. Klymenko, T. (Ed.). (2006). *Derzhavny arkhiv Cherkaskoi oblasti: Anotovany reiestr opysiv. T. 1: Fondy doradianskoho periodu* [State Archives of Cherkasy Oblast: Annotated register of descriptions. Vol. 1: Fonds of the pre-Soviet period]. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Lehun, Yu. (Ed.). (2010). *Derzhavny arkhiv Vinnytskoi oblasti. Anotovany reiestr opysiv. T. 1: Fondy doradianskoho periodu* [State Archives of Vinnytsia Oblast: Annotated register of descriptions. Vol. 1: Fonds of the pre-Soviet period]. Vinnytsia. [in Ukrainian].

19. Leonova, L. (Ed.). (2011). *Derzhavny arkhiv Rivnenskoï oblasti. Putivnyk. T. 1: Fondy periodu do veresnia 1939 roku* [State Archives of Rivne Oblast. A guide. Vol. 1: Fonds of the period until September 1939]. Rivne. [in Ukrainian].

20. Petrenko, O. (2016). Pryvilei Stanislava Pototskoho hromadi hrekiv, serbiv i volokhiv mista Mohyleva 1774 r. [Stanislav Potocki's privilege given to the community of Greeks, Serbs and Wallachians of Mogilev city in 1774]. Abstract of Papers '16: *Mista i mistechka Podillia vid doby Serednovichchia do pochatku XX st.: materialy naukovoï konferentsii 24–25 veresnia 2015 r.* (pp. 92–97). Vinnytsia. [in Ukrainian].

21. Petrovsky-Shtern, J. (2019). *Shtetl. Zolota doba yevreiskoho mistechka* [Shtetl. The Golden Age of the Jewish town]. Kyiv. [in Ukrainian].

22. Rafalsky, I. (Ed.). (2009). *Derzhavny arkhiv Zhytomyrskoi oblasti: Anotovany reiestr opysiv: Fondy doradianskoho periodu* [State Archives of Zhytomyr Oblast: Annotated register of descriptions: Fonds of the pre-Soviet period]. Zhytomyr. [in Ukrainian].

23. Sas, P. Ordynatsii. [Fee tail]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Ordynatsii_pravovi [in Ukrainian].

24. Sas, P. Viit. [Wójt]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.history.org.ua/?termin=Vijt> [in Ukrainian].

25. Shandra, V. (2019). Vid likvidatsii zalyshkiv mahdeburzkoho prava do samovriaduvannia za rosiiskym zrazkom (ostannia chvert XVIII – pochatok 1860-kh rokiv). [From the liquidation of the remnants of the Magdeburg Law to self-governance according to the Russian model (last quarter of the 18th – early 1860s)]. In *Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini: (kinets XVIII – pochatok XX st.)* (pp. 28–77). Kyiv. [in Ukrainian].

26. Zavalniuk, K. & Zhuravlivsky, I. (2016). Z istorii vinnytskoho miskoho samoupravlinnia [On the history of Vinnytsia city self-governance]. Abstract of Papers '16: *Mista i mistechka Podillia vid doby Serednovichchia do pochatku XX st.*:

materialy naukovoï konferentsii 24–25 veresnia 2015 r. (pp. 192–195). Vinnytsia. [in Ukrainian].

Andrii Shevchuk

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the

Department of the World History,

Zhytomyr Ivan Franko State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

IMPERIAL CONSTRUCTION OF JUDICIAL SYSTEM FOR THE RIGHT-BANK UKRAINE URBAN CITIZENS (1797–1801)

Abstract. The article is devoted to the process of imperial construction of judicial system for urban citizens and merchants of the Right-Bank Ukraine by means of combining the judicial tradition of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian judicial system. **The aim of the research** is to analyze the procedure of re-establishment/foundation of the magistrates and town halls under the rule of Pavlo I. The supreme power created a new system of judiciary by combining the traditions of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian laws and consequently getting subordinate class institutions. The author investigates boundaries of compromises between urban citizens and judicial power. **The methodology of the study** is based on combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods with the principles of historicism, systemity and scientificity, allowing to focus the attention on the mechanisms of constructing courts for urban citizens by the supreme power. **The scientific novelty** is reached by studying the imperial means of attaining consensus with urban citizens by means of establishing a system of magistrates and town halls, subordinate to the governorate supreme courts. Engaging Jews and Christian population to operation of the institutions helped to settle civil-legal and criminal relationships. **Conclusions.** Implementing/founding a system of magistrates, the supreme power acted within the framework of imperial policy of coordination of its interests with those of different social groups. One of the ways of coming to an agreement was establishing magistrates with respect to «virtual» traditions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Admission of Jewish citizens to holding positions along with prevalence of the elected Christian officials allowed to minimize social tension. Implementing imperial expertise and maneuvering between aspirations of the local administration, the Polish elite and the urban citizens, the supreme power reconciled different groups with the Russian reality. **Further research** is needed to study the staff composition and judicial practices of magistrates and town halls in the period until the November Uprising of 1830–1831.

Key words: the Russian Empire; the Right-Bank Ukraine; magistrate; town hall; judicial system; the supreme power's policy; Jewish citizens; Christian citizens.

DOI 10.47315/archives2021.326.184

УДК 929.6(477-25)«1942/1944»

Андрій Ящук

аспірант кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки

історичного факультету,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2251-0688>

**«АРХАНГЕЛ МИХАЇЛ» ТА «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ»:
ПРОЄКТИ ГЕРБА М. КИЄВА 1942 ТА 1944 РР.
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АНТОНА СЕРЕДИ**

Анотація. **Мета публікації** – розкрити роль українського художника-графіка Антона Хомича (Фомича) Середи (1890–1961) у створенні проєктів герба міста Києва 1942 і 1944 років та представити виконані митцем роботи. **Методологія** дослідження включає в себе застосування принципів об'єктивності, історизму та комплексного вивчення історичних джерел. Окрім загальнонаукових підходів історичного дослідження застосовано методи, характерні для суто геральдичного аналізу. Дослідження графічних творів геральдичного характеру вимагає від дослідника співвіднесення таких зображень з основними правилами геральдики та нормами блазонування. Застосування методу компаративістики уможливило співставлення та критичний аналіз джерельної інформації, почерпнутої з архівних документів. **Наукова новизна** статті полягає у висвітленні маловідомого епізоду з історії київської міської геральдики та визначенні особистого внеску А. Середи у створення проєктів герба міста Києва. До наукового обігу введено нові джерела, що розширюють обсяг знань про міське герботворення 1940-х років. Завдяки їм виникла можливість надати нову уточнену атрибуцію опублікованому у 1990 р. ескізу герба міста Києва та зробити висновок щодо контексту і обставин його появи. **Висновки.** На підставі порівняльного аналізу документів особового фонду А. Середи у ЦДАМЛМ України виявлено, що вперше опублікований 1990 р. ескіз, який раніше вважався роботою Г. Нарбута, є графічним втіленням проєкту герба Києва 1942 р. Розглянуто невідому раніше спробу радянської влади створити новий герб Києва у 1944 р. та запропоновано ймовірне тлумачення символіки підготовленого А. Середою проєкту. Виявлено суттєву структурну подібність між ескізами 1942 та 1944 років, які, водночас, повністю різнилися у символічному наповненні. Обидва проєкти не були реалізовані та залишилися невідомими. У підсумку наведені відомості дозволяють відкоригувати існуючі знання щодо ролі А. Середи у міському герботворенні першої половини ХХ ст. загалом та у розробленні проєктів міського герба Києва зокрема.

Ключові слова: герб Києва; міська геральдика; А. Середа; історія; джерела; архангел Михаїл; куша.

© А. Ящук, 2021

Особистість митця Антона Хомича (Фомича) Середи (1890–1961) як художника-графіка, який належав до кола Г. Нарбута, досить відома в Україні. Окрім численних ілюстративних робіт, поштових марок УНР, оформлень книг та ряду розроблених А. Середою знаків книжкових видавництв, до його творчої спадщини належить проєкт Державного прапора УРСР (офіційно затверджений у 1948 р.); також відомо, що кандидатура художника розглядалася серед інших для створення нових радянських гербів для міст України у 1947 р. При цьому інші геральдичні проєкти, створені А. Середою, не надто відомі, його місце у герботворчих процесах в історії України 1940-х років залишається недостатньо висвітленим. У цій статті маємо на меті висвітлити активну і недосліджену до цього часу участь А. Середи у розробленні геральдичних символів та представити створені митцем проєкти герба м. Києва 1942 та 1944 років.

Ця стаття про творчу спадщину А. Середи у сфері геральдики ґрунтується на вивченні, передусім, архівних першоджерел, а також напрацювань сучасних українських істориків та геральдистів. Зокрема, у розвідці І. Верби було висвітлено роботу комісії з української емблематики, що діяла влітку 1942 р. в умовах окупованого німцями Києва. Одним із важливих результатів роботи комісії, до складу якої в якості художника входив А. Середою, стало розроблення проєкту герба міста Києва¹.

Окремих аспектів діяльності митця у галузі міської геральдики у повоєнний період торкнувся А. Гречило у контексті аналізу спроб радянської влади створити нові герби для міст УРСР у 1946–1947 рр.² Учений також здійснив публікацію цінного документа – «Задание на составление эскизов гербов городов Украинской ССР», що характеризує отримане А. Середою від Управління у справах архітектури при Раді міністрів УРСР завдання та уможливило встановлення приблизного зовнішнього вигляду планованих до створення гербів³.

Загалом зазначимо, що участь А. Середи як художника у процесах герботворення представлена в історіографії побіжно. Окремого комплексного дослідження, присвяченого безпосередньо діяльності цього митця у сфері геральдики, поки що немає. Це актуалізує необхідність дослідження участі А. Середи в герботворчих процесах 1940-х років, вивчення конкретних геральдичних робіт митця, у т. ч. проєкту герба Києва 1942 р., зображення якого до останнього часу вважалося втраченим.

¹ *Верба І.* Діяльність комісії з української емблематики в окупованому Києві (літо 1942 р.) // Третя наукова геральдична конференція (Львів, 4–5 листопада 1993 р.) : зб. тез повідомлень та доповідей. Львів, 1993. С. 20–22.

² *Гречило А. Б.* Українська міська геральдика. Київ–Львів: УГТ, 1998. С. 124–125.

³ *Гречило А.* Документи про складання ескізів гербів міст Української РСР у повоєнний час // Україна в минулому. Вип. 9. Львів, 1996. С. 214–216.

Джерельну базу дослідження становить інформація низки архівних та опублікованих документів. Зокрема, автором опрацьовано протоколи засідань комісії з питання української емблематики, що відклялися в особовому фонді О. Оглоблина (Ф. 3561) у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також лист уповноваженого Українського республіканського відділення Всесоюзної торгової палати про роботу відділення за 1944 р. із фонду Української торгово-промислової палати (Ф. 4670, ЦДАВО України). Надзвичайно важливу інформаційну цінність для вивчення порушеної проблеми становлять документи особового фонду А. Середи (Ф. 375) Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України), серед яких: чернетки митця, проекти створених ним гербів та емблем, примірник договору з Українським республіканським відділенням Всесоюзної торгової палати тощо. До аналізу також залучені документи фонду Музею-архіву переходової доби (Ф. 2412) Державного архіву Київської області, у т. ч. листування Музею-архіву з Відділом культури та освіти Київської міської управи щодо організації комісії з питань української емблематики, протоколи її засідань та напрацьовані матеріали. Ці документи розкривають процес і наслідки роботи Комісії з української емблематики на чолі з О. Оглоблиним у 1942 р. та намір Київського міськвиконкому й Українського республіканського відділу Всесоюзної торгової палати створити новий радянський герб для Києва у 1944 р.

До опублікованих джерел належать: згадане вище «Задание на составление эскизов гербов городов Украинской ССР», яке вперше опублікував А. Гречило 1996 р. у журналі «Україна в минулому» (оригінал документа зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)⁴ та проект герба м. Києва, вперше опублікований С. Білоконем у журналі «Пам'ятки України» за 1990 р.⁵ Проект, який не має підпису та дати, був опублікований як робота Г. Нарбути, оскільки саме з такою атрибуцією він потрапив до колекції історика. На сьогоднішній день найкраща публікація цього ескіза представлена у виданні 2018 р. «Наш герб» (Рис. 1.). У нашій статті наводимо кольорову репродукцію згаданого зображення саме з цього видання⁶. Усі чорнові малюнки та ескізи з особового фонду А. Середи наводяться у чорно-білому вигляді, безвідносно до колористики їх оригінального зображення.

⁴ Гречило А. Документи про складання ескізів гербів міст... С. 214–216. Див. також: Задание на составление эскизов гербов городов Украинской ССР // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 70. Спр. 550. 1 арк.

⁵ Білокін С. Герб міста Києва // Пам'ятки України. 1990. № 3. С. 16–17.

⁶ Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Київ: Родовід, 2018. С. 210–211.

«Архангел Михаїл»

У 1942 р. в окупованому Києві піднімалося питання повернення до вжитку герба міста. До створеної німецькою владою Київської міської управи (КМУ) почали надходити численні звернення від українських установ стосовно вживання української національної символіки. У зв'язку з цим 8 червня керівник відділу освіти та культури КМУ І. Солодовник звернувся до директора Музею-архіву переходової доби історика О. Оглоблина з пропозицією створити та очолити експертну комісію з питання української емблематики⁷. До складу створеної О. Оглоблиним комісії увійшли: історикиня Н. Полонська-Василенко, археолог П. Курінний, літературознавці О. Грузинський, С. Драгоманов та В. Міяковський, нумізмат В. Шугаєвський, правник Л. Окиншевич та художник А. Серeda. Комісія працювала протягом місяця – з 15 червня до 15 липня, провела 4 засідання⁸, на яких були розглянуті питання щодо національної емблеми «Тризуба»⁹, герба м. Києва¹⁰ та загалом міської геральдики у Західній Європі¹¹.

А. Серeda був кооптований до складу комісії після першого її засідання як художник-графік для підготовки геральдичних проєктів, що мали обговорюватися під час засідань. На 3-му засіданні, 1 липня 1942 р., комісія ухвалила «просити п. А. Ф. Середу скласти та представити на наступне засідання графічний проєкт Київського міського герба в трьох варіантах, запропонованих членами комісії»¹². На наступному (останньому) засіданні комісії 15 липня 1942 р. було розглянуто проєкти висновків: із приводу герба «Тризуб» (доповідала Н. Полонська-Василенко) та з приводу герба м. Києва (доповідали О. Оглоблин та А. Серeda). Щодо другого питання було вирішено «після детального обговорення й розгляду проєктів, розроблених графічно п. А. Ф. Середою, [...] вважати за найбільш відповідний історичній традиції варіант Київського міського гербу, де поєднано обидва старі історичні герби м. Києва – «Куша» й «Архангел Михаїл». Подати цю пропозицію до Відділу культури та освіти і, в разі позитивного розв'язання питання, рекомендувати п. А. Ф. Середу, як автора художнього оформлення проєкту»¹³.

На жаль, серед документів комісії, що зберігаються в особовому фонді О. Оглоблина (ЦДАВО України) та у фонді Музею-архіву переходової доби (Держархів Київської області) не виявлено ні малюнка

⁷ Держархів Київської обл. (Державний архів Київської області). Ф. 2412. Оп. 2. Спр. 204. Арк. 1.

⁸ Там само. Арк. 2–4, 21.

⁹ Там само. Арк. 5–13.

¹⁰ Там само. Арк. 14–18.

¹¹ Там само. Арк. 19–20.

¹² ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 320. Арк. 20зв.

¹³ Там само. Арк. 2.

рекомендованого герба, ні його більш докладного опису. Так само в особовому фонді А. Середи (ЦДАМЛМ України) серед численних чернеток та завершених робіт митця не відклалося такої, яку можна було визначити як описаний вище проєкт. До останнього часу вважалося, що графічне втілення розроблених комісією проєктів герба Києва не збереглося. Проте, це не зовсім так.

Рис. 1. Проєкт герба міста Києва. Репродуковано за: Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Київ: Родовід, 2018. С. 211.

чись лише більшою строгістю ліній та зображення загалом¹⁵. Ймовірно, коли постало питання про авторство, малюнок без підпису та дати було атрибутовано за його стилем (Рис. 1.).

Герб на цьому малюнку має такий вигляд: у розтятому щиті у правому синьому полі – срібна фігура архангела Михаїла, який стоїть на подвійній срібній хмарці; однією рукою він тримає меч на плечі, іншою спирається на синій щит із золотою облямівкою та золотим же Тризубом усередині; у лівому червоному полі покладено у стовп золотий арбалет (кушу). Щит овальний, вписаний у золотий з чорним картуш, який мала увінчувати чи то мурована корона з 3-ма баштами, чи то напівкругле навершя. Ескіз – незавершений, і тому не зрозуміло точно, яким саме у підсумку мало бути навершя герба. Зокрема, поверх чітких контурів му-

Із достатньою впевненістю можемо стверджувати, що герб м. Києва, розроблений комісією О. Оглоблина у 1942 р., зберігся поза межами архівних установ та вперше був опублікований у 1990 р.¹⁴ Його оприлюдненням ми завдячуємо історикю С. Білоконю, до колекції якого ескіз потрапив у якості подарунка від мистецтвознавця С. Таранушенка. Ескіз уже раніше був атрибутований як робота Г. Нарбута і саме з такою атрибуцією вперше опублікований. Однак надійні докази, що вказували б на авторство Г. Нарбута, – невідомі. Ми не маємо можливості стверджувати, коли саме і яким чином малюнок було атрибутовано саме так. Зазначимо лише, що у книжковій графіці стиль А. Середи справді вважається дуже близьким до стилю його вчителя – Г. Нарбута, відрізняю-

¹⁴ Білокінь С. Герб міста Києва ... С. 16–17.

¹⁵ Серета Антін // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ–II) / гол. ред. В. Кубійович. Т. 7. Париж, Нью-Йорк, 1973. С. 2758–2761.]. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euui211.htm> (дата звернення: 10.01.2021).

рованої корони видно легкі лінії, що зображають Тризуб. Композиційно цей малюнок відповідає стислому опису проєкту герба м. Києва, який схвалила комісія О. Оглобина на засіданні 15 липня 1942 р. (поєднання старих історичних гербів Києва – Куші та Архангела Михаїла).

Підстави стверджувати, що авторство цього малюнка герба належить саме А. Середі, нам дає аналіз документів з особового фонду митця у ЦДАМЛМ України. Важливо зазначити, що на момент публікації у 1990 р. ескіза герба Києва, архівний фонд А. Середи у ЦДАМЛМ України ще не був доступний для використання. Документи митця були передані до архіву його сестрами Лідією Хомівною та Ритою Хомівною Березанськими протягом 1971–1979 рр., проте на опрацювання вони надійшли лише у 1997 р.¹⁶ Із цієї причини цілком зрозуміло, чому раніше не було можливості порівняти опублікований ескіз з архівними документами А. Середи.

Рис. 2. Емблема для єпископа Сильвестра.
ЦДАМЛМ України. Ф. 375. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 7, 4.

Рис. 3. Зображення архангела.

Безпосередньо означеного вище часу (1941–1943 рр.) стосуються документи справи № 146 з особового фонду А. Середи. Зокрема, у цій справі зберігаються: малюнок емблеми для єпископа Сильвестра (Рис. 2)¹⁷ та зображення архангела (Рис. 3)¹⁸; останній майже з абсолютною точністю співпадає із зображенням архангела Михаїла на проєкті герба Києва. Єдиною відмінністю між названими зображеннями архангела слугує щит, який він тримає: на проєкті герба в архангела –

¹⁶ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 375. Опис № 1 особового фонду «Середи Антон Хомич». Арк. 5.

¹⁷ Там само. Спр. 146. Арк. 7.

¹⁸ Там само. Арк. 4.

прямокутний з півкруглою основою щит, до якого вписано Тризуб, а у чернетках А. Середи – щит восьмикутний і в ньому вміщено арбалет (кушу). В іншому, наприклад, поставі, положенні рук, зображенні меча, плаща, крил, навіть подвійній хмарці, на якій стоїть архангел – малюнки співпадають. В емблемі єпископа Сильвестра (хрест у хмарах, осяяний зверху сонцем, знизу – напис: «З ласки Божої єпископ Сильвестр 18 травня року Божого 1942. Київ, собор Св. Андрія») використано картуш, подібний до якого зображений і на опублікованому в 1990 р. малюнку, і на проєкті герба Києва 1944 р. (про який мова йтиме далі). Також, варто підкреслити ще одну деталь: маленький Тризуб над напівкруглим навершям картуша герба, опублікованого у 1990 р., присутній також і на такому ж місці і в емблемі єпископа Сильвестра. Він так само нанесений дуже легко і незавершено. На емблемі з чернеток А. Середи він навіть менш помітний, ніж на ескізі проєкту герба Києва. У підсумку це дозволяє нам припустити, що ескіз із колекції С. Білоконя і є втраченим проєктом київського міського герба 1942 р.; у протилежному випадку довелося б визнати, що А. Середи у частині своїх робіт не лише розвивав, але повністю, до дрібниць, копіював стиль свого вчителя (що, на наш погляд, видається сумнівним). Окрім того, не відомо жодних інших аргументів (окрім атрибуції ескізу без підпису і дати) щодо того, чи взагалі створював Г. Нарбут проєкт герба Києва.

«Богдан Хмельницький»

У 1944 р., у звільненій від німецького окупаційного режиму столиці Київський міськвиконком доручає Українському республіканському відділенню Всесоюзної торгової палати підготувати проєкт герба міста. За отриманим завданням відділення проводить закритий конкурс на кращий ескіз герба. До конкурсу було залучено скульптора проф. М. Лисенка, художника В. Галенецького, скульптора-художника П. Ульянова та художника проф. А. Середу. Проєкти герба мали бути подані усіма залученими авторами до 1 січня 1945 р.¹⁹ Прикметно, що уповноважений відділу покладав значні сподівання на успіх проєкту створення герба Києва, розраховуючи у подальшому на створення гербів для інших великих міст України: «Вся политическая важность и значимость работы над созданием герба гор[ода] Киева predetermined каковой должна строится художественно-оформительская работа Бюро торговой пропаганды, если учесть в будущем изготовление гербов гор[одов] Одессы, Севастополя, Львова, Днепропетровска, Харькова, Сталинграда*»²⁰.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4670. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11–11зв.

* Можливо, автор мав на увазі «Сталіно» (назва Донецька з 1924 до 1961 рр.); лист уповноваженого зберігся у справі у 2-х примірниках, в одному з яких назва останнього з перелічених міст була затерта.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4670. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11зв.

На жаль, серед архівних документів особових фондів скульпторів П. Ульянова та М. Лисенка у ЦДАМЛМ України не вдалося виявити жодних згадок про підготовку ними герба Києва. В особовому фонді А. Середи такі документи збереглися. Так, умови, за якими мав працювати митець, були відображені у договорі, укладеному 4 грудня 1944 р. з Українським республіканським відділенням Всесоюзної торгової палати. Відповідно до нього передбачалося, що не пізніше ніж до 20 грудня (тобто за 16 днів) А. Середина мав підготувати проєкт герба Києва у 3-х варіантах та доповнити їх технічними умовами виготовлення герба (один із варіантів мав бути повністю завершений, а 2 – надані у вигляді ескізів)²¹.

У справі № 153 особового фонду А. Середи зберігаються 3 ескізи символічних зображень (перші два – у фарбах, останній виконаний олівцем, без позначення кольорів). Відповідно до відображеної тематики, щонайменше один серед них міг бути проєктом герба Києва. Ескізи можна описати так:

1. В овальному щиті, у синьому полі – золотий сніп, перев'язаний червоною стрічкою. Щит вписано у червоно-золотий картуш із укомпонованою до нього золотою зіркою; картуш увінчують серп і молот (Рис. 4)²².

2. Овальний щит, перетятий. У верхньому срібному полі – чорна фігура пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві; у нижньому червоному – 2 навкіс перехрещені золоті пістолети-кулемети Шпагіна (ППШ-41). Щит вписаний у чорно-золотий картуш та увінчаний золотим серпом і молотом (Рис. 5)²³.

3. Ескіз олівцем без позначення кольорів. Фігурний щит із бічними вирізами та ступінчатою основою. У щиті – вершник із прямо піднятим мечем на коні дибки. Щит вписано у декоративний картуш, аналогічний попередньому ескізу та увінчано фігурами серпа і молота (Рис. 6)²⁴.

Рис. 4. Ескіз емблеми із зображенням снопа (чорно-біле подання). Написи та малюнки геральдичних щитів зверху стосуються умов, викладених у «Задании на составление эскизов гербов городов Украинской ССР» 1947 р. ЦДАМЛМ України. Ф. 375. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 1.

²¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 375. Оп. 1. Спр. 331. Арк. 1.

²² Там само. Спр. 153. Арк. 1.

²³ Там само. Арк. 2.

²⁴ Там само. Арк. 3.

На жаль, існуюча назва справи не вповні відображає її вміст, тому не можна впевнено стверджувати, що всі 3 знаки належать до проекту герба Києва, а також чітко визначити призначення інших 2-х знаків. Можна припустити, що при опрацюванні переданих до архіву документів А. Середи розглянуті вище ескізи були зведені в одну справу через стильову подібність – наверх у вигляді серпа і молота, що повторюється в усіх 3-х малюнках. Перший ескіз – із зображенням снопа – найменше схожий на герб, він скоріше нагадує архітектурну прикрасу. Цікаво, що саме цей перший аркуш, окрім малюнка, містить також замітки автора, що пов'язані з «Заданием на составление эскизов гербов городов Украинской ССР» 1947 р.; можливо А. Середя збирався використати ці малюнки також при виконанні «Задания». Припускаємо, що помітки на першому аркуші були нанесені на поля вже готової роботи, яку А. Середя, можливо, хотів використати з новою метою, тобто, ці ескізи точно були виконані раніше, ніж митець отримав «Задание».

Проте другий знак цілком міг претендувати на місце проекту герба Києва. Його символіка ясно вписувалася у тогочасний історичний кон-

Рис. 5. Проект герба м. Києва, грудень 1944 р. (чорно-біле подання). ЦДАМЛМ України. Ф. 375. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 2.

текст. Пам'ятник Богдану Хмельницькому (у верхньому полі герба) відображає національно-визвольні традиції українського народу загалом і водночас є помітним архітектурним символом міста Києва зокрема; при цьому постать самого гетьмана була ідеологічно припустимою, існував заснований у жовтні 1943 р. радянський військовий орден його імені, перші нагородження якого стосувалися саме звільнення України^{25,26}. Розташовані у нижньому полі перехрещені ППШ могли вказувати на силу зброї Червоної армії, яка трохи більше ніж за рік до того звільнила місто від німецької окупації. Здається логічним, що знак саме

²⁵ Дуров В. А. Русские и советские боевые награды. Москва: Внешторгиздат, 1990. С. 56.

²⁶ Бузало В. Й. Богдана Хмельницького Орден // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bogdana_Khmelnyskoho_orden (дата звернення: 12.01.2021).

з такими фігурами міг претендувати на роль герба Києва у грудні 1944 р., в умовах продовження Другої світової війни та через рік після звільнення міста від нацистів.

При порівнянні розглянутого проекту із проектом герба 1942 р. впадає в око структурна та художня подібність обох знаків. Для обох характерне використання овальної форми щита та повністю ідентичного типу декоративного картуша, в якому розміщено щит. Якщо у випадку проекту 1942 р. картуш увінчує мурована корона (та Тризуб), то у проекті 1944 р. на тому ж місці встановлено перехрещені серп і молот. Тобто, автор таким чином символічно передає державну приналежність міста. Форма і

Рис. 6. Ескіз невідомої емблеми олівцем, без позначення кольорів.
ЦДАМЛМ України. Ф. 375. Оп. 1.
Спр. 153. Арк. 3.

чорно-золоте кольорове вирішення картуша однакові в обох проектах. Сутнісні відмінності знаходяться у наповненні щита. Гербовий щит змінив внутрішній поділ із розсіченого на пересічений, а для радянського герба фігури були замінені на більш «ідеологічно витримані»: Архангел Михаїл на Богдана Хмельницького, а арбалет–куша – на ППШ. В останньому випадку було навіть збережено колористику – у червоному полі золоті фігури. Однак у підсумку створений А. Середою радянський герб Києва так і не був упроваджений у життя і залишився у вигляді проекту, невідомого не тільки широкому загалу, але й в історіографії.

Підсумовуючи, зазначимо, що завдяки роботі українського художника-графіка А. Середи у 1942 та 1944 роках були створені 2 проекти герба м. Києва, які мали відмінні риси та ідейне навантаження. В умовах окупованого Києва вдалося розробити проект міського герба, який лаконічно поєднував історичну символіку міста Києва та Київської землі («Куша» та «Архангел Михаїл»); судячи зі збережених документів про роботу комісії О. Оглоблина, А. Середя був одним з авторів герба, розробивши його художнє оформлення. На нашу думку, ескіз із колекції С. Білоконя, який до цього часу вважався роботою Г. Нарбути, можна вважати втраченим зображенням проекту герба Києва 1942 р. Оскільки малюнок не має дати та підпису, або іншого надійного підтвердження, така його атрибуція була скоріше припущенням, а не доведеним

фактом. Водночас, при порівнянні цього ескіза з чернетками та ескізами А. Середи 1940-х років очевидним є майже повний стилістичний збіг.

Після звільнення столиці від німецької окупації митець, використовуючи вдалу композицію оформлення попереднього знака, зміг створити проєкт радянського герба міста, що не суперечив би пануючій ідеології і містив один із видимих архітектурних символів Києва – пам'ятник Богдану Хмельницькому. Проте, обидва проєкти не були реалізовані та залишились невідомими. У підсумку, наведені відомості дозволяють відкоригувати існуючі знання щодо ролі А. Середи у міському герботворенні першої половини ХХ ст. загалом та розробленні проєктів міського герба Києва зокрема.

REFERENCES

1. Bilokin, S. (1990). Herb mista Kyieva [Coat of arms of Kyiv city]. *Pamiatky Ukrainy*, 3, 16–17. [in Ukrainian].
2. Buzalo, B. Y. (2003). Bohdana Khmelnytskoho Orden [Bohdan Khmelnytsky Order]. In V. A. Smolii (Ed.), *Encyclopedia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Bogdana_Khmelnytskoho_orden [in Ukrainian].
3. Durov, V. A. (1990). *Russkie i sovetskie boevye nagrody* [Russian and Soviet military awards]. Moscow: Vneshtorgizdat. [in Russian].
4. Grechylo, A. B. (1996). Dokumenty pro skladannia eskiziv herbiv mist Ukrainskoi RSR [Documents about sketching drafts of the Ukrainian SSR cities' coats of arms]. *Ukraina v mynulomu*, 9, 214–216. [in Ukrainian].
5. Grechylo, A. B. (1998). *Ukrainska miska heraldyka* [Ukrainian municipal heraldry]. Kyiv, Lviv: Ukrainske Heraldychne Tovarystvo. [in Ukrainian].
6. Grechylo, A. & Zavitiy, B. (Ed.) (2018). *Nash herb. Ukrainski symvoly vid kniazhykh chasiv do siodennia* [Our coat of arms. Ukrainian symbols from the princely times to the present]. Kyiv: Rodovid. [in Ukrainian].
7. Kubyovych V. (Ed.) (1973). Sereda Antin. In *Encyclopedia ukrainoznavstva. Slovykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies. Vocabulary part] (Vol. 7, pp. 2758–2761). Paris, New York. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/encycl/euii211.htm> [in Ukrainian].
8. Verba, I. (1993). Diialnist komisii z ukrainskoi emblematyky v okupovanomu Kyievi (lito 1942) [Activity of commission on the Ukrainian emblematic in occupied Kyiv (summer of 1942)]. Abstracts of papers '93: *Tretia naukova heraldychna konferentsia, Lviv, November 4–5, 1993* (pp. 20–22). Lviv. [in Ukrainian].

Andrii Yashchuk

PhD student of the Department
of Archival Science and Special
Branches of Historical Science
of Historical Faculty,

Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2251-0688>

**«ARCHANGEL MYCHAEL» AND «BOHDAN KHMELNYTSKY»:
PROJECTS OF COAT OF ARMS OF KYIV CITY OF 1942 AND 1944
IN THE ANTON SEREDA'S ARTISTIC HERITAGE**

Abstract. The aim of the publication is to reveal the role of the Ukrainian graphic artist Anton Khomych (Fomych) Sereda (1890–1961) in the process of creation of Kyiv city coat of arms in 1942 and 1944 and to present the works made by the artist. **The research methodology** includes the principles of objectivity, historicism and comprehensive study of historical sources. In addition to general scientific approaches in historical research, methods typical for purely heraldic analysis have been used. Objective study of graphic works of heraldic nature requires from the researcher specific approaches, namely the correlation of such images with the basic rules of heraldry and the norms of blazonry. The application of the comparative method was necessary to compare and critically analyze the source information taken from the archive's documents. **The scientific novelty** of the article is to cover a little-known episode in the history of Kyiv city heraldry and to determine the personal contribution of A. Sereda in creating Kyiv's coat of arms. New sources have been introduced into scientific circulation, expanding the knowledge about the process of creating city's coat of arms in 1940s and giving the opportunity to provide a new more accurate attribution for the sketching draft of Kyiv city coat of arms, which was published in 1990, and make conclusions about the context and conditions of its appearance. **Conclusions.** According to comparative analysis of the documents from the A. Sereda's personal fond in the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine was found that the sketch, first published in 1990 and previously considered as the work of H. Narbut, is a graphic realization of the project of Kyiv city coat of arms of 1942. The previously unknown attempt of the Soviet authorities to create a new coat of arms of Kyiv in 1944 is considered and a probable interpretation for the symbolism of A. Sereda's project is suggested. There is a significant structural similarity between the sketches of 1942 and 1944, which, however, completely differed in symbolic content. Both projects were not implemented and remained unknown. As a result, the above information allows us to adjust the existing knowledge about the role of A. Sereda in the process of creating coat of arms in the first half of the 20 century in general and in the drafting projects of the city arms of Kyiv in particular.

Key words: coat of arms of Kyiv; municipal heraldry; A. Sereda; history; sources; Archangel Mychael; Kusza.

ПУБЛІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

DOI 10.47315/archives2021.326.196

УДК 930.2:908-051Й. Гронський]:930.25(477.83-25)«1970/1980»]:303

Назарій Лоштин

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу рукописів,
Львівська національна наукова бібліотека
України імені В. Стефаника;
асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8911-7808>

КОНТАКТИ КРАЄЗНАВЦЯ ЙОСИПА ГРОНСЬКОГО З ДІЯЧАМИ НАУКИ І КУЛЬТУРИ: ВИБРАНІ АСПЕКТИ (за документами особового архівного фонду)

Анотація. **Мета роботи** – вивчення наукової спадщини львівського краєзнавця Йосифа Гронського крізь призму його контактів із діячами науки та культури 1960–1980-х років та популяризація творчого доробку дослідника. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу маловідомих документів з особового фонду Йосифа Гронського (Ф. 214), що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Документи уможливають детальніше дослідження розвитку історичного краєзнавства у другій половині ХХ ст. **Методологія дослідження.** Дослідження опирається на загальнонаукові методи аналізу і синтезу та принципи історизму та об'єктивності. Для вивчення контактів краєзнавця з діячами культури та науки як частини його життєпису застосовано методи біографістики як спеціальної історичної дисципліни. При публікації додатків застосовано методи археографії. Для відбору документів з метою ілюстрації усієї палітри наукових контактів Йосифа Гронського застосовано метод case studies. **Висновки.** Документи особового фонду Йосифа Гронського (Ф. 214) засвідчують активні контакти між краєзнавцем та діячами науки й культури у другій половині ХХ ст. Йдеться про зв'язки з науковцями і культурними діячами Львова та Києва, а також організаторами «Федорівських читань» у

Вільнюсі. Рукописна спадщина Йосипа Гронського є відображенням його наукових зацікавлень у сфері краєзнавства Львова та Галичини. З перспективи подальших студіювань необхідно залучити документи з інших архівних фондів Львова та Києва для детальнішого розроблення теми взаємин представників наукових та культурних середовищ 1960–1980-х років. Для реалізації вказаної мети роботи (популяризації наукової спадщини Йосифа Гронського) необхідним кроком є видання окремих досліджень краєзнавця, що до сьогодні залишаються у рукописах та є маловідомими дослідникам історії Львова та Галичини.

Ключові слова: Йосип Гронський; краєзнавець; Львів; архів; документ; ЛННБ України імені В. Стефаника.

Розпочинати активну наукову кар'єру після виходу на пенсію – річ непроста, і навряд чи хтось буде з цим сперечатися. Проте це все-таки можливо і прикладом цьому є львівський краєзнавець Йосип Станіславович Гронський¹ (1902–1984). Народжений у Львові наприкінці понад столітнього правління Габсбургів, студент підпільної української Львівської політехніки, в'язень польської тюрми, працівник сфери культури у радянські часи – Йосип Гронський сповна реалізував себе як учений-краєзнавець після виходу на пенсію у віці 67 років².

Ключовою подією для цього стало запрошення мистецтвознавиці Віри Свенціцької (1913–1991) у 1976 р. на роботу до Львівського музею українського мистецтва³ (далі – ЛМУМ) для описування рукописів із його колекції⁴. Зазначимо, що краєзнавча робота не була для Й. Гронського новою, нею він займався й раніше.

В часі роботи в музеї Й. Гронський брав активну участь у науковому житті Львова, написав декілька важливих статей з історії свого рідного міста та Галичини. До найвідоміших належить праця «Будні середньовічного Львова», що вийшла у декількох частинах у культовому журналі «Жовтень» (тепер – «Дзвін») протягом 1981–

¹ У статті використано 2 варіанти написання імені та прізвища краєзнавця. У посиланнях подано написання «Й. Гронський» відповідно до офіційних назв справ (за описом особового архіву). У радянські часи літеру «І» не вживали – звідси написання прізвища через «Г». У тексті написання «Й. Гронський» подано згідно з правописом прізвищ до Другої світової війни. У свідоцтві зрілості вказано ім'я «Гронський Осип Маріян» (латинкою в заліковій книжці з часів університету – *Groński Józef Marjan*).

² Детально про життя до пенсії Йосип Гронський описав в автобіографії: *Гронський Й.* Нарис історії Яворівщини. Львів, 2008. С. 163–218.

³ Тепер – Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького.

⁴ *Гронський Й.* Нарис історії Яворівщини... С. 216; *Голубко В., Середяк А.* Документи особового архівного фонду Йосифа Гронського у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // *Студії з архів. справи та документознавства.* 2003. Т. 10. С. 135.

1984 рр.⁵ та перевидавалася після смерті автора⁶. Щодо його роботи в музеї з описування рукописів, то яскраву характеристику цьому дав львівський історик Ігор Скочиляс (1967–2020): «Археографічний аналіз протоколів генеральних візитацій Львівської єпархії XVIII ст., включно з їхньою атрибуцією, провадився ним протягом 1976–1979 рр. Окремі з описів книг, як, наприклад, Ркл-13, є просто взірцевими. [...] Тогочасні умови тоталітаризму не дали змоги Й. Гронському реалізувати свої творчі задуми повністю, і все ж укладена ним картотека з обширними археографічними описами книг візитацій Львівської єпархії XVIII ст. досі служить науковцям своєрідним дороговказом»⁷. Попри висловлені позитивні аспекти, І. Скочиляс вказував й на певні недоліки та помилки в описах Й. Гронського, проте загалом високо оцінив працю краєзнавця із введення до наукового обігу нових джерел та назвав його «подвижником української культури»⁸.

Рукописна спадщина Й. Гронського обсягом у понад 10 тис. аркушів у 1986 р. була передана відділу рукописів сучасної Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ)⁹ дружиною історика Марією Гронською.

У фонді краєзнавця збережені документи, що засвідчують його зносини з представниками наукових і культурних спільнот Львова та інших міст, і загалом співвідносяться з його науковими зацікавленнями. Нижче розглянуто контакти з науковцями та митцями Львова, Києва та інших міст СРСР. На жаль, вивчення спадщини Й. Гронського поки що не є популярним серед істориків та краєзнавців. В опублікованих працях дослідники не вдаються до аналізу контактів львів'янина з представниками наукових та культурних середовищ.

Львів займав ключове місце у житті Й. Гронського, тож не дивно, що з місцевими науковцями та діями культури краєзнавець спілкувався

⁵ *Гронський Й.* Будні середньовічного Львова // Дзвін. 1981. № 10. С. 115–128; 1983. № 3. С. 99–107; № 4. С. 90–95; 1984. № 7. С. 95–101; № 8. С. 90–96; Редакція журналу у 1982 р. надіслала Й. Гронському вітальну адресу з нагоди 80-річчя «старійшини музейних працівників»: Колектив редакції журналу «Жовтень». Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 80-річчя з дня народження // Відділ рукописів ЛННБ (Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 15. Арк. 1.

⁶ *Гронський Й.* Будні середньовічного Львова // Літопис Червоної Калини. 1991. Число 1. С. 40–43; 1991. Число 2. С. 50–53; Число 3. С. 52–57.

⁷ *Скочиляс І.* Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів, 2004. С. LXV–LXVII.

⁸ Там само.

⁹ Детальн. див.: Особисті архівні фонди відділу рукописів: анотований покажчик. Львів. 1995. С. 53–54; *Голубко В., Середяк А.* Документи особового архівного фонду Йосифа Гронського... С. 135–136.

найбільше. Йдеться як про зносини до початку роботи в ЛМУМ, так і після цього. До найстаріших свідчень контактів львівського краєзнавця належить недатована фотографія (Дод. 3). На ній зафіксовано 3-х осіб, яких можна ідентифікувати завдяки запису Й. Гронського на звороті: ліворуч – сам краєзнавець, у центрі – відомий історик Іван Крип'якевич (1886–1967), праворуч – юний Андрій Дорош (1948–2009). Фото зроблене під час краєзнавчої прогулянки, які І. Крип'якевич полюбляв та організовував протягом життя. А. Дорош – син не менш відомого львівського фотографа Юліана Дороша (1909–1982), який активно співпрацював з істориком. Враховуючи, що на фото зображений син фотографа, який часто супроводжував батька під час його роботи, то можна висловити припущення, що саме Ю. Дорош є автором фотографії. Очевидно, що фото зроблене ще до 1967 р. – року смерті історика, а якщо звернути увагу на юний вік А. Дороша, то йдеться приблизно про початок 1960-х років. Щодо місця, де зроблене фото, то, виходячи з рельєфу місцевості, можна припустити, що йдеться про північні околиці Львова – Замарстинів та Голоско¹⁰.

Про подальше спілкування Й. Гронського з І. Крип'якевичем в особовому фонді першого немає документів, проте краєзнавець контактував з учнями історика. Збережений відгук учня І. Крип'якевича – Ярослава Ісаєвича (1936–2010) на вже згадувану публікацію Йосипа Гронського «Будні середньовічного Львова». Попри висловлені зауваження до статті, автор зазначив, що вони «не впливають на загальну позитивну оцінку статті, яку з задоволенням і користю для себе прочитають усі, кого цікавить історичне минуле»¹¹. Йому ж належить рецензія на працю «Про оборонні укріплення середньовічного Львова»¹² – також позитивна, із незначними зауваженнями.

Із 1982 р. походить вітальна адреса від Інституту суспільних наук АН УРСР, що його представляв Я. Ісаєвич, з нагоди 80-ліття Й. Гронського. Традиційно для такого типу документів відзначено досягнення ювіляра та висловлено подяку за творчий доробок. Акцентовано увагу на тому, що науковець щедро ділиться своїми архівними знахідками з іншими дослідниками: «Саме завдяки Вам стали доступними для вивчення і наукового використання численні невідомі раніше архівні документи, рукописні книги, стародруки»¹³.

¹⁰ «Проходи» Івана Крип'якевича цими дільницями див.: *Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові*. Львів, 1991. С. 148–149.

¹¹ Ісаєвич Я. Рецензія на рукопис Й. Гронського «Будні середньовічного Львова» // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 148. Арк. 1.

¹² Ісаєвич Я. Рецензія на рукопис статті Й. Гронського «Про оборонні укріплення середньовічного Львова» // Там само. Од. зб. 147. Арк. 1–2.

¹³ Інститут суспільних наук АН України. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 80-річчя з дня народження // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 18. Арк. 2.

Ймовірно, що від часу заснування (1966) Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури (далі – ЛОО УТОПК) її членом був Й. Гронський. Декілька документів підтверджують це членство. Найстаріший – запрошення на 3-тю обласну конференцію ЛОО УТОПК, що розпочинала роботу 27 квітня 1971 р., та мандат делегата¹⁴. Ще один документ – це збережена пам'ятна медаль «10 років Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури»¹⁵, випущена у 1976 р. Інші 2 документи – це вітальні адреси від Президії правління ЛОО УТОПК з нагоди 75-річчя¹⁶ (1977) та 80-ліття (1982)¹⁷ Й. Гронського. З текстів привітань та згаданого мандату стає відомо, що краєзнавець був членом комісії зі складання каталога пам'яток історії, а згодом – секцій пам'яток літератури і писемності та пам'яток науково-технічного прогресу¹⁸ (як член цієї секції був скерований свого часу на VI Львівську обласну звітно-виборчу конференцію УТОПК у 1979 р.¹⁹) 8 грудня 1982 р. датована чернетка розписки, яку краєзнавець надав ЛОО УТОПК як підтвердження, що отримав від неї плівки з ілюстраціями для статті «Будні середньовічного Львова»: зображення синагоги, зведеної архітектором Павлом Римлянином (йдеться про синагогу Турей Загав, більш відому як Золота Роза), ансамбля монастиря бенедиктинок, оборонних мурів Львова, Високого замку, левів із Ратуші та фото неіснуючого у наш час Пелчинського ставу²⁰.

Безперечно, треба детальніше висвітлити й місце праці Й. Гронського – ЛМУМ. В особовому фонді збережені фото з урочистості, що пов'язана з краєзнавцем. На жаль, на фото немає підписів, що вказували б на час події. Ймовірно, це один із згаданих вище ювілеїв – 75

¹⁴ Запрошення на ім'я Гронського Йосифа на наукові конференції, семінари, виставки тощо // Там само. Од. зб. 185. Арк. 5–7.

¹⁵ Гронський Йосиф. Медаль «10 років Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури», видана Йосифу Гронському // Там само. Од. зб. 10. Арк. 1.

¹⁶ Президія правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 75-річчя з дня народження // Там само. Од. зб. 13. 2 арк.

¹⁷ Президія правління Львівської обласної і міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 80-ліття з дня народження // Там само. Од. зб. 16. 2 арк.

¹⁸ Там само. Арк. 2.

¹⁹ Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 181. Арк. 1.

²⁰ Гронський Йосиф. Розписка, дана Й. Гронським Обласній організації товариства охорони пам'ятників історії та культури. Чорновик // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 157. Арк. 1.

або 80-ліття²¹. На фото можна побачити працівників музею, зокрема В. Свенціцьку, гостей (наприклад, Я. Ісаєвича) тощо. У додатку розміщено одне з цих фото (Дод. 5) за участі мистецтвознавця Степана Костюка (1958–2015) із ЛННБ та художника Григорія Смольського (1893–1985).

У часи роботи в ЛМУМ Й. Гронський брав участь у роботі популярних тоді «Федорівських читань». Одне зі збережених фото датоване 1981 р. та зроблене в Олеському замку на Львівщині під час «Федорівських читань». На груповому фото (Дод. 6) зафіксовано 5 осіб: мистецтвознавиця Людмила Міляєва та доктор мистецтвознавства Григорій Логвин (1910–2001) із Києва, а також львів'яни – сам красзнавець та історик Ігор Мицько й мистецтвознавець Володимир Вуйцик (1934–2002). Того року співробітник ЛМУМ прочитав доповідь «Культурно-суспільне життя у Львові після видання перших львівських друків»²².¹

Ще одне фото – з «Федорівських читань» 1982 р., що відбувалися у м. Вільнюс (Литовська РСР). На цьому фото можна побачити Й. Гронського під час доповіді. Серед членів президії вдалося ідентифікувати російських книгознавців Лідію Петрову (1931–2016) та Євгенія Неміровського (1925–2020), а також уже згадуваного Я. Ісаєвича. Тоді Й. Гронський виголосив доповідь «Матеріали по истории культуры средневекового Вильнюса в рукописном фонде Львовского музея украинского искусства»²³. Принагідно зауважимо, що в архіві збережено тексти доповідей львівського історика на «Федорівських читаннях» й за інші роки. З участю у вільнюській зустрічі пов'язані декілька збережених документів за підписами членів організаційного комітету (запрошення, підтвердження участі, пояснення, як дістатися до готелю у Вільнюсі)²⁴.

Щодо діячів культури, то у фонді Йосипа Гронського збережені 2 документи, пов'язані з художником Володимиром Пати́ком (1926–2016). Один із них – це спільне недатоване фото краснавиці та художника (Дод. 4), можливо, у майстерні митця. Інший документ – це чернетка листа Й. Гронського до В. Пати́ка від 17 лютого 1983 р. – «2 дні після

²¹ В особовому фонді збережені вітальні адреси від колективу музею: Колектив Львівського музею українського мистецтва. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 75-річчя з дня народження // Там само. Од. зб. 12. Арк. 2; Президія правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 75-річчя з дня народження // Там само. Од. зб. 14. Арк. 1–2.

²² *Гронський Йосиф*. Культурно-суспільне життя у Львові після видання перших львівських друків. Стаття // Там само. Од. зб. 54. 8 арк.

²³ Гронський Йосиф. Матеріали по истории культуры средневекового Вильнюса в рукописном фонде Львовского музея украинского искусства // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 115. 11 арк.

²⁴ Вільнюська орггрупа. Федоровские чтения, 82. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 165. Арк. 1; Неміровський Є. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 175. Арк. 1–2; Тумяпис Ю. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 178. Арк. 1.

Стрітєння, яке заповідає гарну весну». Лист носить надзвичайно дружній характер, автор звертається до митця по-товариськи «Влодку» та пише наступне: «Вважаю – перечте або ні, хмуртесь або ні – Вас за одного з найкращих малярів України сучасності. А «найкращий» – це в моєму понятті не лише досконалий професіонал але артист, що малює більше душею, як пендзльом [пензлем – *Н. Л.*], син «простого», багатого душею народа»²⁵. Увесь текст листа вміщено в Дод. 2.

Щодо інших документів, які торкаються тематики контактів Й. Гронського, то в особовому фонді краєзнавця збережені листи від Романа Луцика (1900–1974) та Надії Врадій (1923–1988). Роман Луцик, завідувач відділу рідкісної книги ЛННБ у 1950–1973 рр., у січні 1957 р. допоміг краєзнавцю ідентифікувати книгу Івана Буцманюка «Унів і його монастирі» (1904)²⁶. Директорка Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові Н. Врадій у листі від 1971 р. просить Йосипа Гронського надіслати до архіву тексти його виступів на конференціях та семінарах в архіві. Йдеться про доповіді: «З досвіду роботи по нагромадженню матеріалу з історії міст і сіл» від 23 квітня 1962 р. та «З історії топоніміки західноукраїнських літописних міст» від 28 травня 1970 р.²⁷ У семінарі 1970 р. участь також брали Н. Врадій, Я. Ісаєвич та сходознавець і перекладач Ярема Полотнюк (1935–2012)²⁸. Краєзнавець був частим відвідувачем архіву, де перш за все опрацьовував актові книги для написання історії Львова та інших міст Львівщини²⁹, а також брав участь у згаданому семінарі з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін³⁰.

Дрібні згадки про контакти з науковцями та митцями Львова можна знайти в рукописах наукових праць Й. Гронського. Зокрема, з рукопису тексту «Будні середньовічного Львова» довідуємося, що при написанні фрагмента про львівських митців початку XVII ст. краєзнавець користувався нотатками згаданого вище львівського мистецтвознавця В. Вуйцика³¹. У рукописі «Історичні відомості про село Знесіння під

²⁵ Гронський Йосиф. Лист до Володимира Патики. Чорновик // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 154. Арк. 1.

²⁶ Луцик Роман. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 173-а. Арк. 1.

²⁷ Врадій Н. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 166. Арк. 1.

²⁸ Запрошення на ім'я Гронського Йосифа на наукові конференції, семінари, виставки тощо // Там само. Од. зб. 185. Арк. 2.

²⁹ Центральний державний історичний архів у Львові. Вітальна адреса Гронському Й. з нагоди його 80-річчя з дня народження // Там само. Од. зб. 17. Арк. 2.

³⁰ Детальніше про семінар див.: *Безрабко В.* Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України у Львові: науковий феномен // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2008. Вип. 1(16). С. 546–579.

³¹ Гронський Йосиф. «Будні міста Львова». Ч. II // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 32. Арк. 22.

Львовом» вміщено малюнок місцевої церкви, виконаний олівцем відомим мистецтвознавцем Василем Отковичем (1950–2017)³².

Щодо контактів із науковцями Києва, то у фонді Й. Гронського збережено листування з редакцією видання «Історичні джерела та їх використання»: лист від історика Івана Бутича (1919–2007) про те, що дослідження львів'янина про топонімію літописного Пліснеська планують подати до 5-го випуску видання³³; повідомлення відповідального редактора про відхилення статті про Пліснесько, необхідність доопрацювання статті про архівні джерела до історії оборонних споруд Львова³⁴ та лист Й. Гронського з необхідними правками³⁵; рецензія на цю статтю від історика Леоніда Олійника³⁶. Також збережено недатований лист до львів'янина від дослідниці топонімії Лідії Пономаренко (1922–2013) про передавання йому карти з якогось невказаного атласу³⁷.

Значну групу становлять документи, що відображають процес публікації дослідження Йосипа Гронського «Важлива пам'ятка естетичної думки на Україні XVIII ст.» про рукопис лекцій з синтаксису авторства професора Києво-Могилянської академії Митрофана Довгалевського (дати життя – невідомі, активна творчість припадає на першу половину XVIII ст.) із фондів ЛМУМ у фаховому виданні «Радянське літературознавство». Серед документів – листування з літературознавицею Роксаною Горбовець, лист та схвальна рецензія на статтю авторства Вікторії Колосової й рецензія знаного дослідника української літератури Володимира Кречотеня (1929–1995).

Р. Горбовець схвально оцінює працю Й. Гронського та пише про високу оцінку від члена редколегії «Радянського літературознавства» Михайла Грицяя (1925–1988)³⁸. У листуванні детально обговорюється процес редагування статті, підготовка її до друку, особливості мови автора (відмінність лексики від сучасної на час написання статі Й. Гронський пояснює своє освітою³⁹, отриманою ще до Другої світової війни, до чого

³² Гронський Йосиф. Історичні звістки про село Знесіння під Львовом // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 49. С. 14.

³³ Бутич І. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 164. Арк. 1.

³⁴ Солонинко В. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 177. Арк. 1.

³⁵ Гронський Йосиф. Лист до редакції видавництва «Історичні джерела та їх використання». Черновик // Там само. Од. зб. 156. Арк. 1.

³⁶ Олійник В. Відзив на статтю Й. Гронського «Архівні джерела про місцезнаходження середньовічних укріплень міста Львова» // Там само. Од. зб. 151. Арк. 1.

³⁷ Пономаренко Лідія. Лист до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 180. Арк. 2.

³⁸ Горбовець Роксана. Листи до Гронського Йосифа // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 167. Арк. 1.

³⁹ Гронський Йосиф. Листи до Горбовець Роксани. Черновик // Там само. Од. зб. 158. Арк. 1.

редакторка поставилася з розумінням⁴⁰) та на завершення – повідомлення про верстку і подальше надсилання авторських примірників до Львова⁴¹. В. Колосова називає статтю Й. Гронського сенсаційною⁴² та рекомендує її до якнайшвидшого видання⁴³. Позитивну рецензію надав і В. Кречотень. Автори рецензій акцентують увагу на «белетризованій» манері письма краєзнавця⁴⁴ та необхідності літературного редагування⁴⁵.¹

Окремо у додатку (Дод. 1) до статті опубліковано лист до Йосипа Гронського від знаного історика Сергія Білоконя, датований 1983 р. У ньому киянин просить написати спомини про українського митця Павла Ковжуна (1896–1939). Із П. Ковжуном краєзнавець познайомився під час роботи у тижневику «Неділя», про що пише в автобіографії: «Майже щоденним гостем був відомий графік Павло Ковжун. Була це людина молода, незвичайно талановита. Відомо, що він, приїхавши з України, як учень Нарбута, поставив на нову площину графіку Львова, графічне оформлення книги. З того часу українська книга, особливо в оформленні Ковжуна та його прихильників, стала на дуже високому естетичному рівні»⁴⁶.

Таким чином, збережені документи з особового фонду Йосипа Гронського є яскравим свідченням жвавих контактів краєзнавця з представниками наукового та мистецького середовища УРСР та СРСР, що відповідали його науковим зацікавленням (наприклад, історія Львова) та виду робіт, які він виконував у ЛМУМ (опрацювання рукописних матеріалів). Беззаперечною є необхідність повернення спадщини Й. Гронського до наукового дискурсу, адже напрацювання, здійснені понад 40 років тому, досі є корисними для дослідників минулого Львова, Галичини та української культури загалом.

Додаток 1.

Лист С. Білоконя до Й. Гронського

3 березня 1983 р., [м. Київ]

Дорогий Йосифе Станіславовичу!

Надсилаю Вам для розваги чергові свої замітки й дуже прошу прискорити написання споминів про Павла Ковжуна. Ви мене просто заінтригували тим,

⁴⁰ Горбовець Роксана. Листи до Гронського Йосифа // Відділ рукописів ЛННБ. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 167. Арк. 3.

⁴¹ Там само. Арк. 6.

⁴² Колосова Вікторія. Листи до Гронського Йосифа // Там само. Од. зб. 172. Арк. 2.

⁴³ Колосова В. Відзив на статтю Й. Гронського «Важлива пам'ятка естетичної думки на Україні XVIII ст.» // Там само. Од. зб. 149. Арк. 1–2.

⁴⁴ Кречотень В. Рецензія: «Про статт. Й. С. Гронського «Важлива пам'ятка естетичної думки на Україні XVIII ст.» // Там само. Од. зб. 150. Арк. 1.

⁴⁵ Колосова В. Відзив на статтю Й. Гронського «Важлива пам'ятка естетичної думки на Україні XVIII ст.» // Там само. Од. зб. 149. Арк. 1.

⁴⁶ *Гронський Й.* Нарис історії Яворівщини... С. 198.

що були з ним знайомі. В мене відомостей про нього, можна сказати навіть, – таки чимало. Є архівні, з часів перед світовою війною. Спомини Ярослави Музики⁴⁷, Федорцевої⁴⁸, якісь його листи, численні його статті (величенька бібліографія), велика література про нього. Він був учень Нарбута, отже я ніколи не пропускав нічого про цю людину, коли натрапляв на нього в своїх пошуках. Надрукував про нього статтю в УРЕ⁴⁹, сподіваюсь писати більше й докладніше⁵⁰. Будь ласка, допоможіть мені. Ви знаєте, я б хотів на наступний рік запропонувати для Федорівського семінару повідомлення про нього.

Зичу Вам усього ліпшого!

Щиро Ваш
[підпис – С. Білокінь]

*Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 162.
Арк. 1. Оригінал.*

Додаток 2.

Лист Й. Гронського до В. Патика

17 лютого 1983 р., [м. Львів]

Влодку!

Вернув я від Вас нині і подумав, колиж я поговорю з Вами про те, що мене мулить, з чим я з моїми дуками засипляю. Краще булоб поговорити око-в-око, але останніми часами буває у Вас хтось третій, а це повинна бути розмова не трох-чотирох, а двох людей зі собою.

Хиба не треба Вас переконувати – хочби які мої слова щирі, правдиві були – хто Ви для мене. Ви рекомендуєте мене своїм знайомим як «приятеля» і я тішусь цим і хочу з того признання скористати. Приятель повинен приятелю казати всю правду, що про нього думає.

Що – це Ви добре знаєте мою думку, людини, яка вступила у поважний вік 82-й. Вважаю – перече або ні, хмуртєсь або ні – Вас за одного з найкращих малярів України сучасності. А «найкращий» – це в моєму понятті не лише досконалий професіонал але артист, що малює більше душею, як пендзльом, син «простого», багатого душею народа.

На жаль в останніх місяцях я надто часто чую від людей, що цікавляться мистецтвом і люблять своє-рідне, може і не зовсім компетентні, але щирі – кажуть: «Патик не той, що був». Один скаже, другий, можна пропустити поза ушима, але їх більше. Художник такого рівня може, очевидно собі з того абсолютно нічого не робити, але...

Скільки в цьому правди? Думаю, що відповідь треба пропустити крізь сито історії народу, історії – яку не знайдете в ніякій науковій історії. Це істо-

⁴⁷ Музика Ярослава (1894–1973) – українська мисткиня та громадська діячка, активна учасниця культурного життя Львова.

⁴⁸ Ймовірно, Федорцева Софія (1900–1981) – українська акторка театру та кіно, учасниця театру «Березіль».

⁴⁹ Білокінь С. Ковжун Павло // Українська радянська енциклопедія. Т. 5. Київ, 1980. С. 251.

⁵⁰ Білокінь С. Многоцвіття Павла Ковжуна // Вітчизна. 1988. № 6. С. 178–186.

рія людей простих – народу, який крізь темряву, горівку, гніт – показав світу, що то є душа народу. Подумайте над народною творчістю – ікони, яких нині ніхто (може?? Ви) ніхто не потрафить повторити, подумайте над + 200 тисяч українських народних пісень – анонімних, без підпису автора, подумайте над вишивкою, плахтою, ліжництвом, різьбою, кафлями – людей, які після тяжкої панщини вважали, що краса в життю чоловіка – це верх щастя. І змучення забувалось, голка вишивала, долото різбило, пісня співалась дітям, а ці далі пізніше своїм дітям – бо грамоти не знали і записати не вміли.

Конкретно. Ваші картини чудесні, – частина їх компонована мальована так, щоб подобалась і від часу до часу треба їх віддати людям на їх стіни, бо жити треба і ні поет, ні маляр не може жити і утримувати родину самим мудрим словом. Але раз в кілька місяців це повинен бути твір, який за 5-10-100-200 років стане в центрі історії українського малярства кінця ХХ стол. Мене вже давно не буде на світі, і – на жаль – і Вас не буде, но Ви вже своєю творчістю записали не один розділ цієї історії.

Коли творити справжнє мистецтво? Борони Боже от зараз, якщо стане Вам терпеливості дочитати ці слова до кінця, ані завтра, позавтра, ані за тиждень-місяць. Думка повинна прийти сама, як Тарасові – коли він молодий, молодий, на селі, на весну, написав: «Як умру то поховайте...». Прочитати [на – Н. Л.] вечір кілька мудрих сторінок Лесі Українки (ми все ще надто мало її висоту духа оцінюємо), Федоріва Романа⁵¹, збірки народних пісень.

Простіть, треба йти на совещание.

Ваш [підпис Й. Гронського]
Львів, 17 лютого, 2 дні після Стрітєннє, яке
Заповідає гарну весну, 1983 р.

Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаніка. Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 154. Арк. 1–2. Чорновик. Оригінал.

Додаток 3.

Красзнавча прогулянка.

Стоять зліва направо: Й. Гронський, І. Крип'якевич, А. Дорош. 1960-ті роки.

Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаніка.

Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 177. Арк. 12. Оригінал.

⁵¹ Федорів Роман (1930–2001) – український письменник, лауреат Шевченківської премії 1995 р.

Додаток 4.

В. Патик та Й. Гронський.
Відділ рукописів ЛННБ України
імені В. Стефаника.
Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 177.
Арк. 3. Оригінал.

Додаток 5.

С. Костюк (стоїть), Й. Гронський, Г. Смольський.
Кінець 1970-х – початок 1980-х років.
Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника.
Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 177. Арк. 18. Оригінал.

Додаток 6.

Учасники «Федорівських читань» в Олеському замку на Львівщині.
 Стоять зліва направо: Л. Міляєва, І. Мицик, Й. Гронський,
 Г. Логвин, В. Вуйцик. 1981 р.
Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника.
Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 177. Арк. 8. Оригінал.

Додаток 7.

«Федорівські читання» у м. Вільнюс (Литовська РСР).
 Сидять: нест. особа, Л. Петрова, Я. Ісасвич, нест. особа, Є. Неміровський.
 Доповідає: Й. Гронський. 1982 р.
Відділ рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника.
Ф. 214. Оп. 1. Од. зб. 177. Арк. 22. Оригінал.

REFERENCES

1. Bezdrabko, V. (2008). Seminar z arkhivoznavstva ta dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin TsDIA Ukrainy u Lvovi: naukovy fenomen [Archival science and auxiliary historical disciplines seminar in Central State Historical

Archives of Ukraine in Lviv: scholarly phenomenon]. *Zapysky Lvivskoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka*, 1 (16), 546–579. [in Ukrainian].

2. Bilokin, S. (1980). Kovzhun Pavlo [Kovzhun Pavlo]. In *Ukrainskaadianska entsyklopediia* (Vol. 5, pp. 251). [in Ukrainian].

3. Bilokin, S. (1988). Mnohotsvittia Pavla Kovzhuna [Pavlo Kovzhun's diversity]. *Vitchyzna*, 6, 178–186. [in Ukrainian].

4. Gronsky, Y. (2008). *Narys istorii Yavorivshchyny* [Sketch on history of the Yavorivshchyna]. Lviv. [in Ukrainian].

5. Holubko, V. & Serediak, A. (2003). Dokumenty osobovoho arkhivnoho fondu Yosyfa Hronskoho u viddili rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy [Documents of Yosyf Hronskii personal archival fund in the manuscript department of the Vasyl Stefanyk Scientific Library in Lviv]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 10, 134–137 [in Ukrainian].

6. Hronsky, Y. (1981; 1983; 1984). Budni serednovichnoho Lvova [Everyday life of the medieval Lviv]. *Dzvin*, 10; 3, 4; 7, 8, 115–128; 99–107, 90–95; 95–101, 90–96. [in Ukrainian].

7. Hronsky, Y. (1991). Budni serednovichnoho Lvova [Everyday life of the medieval Lviv]. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 1; 2; 3, 40–43; 50–53; 52–57. [in Ukrainian].

8. Krypiakevych, I. (1991). *Istorychni prokhody po Lvovi* [Historical promenades along Lviv]. Lviv, 1991. [in Ukrainian].

9. *Osobysti arkhivni fondy viddilu rukopysiv: anotovany pokazhchyk* [Personal archival funds of the manuscript department: annotated index]. (1995). Lviv. [in Ukrainian].

10. Skochylas, I. (2004). *Heneralni vizytatsii Kyivskoi uniinoï mytropolii XVII–XVIII stolit: Lvivsko-Halytsko-Kamianetska yeparkhiia. Vol. 2: Protokoly heneralnykh vizytatsii*. [General visitation of the Kyiv Uniate Metropolitanate in the XVII–XVIII centuries: Eparchy of Lviv-Halych-Kamianets. Vol. 2: protocols of general visitation]. Lviv. [in Ukrainian].

Nazarii Loshtyn

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow of the Manuscript Department,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv;

Assistant of the Department of History,

Museum Studies and Cultural Heritage,

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8911-7808>

**CONTACTS BETWEEN THE LOCAL HISTORIAN
YOSYP GRONSKYI AND SCIENCE AND CULTURE FIGURES:
SELECTED ASPECTS
(based on the personal archival fond)**

Abstract. The work aims at study of the scientific heritage of the Lviv local historian Yosyp Gronskyi through his contacts with scientific and cultural

community in the 1960s–1980s and popularization of the researcher’s creative work. **The scientific novelty** is to introduce into the scientific circulation little-known historical documents from personal fond of Yosyp Gronskyi (F. 214), which are stored in the Manuscript Department of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library in Lviv. The documents allow a more detailed study of the development of historical local lore in the second half of the XX century. **The methodology of the research** is based on general scientific methods of analysis and synthesis as well as principles of historicism and objectivity. To study the contacts of the local historian with cultural and scientific figures as part of his biography, the methods of biography as a special historical discipline were used. The methods of the archeography are used for the publication of the supplements. The case studies method was used to select documents to illustrate the entire palette of scientific contacts of Yosyp Gronskyi. **Conclusions.** Documents from the personal archival fond of Yosyp Gronskyi (F. 214) highlight the contacts between the local historian and scientific and cultural community in the second half of the 20 century. These are the contacts between scientists and culture figures of Lviv and Kyiv as well as the hosts of the «Fedoriv readings» in Vilnius. Yosyp Gronskyi’s manuscript heritage reflects his scientific interests in the local history of Lviv and Halychyna. **From the perspective of further studies** it is necessary to involve documents from other archival fonds from Lviv and Kyiv to find more details about the connections between scientific and cultural communities in the 1960s–1980s. To achieve the aim of the work (popularization of the scientific heritage of Yosyp Gronskyi) it is necessary to publish certain scientific works of the local historian that remain in manuscripts and are little-known to the researchers of Lviv and Halychyna.

Key words: Gronskyi Yosyp; local historian; Lviv; archive; document; the Vasyl Stefanyk National Scientific Library in Lviv.

DOI 10.47315/archives2021.326.211

УДК 821.161.2 ЛЕСЯ УКРАЇНКА:[930.253:791.229.2]«194/199»

Людмила Касян

провідна архівістка

сектору публікації документів,

Центральний державний кінофотофоноархів

України імені Г. С. Пшеничного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

**ГЕНЕЗА РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ОБРАЗУ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ
У КІНОДОКУМЕНТАХ 1940–1990-х років**

Анотація. **Мета дослідження** – розглянути генезу репрезентацій образу Лесі Українки у кінодокументах 1940–1990-х років; охарактеризувати документний масив, присвячений письменниці, із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, окреслити роль кінодокументів у збереженні пам'яті про неї. **Методи дослідження.** Підґрунтям дослідження є теоретичні розробки та концепції зарубіжних і вітчизняних науковців у галузі джерелознавства, архівознавства, memo studies, кінознавства. Робота проведена із використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. При висвітленні теми також були застосовані методи джерелознавчої критики, хронологічний, системний, типологічного аналізу, структурно-функціональний. **Наукова новизна.** Дослідження увіковічення постаті Лесі Українки в кінодокументах із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного ще не було предметом наукових студій. Вивчення процесів і форм свідомого увіковічення є важливим і актуальним, адже сприяє розумінню того, яким бачиться минуле, теперішнє і майбутнє суспільства і культури на певному історичному відтинку. **Висновки.** Аналіз кінодокументів 1940–1990-х років (87 одиниць обліку) із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячених життю і творчості Лесі Українки, засвідчив, що вони є цікавими зразками форм культурної пам'яті українського суспільства і вдячним джерелом для дослідження образів та уявлень, що поставали в масовій свідомості за допомогою кінодокументалістики. Багатозначна приро-

да хронікально-документального матеріалу й тематична різноплановість змістового наповнення дозволили виявити принципи і прийоми конструювання та репрезентації образу Лесі Українки в культурній пам'яті. **Перспективи подальших досліджень.** Поза межами нашої розвідки залишилися фільми-спектаклі, відеофільми, телепередачі кінця ХХ–ХХІ ст. Постать і творчість Лесі Українки залишається досить артикульованою темою в українському культурному середовищі і подальше вивчення рецепційної динаміки та своєрідності репрезентацій образу письменниці може бути продуктивним напрямом у дослідженнях культурної пам'яті українського суспільства.

Ключові слова: Леся Українка; кінодокумент; коммеморативна репрезентація; культурна пам'ять; ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

Леся Українка належить до когорти тих постатей, хто «...вибудував для нас на століття наперед наш «дім буття»¹. В одному із перших ґрунтовних досліджень життя і творчості письменниці поет і літературознавець М. Драй-Хмара зазначав: «[...] Творами цими, як і іншими, Леся Українка здобула собі безсмертне ім'я, бо через них ми прилучилися до європейського письменства, до культури всесвітньої. В історії українського письменства вона починає нову добу»². У передмові, датованій 1924 р., до своєї праці «Леся Українка: життя й творчість», дослідник ставить питання «Чи доросли ми до розуміння тих скарбів ідейних та літературних, що залишила нам у спадщину Леся Українка?»³. І кожне нове покоління читачів та дослідників вже понад 100 років намагається на нього відповісти, відкриваючи нові шари і горизонти Лесиної творчості, відчитуючи в її поезії, драматургії, прозі, публіцистиці, перекладах, фольклористичних і літературно-критичних розвідках щось сокровенне і співзвучне собі відповідно до викликів і потреб свого часу. Тому наявність таких діаметрально протилежних інтерпретацій творчого спадку Лесі Українки видається закономірною.

На сьогодні вітчизняне і зарубіжне лесезнавство налічує тисячі наукових праць різновекторного спрямування, що засвідчують бібліографічні видання⁴. Бібліографія, присвячена життю і творчості Лесі

¹ *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine : Українка в контексті міфологій. 2-ге вид., випр. Київ: Факт, 2007. С. 9.

² *Драй-Хмара М.* Леся Українка. Життя і творчість. Київ: Держлітвидав України, 1926. 156 с. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/1926DrajXmara/Life.html> (дата звернення: 18.11.2020).

³ *Драй-Хмара М.* Зазнач. праця. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/1926DrajXmara/Intro.html> (дата звернення: 18.11.2020).

⁴ Леся Українка: бібліографічний покажчик / уклад. М. В. Булавицька. Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. 99 с.; Леся Українка: бібліогр. покажч. (1884–1970) / АН УРСР, Центр. наук. б-ка, Львів. наук. б-ка; уклад.: М. В. Булавицька, М. О. Мороз. Київ: Наук. думка, 1972. 392 с.; Леся Українка (1871–1913) –

Українки, презентує не лише літературознавчий, науково-біографічний, краєзнавчий, філософсько-культурологічний науковий наратив, а й включає збірники архівних документів⁵, спогади⁶ про письменницю, поетичні⁷ і художні прозові⁸ твори, їй присвячені. Діапазон студій життя та творчості Лесі Українки розширюється з кожним роком, з'являються роботи, які досліджують вже власне стан і напрями сучасного лесезнавства⁹.

Серед розмаїтого масиву лесезнавчих студій можна виокремити низку праць, які висвітлюють способи увіковічення Лесі Українки,

українська письменниця, поетеса, драматург, публіцист, перекладач, громадський діяч : бібліогр. покажч. до 140-річчя з дня народження. URL: library.znu.edu.ua/ebooks/b_b_pokazhch_1_ukrayinka_25_02_2011.pdf (дата звернення: 18.11.2020); Леся Українка в Одесі : бібліогр. покажч. / ОННБ ім. М. Горького; упоряд. Т. А. Йовенко; ред. М. Л. Десенко. Одеса, 2015. 127 с.

⁵ Леся Українка: документи і матеріали: 1871–1970 / Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Київ: Наукова думка, 1971. 482 с; Леся Українка: життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / авт.-упоряд. М. В. Гуць, Н. Л. Россошинська. Київ: Радянська школа, 1986. 285 с.; Леся Українка: сюжети з життя в ілюстраціях і документах: фотокнига / авт.-упоряд.: Н. Чіп, І. Веремєєва. Київ: Спалах, 2001. 167 с.

⁶ Спогади про Лесю Українку / упоряд. А. І. Костенко. Київ: Радянський письменник, 1963. 518 с.; *Косач-Борисова І.* Леся Українка в оточенні близьких – родини і друзів // Початкова школа. 1991. № 2. С. 4–10; *Гамбаравілі Н.* Мої спогади про Лесю Українку // Хроніка 2000. 2001. Вип. № 43. С. 281–284; Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка) : Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / відп. ред. О. Біланюк; авт. проекту і вступ. ст. Т. Скрипка. Нью-Йорк; Київ: Факт, 2004. 448 с.

⁷ Співачка досвітніх вогнів: Поезії про Лесю Українку / вступ. сл. О. Гончара; упоряд.: К. М. Шпак, Ю. М. Кругляк. Київ: Рад. письменник, 1986. 240 с.

⁸ *Лазаревський Г.* Молодість Лесі Українки : біографічне оповідання. Канада: Видання «Українського голосу», 1943. 61 с. *Дейч А. І.* Ломикамень: Повесть о Лесе Украинке. Москва: Детгиз, 1962. 93 с.; *Костенко А. І.* Співачка досвітніх вогнів. Київ: Вид-во дит. літ., 1963. 136 с.; *Гранат К.* Велетом покликана. Київ: Рад. письменник, 1965. 229 с.; *Олійник М. Я.* Дочка Прометей : Діалогія. Київ: Дніпро, 1971. 375 с.

⁹ *Рева Л.* Леся Українка в літературно-бібліографічних джерелах // Творчість та особистість Лесі Українки в історичному, культурологічному та філософському аспектах : матеріали наук. конф. до 140-річчя від дня народж. Лесі Українки, Київ, 15 лют. 2011 р. Музей видатних діячів укр. культури Л. Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького. Київ: НАУКМА, 2011. С. 192–204.; *Дзюбич С.* Леся Українка в українській бібліографії ХХ ст. Крізь призму сучасного лесезнавства // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 233–242.

зокрема створення і функціонування меморіальних музеїв і встановлення пам'ятників¹⁰, відтворення образу Лесі Українки на поштових листівках, марках, грошових знаках¹¹.

Дослідження процесів і форм свідомого увіковічення є надзвичайно важливим і актуальним, адже сприяє розумінню того, яким бачиться минуле, теперішнє і майбутнє суспільства і культури на певному історичному відтинку, а «взаємодія монументів і текстів створюють ядро культурної пам'яті»¹². Аудіовізуальні документи із колекції ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного як форма культурної пам'яті розглядалися у розвідках вітчизняних дослідниць Л. Касян¹³ та Л. Маркітан¹⁴.

Мета нашої статті – розглянути генезу репрезентацій образу Лесі Українки у кінодокументах 1940–1990-х років; охарактеризувати документний масив, присвячений письменниці, із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, окреслити роль кінодокументів у збереженні пам'яті про неї. Такий аспект дослідження увіковічення постаті Лесі Українки ще не був предметом наукових студій.

У ХХ ст. кінематограф був чи не найбільш популярним і впливовим засобом масової комунікації, можливо, поступившись своїми позиціями під кінець століття лише телебаченню. Вже з кінця 1920-х років кінопродукція швидко стала інструментом формування масових соціальних образів і, водночас, засобом репрезентації цих образів.

¹⁰ Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному : путівник / укл. Й. Струцюк, І. Чернецький. Львів: Каменяр, 1971. 70 с.; *Бейдик О. О.* Постать Лесі Українки : географія пам'ятників і музеїв (національний, європейський, світовий вимір). URL: <http://cityukraine.info/index.php?citynews=43380> (дата звернення: 10.12.2020).

¹¹ *Бондаренко Г. В.* Леся Українка і родина Косачів: сучасні фрагменти філателії, філокартії, нумізматики і боністики // *Історія України.* 2002. № 46. С. 10–12; *Сольчаник А. Д.* Леся Українка в дзеркалі філателії // *Альманах Українського Народного Союзу: Джерзі Сіті; Нью-Йорк.* 1996. С. 11–22.

¹² Інтерв'ю Александра Эткінда, Професора Європейського університета во Флоренції, автора тільки що вышедшей книги «Кривое горе: память о непогребенных»; беседовал С. Простаков // *Археология русской смерти.* 2016. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/intervyu-aleksandra-etkinda-professora-evropeyskogo-universiteta-vo-florentsii-avtora-tolko-chto-vyshedshey-knigi-krivoe-gore-pamyat-o> (дата звернення: 18.12.2020).

¹³ *Касян Л. Г.* Кінообраз Максима Рильського в контексті комеморативних практик // *Архіви України.* 2015. № 1. С. 129–138; *Її ж.* Аудіовізуальні документи, присвячені Остапу Вишні, як носії-репрезентанти культурної пам'яті // *Архіви України.* 2019. № 4. С. 61–71.

¹⁴ *Маркітан Л. П.* Постать Івана Франка в кінофотодокументах // *Український історичний журнал.* 2006. № 5. С. 206–212.

А саме репрезентації, за визначенням німецької історикині А. Ассман¹⁵, є базою культурної пам'яті.

Кіно у широкому розумінні цього слова стає формою культурної пам'яті, доступним засобом збереження і передачі інформації про минуле. Британський історик Р. Семюел наголошував, що «візуальні засоби зв'язку з минулим мають велику популярність»¹⁶. Стосовно кіно ця популярність є неунікною, оскільки кінотекст – це найбільш типова форма креолізованого тексту (креолізований текст у нерозривній єдності сполучає вербальну та невербальну складові¹⁷). Завдяки своїй складній структурі кіно має потужний вплив на глядача «від заповнення комірок його пам'яті до перебудови структури його особистості»¹⁸.

Прижиттєва репрезентація Лесі Українки дійшла до нас у вигляді фотосвітлин (1879–1913 рр.), портретів письменниці, виконаних олією І. Трушем (1900 р.) та Ф. Красицьким (1904 р.), аудіозапису¹⁹ її голосу (1908 р.). Кінодокументи є репрезентацією комеморативною, прижиттєвої зйомки письменниці, на жаль, немає.

Зібрання кінодокументів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного є одним із найбільших та найповніших в Україні. Масив кінодокументів, присвячених письменниці, становить понад 80 одиниць обліку (часове окреслення – 1943–1992 рр.). Воно є вдячним матеріалом для дослідження динаміки і особливостей репрезентацій Лесі Українки на документальному кіноекрані ХХ ст.

Одним із перших кінодокументів, присвячених Лесі Українці, є сюжет²⁰ із кіножурналу «За радянську Україну» № 10 (липень 1943 р.), знятий студією «Укркінохроніка» (кінооператори І. Касаткіна, М. Оцеп, режисер монтажу М. Шапсай) в евакуації.

¹⁵ Ассман А. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика / пер. с нем. Б. Хлебникова. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 323 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=47595&p (дата звернення 24.11.2020).

¹⁶ Samuel R. Theatres of Memory. Vol. 1, Past and Present in Contemporary Culture. New York: Verso, 1994. 508 p.

¹⁷ Ворошилова М. Б. Креолізованный текст : кинотекст // Политическая лингвистика. 2007. Вып. (2) 22. С. 106–110; Сльшкін Г. Г., Ефремова М. А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). Москва: Водолей Publishers, 2004. 153 с.

¹⁸ Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении // Лотман Ю. М. Избранные статьи. Т. 1. Таллинн, 1992. С. 200–202. URL: <http://www.philology.ru/literature1/lotman-92f.htm> (дата звернення 20.12.2020).

¹⁹ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного (Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного). Од. зб. Г-6029, од. обл. 22944.

²⁰ Там само. Од. обл. 124.

Жанровим вимогами до матеріалу кіноперіодики є «не лише реальність, а й організованість»²¹ та часова обмеженість сюжету кіножурналу. Це досягається завдяки монтажу хронікальних кадрів. Таким чином конструюється екранна подія. Кіносюжет «Леся Українка» інформує про вшанування пам'яті письменниці в Москві влітку 1943 р. Перед глядачем постає урочисте засідання з нагоди 30-х роковин від дня її смерті (точна дата проведення і локація не повідомляються).

Урочистості, присвячені відзначенню ювілейних та пам'ятних дат, як свята чи обряди, розсувають межі буденного хронотопу і покликані нагадувати про персоналію чи подію, оживляти минуле, робити його складовою сучасності, тобто побутують як форми культурної пам'яті. Залученість до таких подій є гарантом збереження групової ідентичності²², але якщо в давніх суспільствах це було можливо лише за рахунок особистої присутності, то з технічним винаходом і вдосконаленням засобів комунікації читач, слухач чи глядач стає співучасником події через час і простір. Що й демонструє зазначений кіносюжет. Одним із кіноприймів візуально-емоційного залучення-втягнення глядача у простір кіноподії, який ми спостерігаємо в ньому і який часто використовуватиметься у сюжетах радянської кіноперіодики, є показ залу, учасників заходу, при цьому ритмічно використовуються як загальний, так і середній плани зображення.

Образ Лесі Українки конструюється візуально – показано портрет письменниці та вербально – через назву сюжету «Леся Українка» (напис на екрані); дикторський (закадровий) текст, в якому озвучується назва сюжету, коментується зображуване на екрані (перебіг події) – письменницю тут означено як «класика української літератури»²³, називаються учасники події, зокрема члени президії (О. Довженко, В. Василевська, О. Корнійчук), виступаючі (М. Бажан, Ю. Смолич); подається синхрон виступу Ю. Смолича.

Синхрон виступу Ю. Смолича займає найбільше екранного часу, несе головний ідейний і змістовий посил. У сюжет включено ті фрагменти доповіді письменника, які містять потрібні для авторів сюжету репрезентативні акценти образу Лесі Українки. Поряд із Т. Шевченком Леся Українка постає як творчий геній, один із символів української нації, втілення її величі й гордості, а спільне пам'ятання і спогадування в «інтернаціональній столиці» є символом невіддільності українського народу від інших радянських народів: «...генії возвеличують землю, яка породила їх, коли чуємо ім'я Шевченка українець гордо підносить

²¹ Кулешов Л. В. Уроки кинорежиссуры. Москва: ВГИК, 1999. С. 23.

²² Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 141.

²³ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 124.

голову, бо це почесно бути сином народу, який дав Шевченка, коли чуємо ім'я Лесі Українки ще раз кажемо собі – я українець, бо це люблю бути однієї нації з великою Лесею!»²⁴; «Визначати пам'ять Лесі Українки нам довелося не на рідній укоханій Лесею українській землі, але підіймемо це як наш прапор, пам'ять великої Лесі Українки шануватися в древньому російському місті, в інтернаціональній столиці, в серці всіх радянських народів, у Москві!»²⁵.

Така інтерпретація образу письменниці сприяла національній самоідентифікації та консолідації українства, звичайно, в радянському інтернаціональному контексті. Французький філософ М. Хальбвакс підкреслював, що минуле є соціальною конструкцією, котра формується духовними потребами і контекстом теперішнього²⁶. 10-й випуск кіножурналу «За радянську Україну» вийшов на екрани в липні-серпні 1943 р., коли тривали бої за звільнення України від нацистів. 23 серпня 1943 р. військами Степового фронту було визволено Харків. Тільки з огляду на це кінотекст в ідеологічно дозволених рамках міг відверто актуалізувати національно-величний аспект минулого, як свого часу поеми «Слово про рідну матір» М. Рильського (1941 р.) і «Похорон друга» П. Тичини (1942 р.).

Сюжет 1943 р. «Леся Українка» став початком ювілейно-меморіального кінонарративу в українській кіноперіодиці, присвяченого письменниці. У кіножурналах «Радянська Україна», «Україна сьогодні», «Молодь України», «Піонерія» протягом 1946–1991 рр. вийшло понад 20 сюжетів, присвячених річницям (75, 80, 85, 100, 105, 119, 120-річчю) від дня народження та (35, 40, 50-річчю) від дня смерті Лесі Українки. З 1956 р. до 1991 р. кіностудією «Укркінохроніка», Республіканською та Київською студіями телебачення було знято понад 70 окремих кіно- і телесюжетів, присвячених письменниці. В переважній більшості у них висвітлюються: а) різноманітні комеморативні акції (проведення урочистих зборів, мітингів, літературно-мистецьких вечорів, літературних читань, наукових конференцій та сесій АН УРСР)²⁷; б) встановлення і відкриття пам'ятників Лесі Українці у Києві, Луцьку, Новоград-Волинському, Сурамі (Грузія)²⁸; в) діяльність літературно-меморіальних музеїв Лесі Українки²⁹; г) підготовка до постановки

²⁴ Там само. Од. обл. 124.

²⁵ Там само.

²⁶ Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. 2005. № 2/3(040/41). URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> (дата звернення: 20.12. 2020).

²⁷ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Од. обл. 271, 786, 788, 944, 2677, 2687, 10819, 11225.

²⁸ Там само. Од. обл. 4469, 5655, 5585, 6639, 7635, 10407.

²⁹ Там само. Од. обл. 3152, 2536, 3710, 3382, 5587, 8384, 10494.

творів письменниці чи творів про неї на сцені та кіноекрані³⁰; д) вручення літературної премії імені Лесі Українки³¹.

Крім оперативного інформування глядачів про події, які відбуваються в країні (безпосередньої функції кіноперіодики), ці кіно-, телесюжети ставали власне комеморативними актами, їх наявність у кіно-, телепросторі сприяла актуалізації інформації про письменницю, закріпленню її образу в особистій пам'яті. Сюжети були свідченням важливості, заякорення інформації в культурній пам'яті і, водночас, своєрідним нагадуванням, що потрібно утримати в пам'яті, що і як пам'ятає та вшановує суспільство. Глядач ставав співучасником, привласнював вже перероблену, зафіксовану в офіційних меморіальних заходах та подіях пам'ять про Лесю Українку, що сприяло виробленню групової ідентичності.

Для створення меморіального образу Лесі Українки в кіноперіодичі використовуються іконічні засоби, переважно зображення місць фіксації пам'яті про письменницю, місць вшанування: могили на Байковому кладовищі в м. Києві (вперше на екрані кіноперіодики зображення з'явилося у сюжеті «Шануємо пам'ять Лесі Українки»³², присвяченого 75-річчю від дня народження, в кіножурналі «Радянська Україна», № 12, березень 1946 р.), садиб, будинків, де в різний час мешкала письменниця, перетворених на меморіальні музеї (в с. Колодяжному, містах Новоград-Волинському та Києві, м. Сурамі), пам'ятників, меморіальних дощок і знаків. Вербальне наповнення образу створюється переважно закадровим дикторським текстом, в окремих сюжетах присутні синхрони учасників екранної події. Як у дикторському тексті, так і в назвах сюжетів (у вигляді написів на екрані) вживаються патетичні, описові образні означення Лесі Українки, часто запозичені із художньої літератури, які використовуються як перифразові номінації письменниці, наприклад: «Співачці досвітніх вогнів», «Дочка Прометея», «Дочка двох народів», «Наша Леся», «Всенародний уклін Лесі». Вони стають своєрідними вербальними знаками, що сприяють закріпленню образу Лесі Українки в культурній пам'яті, але разом із тим і перетворюються на стереотипні кліше, за якими вихолощується жива і багатогранна сутність образу письменниці.

Аналіз кіно- і телесюжетів 1940–1990-х років свідчить, що українська радянська кіноперіодика репрезентувала образ Лесі Українки в 3-х головних іпостасях: Леся Українка – видатна поетеса (в широкому творчому і культурному контексті); Леся Українка – велика українська поетеса, дочка українського народу (як об'єднавчий і значимий куль-

³⁰ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Од. обл. 2315, 4836, 4848, 8078.

³¹ Там само. Од. обл. 5011, 6509, 6684, 7426, 8333, 8708.

³² Там само. Од. обл. 298.

турний символ для всіх українців із різних куточків України і зарубіжжя); Леся Українка як втілення інтернаціональної дружби, інтернаціональних зв'язків. Ці «іміджі» трансливалися як на змістовому рівні окремих сюжетів, через вербалізацію та візуалізацію інформації чи лише візуалізацію (через показ знаків вшанування³³), так і на структурному рівні, включеністю сюжету в загальний кінотекст кіножурналу. Наприклад, у кіножурналі «Радянська Україна»³⁴ (№ 2 за квітень 1946 р.), який мав загальний заголовок «По західних областях УРСР» і висвітлював події на вже радянських західно-українських землях, вміщено сюжет про відзначення в Ужгороді 75-річчя від дня народження Лесі Українки, показано урочисті збори в залі обласного драматичного театру за участю громадськості, творчої інтелігенції та партійного керівництва.

Образ Лесі Українки протягом 1950–1990-х років було відображено у 5-ти документальних кінострічках. 1957 р. з'явилася перша документально-публіцистична кінобіографія Лесі Українки – фільм студії «Київнаукфільм» «Леся Українка»³⁵ (автор сценарію П. Нестеровський, консультант О. Бабишкін, режисер Б. Павлов, оператор Г. Островський). Стрічка є еталонною ідеологічною конструкцією, яка ретранслює міф про Лесю Українку як свідому борчиню проти поневолювачів обездоленого народу, поетесу-революціонерку, активну діячку революційного соціал-демократичного руху, переконану марксистку, яка «ще на зорі революційної боротьби бачила в пролетаріатові ту силу, що принесе звільнення»³⁶. Відповідно до такої репрезентації образу розгортається й біографічний нарратив, витісняються або ретушуються «шкідливі» чи «некорисні» факти. Так, батьки письменниці перетворюються на збіднілих дворян (це – єдина інформація про найближче родинне оточення), а найбільш впливовим фактором розвитку поетичного таланту Лесі Українки стає споглядання з раннього дитинства «нужди і безутішних сліз обездоленого народу»³⁷.

Головне інформаційне навантаження виконує вербальна складова, закадровий дикторський текст, який ілюструється візуальним матеріалом (світлинами, картинами К. Трутовського «Хвора», В. Орловського «Хати в літній день», Л. Жемчужникова «Кобзар», І. Соколова «Проводи в рекрути», І. Рєпіна «Відмова від сповіді», «Арешт пропагандиста» і т. п., кадрами демонстрації із художнього фільму В. Пудовкіна «Мати», натурними зйомками природного і міського ландшафту). Ілюстративну роль до тих чи інших тез у дикторському тексті вико-

³³ Там само. Од. обл. 289, 6095.

³⁴ Там само. Од. обл. 271.

³⁵ Там само. Од. обл. 2903.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

нують і цитати з поетичних творів Лесі Українки. Оповідь побудовано лінійно, від дати і місця народження до дати і місця смерті. Але біографічний простір висвітлюється нерівномірно: побіжно, переважно реперними «точками» (народження, дитинство серед знедоленого народу, хвороба, вимушені від'їзди з рідної землі) і деталізовано – участь у соціал-демократичному русі, «освоєння марксизму», зв'язки з РСДРП, співробітництво з Максимом Горьким, російським журналом «Жизнь». У фільмі повністю відсутня, як на вербальному, так і візуальному рівні, будь-яка інформація про особисте життя, приватний простір письменниці (родинні і дружні зв'язки, окрім побіжної згадки про дядька – політичного емігранта М. Драгоманова і знайомства з українськими прогресивними діячами М. Лисенком, М. Кропивницьким, І. Франком, захоплення, уподобання, таланти тощо), адже репрезентується показовий образ незламної і непохитної борчині, оспівувачки трудового народу, який швидше є пропагандистським символом і перебуває поза звичайним людським виміром. Іконографія письменниці представлена також лише кількома фотознімками та портретом роботи І. Труша.

Через 14 років, до 100-річчя від дня народження письменниці, на студії «Укркінохроніка» було знято другу однойменну версію документальної кінобіографії³⁸ Лесі Українки (автори сценарію М. Ткач, І. Грабовський, консультант О. Ставицький, режисер І. Грабовський, оператор Ю. Ткаченко). Автори фільму поєднують ювілейно-комеморативний (розповідь про увіковічення і вшанування пам'яті Лесі Українки) і біографічний (розповідь про життя і творчість) наратив, лінійну та ретроспективну форму оповіді, при цьому візуальна і вербальна складові взаємодоповнюють і посилюють одна одну. Представлено фотознімки Лесі Українки та членів її родини різних років, включено кадри хроніки і натурної зйомки місць, пов'язаних із долею письменниці (біографічний фактаж досить деталізований), зазначено про участь Лесі Українки у національному культурно-громадському житті («Плеяда», мистецько-артистичне товариство). Присутня «обов'язкова» інформація про дотичність письменниці до соціал-демократичного руху, але, на відміну від попередньої стрічки, вона не є домінуючою у репрезентації образу. Залучено багатий епістолярій Лесі Українки для висвітлення особистого життя та дружніх стосунків. Творчі пошуки і здобутки письменниці представлено різноаспектно (поезія, драматургія, перекладацька, фольклористична, літературно-критична діяльність) у біографічному і культурно-історичному контексті. Стрічка не позбавлена певних ідеологічних, соцреалістичних кліше, але автори намагалися вийти за жорсткі рамки задекларованих ідеологічних канонів і репрезентують Лесю Українку як талановиту, різнобічно об-

³⁸ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Од. обл. 5128.

даровану особистість, мислительку, національну поетесу світового масштабу.

У рамках відзначення 100-літнього ювілею і проголошеного Радою ЮНЕСКО року Лесі Українки на Тбіліській кіностудії вийшла стрічка «Від Волині до Зіндіської гори»³⁹, а на Грузинській студії телефільмів – «Леся Українка і Грузія»⁴⁰ (режисер Р. Кизелі). Перша картина є видовою, образною геобіографією Лесі Українки, життєвий шлях письменниці репрезентується через місця її перебування. Друга розповідає про останнє десятиліття життя Лесі Українки на грузинській землі та значення її творчості і постаті в культурній пам'яті Грузії.

У фільмі «І буду жить я вічно...»⁴¹ («Укркінохроніка», 1973 р., режисер К. М. Самофалова) образ Лесі Українки репрезентується через 3 фокуси рецепції: відзначення 100-літнього ювілею письменниці, урочистого відкриття пам'ятника Лесі Українці в м. Києві, особистого сприйняття постаті Лесі Українки народною художницею УРСР, скульпторкою Г. Кальченко.

Аналіз кінодокументів 1940–1990-х років із колекції ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячених життю та творчості Лесі Українки, засвідчив, що вони є цікавими зразками форм культурної пам'яті українського суспільства і джерелом для дослідження образів та уявлень, що поставали в масовій свідомості за допомогою кінодокументалістики. Багатозначна природа хронікально-документального матеріалу й тематична різноплановість змістового наповнення дозволяє виявити принципи і прийоми конструювання та репрезентації образу Лесі Українки в культурній пам'яті.

Постать і творчість Лесі Українки була і залишається досить артикульованою темою в українському культурному середовищі, а ювілейні дати раз у раз активізують різні форми комеморації. Поза межами нашої розвідки залишилися фільми-спектаклі, відеофільми, телепередачі кінця ХХ–ХХІ ст., тому дослідження рецепційної динаміки та своєрідності репрезентацій образу Лесі Українки вбачається перспективним напрямом подальших студій.

REFERENCES

1. Assman, A. (2004). *Kulturnaya pamyat: Pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokikh kulturakh drevnosti* [Cultural memory: writing, memory about the past and political identity in ancient high cultures] (M. M. Sokolska, Trans.). Moskva: Yazyki slavyanskoi kultury. [in Russian].
2. Assman, A. (2014). *Dlinnaya ten proshlogo: memorialnaya kultura i istoricheskaya politika* [A long shade of the past: memorial culture and historical

³⁹ Там само. Од. обл. 12373.

⁴⁰ Там само. Од. обл. 11532.

⁴¹ Там само. Од. обл. 6742.

politics] (B. Khlebnikova, Trans.). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. Retrieved from: http://loveread.ec/read_book.php?id=47595&p [in Russian].

3. Beidyk, O. O. (2011). Postat Lesi Ukrainky: heohrafiia pamiatnykiv i muzeiv (natsionalny, yevropejsky, svitovy vymir) [Lesia Ukrainka's figure: geography of monuments and museums (national, European, worldwide dimension)]. Retrieved from: <http://cityukraine.info/index.php?citynews=43380>. [in Ukrainian].

4. Bondarenko, H. V. (2002). Lesia Ukrainka i rodyna Kosachiv: suchasni frahmenty filatelii, filokartii, numizmatyky i bonistyky [Lesia Ukrainka and Kosach family: contemporary fragments of philately, deltiology, numismatics and bonistics]. *Istoriia Ukrainy*, 46, 10–12. [in Ukrainian].

5. Deich, A. I. (1962). *Lomikamen: Povest o Lese Ukrainke* [Lomikamen: a novel about Lesia Ukrainka]. Moskva: Detgiz. [in Ukrainian].

6. Drai-Khmara, M. (1926). *Lesia Ukrainka. Zhyttia i tvorchist* [Lesia Ukrainka. Life and legacy]. Kyiv: Derzhlitvydav Ukrainy. Retrieved from: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/1926DrajXmara/Life.html>. [in Ukrainian].

7. Dziubyeh, S. (2019). Lesia Ukrainka v ukrainskii bibliohrafi XX st. Kriz pryzmu suchasnoho leseznavstva [Lesia Ukrainka in the 20th – century Ukrainian bibliography. From the perspective of the contemporary Lesia Ukrainka studies]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 51, 233–242. [in Ukrainian].

8. Hambarashvili, N. (2001). Moi spohady pro Lesiu Ukrainku [My memoirs about Lesia Ukrainka]. *Khronika 2000*, 43, 281–284. [in Ukrainian].

9. Hranat, K. (1965). *Veletom poklykana* [Called by a giant]. Kyiv: Radiansky pysmennyk. [in Ukrainian].

10. Prostakov, S. (2016). Interviu Aleksandra Etkinda, Professora Evropeiskogo universiteta vo Florencii, avtora tolko chto vyshedshei knigi «Krivoe gore: pamyat o nepogrebennykh». *Arkheologiya russkoi smerti*, 2. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/intervyu-aleksandra-etkinda-professora-evropeiskogo-universiteta-vo-florentsii-avtora-tolko-chto-vyshedshey-knigi-krivoe-gore-pamyat-o> [in Russian].

11. Kasian, L. H. (2015). Kinoobraz Maksyma Rylskoho v konteksti komemoratyvnykh praktyk [Maksym Rylsky's cinema image in the context of commemorative practices]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 129–138. [in Ukrainian].

12. Kasian, L. H. (2019). Audiovizualni dokumenty, prysviacheni Ostapu Vyshni, yak nosii-reprezentanty kulturnoi pamiati [Audiovisual documents devoted to Ostap Vyshnia as bearers and representants of cultural memory]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 61–71. [in Ukrainian].

13. Kosach-Borysova, I. (1991). Lesia Ukrainka v otochenni blyzkykh – rodyny i druziv [Lesia Ukrainka amid loved ones – family and friends]. *Pochatkova shkola*, 2, 4–10. [in Ukrainian].

14. Kostenko, A. I. (1963). *Spivachka dosvitnikh vohniv* [A signer of the dawn lights]. Kyiv: Vydavnytstvo dytiachoi literatury. [in Ukrainian].

15. Kuleshov, L. V. (1999). *Uroki kinorezhissury* [Motion picture directing lessons]. Moskva: VGIK. [in Russian].

16. Bilaniuk, O. (Ed.) (2004). *Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka): Biohrafichni materialy. Spohady. Ikonohrafiia* [Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka): biographical materials. Memoirs. Iconography] (T. Skrypka, Foreword). Niu-Jork – Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].

17. Lazarevsky, H. (1943). *Molodist Lesi Ukrainky: biohrafichne opovidannia* [Lesia Ukrainka's youth: biographical short novel]. Kanada: Vydannia «Ukrainskoho holosu». [in Ukrainian].

18. Serhiienko, O. M. (Comp.) (2011). *Lesia Ukrainka (1871–1913) – ukrainska pysmennytsia, poetesa, dramaturh, publitsyst, perekladach, hromadsky diiach : bibliohrafichny pokazhchik do 140-richchia z dnia narodzhennia* [Lesia Ukrainka (1871–1913) – Ukrainian writer, poet, playwright, publicist, translator, social activist: bibliographical index commemorated to the 140-year anniversary from the date of birth]. Retrieved from: library.znu.edu.ua/ebooks/b_b_pokazhchik_1_ukrayinka_25_02_2011.pdf [in Ukrainian].

19. Jovenko, T. A. (Comp.) & Desenko, M. L. (Ed.) (2015). *Lesia Ukrainka v Odesi: bibliohrafichny pokazhchik* [Lesia Ukrainka in Odesa: bibliographical index]. Odesa: ONNB im. M. Horkoho. [in Ukrainian].

20. Bulavytska, M. V. & Moroz, M. O. (1972). *Lesia Ukrainka: bibliohrafichny pokazhchik (1884–1970)* [Lesia Ukrainka: bibliographical index]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

21. Bulavytska M. V. (Comp.) (1956). *Lesia Ukrainka: bibliohrafichny pokazhchik* [Lesia Ukrainka: bibliographical index]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS. [in Ukrainian].

22. Pilkevych, S. D. (Ed.) (1971). *Lesia Ukrainka: dokumenty i materialy: 1871–1970* [Lesia Ukrainka: documents and materials: 1871–1970]. Arkhivne upravlinnia pry Radi ministriv Ukrainskoi RSR. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

23. Chip, N. & Veremieieva, I. (2001). *Lesia Ukrainka: siuzhety z zhyttia v iliustratsiiakh i dokumentakh: fotoknyha* [Lesia Ukrainka: narratives on life represented by illustrations and documents: photobook]. Kyiv: Spalakh. [in Ukrainian].

24. Huts, M. V. & Rossoshynska, N. L. (Comps.) (1986). *Lesia Ukrainka: zhyttia i tvorchist u dokumentakh, fotohrafiakh, iliustratsiiakh* [Lesia Ukrainka: life and legacy in documents, photographs, illustrations]. Kyiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].

25. Lotman, Yu. M. (1992). *Pamyat v kulturologicheskom osvishhenii*. In Yu. M. Lotman, *Izbrannye stati* (Vol. 1, pp. 200–202). Tallinn. Retrieved from: <http://www.philology.ru/literature1/lotman-92f.htm> [in Russian].

26. Markitan, L. P. (2006). *Postat Ivana Franka v kinofotodokumentakh* [Ivan Franko's personality in cine, photo and audio documents]. *Ukrainsky istorychny zhurnal*, 5, 206–212. [in Ukrainian].

27. Strutsiuk, J. & Chernetsky, I. (1971). *Muzei-sadyba Lesi Ukrainky v Kolodiazhnomu: putivnyk* [Lesia Ukrainka museum-mansion in Kolodiazhny: a guidebook]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].

28. Oliinyk, M. Ya. (1971). *Dochka Prometeia: Dylohiia* [Prometheus's daughter: Dylohiia]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

29. Reva, L. (2011). *Lesia Ukrainka v literaturno-bibliohrafichnykh dzherelakh* [Lesia Ukrainka in literature and bibliographical sources]. Abstract of Papers'11: *Tvorchist ta osobystist Lesi Ukrainky v istorychnomu, kulturolohichnomu ta filosofskomu aspektakh: materialy naukovoi konferentsii do 140-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky, Kyiv, 15 liutoho 2011 r. Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury L. Ukrainky, M. Lysenka, P. Saksahanskoho, M. Starytskoho (pp. 192–204)*. Kyiv: NaUKMA. [in Ukrainian].

30. Samuel, R. (1994). *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture* (Vol. 1). New York: Verso. [in English].
31. Slyshkin, G. G. & Efremova M. A. (2004). *Kinotekst (opyt lingvokulturologicheskogo analiza)* [Film text (experience of linguistic and culturological analysis)]. Moskva: Vodolei Publishers. [in Russian].
32. Solchanyk, A. D. (1996). Lesia Ukrainka v dzerkali filatelii [Lesia Ukrainka in the mirror of philately]. In *Almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu* (pp. 11–22). Dzherzi Siti–Niu-Jork. [in Ukrainian].
33. Shpak, K. M. & Kruhliak, Yu. M. (Comps.) (1986). Spivachka dosvitnikh vohniv: Poezii pro Lesiu Ukrainku [The signer of the dawn lights: Verses about Lesia Ukrainka] (O. Honchar, Foreword). Kyiv: Radiansky pysmennyk. [in Ukrainian].
34. Kostenko, A. I. (Comp.) (1963). *Spohady pro Lesiu Ukrainku* [Memoirs about Lesia Ukrainka]. Kyiv: Radianskyj pysmennyk. [in Ukrainian].
35. Voroshilova, M. B. (2007). Kreolizovanny tekst: kinotekst [Creolized text: film text]. *Politicheskaya lingvistika*, (2)22, 106–110. [in Russian].
36. Khalbvaks, M. (2005). Kollektivnaia i istoricheskaia pamiat [Collective and historical memory]. *Neprikosnovenny zapas*, 2/3(040/41). Retrieved from: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html> [in Russian].
37. Zabuzhko, O. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konteksti mifolohii* [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the context of mythology] (2nd ed.). Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].

Liudmyla Kasian

Leading Archivist

of Sector of Publication of Documents,

Central State Archives of Cinema, Audio and

Visual Documents of Ukraine

named after H. Pshenychnyi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

GENESIS OF REPRESENTATIONS OF THE IMAGE OF LESYA UKRAINKA IN FILM DOCUMENTS OF THE 1940s–1990s

Abstract. The purpose of the study is to consider the genesis of representations of the image of Lesya Ukrainka in film documents of the 1940s–1990s; to characterize the documentary array dedicated to the writer from the collection of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychnyi to outline the role of film documents in preserving the memory of her. **Research methods.** The basis of the study are theoretical developments and concepts of foreign and domestic scientists in the field of source studies, archival studies, memory studies, film studies. The work is carried out using general scientific methods of analysis and synthesis based on the principles of historicism and objectivity. Methods of source criticism, chronological, systemic, typological analysis, structural and functional were also used in covering the topic.

Scientific novelty. The study of perpetuating of the figure of Lesya Ukrainka in film documents of the collection of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychnyi has not yet been the subject of scientific studies. The study of processes and forms of conscious perpetuation is important and relevant, because it contributes to the understanding of how the past, present and future of society and culture are seen in a certain historical context. **Conclusions.** An analysis of film documents of the 1940s–1990s (87 units) from collection of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychnyi devoted to the life and work of Lesya Ukrainka, showed that they are interesting examples of forms of cultural memory of Ukrainian society and a grateful source for research of images and ideas that appeared in the mass consciousness with the help of documentary filmmaking. The multifaceted nature of the chronicle-documentary material and the thematic diversity of the content allowed to reveal the principles and methods of constructing and representing the image of Lesya Ukrainka in cultural memory. **Prospects for further research.** Films-performances, video films, TV programs of the end of the 20–21 centuries remained outside the limits of our intelligence. The figure and work of Lesya Ukrainka remain a very articulate topic in the Ukrainian cultural environment. The further study of the reception dynamics and originality of representations of the writer's image can be a productive direction in the study of cultural memory of Ukrainian society.

Key words: Lesya Ukrainka; film document; commemorative representation; cultural memory; the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychnyi.

DOI 10.47315/archives2021.326.226

УДК 929Терлецький-054.72(=161.2):321.02(410):930.253

Володимир Тихенко

головний науковий співробітник

відділу формування НАФ,

Центральний державний архів зарубіжної українки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0266-878X>

**УКРАЇНЕЦЬ СТЕФАН ТЕРЛЕЦЬКИЙ (1927–2006) –
ВІДОМИЙ БРИТАНСЬКИЙ ПОЛІТИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ
(за документами ЦДАЗУ)**

Анотація. Мета роботи – на основі документів особового фонду «Терлецький Стефан Олексійович (1927–2006), політик та громадсько-політичний діяч» (Ф. 77), що зберігається у Центральному державному архіві зарубіжної українки, висвітлити життя та громадсько-політичну діяльність С. Терлецького – британського політика Консервативної партії, відомого громадсько-політичного діяча Великої Британії і Європи, впливового представника української діаспори, активного члена Союзу Українців у Великій Британії та Світового Конгресу Українців. **Методи дослідження.** Стаття спирається на стратегію репрезентації політичної біографії та життєвої історії українського емігранта й британського діяча в інонаціональному та консервативному середовищі, зокрема розширює/збагачує сюжетну канву за рахунок уведення нових джерел. Значну увагу приділено біографічному методу, використання якого уможливило вивчення особливостей життєвого шляху політика в певному макро- та мікросоціальному оточенні. **Наукова новизна.** До наукового обігу вводяться документи С. Терлецького, що раніше не використовувалися в українських біографічних дослідженнях. Вони є яскравим прикладом того, як саме завдяки наполегливій праці, постійному навчанню, активній участі у громадсько-політичному житті українці виборювали собі високе становище в країнах свого перебування і тим самим ставали прикладом для наслідування. **Перспективи подальших досліджень.** Зібрання С. Терлецького, що нараховує понад тисячу документів, було подароване ЦДАЗУ у 2020 р. Бібліотекою і архівом ім. Т. Шевченка у Великій Британії (Shevchenko Library and Archive) (керівниця – докторка філософії Л. Пекарська). Але воно не є повним, тому кінцева мета – повернення всієї документальної спадщини політика, науково-технічне опрацювання її та подальше вивчення науковцями і всіма, хто цікавиться яскравими та непересічними постатями в історії Європи ХХ ст. **Висновки.** Документи особового фонду «Терлецький Стефан Олексійович (1927–2006), політик, громадсько-політичний діяч» (Ф. 77) мають значний науковий та джерельно-інформаційний потенціал.

Ключові слова: С. Терлецький; Велика Британія; українська діаспора; Консервативна партія; парламент; політик.

Чимало представників української діаспори досягли значних успіхів у науці, культурі. Свою енергію і талант українці щедро дарували

© В. Тихенко, 2021

землі, що їх прийняла і стала новою батьківщиною. Своїм доробком у тій чи іншій сфері діяльності суспільства їм вдалося залишити вагомий слід. Українська спільнота виплекала в своєму середовищі й відомих політиків та державних діячів: Павла Юзика (1913–1986) – одного з «батьків» політики багатокультурності у Канаді, канадського сенатора та історика; Івана Гнатишина (1907–1967) – канадського сенатора, міністра закордонних справ; Романа Гнатишина (1934–2002) – генерал-губернатора Канади; Христю Фрілянд (1968 р. н.) – міністра закордонних справ Канади та інших.

Значних успіхів на політичному поприщі досяг Стефан Олексійович Терлецький (1927–2006) – єдиний етнічний українець, обраний до Британського парламенту, який увійшов у політичну історію Європи ХХ ст. як яскравий проукраїнський політик, борець проти комуністичної ідеології, поборник прав та свобод людини. Він зробив вагомий внесок у справу боротьби за незалежність України на міжнародному рівні в період «холодної війни».

Життя та діяльність С. Терлецького висвітлені в кількох працях. Ґрунтовною, написаною на підставі багатьох джерел (періодичної преси, матеріалів Британського парламенту, спогадів та ін.) є стаття д-ра іст. наук О. Козерода «Британський консервативний політик Стефан Терлецький (1927–2006)»¹. Ця розвідка стала першим в українській історіографії дослідженням, присвяченим громадсько-політичній діяльності С. Терлецького, що базується на офіційних документах. Його ж перу належить розвідка «Хто стояв за підтримкою Заходом незалежності України. З історії життя британського політика Стефана Терлецького», опублікована 16.07.2020 р. на офіційному вебсайті газети «Голос України»².

Останнім часом, окрім статті у Вікіпедії, з'явився ряд біографічних довідок та статей про С. Терлецького³, в яких висвітлено його життєвий шлях та діяльність як політика. Але основним джерелом для вивчення

¹ Козерод О. В. Британський консервативний політик Стефан Терлецький (1927–2006 рр.) // Український історичний журнал. 2010. № 5. С. 202–207.

² Козерод О. Хто стояв за підтримкою Заходом незалежності України. З історії життя британського політика Стефана Терлецького // Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/333288> (дата звернення: 10.01.2021).

³ Перший етнічний українець у Британському парламенті // Український інститут національної пам'яті. URL: <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua/posts/1751915701629723/> (дата звернення: 10.01.2021); Таранюк І. Терлецький: з біженців – у депутати Британського парламенту // BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151022_terlezki_from_war_to_westminster_it (дата звернення: 10.01.2021); Залізний Стефан. Українець, який став радником Маргарет Тетчер // Artefact. URL: <https://artefact.org.ua/history/zalizniy-stefan-ukrayinets-yakiy-stav-radnikom-margaret-tetcher.html> (дата звернення: 12.01.2021); Галицький радник Маргарет Тетчер // Galinfo. URL: https://galinfo.com.ua/news/galytskyu_radnyk_margaret_tetcher_283772.html (дата звернення: 12.01.2021).

життєвого та політичного шляху С. Терлецького, його ставлення до політики, України, людей, з якими він зустрічався, є книга його спогадів «From War to Westminster» («Від війни до Вестмінстера»), що вийшла друком за рік до його смерті – у 2005 р. (на жаль, досі українською мовою не перекладена).

На сьогоднішній день найбільша в Україні збірка документів, пов'язаних із життям та громадсько-політичною діяльністю С. О. Терлецького, зберігається у фонді № 77 Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Документи були люб'язно передані Бібліотекою і архівом ім. Т. Шевченка у Великій Британії (керівниця – докторка філософії Людмила Пекарська). Ця зарубіжна інституція виникла у 1947 р. з ініціативи Союзу Українців у Великій Британії. За роки існування вона перетворилася з невеличкої книгозбірні на єдину універсальну та найбільшу бібліотеку української еміграції у Європі. Крім книжкового фонду (понад 35 тис. томів), бібліотека має й багату архівну збірку, куди увійшли документи громадсько-політичних, культурних діячів, відомих учених та ін. Між ЦДАЗУ та Бібліотекою і архівом ім. Т. Шевченка існує багаторічна та плідна співпраця. Завдяки цьому у 2020 р. архіву була подарована довгоочікувана збірка С. Терлецького, що нараховує понад тисячу документів.

У зібранні особливу увагу привертають автобіографії (варіанти), резюме С. Терлецького. Важливі факти з життя політика можна почерпнути з довідкових видань: «The House magazine» (1985 р.), «Profile: Stefan Terlezki», «Who's who» (1993 р.), в яких найгрунтовніше подано основні віхи його громадсько-політичного життя. До документальної збірки увійшли статті, тексти виступів, нотатки про Україну та українську політику, підготовчі матеріали до книги спогадів, аналітичні статті, підготовлені для прем'єр-міністерки Маргарет Тетчер. Вперше представлено літературні спроби пера політика, а саме його вірші (неопубліковані). Великий пласт документів розповідає про його діяльність в Консервативній партії Великої Британії та парламенті, багаторічну працю в кількох інститутах Європейського парламенту, Раді Директорів Союзу Українців у Великій Британії та Світовому Конгресі Українців (СКУ), лобіювання ним інтересів України на міжнародному рівні. Таким чином, документи особового фонду «Терлецький Стефан Олексійович (1927–2006), політик, громадсько-політичний діяч» (Ф. 77) мають значний науковий та джерельно-інформаційний потенціал.

Стефан Олексійович Терлецький народився 29 жовтня 1927 р. у с. Антонівка Тлумацького повіту Станіславського воєводства, територія якого на той час входила до складу Речі Посполитої (нині – село Тлумацького району Івано-Франківської області), у селянській родині. Початкову освіту здобув у місцевій польській школі. Першою його вчителькою була українська поетка й освітянка Марія Ленерт-Домб-

ровська (1881–1963 рр.), відома під псевдонімом «Марійка Підгірянка». Саме вона прищепила йому велику любов до України та української культури. Згодом він напише: «Україна – це є наше тіло, наша кров, наше серце, наші кості, наша до смерті любов, гонор і честь»⁴.

У розпал Другої світової війни, у травні 1942 р., 14-ти літній Стефан Терлецький був відправлений на примусові роботи: спочатку за місцем проживання, а потім – через невільничий ринок – у містечко Фойтсберг (нім. Voitsberg, Австрія), де працював у місцевого фермера з ранку до пізньої ночі, виконуючи найважчу роботу.

По закінченні війни, не повіривши «комуністичній пропаганді про світле майбутнє», утік із радянського потягу, що віз оstarбайтерів на Далекий Схід, і повернувся до Фойтсберга. З липня 1945 р. ця територія була віднесена до британської зони окупації. С. Терлецький опинився у таборі для переміщених осіб під опікою ООН у місті Філлах (нім. Villach, Австрія), де працював на кухні англійської військової бази.

У 1947 р. С. Терлецькому офіційно дозволили емігрувати до Великої Британії. Він оселився в одному з містечок Уельса (англ. Wales), де гарував спочатку простим шахтарем, а потім – працівником у їдальні. Наступним кроком в його робочій біографії була посада в управлінні готелями в містечках Порткоул (англ. Portkoul) і Сванее (англ. Svanee). Набувши досвіду та взявши позику, С. Терлецький став власником готелів у містах Абериствйт (англ. Aberystwyth) та Кардіф (англ. Cardiff, столиця Уельса). Згодом продовжив навчання: успішно закінчив середню школу і коледж харчових технологій та комерції у Кардіффі. З цього часу життя С. О. Терлецького було пов'язане з містом Кардіф. Тут він одружився з місцевою жителькою Мері, тут у 1960-х роках почалася його політична кар'єра.

Так, у 1964 р. він вступив до Консервативної партії Великої Британії, а вже у 1968 р. став членом міської ради м. Кардіф від цієї політичної сили. В період від 1973 р. до 1975 р. він, як прихильник тісних зв'язків Великої Британії з Європою, очолив громадсько-політичну організацію «Залишмо Британію в Європі». У 1975–1984 рр. С. О. Терлецького обирали: головою комісії у справах ліцензій при міській раді Кардіфа, головою комісії у справах довколишнього середовища (1979–1980), головою спільної дорадчої комісії при службі здоров'я Південногломорганського округу (1978–1979), радником Кардіфської міської та Південногломорганської окружних рад (1968–1984), референтом преси консервативної групи у зазначених радах (1970–1983).

Велику увагу у своїй громадській роботі С. О. Терлецький приділяв розвитку просвіти та спорту. Так, із 1973 р. до 1983 р. він обирався головою дирекції ряду дошкільних та шкільних закладів Уельса, з 1975 р.

⁴ ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). Ф. 77. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.

Квиток (членська виказка) члена Союзу українців у Великій Британії С. Терлецького, виданий 9 липня 2003 р.
 Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 6, 7.

до 1977 р. виконував обов'язки голови футбольного клубу «Кардіфф Сіті», який за його керівництва увійшов до Вищої ліги країни.

С. Терлецький брав активну участь у житті української громади. 34 лютого 1949 р. й до кінця життя він – активний член Союзу Українців у Великій Британії (Association of Ukrainians in Great Britain). Упродовж багатьох років був членом Ради цієї громадсько-політичної організації, делегатом річних загальних зборів Світового конгресу вільних українців (від 1993 р. – Світового конгресу українців), дописувачем до журналів та часописів української діаспори. В діяльності на міжнародній арені вважав головним завданням для себе, як українця, послідовно відстоювати право України на незалежність та самовизначення українського народу.

Вже у 1974 р. С. Терлецький балотувався до Британського парламенту, але перша спроба потрапити у велику політику не увінчалася успіхом. Варто зазначити, що ця невдача не спинила його прагнення до подальшої політичної кар'єри. У 1975–1985 рр. він обіймав посаду віцепрезидента молодіжної організації консерваторів в Уельсі.

Наступним важливим кроком у громадсько-політичному житті С. Терлецького було обрання його депутатом Британського парламенту (1983–1987) від Консервативної партії по Західнокардіфському виборчому округу. Значну допомогу в проведенні його виборчої кампанії надавала українська громада, особливо її молодь.

На першому засіданні новообраного парламенту, за словами депутата Макса Перкінза, С. Терлецький виголосив «одну з найбільш емоційних перших промов нового члена парламенту»⁵. З високої трибуни політик наголосив: «Я пережив поневолення, марксизм, комунізм, фа-

⁵ ЦДАЗУ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 39.

шизм, нацизм і рабську працю, коли мені було 15 літ і тому, я думаю, що маю право заявити, що я знаю, як оцінити волю і демократію. А якщо є люди в цій нашій великій державі, які вважають, що трава є зеленішою в Радянському Союзі, нехай вони туди поїдуть»⁶. Відомий політик Консервативної партії Патрік Корман наголошував, що С. Терлецький «мав змогу дати від себе щось такого для Вестмінстерського парламенту, що не міг ніхто інший, бо ніхто інший (з нас) не пройшов таких переживань»⁷.

Всю депутатську каденцію С. Терлецький був членом особливого парламентського комітету у Валійських справах, отримав й полагодив приблизно 20 тис. звернень від своїх виборців. На сесіях парламенту оголосив понад тисячу окремих усних та письмових запитань. Політик виступив з ініціативою повернення громадян країни до обов'язкової військової служби, лобіював закон щодо впровадження нового державного свята «Дня сера Вінстона Черчилля» замість першотравневого. Варто наголосити, що в своїй політичній діяльності С. Терлецький прагнув, аби в поглядах британців Україна сприймалася як окрема від Росії держава, що має свою історію та культуру. Він бажав, аби влада Великої Британії формувала окрему політику відносно тодішньої УРСР. Як радник прем'єр-міністерки М. Тетчер із питань східноєвропейських країн, С. Терлецький багато робив для просування своїх поглядів⁸. Посол України у Великій Британії акад. С. Комісаренко так оцінював його роботу: «С. Терлецький – єдиний з українців Великобританії, обраний свого часу до Палати Громад британського парламенту, активний і впливовий політичний діяч, який представляє Британію у кількох інститутах Європейського парламенту і який має широкі зв'язки серед британського «істеблїшменту». Під час своїх політичних контактів і при роботі з українською громадою він послідовно відстоює позицію, що розвиток тісного партнерства з Британією є важливим елементом досягнення стратегічної цілі України – входження у євроатлантичний простір. Пан Терлецький неодноразово пропонував свої послуги для поширення «проукраїнської» позиції у Британії, для створення конструктивного лобі України у Сполученому Королівстві»⁹. Він був також «консультантом Посольства з економічних і правових питань»¹⁰.

Визнаючи заслуги С. Терлецького, його обрали членом Парламентської делегації Сполученого Королівства до Ради Європи й Західноєвропейського Союзу (1984–1987). 27 січня 1987 р. політик висунув на розгляд парламентської асамблеї постанову щодо «справи самовизначення

⁶ Там само.

⁷ Там само. Спр. 139. Арк. 39.

⁸ Там само. Спр. 10. Арк. 21.

⁹ Там само. Спр. 31. Арк. 6.

¹⁰ Там само. Спр. 10. Арк. 7.

С. Терлецький з прем'єр-міністеркою Великобританії М. Тетчер. Б/д. Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 2.

польського народу», а 6 травня цього ж року, заручившись підтримкою 30 послів Європейського парламенту, зокрема з Великої Британії, Швеції, Франції, Іспанії, Норвегії, Данії та ін., запропонував прийняти постанову «щодо справи самовизначення українського народу і загального положення в Україні»¹¹.

У 1986–1990 рр. С. Терлецький – голова Європейської ради свободи. На цій посаді він також самовіддано й безкомпромісно вів активну роботу, відстоюючи загальноєвропейські цінності і свободи та права людей.

На жаль, наступні вибори до Британського парламенту С. Терлецький програв. Лейбористами була розгорнута широка та масована кампанія дискредитації. Шалені

гроші і всі наявні ресурси були кинуті на те, щоб взяти реванш за поразку 1983 р. Успіхи Терлецького були їм як кістка у горлі, бо саме він був тим єдиним представником Консервативної партії, якому вдалося порушити монополію лейбористів в окрузі Західного Кардіфа, що тривала від самого часу його створення у 1950 р. Його суперники у виборчих перегонях не гребували брудними методами і навіть ладні були

Послужний список С. Терлецького. Б/д. Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 38.

¹¹ ЦДАЗУ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 23.

вдатися до злочинних дій, аби не допустити до влади талановитого кандидата від консерваторів. Сам С. Терлецький із болем і жалем згадував, як проплачені недоброзичливці зривали та нищили наочну агітацію, виводили з ладу агітаційні автобуси, вдавалися до погроз фізичною розправою та вимагали знятися з виборів. Попри шалений тиск із боку штабу Родрі Моргана С. Терлецький здобув підтримку навіть більшої кількості вдячних виборців, ніж у 1983 р. Однак, цього виявлося замало. Поступившись Р. Моргану на 4 тис. 45 голосів, він був змушений скласти мандат депутата від Західного Кардіффа¹².

Із самих перших днів перебування за межами України С. Терлецького не полишала думка хоч щось дізнатися про долю своїх рідних та близьких. Майже 15 років тривали його пошуки. Багато разів писав він листи в різні урядові організації з цього питання. Врешті-решт С. Терлецький отримав повідомлення від сільського голови с. Антонівка, що його батька та сестру вивезли в Сибір ще на початку 1950 р., а мати померла в 1943 р. Використовуючи свої зв'язки у Вестмінстері, політик добивався дозволу на зустріч із батьком. Лорд Джеффрі Гау (міністр закордонних справ Великої Британії у 1983–1989 рр.) порушив справу про батька С. Терлецького та інших політв'язнів під час зустрічі з міністром закордонних справ СРСР А. Громиком. Унаслідок цієї зустрічі в жовтні 1984 р. батько повернувся до рідного села, а згодом, отримавши спеціальний дозвіл від КДБ, зміг поїхати до сина в гості. Вони не бачилися майже 42 роки. Ця неординарна подія широко висвітлювалася на шпальтах газет і журналів Великої Британії.

У 1986 р. С. Терлецький нарешті отримав можливість відвідати Україну. Ця радісна та очікувана подія була затьмарена звісткою, що його батько помер. Через всілякі затримки з оформленням візових документів він не зміг приїхати на похорон. Але згодом разом із дружиною та доньками С. Терлецький гостював на рідній землі, мав численні зустрічі з рідними та односельцями, відвідував шкільні заклади, редакції газет, клуби. До самої смерті він зберіг тісні контакти з родичами та друзями з України, вів із ними жваве листування, надавав поради та допомогу у вирішенні різних життєвих питань. Варто зазначити, що в с. Антонівка родичами політика у 2019 р. створено благодійну організацію «Благодійний фонд Стефана Терлецького» з метою надання соціальної допомоги потребуючим.

«Перебудову» в СРСР С. Терлецький сприйняв із захопленням, вважаючи, що це є перший крок до набуття Україною незалежності. Він опікувався питанням відкриття дипломатичного представництва Великобританії в Україні.

Як особисту біду політик сприйняв Чорнобильську катастрофу. Він брав активну участь у парламентських слуханнях, присвячених

¹² Там само. Спр. 20. Арк. 1–4.

цій проблемі, організовував мітинги, збір коштів на допомогу дітям, постраждалим внаслідок аварії. Згодом, аби мати правдиву інформацію, С. Терлецький сам відвідав Чорнобильську зону, де мав зустрічі з ліквідаторами та постраждалими, передав допомогу від української діаспори Великої Британії.

С. Терлецький виступає на мітингу «Діти Чорнобиля потребують нашої допомоги». Лондон, 28 квітня 1991 р.

Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 4.

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності України С. Терлецький продовжував захищати її політичні інтереси не тільки у Великій Британії, але й на теренах Європи. Він охоче ділився своїм політичним та міжнародним досвідом з українськими посадовцями; перебуваючи чи то в Донецьку, чи Івано-Франківську, скрізь відзначав певні досягнення країни в сфері дотримання свободи слова, прав людини тощо. Стефан Олексійович запропонував ексекутивному директору Westminster Foundation for Democracy (Парламентська фундація для підтримки демократії) «допомогти створити вищий навчальний заклад для підготовки кваліфікованих політиків та глибшого вивчення демократії в Україні. Перший такого роду заклад повинен бути в Києві»¹³. Політик вважав, що студентами такого закладу мають бути особи віком 25–40 років, які не були членами комсомольської організації та комуністичної партії, не проходили службу в радянській армії. Крім того, за національністю вони повинні бути українцями та вболівати за державні інтереси й бажати добра своєму народові. Набуті теоретичні знання студенти мали поглиблювати на практиці в одній із країн західного світу за кошт фундації.

Зустрічаючись із провідними політичними діячами України, С. Терлецький часто порушував питання з приводу внутрішньої політики сто-

¹³ ЦДАЗУ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 33.

совно Автономної Республіки Крим, вважаючи нагальною необхідністю її коригування. Ним були підготовлені спеціальні рекомендації щодо історико-правових аспектів приналежності Криму.

У 1992 р. С. Терлецький був удостоєний однієї з найвищих нагород Великої Британії – Ордена командора Британської імперії за «політичне та публічне служіння». Він зазначав: «Я горжусь тим, що я не є ексклюзивним власником цієї нагороди. Я щиро бажаю ділитися з українською громадою у Великобританії, із народом України»¹⁴. Крім того, С. Терлецький був відзначений й іншими нагородами, серед яких – медаль Ї Величності Королеви Єлизавети за «публічне та спортивне життя у Валії».

У 2005 р. була видана книга спогадів С. Терлецького «From War to Westminster». Над нею (перша робоча назва – «Життя під чотирма прапорами») він ретельно працював кілька років. «Я прожив велике життя, мав зустрічі з великими особистостями світу, починаючи від Рейгана, Тетчер, Горбачова до Папи Римського, тож не передати на папір свої переживання, думки – то було би гріхом», – скаже він в одному з інтерв'ю¹⁵. Британська громадськість схвально сприйняла

С. Терлецький з Президентом України Л. Кравчуком та українським політиком С. Гавришем. Б/д та місця зйомки.
Центральний державний архів зарубіжної україніки.
Ф. 177. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 3.

С. Терлецький з дружиною після церемонії вручення йому Ордена командора Британської імперії. 1992 р.
Центральний державний архів зарубіжної україніки.
Ф. 177. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 6.

¹⁴ Там само. Спр. 10. Арк. 17.

її вихід. В одній з рецензій влучно зазначалося: «Розповідь Стефана Терлецького – це не тільки розповідь однієї людини, це дзеркало життя покоління сотень тисяч біженців, які також постраждали у той час. Це робить книгу ідеальною відправною точкою для тих, хто в діаспорі або за її межами шукає відповіді на свої питання в минулому цього болючого періоду»¹⁶.

21 лютого 2006 р., після важкої і тривалої хвороби, С. Терлецький на 79 році пішов із життя.

Особовий архівний фонд С. Терлецького в ЦДАЗУ, на нашу думку, є своєрідним меморіалом пам'яті непересічному українцю. Його життя та діяльність – яскравий приклад для нашої молоді. От чому хотілося б, щоб слова С. Терлецького, просякнуті почуттям гордості й любові до рідної землі, знайшли відгук у їхніх серцях: «Майже босий, майже голый, голодний, без гроша у кишені приїхав я до Великої Британії. Тут я став говорити іншою мовою, але як син України не змінився. Україна – це мій скарб і маєток мого життя. Київ – моє серце, Дніпро – моя кров. Галичина – моє тіло. Карпати – це мої ноги, мої кості. Синьо-жовтий прапор – це моя вільна, незалежна, демократична Україна»¹⁸.

REFERENCES

1. Halytsky radnyk Marharet Tetcher [Margaret Thatcher's Galician advisor]. *Galinfo*. Retrieved from: https://galinfo.com.ua/news/galytskyu_radnyk_margaret_tetcher_283772.html [in Ukrainian].
2. Kozerod, O. (2020). Khto stoiav za pidtrymkoiu Zakhodom nezalezhnosti Ukrainy. Z istorii zhyttia brytanskoho polityka Stefana Terletskeho [Who stood behind the support of Ukraine's independence by the West. On the British politician Stefan Terletsy's life history]. *Holos Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.golos.com.ua/article/333288> [in Ukrainian].
3. Kozerod, O. V. (2010). Brytansky konservatyvny polityk Stefan Terletsy (1927–2006 rr.). [British Conservative politician Stefan Terletsy (1927–2006)]. *Ukrainsky istorychnyj zhurnal*, 5, 202–207. [in Ukrainian].
4. Pershy etnichny ukrainets u brytanskomu parlamenti. Ukrainsky instytut natsionalnoi pamiati [The first ethnic Ukrainian in the British Parliament. The Ukrainian institute of national memory]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/uinp.gov.ua/posts/1751915701629723/> [in Ukrainian].
5. Taraniuk, I. (2015). Terletsy: z bizhentsiv – u deputaty Brytanskoho parlamentu. [Terletsy: from a refugee to a deputy of the British Parliament]. *VVS News Ukraina*. Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151022_terlezki_from_war_to_westminster_it [in Ukrainian].

¹⁵ ЦДАЗУ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 35.

¹⁶ *Козерод О. В.* Британський консервативний політик Стефан Терлецький ... С. 206.

¹⁷ Там само. С. 207

¹⁸ Там само. Спр. 139. Арк. 39.

6. Zalizny, S. (2017). Ukrainets, yaky stav radnykom Marharet Tetcher [The Ukrainian who became Margaret Thatcher's advisor]. *Artefact*. Retrieved from: <https://artefact.org.ua/history/zalizniy-stefan-ukrayinets-yakiy-stav-radnikom-margaret-tetcher.html> [in Ukrainian].

Volodymyr Tykhenko

Chief Researcher of National

Archival Holdings Formation Department,

Central State Archive of Foreign Archival Ukrainica

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0266-878X>

**UKRAINIAN STEFAN TERLEZKI (1927–2006) –
FAMOUS BRITISH POLITICIAN AND PUBLIC FIGURE
(according to the documents of TsDAZU)**

Abstract. The purpose of the work is to cover the life and socio-political activities of S. Terlezki, British politician of the Conservative Party, a famous public and political figure of Great Britain and Europe, an influential representative of the Ukrainian Diaspora, an active member of the Union of Ukrainians in Great Britain and the World Congress of Ukrainians, on the basis of documents of the personal fond «Terlezki Stefan Oleksiyovych (1927–2006), politician, public and political figure» (F. 77), stored in the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica. **Research methods.** The article is based on the strategy of representing the political biography and life history of Ukrainian emigrants and British figures in a non-national and conservative environment, in particular, expands/enriches the plot outline by introducing new sources. Considerable attention is paid to the biographical method, the use of which made it possible to study the peculiarities of the life of a politician in a particular macro- and micro-social environment. **Scientific novelty.** S. Terlezki's documents, which were not used in Ukrainian biographical researches before, are introduced into scientific circulation. They are a vivid example of how, thanks to hard work, constant study and active participation in public and political life, Ukrainians fought for a high position in their host countries and thus became an example to follow. **Prospects for further research.** S. Terlezki's collection, numbering more than a thousand documents, was donated to the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica in 2020 by the Library and Archive named after Taras Shevchenko in Great Britain (Shevchenko Library and Archive) (supervisor – Doctor of Philosophy L. Pekarska). It is not complete so the ultimate goal is the return of the entire documentary heritage of politics, its scientific and technical study and further study by scientists and all who are interested in bright and unique figures in the history of Europe in the 20 century. **Conclusions.** Documents of the personal fund «Terlezki Stefan Oleksiyovych (1927–2006), politician, public and political figure» (F. 77) have significant scientific and source information potential.

Key words: S. Terlezki; United Kingdom; Ukrainian Diaspora; Conservative Party; parliament; politician.

DOI 10.47315/archives2021.326.238

УДК 929Каманін«1850/1921»

Надія Якобчук

кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
відділу науково-фондової роботи,
Національний музей історії України у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2679-2643>

ІВАН МИХАЙЛОВИЧ КАМАНІН (1850–1921): ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ УЛЮБЛЕНІЙ ПРАЦІ

Анотація. Статтю приурочено до 170-річчя від дня народження та 100-річчя від дня смерті І. М. Каманіна – українського історика, архівіста, археографа та палеографа кінця XIX – початку XX ст. **Мета** статті – на основі комплексу архівних документів, спогадів, листування, опублікованих і рукописних праць висвітлити життєвий шлях, ключові етапи наукової кар’єри ученого як діяльного представника наукової еліти України. **Методи дослідження.** Стаття ґрунтується на засадах об’єктивності та системності. Застосовано загальнонаукові, історичні та джерелознавчі методи дослідження: аналітичний, логічний, синтетичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, археографічний, біографічний, критичний, евристичний та ін. **Наукова новизна.** Проаналізовано тематичний діапазон і зміст доробку І. Каманіна. Розкрито інформаційний потенціал окремих праць ученого з історії, археографії, архівознавства, палеографії. Уточнено окремі факти біографії дослідника, зокрема відомості про останні роки його життя, нащадків тощо. Стаття ілюстрована документами з Державного архіву Київської області, що уможливили дослідження наукової діяльності ученого впродовж 1918–1920 рр. **У висновках** акцентовано увагу на значенні наукової діяльності І. М. Каманіна для становлення та розвитку української історіографії, джерелознавства, архівознавства, палеографії, археографії впродовж кінця XIX – початку XX ст. Узагальнено цінність наукової спадщини ученого як історичного та історіографічного джерела. Визначено ключові риси просопографічного портрета дослідника, проаналізовано його відносини з сучасниками, ставлення до подій і змін своєї епохи та результатів власної праці. **Перспективи подальшого дослідження.** Наукова діяльність І. М. Каманіна заслуговує на належне пошанування, а доробок – на перевидання і ширше запровадження до наукового обігу.

Ключові слова: І. Каманін; наукова діяльність; наукова спадщина; просопографія; архів; історичне джерело; особистість.

«Робота моя – життя і утіха моя»
(із листа І. Каманіна до О. Куліш)

У вересні минулого року українська громадськість відзначила 170 років від дня народження Івана Михайловича Каманіна (1850–1921), а у 2021 р. проводитимуться заходи до 100-річчя від дня його смерті. Учений-енциклопедист із надзвичайно широким колом наукових інтересів, знаний і шанований громадськістю, він був непересічною особистістю своєї доби. І. Каманін належав до старшого покоління заснованої В. Антоновичем Київської історичної школи і все своє життя присвятив архівознавчим, історичним, археографічним і палеографічним студіям; перебував у центрі наукового і громадського життя Києва та України останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., працював у складі кількох комісій Української Академії Наук, брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень, серед яких: Історичне товариство Нестора-літописця, Київська археографічна комісія, Московське Імператорське археологічне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське наукове товариство в Києві, Київський відділ Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва та ін. «Редкое научное начинание в Киеве обходилось без деятельного участия Ивана Михайловича. Археологический съезд, организация изучения края и научные экскурсии, создание нового общества или ученого учреждения все [привлекало] Ивана Михайловича, везде можна было видеть характерную фигуру историка, слышать его доклады и меткие замечания» – так відгукнувся про дослідника В. Базилевич¹.

Фотопортрет І. Каманіна
(1880–1890-і роки).

Протягом 45-ти років І. Каманін працював у Київському центральному архіві давніх актів (КЦАДА), і сучасники не уявляли собі цієї установи без нього. Саме архівознавчі студії визначили тематику більшості його наукових праць, а доступ до величезного масиву архівних документів уможливив запровадження до наукового обігу важливих, раніше невідомих джерел з історії України, Росії, церкви, національних меншин тощо. Багатогранна особистість ученого знайшла свій вияв у великій за обсягом та тематично різноманітній спадщині, що налічує близько 300 наукових праць та понад 720 кореспонденцій. Однак, у сучасній історіографії учений і досі залишається дослідником «другого плану».

¹ ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. В. Вернадського). Ф. 33. Спр. 839. Арк. 3зв.

Інформацію про основні етапи життя та наукової діяльності І. Каманіна можна знайти у багатьох статтях, довідниках, енциклопедіях. Перші змістовні статті опублікували у 1926 р. сучасники ученого М. Василенко та В. Щербина². Вони навели факти його біографії, дали оцінку історичній та архівознавчій спадщині. У радянський період на імені дослідника лежало тавро історика «буржуазно-ліберального напрямку», хоча наукова громадськість визнавала цінність його праць з української палеографії³. Винятком була лише коротка замітка В. Панашенко «Український історик-архівист І. М. Каманін», приурочена до 120-річчя від дня народження ученого⁴.

Після відновлення незалежності України історики повернулися до дослідження біографії та спадщини І. Каманіна. Протягом 1990-2000-х років були опубліковані статті О. Ситника, О. Ємець, О. Нагірняка та ін.⁵ До наукового обігу запроваджено спогади науковця «Моя життя», частину листування, документів особового походження, перевидано окремі праці з архівознавства, монографію «Зверинецькі печери в Києве. (их древность и святость)» (1914)⁶. Документальній спадщині

² Василенко М. Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна // Записки соціально-економічного відділу ВУАН 1924–1925 рр. Київ, 1926. Т. 2–3. С. 54–64; Щербина В. І. Іван Михайлович Каманін як архівист // Там само. С. 44–53.

³ Українська радянська енциклопедія. В 12-ти т. / голов. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 4. С. 529.

⁴ Панашенко В. В. Український історик-архівист І. М. Каманін // Український історичний журнал. 1971. № 5. С. 100–102.

⁵ Ситник О. Український історик Іван Каманін // Український історик. 1991. № 1–2(108–109). С. 115–132; Ємець О. Археографічна діяльність І. М. Каманіна. Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ; Седнів, 18–21 жовтня 1993 р.). Київ, 1997. С. 168–178; *Її ж.* Учень Антоновича – Іван Каманін // Академія пам'яті Володимира Антоновича (16–18 березня 1993 р., м. Київ). Доповіді і матеріали. Київ, 1994. С. 168–176; Нагірняк О. Р. Українознавчий доробок І. М. Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Збірник наукових праць НДІ українознавства. Київ, 2005. Т. 4. С. 194–198; Якобчук Н. І. М. Каманін – дослідник історії та культурної спадщини міста Києва // Наукові записки : зб. праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 2009. Т. 19. Кн. 2. Ч. 1. С. 138–149.

⁶ Ємець О. «Труди і дні» Івана Каманіна. Історія, історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). Київ, 1996. С. 251–268; Мицик Ю. А. Листи І. М. Каманіна до М. С. Грушевського [ЦДІАК, ф. 1235] // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Київ, 1997. С. 209–212; Якобчук Н. Джерела дослідження біографії І. М. Каманіна // Університет. 2010. № 3. С. 102–111; *Її ж.* Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського // Наукові записки : зб. праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 2008. Т. 16. С. 302–316; *Її ж.* Листування Івана Каманіна з

ученого присвячено дисертаційне дослідження Н. Якобчук⁷. Численні статті про життєвий шлях і наукову діяльність І. Каманіна (автори: І. Усенко, П. Скрипник, К. Климова та ін.) вміщено у низці довідкових видань⁸.

У пропонованій статті, на основі комплексу архівних документів, спогадів, листування, опублікованих і рукописних праць, продовжено дослідження прогалин життєвого шляху та діяльності дослідника як діяльного представника наукової еліти України.

Іван Михайлович Каманін народився 11 вересня 1850 р. у містечку Димер Київського повіту Київської губернії (зараз – смт. Димер Вишгородського району Київської області) у родині військовослужбовця. Батько – Михайло Михайлович Каманін походив із селянської родини, яка мешкала у Володимирській губернії. У грудні 1820 р. він став рекрутом артилерійської бригади, а у 40 років мав чин поручика. Служив на території Володимирської, Московської та Смоленської губерній, а в 1849 р. його перевели до м. Києва. Брав участь у Кримській війні, був нагороджений медаллю за оборону Севастополя. В 1860 р. завершив військову кар'єру, звільнившись у запас⁹. Мати майбутнього історика – Олександра Олександрівна Щуровська походила з Смоленської губернії. Залишившись сиротою, вона виховувалася в родині сільського священника – друга її батька.

У родині Каманіних панували українські традиції та характерний для духовенства побут. Як на той час, батьки майбутнього ученого мали гарну освіту. Мати любила українські пісні і книжки, читала дітям твори українських письменників. Тому ще в дитинстві Іван дізнався про творчість Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, знав напам'ять вірші з «Кобзаря», цікавився українським фольклором. Сім'я Каманіних була багатодітною. Учений згадував, що мав 8 братів і сестер, однак до повноліття, крім нього, дожили

Іваном Білозерським у 1903–1909 роках як історичне джерело // Українознавство. 2010. № 1(34). С. 85–90; *Її ж.* Листи І. М. Каманіна до П. Я. Стебницького // Пам'ятки. 2010. Вип. 11. С. 246–261.

⁷ Якобчук Н. О. Документальна спадщина І. М. Каманіна (1850–1921): джерелознавчий аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Надія Олександрівна Якобчук; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Київ, 2012. 16 с.

⁸ Енциклопедія історії України. В 10-ти т. / ред. кол.: В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4: Ка–Кам. С. 47–48; Провідники духовності в Україні : довідник / упоряд.: І. Ф. Курас, М. О. Багмет, В. І. Гусев та ін. Київ: Вища школа, 2003. С. 431–432; Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліографічний довідник / упоряд.: І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. Київ: Держкомархів України, УНДІАСД. 2007. С. 266–268.

⁹ Якобчук Н. О. Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921) // Архіви України. 2015. № 4(298). С. 166.

МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГЕ НА 1850 ГОД			
Стець ро- дильскій	Місяць и день	Полов ро- дильскій	Діти іх, отцовскі и оидові родителей и какого строени- и чина
18	1	1	Михайло Іванович Каманін
19	11	11	Іван Іванович Каманін
20	20	20	Петро Іванович Каманін
21	21	21	Михайло Іванович Каманін
22	22	22	Іван Іванович Каманін
23	23	23	Петро Іванович Каманін
24	24	24	Михайло Іванович Каманін
25	25	25	Іван Іванович Каманін
26	26	26	Петро Іванович Каманін
27	27	27	Михайло Іванович Каманін
28	28	28	Іван Іванович Каманін
29	29	29	Петро Іванович Каманін
30	30	30	Михайло Іванович Каманін

Фрагмент метричної книги
Космодем'янської церкви м-ка Димер
із записом про народження Івана Каманіна
(запис № 27). 1850 р.
Центральний державний історичний архів
України, м. Київ.
Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 2606. Арк. 357зв.

учений став студентом Університету Св. Володимира, обравши історико-філологічний факультет. Вірогідно, за прикладом своїх викладачів, він мріяв про кар'єру педагога. Особова справа студента І. Каманіна, відомості іспитів та протоколи засідань Ради Київського університету свідчать, що він мав високий рівень навчальних досягнень з усіх профільних наукових дисциплін. Відомості півкурскових (1870 р.) та випускних іспитів (1872 р.) містять оцінки «відмінно». На «удовлетворительно» складені лише грецька, латинська, німецька мови, історія загальної літератури¹².

лише 2 сестри – Єлизавета та Пелагея¹⁰.

Раннє дитинство майбутній історик провів у містечку Димер. Коли розпочалася Кримська війна, батька мобілізували до війська, а мати з дітьми переїхала спочатку до м. Києва, а згодом – до містечка Звенигородки. З 1857 р. Каманіни остаточно оселилися у Києві.

У 1860 р. І. Каманін вступив до 2-ї Київської гімназії. У цьому навчальному закладі, вірогідно, й зародився його інтерес до історії і науки загалом. Директор гімназії І. Слепушкін та педагоги жертовно служили інтересам освіти. Вони прагнули виховувати учнів у національному дусі. На уроках П. Житецького, І. Самчевського, Н. Тумасова, А. Юркевича та ін. гімназисти читали літописи Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка, здобували загальні знання з української історії, вивчали іноземні мови¹¹.

У 1868 р., після успішного закінчення гімназії, майбутній

¹⁰ Держархів м. Києва (Державний архів м. Києва). Ф. 16. Оп. 322. Спр. 132. Арк. 14зв., 16зв.

¹¹ Щербина В. І. Іван Михайлович Каманін як архівіст ... С. 44–45.

¹² Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 478, Арк. 34зв.; Оп. 311. Спр. 118. Арк. 70зв.–71; Якобчук Н. О. Просопографічний портрет Івана Каманіна... С. 167.

Ключову роль у професійному становленні і формуванні наукового світогляду дослідника зіграло знайомство з В. Антоновичем: отримавши звання доцента, він викладав на його курсі історію. Під впливом свого викладача І. Каманін одночасно почав працювати у КЦАДА. Тут він вивчав літописи, поступово захопився архівістикою і з великим натхненням віддався науці. Навчаючись на останніх курсах, молодий дослідник, за порадою М. Драгоманова, перекладав із французької мови «Руководство по древней истории Востока до Персидских воен» Ф. Ленормана. Під керівництвом В. Антоновича написав наукове дослідження «Очерк истории Тверского княжества», після захисту якого 3 листопада 1872 р. здобув ступінь кандидата історичних наук¹³. 17 січня 1873 р. на підставі ухвали Ради Київського університету І. Каманіну було видано відповідний диплом¹⁴.

Успішно розпочата наукова робота, приятні взаємини з В. Антоновичем відкривали майбутньому досліднику значні кар'єрні перспективи. Але, перехворівши на тиф, він почав швидко втрачати слух, що унеможливило педагогічну діяльність і поставило під загрозу наукову.

Ці обставини стали справжньою драмою для талановитого молодого ученого. Майже одразу після закінчення університету (27 січня 1873 р.) він одружився і мав утримувати родину. Дружиною І. Каманіна стала Ольга Андріївна Птіцина – донька чиновника Київського артилерійського округу. А наприкінці 1873 р. у подружжя народився старший син Валеріан¹⁵.

Щоб мати змогу матеріально забезпечувати сім'ю, Іван Михайлович у 1873 р. почав працювати у Київському губернському акцизному управлінні, на посаді контролера з нагляду за тютюновими фабриками. Видана йому довідка (4 червня 1876 р.) свідчить, що І. Каманін дуже добросовісно виконував посадові обов'язки та відзначався високою самоорганізованістю і самодисципліною¹⁶. На початку червня 1876 р. учений за сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА. У прагненні відновити архівну роботу його підтримав В. Антонович, про що перший завжди згадував із вдячністю¹⁷.

Записи у різних варіантах послужного списку І. Каманіна засвідчують, що його професійна кар'єра відзначалася стабільністю і була пов'язана лише з КЦАДА. 2 червня 1883 р. дослідника було призначено на посаду помічника бібліотекаря та завідувача архіву. На цій по-

¹³ *Якобчук Н. О.* Просопографічний портрет Івана Каманіна... С. 167.

¹⁴ Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 322. Спр. 132. Арк. 11.

¹⁵ Там само. Арк. 3, 9.

¹⁶ Там само. Арк. 6.

¹⁷ *[Каманін І. М.]*. Невидані спомини І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича // Україна. 1928. Кн. 6. С. 67.

саді він пропрацював 20 років і зарекомендував себе відповідальним, сумлінним і порядним працівником¹⁸. За зразкову службу на одній і тій же посаді упродовж тривалого часу І. Каманіна було нагороджено орденами Св. Станіслава 3-го (26 грудня 1891 р.) і 2-го ступеня (1 січня 1893 р.), Св. Анни 3-го ступеня (3 лютого 1898 р.)¹⁹.

Зміни у професійній кар'єрі науковця відбулися у 1903 р. 1 січня 1903 р. його було призначено тимчасово виконуючим обов'язки керівника КЦАДА, а 2 листопада цього ж року він офіційно став архіваріусом (директором), залишаючись на цій посаді впродовж наступних 18-ти років²⁰. За бездоганну роботу на посаді архіваріуса І. Каманіна було нагороджено орденом Св. Анни 2-го ступеня (1 січня 1906 р.) та присвоєно звання кавалера ордена Св. Володимира 4-го ступеня (1 січня 1911 р.).

Про останні роки життя життя ученого відомо небагато. Вдалося з'ясувати, що він був співробітником відділу соціальних наук Всеукраїнської академії наук та Київського інституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова, а з 1917 р. почав працювати у новоствореному Київському археологічному інституті (КАІ). У протоколі першого організаційного засідання членів КАІ (від 27 жовтня 1917 р.) зафіксовано рішення про запрошення І. Каманіна на посаду викладача навчальної дисципліни «Архівознавство», яку вчений мав читати слухачам І курсу археологічного та археографічного відділень²¹.

Окрім педагогічної діяльності, Іван Михайлович став членом наукової і ученої рад цього навчального закладу. Його прізвище та автограф підпису знаходимо у протоколах засідань рад, датованих червнем 1918 – жовтнем 1919 рр.²² І. Каманін викладав навчальні дисципліни «Українська палеографія» та «Загальне архівознавство», керував практикою студентів.

Виявлені у Державному архіві Київської області розклад занять слухачів інституту, тарифікаційні списки науково-педагогічних працівників, кошторис, відомості виплати заробітної плати свідчать, що учений продовжував працювати штатним співробітником КАІ до літа 1920 р.²³ За свою педагогічну діяльність він отримував платню в розмірі 520 крб. на місяць (за семестр – 8 тис. крб.)²⁴.

¹⁸ Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4787. Арк. 26 зв., 27.

¹⁹ *Якобчук Н. О.* Просопографічний портрет Івана Каманіна... С. 168.

²⁰ Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4787. Арк. 27зв.

²¹ Держархів Київської обл. Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4.

²² Там само. Спр. 1. Арк. 5, 14–16зв., 18–19зв., 27–27зв., 32–32зв., 36, 38–38зв.; Спр. 11. Арк. 1, 24–25.

²³ Там само. Спр. 1. Арк. 31; Спр. 8. Арк. 2–2зв., 5–5зв., 9–10, 14–15; Спр. 9. Арк. 13–14, 22, 35, 36–36зв.

²⁴ Там само. Спр. 8. Арк. 5–5зв., 9–10; Спр. 9. Арк. 22.

№	Фамилия и имя.	Дата рождения	Дата смерти	Место рождения			По образованию			По специальности
				Область	Уезд	Село	Университет	Факультет	Специальность	
1	Пересосенко І. Іванович									280
2	Кожмар-Запольский									280
3	Максимович Г. А.									280
4	Прилуцкий В. П.									280
5	Пересосенко І. Іванович /доцент Университ./									280
6	Курш В. П.									280
7	Маслов С. И.									280
8	Сидоров П. П.									280
9	Сидоров П. П.									280
10	Сидоров П. П.									280
11	Кора В. А.									146 66
12	Половояк П. П.									146 66
13	Васильев В. П.									280 66
14	Гильров С. А.									146 66
15	Глоба Н. П.									280 66
16	Клименко Н. П.									280 66
17	Кузьменко В. С.									280 66
18	Голландский П. П. (Шуц)									280 66
19	Лукомский Г. П.									1050
20	Шарашин Н. П.									146 66
21	Молдавский В. П.									146 66
22	Романовский В. А.									146 66
23	Ульянов Е. П.									146 66
24	Пугачевский В. А.									146 66
25	Червоносский Е. П.									146 66
26	Шинько Н. П.									146 66

Список викладачів Київського археологічного інституту із зазначенням педагогічного навантаження. Червень 1919 р. Рукопис. Копія.

Державний архів Київської області.
Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 13–14.

Відомість виплати заробітної плати професорам та викладачам Київського археологічного інституту за серпень 1919 р. Під № 12 у відомості – прізвище І. Каманіна.

Державний архів Київської області.
Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 9зв.–10.

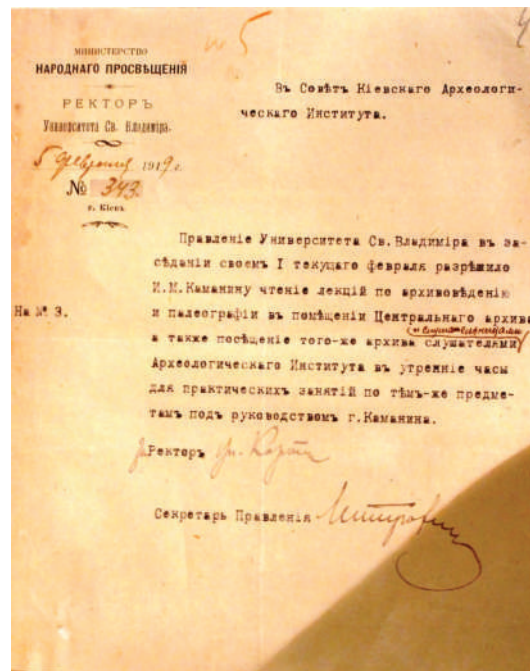
Цікавим за змістом є лист ректора Університету Св. Володимира до ради КАІ (від 5 лютого 1919 р.) про надання І. Каманіну дозволу читати лекції та проводити практичні заняття для слухачів і слухачок у приміщенні Київського центрального архіву²⁵. Ця робота не надто задовільняла дослідника, адже він мріяв про відкриття у м. Києві спеціального навчального закладу для підготовки фахівців-архівістів: «... ему хотелось видеть особый Архивный институт – рассадник людей опытных в архивном деле и беззаветно преданных ему»²⁶.

Окрім того, упродовж 1918–1919 рр. І. Каманін співпрацював із Київським відділенням Російського військово-історичного товариства, Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва, беручи участь у засіданнях цих організацій²⁷. У квітні–жовтні 1920 р. уче-

²⁵ Там само. Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 4.

²⁶ ІР НБУВ. Ф. ХХХІІІ. Спр. 839. Арк. 3зв.

²⁷ Держархів Київської обл. Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 21–23.

Лист ректора Університету Св. Володимира до Ради КАІ про надання І. М. Каманіну дозволу проводити лекції і практичні заняття з археографії та палеографії для слухачів І курсу інституту в приміщенні Київського центрального архіву. 5 лютого 1919 р. Машинопис.

Державний архів Київської області Ф. Р-1187. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 4.

На початку 1880-х років розпочалася активна наукова діяльність Івана Михайловича. Перші його дослідження мали історико-документальний характер і ґрунтувалися на джерелах, виявлених у процесі архівної роботи в КЦАДА. У цей час в центрі уваги науковця перебували історія Київського архіву, різні епізоди історії м. Києва, археографія, насамперед упорядкування і видання описів актових книг. У комплексі ранніх праць І. Каманіна слід виділити такі: «Киевский центральный архив» (одну можна датувати 1878 або 1879 р., а другу – 1880 р.), «К вопросу об имени Галшки Гулевичевны, основательницы братской школы и монастыря» (1880), «Из истории киевских контрактов» (1881), «Из киевской старины» (1882) та ін.

Починаючи з 1885 р., історик досліджував проблеми місцевого самоврядування м. Києва і опублікував статтю «К истории городского самоуправления по Магдебургскому праву» (1885). Далі він неоднора-

ний обіймав посаду керівничого над працями Постійної комісії ВУАН для вивчення західно-руського й українського права²⁸.

Упродовж усієї професійної кар'єри І. Каманін був відданий своїй роботі. Він фактично жив справами архіву, всіма силами намагався забезпечити його належне функціонування, вдосконалити систему описування архівних документів, перешкодити їх фальсифікації, вирішити кадрові питання та непрості побутові проблеми установи. Він неодноразово писав доповідні записки та оглядові статті, присвячені становищу КЦАДА у різні роки. Під час Першої світової війни особисто займався підготовкою майна архіву до евакуації до Саратова, особливо переймаючись збереженням документів при транспортуванні.

²⁸ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1303. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1–13в.

зово повертався до цього питання, розглядаючи його у різних аспектах (праці: «О киевских войтах XIX в.» (1888), «О последних киевских войтах» (1888), «Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву» (1888) та ін.).

Окрім того, від початку 1880-х років коло наукових інтересів І. Каманіна поповнила його найулюбленіша тема – доба Б. Хмельницького. Перші праці ученого були присвячені особистості гетьмана та його політиці щодо м. Кисва. Це – брошура «Богдан Хмельницкий, гетьман» (1888) та статті «Новые исторические материалы о Богдане Хмельницком» (1888) і «Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях» (1888).

Особливо насиченим було наступне десятиліття життя дослідника. Він активно працював в архіві, писав і публікував наукові статті та рецензії в «Киевской старине», «Университетских известиях», «Чтениях исторического общества Нестора-летописца», «Записках Наукового товариства імені Т. Шевченка», а також брав участь у громадських заходах. У 1898 р. І. Каманін входив до складу Київського відділу Підготовчого комітету XI Археологічного з'їзду, який відбувся наступного року в Києві, отримавши посаду скарбника. Як представника від КЦАДА влітку 1898 р. комітет відрядив його на Волинь та Поділля для ознайомлення з палеографічними пам'ятками, що зберігалися у монастирських, церковних, приватних бібліотеках та архівах. У 1893 р. учений став членом-співробітником Тимчасової комісії для розбору давніх актів, а наступного розпочав співпрацю з Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові. У квітні 1897 р. у Києві на базі Товариства заохочення мистецтв та комісії із заснування міського музею було організовано нову установу – Товариство старожитностей та мистецтв, яке ставило за мету вивчення та збереження пам'яток історії та культури. Науковець одразу став одним з його членів.

У 1890–1901 років у полі зору І. Каманіна перебували проблеми історії України, архівознавства, палеографії та археографії. Він працював дуже інтенсивно, про що свідчить кількість (104) написаних і опублікованих за цей період праць. Поряд із дослідженням постатей українських гетьманів, проблем міського самоврядування учений зосередився на вивченні періоду козаччини, особливостей соціально-економічного та культурного життя м. Києва XV–XIX ст., розвитку українського письма, теоретичних та практичних питань архівістики. Упродовж цього десятиліття були надруковані найвідоміші праці І. Каманіна: «Материалы по истории Киевской городской общины» (1892), «К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого» (1894), «Материалы по истории казацкого землевладения» (1894), «Еще о древности братства и школы в Киеве» (1895), «Чем должны быть описи архивов?» (1895), «Об экспертизе древних подложных документов» (1900), «Палеографичес-

кий изборник» (1899), «Очерк гетманства Петра Сагайдачного» (1901), «Материалы к «Очерку гетманства Петра Сагайдачного» (1901) та ін.

У перші 2 десятиліття ХХ ст. головними науковими пріоритетами І. Каманіна залишилися історія міського самоврядування, історія українського козацтва, особливо доба Б. Хмельницького, архівна справа та палеографія. Також на цьому етапі важливе місце у його науковій діяльності посіла археологія – дослідження українських церков, Звіринецьких печер та інших історичних пам'яток. Протягом 1902–1918 рр. учений опублікував низку праць, з яких найбільш відомі: «Новые данные по истории Киевского городского самоуправления в XVII веке» (1903), «Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого» (1905), «К подробностям о начале войн Богдана Хмельницкого» (1905), «К вопросу о казацком землевладении» (1909), «Битва казаков с поляками под м. Берестечком в 1651 г.» (1910), «Походженне Богдана Хмельницького» (1913), «Українські богатирі козацького періоду» (1913), «Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 г.» (1911), «Об организации областных военно-центральных архивов» (1911), «Записка об учреждении в Киеве Ученой Архивной Комиссии» (1912), «Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость)» (1914), «Договоры Богдана Хмельницкого с Польшей, Швецией и Россией» (1916) та ін.

Аналіз наукового доробку та епістолярної спадщини І. Каманіна дає підстави стверджувати, що він завжди був активним учасником громадського життя, зокрема майже усіх науково-культурних заходів, що відбувалися в Києві. У 1902 р., коли кияни відзначали 50-ту річницю від дня смерті М. Гоголя, він узяв участь в урочистому засіданні Товариства Нестора-літописця, написавши ґрунтовну працю, присвячену аналізу історично-літературної спадщини письменника. Під заголовком «Научные и литературные произведения Н. В. Гоголя по истории Малороссии» (1902) вона увійшла до ювілейної ХVІ книжки «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (ЧИОНЛ), збірника статей «Памяти Н. В. Гоголя» та була надрукована окремим виданням. На 100-річчя від дня народження письменника І. Каманін відгукнувся публікацією «Несколько слов об исторической драме Н. В. Гоголя» (1911).

У грудні 1906 р. дослідник брав участь у святкуванні 35-ліття наукової діяльності свого учителя В. Антоновича. У листі до Н. Плетньової він із захопленням оповідав про цю подію: «Зато мы завтра чествуем В. Б. Антоновича с 35-летием профессорства, 45-летием архивных работ и 50-летием окончания университета. Я подношу адрес от Архива, подписанный языком XVIII в. наших актов и в папке, воспроизводящей наши актовые книги»²⁹. І. Каманін також був одним з упорядників

²⁹ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 27. Спр. 3. Арк. 1 зв.–2.³

ювілейного збірника «Сину України» (1906) на пошану В. Антоновича, де вмістив статтю «Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого».

У 1910 р. Історичне товариство Нестора-літописця виступило ініціатором створення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, яке почало роботу у березні того ж року. І. Каманін очолив комісію з охорони письмових пам'яток і мистецтва (т. зв. архівна комісія), яка була заснована 1912 р. У 1914 р. її було реформовано у Київську вчену архівну комісію та комісію з реставрації пам'яток.

16 березня 1912 р. ученого обрали членом Комісії з організації відділу «Старий Київ» у Київському художньо-промисловому і науковому музеї (зараз – Національний художній музей України). Протягом 1912–1914 рр. він брав участь у засіданнях цієї комісії³⁰. На засіданнях, за участю І. Каманіна, була розроблена програма діяльності відділу, що включала збір письмових пам'яток, речових джерел та ілюстративного матеріалу з історії, топографії та культури стародавнього Києва, а також прийнято рішення видавати збірники «Материалы по истории и топографии Старого Киева» та «Известия Комиссии Отдела Старого Киева»³¹.

Об'ємна наукова спадщина І. Каманіна є важливим історіографічним та історичним джерелом, що розкриває не лише основні напрями його досліджень, але й наукові погляди, світогляд, переконання, зокрема власне бачення історичного процесу. Окрім того, напрацювання ученого є свідченням розвитку історичних знань наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У дослідженнях історії козацтва І. Каманін продовжив напрацювання своїх попередників – істориків народницького напрямку (В. Антоновича, М. Костомарова, М. Максимовича). На його працях особливо позначився вплив поглядів М. Максимовича та В. Антоновича, а також методологічні принципи, сформовані Київською історичною школою (строгий документалізм, позитивізм, надання переваги вивченню економічної та соціально-побутової історії над політичною). Учений підтримував розроблену В. Антоновичем общинну теорію походження козацтва, вважаючи основою козацького стану автохтонні громади землеробського населення півдня Київщини. Досліджуючи органи влади Запорозької Січі, він підкреслював їхній генетичний зв'язок із вічовими традиціями Київської Русі. На відміну від М. Костомарова, дослідник звернув особливу увагу на роль соціальних і економічних факторів у формуванні козацтва. Він вперше почав аналізувати економічні проблеми історії козацтва, зокрема формування і розвиток козацького землеволодіння. Також намагався довести, що саме зростання і зміцнення останнього призводило до протиріч у середовищі козацького стану.

³⁰ Держархів м. Києва. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6зв., 13, 16, 18, 20.

³¹ Там само. Арк. 6, 13зв.

Однак, його думки про зв'язок общин XIII ст. із козацькими громадами і місцезнаходження першої Січі були суперечливими. Характерною особливістю історичних праць І. Каманіна також є відсутність понять «Україна», «український народ», які замінені на «Малоросія», «Южная Русь» тощо. Адаже наприкінці XIX – на початку XX ст. у наукових студіях, що виходили друком на території українських земель в складі Російської імперії саме ці терміни були загальноновживаними і офіційними на державному рівні. Використання терміну «Україна» щодо назви держави було офіційно легітимізовано в період Української революції 1917–1921 рр.

У дослідженнях постатей українських гетьманів та історії національних меншин учений висловив ряд гіпотез, які були неоднозначно оцінені його сучасниками. Це – погляди щодо походження Б. Хмельницького з середовища київських міщан, заперечення участі М. Хмельницького у Цецорській битві, думки щодо чисельності єврейського населення в Лівобережній Україні тощо. Хоча привід, причини та події національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького він оцінював об'єктивно, тому його статті залучалися до історіографії у працях сучасних дослідників історії козацтва (В. Голобуцький, В. Щербак).

Праці І. Каманіна з історії м. Києва, насамперед, присвячені проблемам місцевого самоврядування за магдебурзьким правом, заснуванню Київської братської школи, історії Звіринецьких печер, не втратили своєї актуальності. Учений вірно визначив слабкі сторони та причини скасування права киян на самоврядування. Підтримуючи своїх сучасників (С. Голубев та ін.), він аргументовано довів загальноприйнятту на сьогодні думку про ім'я благодійниці братської школи у Києві – Галшки Гулевичівни.

Дослідження з історії національних меншин, історії слов'ян, історії літератури в науковій спадщині І. Каманіна не численні, адже ця тематика не була для нього ключовою. Їх написання було спричинене бажанням автора ознайомити громадськість із важливими, на його погляд, історичними джерелами.

Праці з історії літератури були реакцією науковця на конкретні події: роковини від дня народження або смерті письменників, реферати колег тощо.

І. Каманін – один із перших дослідників історико-літературної спадщини М. Гоголя. Він довів факт написання літератором праці з історії України та реконструював сюжет знищеної драми з історії козацтва, на що звернули увагу дослідники-гоголезнавці (А. Євдокімов, Л. Кулікова). На прохання Ганни Барвінок (справж. прізвище – О. М. Білозерська-Куліш) учений став редактором одного з перших багатотомних зібрань творів П. Куліша (1908–1910 рр.), але видані ним томи зазнали жорсткої критики сучасників (Д. Дорошенко, С. Єфре-

мов). Останні надрукували рецензії на 1-й том зібрання творів у газеті «Рада» (Єфремов С. Новий похорон Куліша. Рада. 1908. № 236. С. 2–3; М. Ж. (Д. Дорошенко). Сочинения и письма П. А. Кулиша. Т. 1. Издание А. М. Кулиш под редакцией И. Каманина. К., 1908: Рецензия. Рада. 1908. № 217. С. 2–3).

Д. Дорошенко головним недоліком уважав друк творів П. Куліша російською мовою, а також його не влаштувала структура видання і якість коментарів редактора. С. Єфремов підтримував позицію Д. Дорошенка щодо зазначених вище питань. Також зауважив, що І. Каманін недостатньо ретельно опрацював та перевірів матеріал для публікації, не знав української та світової літератури, тому нова книга «світиться огріхами куди не ступиш». Незважаючи на титанічну працю видавця і редактора (О. Куліш і О. Каманіна) та узгоджену ними програму багатотомника, обидва рецензенти назвали перший том «Сочинений и писем П. А. Кулиша» «темною плямою вітчизняної літератури», «зневагою українського письменства і пам'яті великого його діяча» (Д. Дорошенко) та «новим похороном Куліша» (С. Єфремов).

Окрім того, учений дослідив історичний підтекст фольклорних творів (пісня «Ой на горі та женці жнуть», народних дум та ін.), намагаючись простежити традиції лицарства в Україні.

Перу І. Каманіна належать і біографічні дослідження у формі некрологів. Це – важливе джерело для вивчення життєвого шляху як історичних осіб, так і науковців, педагогів, громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Г. Теплов, О. Андрієвський, О. Федотов-Чеховський, А. Востоков та ін.).

Важливе джерельне значення мають згадані вище археографічні публікації ученого. І. Каманін увів до наукового обігу значний масив різноманітних за змістом історичних документів, більшість з яких стосуються козацької доби. Це – універсали, листи українських гетьманів, грамоти польських королів та коронних гетьманів, документи про козацьке землеволодіння, підтвердження пільг міщан тощо. Загальна кількість опублікованих ученим документів – понад 500 одиниць. Публікації супроводжуються об'ємними вступними статтями, коментарями щодо змісту походження та місця знаходження документів. Результатом плідної архівної роботи дослідника також є 20 описів актових книг КЦАДА.

Праці І. Каманіна з архівознавства мають значний джерельний потенціал, виступаючи свідченням становлення і розвитку цієї галузі знань наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Учений продовжив напрацювання своїх сучасників (М. Калачов, О. Лаппо-Данилевський та ін.). У його статтях охарактеризовано методіку складання описів актових книг, принципи експертизи та збереження історичних документів. І. Каманін розробив проекти організації спеціальних архівних установ (вченої архівної комісії, воєнно-польових центральних архівів), визна-

чив завдання та основні напрями їхньої роботи. Також він одним із перших підняв питання про структуру та зміст української актографії.

Палеографічні дослідження науковця містять обґрунтування його власної методики аналізу рукописів (метричний метод), що дозволяла визначити час та місце складання документів. Він проаналізував особливості скорописного письма та рукописні пам'ятки XV–XVIII ст., зокрема Пересопницьке Євангеліє. Безперечним досягненням ученого був збірник водяних знаків на папері документів з актових книг КЦАДА, виданий 1923 р., що поклало початок українській філігранології.

11 січня 1921 р. активну наукову і громадську діяльність І. Каманіна обірвала смерть. Відповідно до заповіту ученого, його було поховано у Звіринецьких печерах.

Про нащадків Івана Михайловича залишилося мало відомостей. Записи послужного списку дослідника свідчать, що він мав 4-х дітей – 2-х синів (Валеріана і Георгія) і 2-х доньок (Анну і Катерину). Про Георгія Каманіна, окрім дати народження (1876 р.), невідомо нічого. Старший син ученого Валеріан закінчив одну із гімназій м. Києва та медичний факультет Університету Св. Володимира. З 1890-х років працював лікарем у м. Кам'янець-Подільський, а у 1905 р., можливо, був мобілізований на російсько-японську війну. З листування дослідника дізнаємося, що В. Каманін мав власну родину (дружину і 2-х доньок).

Старша донька ученого Анна народилася 16 квітня 1886 р. Вірогідно, вона здобула освіту в одній із київських гімназій, вільно володіла 5-ма іноземними мовами. Під час Першої світової війни жінка працювала сестрою милосердя у шпиталі Києво-Печерської Лаври і за старанність у роботі була нагороджена срібною медаллю³². З 1921 р. А. Каманіна працювала позаштатною співробітницею бібліотеки Третього відділу ВУАН. У 1924 р. її було призначено на посаду завідувачки бібліотеки. Від початку 1930-х років доля жінки невідома. Знаємо лише, що у цей період вона мала проблеми зі здоров'ям і перебувала на утриманні молодшої сестри.

Відомості про другу доньку дослідника зафіксовані у її автобіографії, датованій, вірогідно, 1936–1937 рр. Катерина Каманіна народилася 12 грудня 1888 р. у Києві, навчалася у Фундуклеївській гімназії і до початку Першої світової війни працювала учителькою. У 1917–1918 рр. вона закінчила курси крою, шиття та чоботарства, а згодом поєднувала новий фах із викладацькою діяльністю. Після смерті батька К. Каманіна працювала у школах м. Києва вчителькою трудового навчання. У 1930-х роках була робітницею на фабриці «Київ-Одяг», доглядала хворих маму і сестру³³. Останні відомості про К. Каманіну датовані 1969 р., коли вона передала до Центрального державного архіву-музею літератури і мисте-

³² ЦДАМЛМ України. Ф. 1303. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1.

³³ Там само. Спр. 29. Арк. 1–1зв.

цтва УРСР родинні документи і книжки батька. Чи мали Анна і Катерина Каманіні власні родини і нащадків, з'ясувати не вдалося.

Отже, І. М. Каманін був непересічною постаттю кінця ХІХ – початку ХХ ст. Талановитий, авторитетний учений із дуже широким колом наукових інтересів, який відзначався високим рівнем ерудиції та надзвичайною відданістю улюбленій роботі. Праця у КЦАДА приносила йому задоволення, а для відвідувачів установи він завжди був мудрим порадиником та цікавим співбесідником. І. Каманіну були притаманні доброзичливість, невибагливість у побуті, відданість власній родині. Разом із тим, він не був позбавлений негативних рис: серед них – скептицизм, недовірливість, надмірна вимогливість тощо. Учений був дуже стриманим, сприймав лише конструктивну обґрунтовану критику і надавав перевагу виключно діловому стилю спілкування з колегами і знайомими.

Велика за обсягом і різноманітна за тематикою наукова спадщина І. Каманіна, що стала результатом багаторічної плідної праці, є важливим історичним та історіографічним джерелом і заслуговує на ґрунтоване вивчення та залучення до наукового обігу.

REFERENCES

1. Kamanin, I. (1928). Nevydani spomyny I. M. Kamanina pro V. B. Antonovycha [Ivan Kamanin's memoirs about V. B. Antonovych]. *Ukraina*, 6, 66–67. [in Ukrainian].
2. Smolii, V. A. (Ed.) (2007). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine] (Vol. 4). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
3. Kuras, I. F., Bahmet, M. O. & Husev, V. I. (Comps.) (2003). *Providnyky duhovnosti v Ukraini : dovidnyk* [Leaders of spirituality in Ukraine: reference book]. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
4. Matiash, I. B., Zvorsky, S. L. & Pryhodko, L. F. (Comps.) (2007). *Ukrainskyi arkhivisty (XIX–XX) : biobibliohrafichny dovidnyk* [Ukrainian archivists (in the 19th – 20th centuries): biobiographical reference book]. Kyiv: Derzhkomarhiv Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Mytsyk, Yu. (1997). Lysty I. M. Kamanina do M. S. Hrushevskoho [I. M. Kamanin's letters to M.S. Hrushevsky]. In *Ukrainske arhivoznavstvo: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy* (pp. 209–212). [in Ukrainian].
6. Nahirniak, O. R. (2005). Ukrainoznavchy dorobok I. M. Kamanina u strukturi Istorychnoho tovarystva Nestora-Litopystsia (kinets XIX – pochatok XX st.) [I. M. Kamanin's works in the field of Ukrainian studies at the Historian Society of Nestor-Chronicler (the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries)]. In *Zbirnyk naukovykh prats NDI Ukrainoznavstva* (Vol. 4, pp. 194–198). Kyiv: NDI Ukrainoznavstva. [in Ukrainian].
7. Panashenko, V. V. (1971). Ukrainskyi istoryk-arkhivist I. M. Kamanin [Ukrainian historian and archivist I. M. Kamanin]. *Ukrainskyi istorychny zhurnal*, 5, 100–102. [in Ukrainian].

8. Scherbyna, V. I. (1926). Ivan Myhailovych Kamanin yak arkhivist [Ivan Kamanin as an archivist]. *Zapysky sotsialno-ekonomichnoho viddilu VUAN*, 2–3, 44–53. [in Ukrainian].
9. Sytnyk, O. (1991). Ukrainsky istoryk Ivan Kamanin [Ukrainian historian Ivan Kamanin]. *Ukrainsky istoryk*, 1–2(108–109), 115–132. [in Ukrainian].
10. Bazhan, M. P. (Ed.) (1979). *Ukrainskaadianska entsyklopediia* (12 vols.) (Vol. 4, p. 529). Kyiv: Holovna redaktsiia URE. [in Ukrainian].
11. Vasylenko, M. (1926). Naukova diialnist Ivana Myhaiylovycha Kamanina [Ivan Kamanin's Scientific activity]. *Zapysky sotsialno-ekonomichnoho viddilu VUAN*, 2–3, 54–64. [in Ukrainian].
12. Yakobchuk, N. O. (2012). Dokumentalna spadschyna I. M. Kamanina (1850–1921): dzhereloznavchy aspekt [I. M. Kamanin's Documental heritage (1850–1921): source study aspect] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Yakobchuk, N. (2008). Lystuvannia I.M. Kamanina z Hannou Barvinok (1901–1910 rr.) u fondah Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. Vernadskoho [I. M. Kamanin's correspondence with Hanna Barvinok (1901–1910) in fonds of the Institute of Manuscript at the Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Naukovi zapysky: zbirnyk prats molodyh uchenyh ta aspirantiv* (Vol. 16, pp. 302–316). Kyiv. [in Ukrainian].
14. Yakobchuk, N. (2009). I. M. Kamanin – doslidnyk istorii ta kulturnoi spadschyny mista Kyeva [I. M. Kamanin as a researcher of history and cultural heritage of Kyiv]. In *Naukovi zapysky: zbirnyk prats molodyh uchenyh ta aspirantiv* (Vol. 19, pp. 138–149). Kyiv. [in Ukrainian].
15. Yakobchuk, N. (2010). Dzherela doslidzhennia biohrafii I. M. Kamanina [Sources for the research on I.M. Kamanin's biography]. *Universytet*, 3, 102–111. [in Ukrainian].
16. Yakobchuk, N. (2010). Lystuvannia Ivana Kamanina z Ivanom Bilozerskym u 1903–1909 rokah yak istorychne dzherelo [Ivan Kamanin's correspondence with Ivan Bilozersky in 1903–1909 as a historical source]. *Ukrainoznavstvo*, 1(34), 85–90. [in Ukrainian].
17. Yakobchuk, N. (2010). Lysty I. M. Kamanina do P. Ya. Stebnytskoho [I. M. Kamanin's letters to P. Ya. Stebnytsky]. *Pamiatky*, 11, 246–261. [in Ukrainian].
18. Yakobchuk, N. (2015). Prosopografichny portret Ivana Kamanina (1850–1921) [Prosopographic portrait of Ivan Kamanin (1850–1921)]. *Arhivy Ukrainy*, 4, 165–174. [in Ukrainian].
19. Yemets, O. (1994). Uchen Antonovycha – Ivan Kamanin [Ivan Kamanin as Antonovych's student]. In *Akademiia pamiati Volodymyra Antonovycha. Dopovidi i materialy* (pp. 168–176). Kyiv. [in Ukrainian].
20. Yemets, O. (1996). «Trudy i dni» Ivana Kamanina [Ivan Kamanin's «Works and Days»]. In *Istoriia, istoriohrafii, dzhereloznavstvo (statti, rozvidky, zamitky, esse)* (pp. 251–268). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Yemets, O. (1997). Arkheohrafichna diialnist I. M. Kamanina [I. M. Kamanin's archeographical activity]. Abstract of Papers '97: *Materialy uvileinoi konferentsii, prysviachenoj 150-richchu Kyivskoi arkheohrafichnoi komisii* (pp. 168–178). Kyiv, Sedniv. [in Ukrainian].

Nadiia Yakobchuk

Candidate of Historical Sciences,

Leading Researcher

of Department of Scientific and Fond Work,

National Museum of the History of Ukraine

in the Second World War.

Memorial Complex

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2679-2643>

IVAN KAMANIN (1850–1921): LIFE DEVOTED TO FAVOURITE WORK

Abstract. The article is devoted to the 170th anniversary of the I. Kamanin's birth and the 100th anniversary of his death. I. Kamanin is famous Ukrainian historian, archivist, archeographer and paleographer of the end of 19 – the beginning of 20 centuries. **The aim of the article** is to cover the life path, key stages of the scientist's career as an active representative of the scientific elite of Ukraine on the basis of a set of archival documents, memoirs, correspondence, published works and manuscripts. **Research methods.** The article is based on the principles of historicism, objectivity and system. General scientific, historical and source research methods such as analytical, logical, synthetic, retrospective, problem-chronological, comparative-historical, archeographic, biographical, critical heuristic and others are used. **Scientific novelty.** The thematic range and content of I. Kamanin's works are analyzed. Information potential of some historical archival and archeographical works of scientist was discovered. Some facts of the researcher's biography were specified. There is particular information about the last years of his life, descendants, etc. The documents of State Archives of Kyiv Region for research of scientific activity of researcher during 1918–1920 years are put in supplements to article. **Conclusions.** The importance of scientific activity of I. Kamanin for the formation and development of Ukrainian historiography, source studies, archival studies, paleography, archeography during the end of 19 – the beginning of 20 century is determined. The value of the scientific heritage of the scientist as a historical and historiographical sources is generalized. The key features of the prosopographic portrait of the researcher are determined. His relations with contemporaries and attitude to the events and changes of his epoch to the results of his own work are analyzed. **Perspective for further research.** I. Kamanin's scientific activity and his works deserve the suitable honor and republication and wider introduction to scientific circulation.

Key words: I. Kamanin; scientific activity; scientific heritage; prosopography; archive; historical source; personality.

Руслан Пиріг

доктор історичних наук,

професор,

головний науковий співробітник

відділу історії Української революції (1917–1921 рр.),

Інститут історії України НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

УКРАЇНСЬКІ «СТРАСТІ ЗА БАХОМ»

У спогадах колишнього голови (1998–2002) Державного комітету архівів України проф. Руслана Пирога реконструюються складні події навколо колекції творів видатних західноєвропейських композиторів XVI–XIX ст., яка зберігалася в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, а потім була повернута урядом України Німеччині як трофейні документи Другої світової війни.

Пройшло два десятиліття відтоді, як Україна передала ФРН колекцію творів видатних західноєвропейських композиторів XVI–XIX ст. Це була перша і остання за новітньої доби масштабна акція практичної реституції цілісного документального комплексу культурних цінностей світового значення. У нинішній ретроспективі цей акт Уряду України, попри політичну кон'юнктуру його спонукальних мотивів, виглядає як цілком цивілізований. Варто відзначити, що він позитивно вплинув на повернення Україні культурних цінностей, насамперед, із Німеччини.

За роки роботи в Головному архівному управлінні – Державному комітеті архівів України (1998–2002) траплялися різні неординарні ситуації, але найбільш складною, тривалою і напруженою стала реституційна епопея, пов'язана із т. зв. «Архівом Баха». Навколо його повернення/неповернення німецькому власникові розгорнулися гострі і затяжні дебати в Україні й поза нею, де перетнулися патріотичні почуття, пошуки правового підґрунтя і відверта політична кон'юнктура. Перебуванню в епіцентрі тогочасних подій і присвячені сторінки спогадів автора.

Після призначення начальником Головархіву на початку 1998 р. відвідав Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Тодішній директор Микола Крячок поряд з унікальними документами і музейними цінностями показав нотну колекцію трофейного походження. На жаль, особливої уваги вона не привернула, а відтак не було й усвідомлення світової значущості цієї культурної спадщини.

Влітку 1999 р. під час відпустки потелефонував мій заступник Володимир Лозицький і повідомив, що британське агенство новин «Reuters» поширило прес-реліз якогось американського професора-музикознавця про виявлену ним у ЦДАМЛМ України старовинну колекцію творів західноєвропейських композиторів. Додав також, що архів-музей атакують українські й зарубіжні журналісти і новий директор Юрій Кулініч запитує, як йому діяти. Довелося терміново перервати відпустку і повернутися до роботи. Згодом потелефонував віце-прем'єр із гуманітарних питань акад. Валерій Смолій, сказав, що його «дістають» журналісти і звелів підготувати інформацію про цю сенсаційну знахідку. Якийсь час вдавалося відбиватися від напосідань ЗМІ, обіцяючи найближчим часом провести з цього питання прес-конференцію.

Насамперед довелося знову відвідати ЦДАМЛМ України, щоб самому оволодіти відомостями про знамените нотне зібрання. З'ясувалося, що вже упродовж трьох десятиліть в архіві зберігається унікальна колекція рукописних та друкованих творів західноєвропейських композиторів XVI–XIX ст.: партитури, клавіри та окремі партії хорової, камерної, інструментальної музики родини Бахів, братів Йогана Готліба (1702 (1703)–1771) і Карла Генріха (1704–1759) Граунів, а також Георга Фрідріха Генделя (1685–1759), Йогана Адольфа Гасце (1699–1783), Георга Філіппа Телеманна (1681–1767), Джованні Баттісти Перголезі (1710–1736), Вольфганга Амадея Моцарта (1756–1791), Крістофа Вільгельма Глюка (1714–1787), Франца Йозефа Гайдна (1732–1809), Жана-Філіппа Рамо (1683–1764), Антоніо Вівальді (1678–1741), Людвіга ван Бетховена (1770–1827), Фелікса Мендельсона (1809–1847) та багатьох інших відомих представників світової музичної культури. Колекція нараховувала 5 тис. 170 справ. Найцінніший її масив становили понад 500 творів родини Бахів: автографи, копії і раритетні видання. Ці справи були передані архіву-музею у квітні 1973 р. бібліотекою Київської консерваторії, де вони зберігалися з 1945 р. Фонд отримав назву «Матеріали діячів західноєвропейського мистецтва і літератури XVI–XIX ст.» та обліковий номер 441. Було відомо, що до війни ці документи належали Академії співу в Берліні (Sing-Akademie zu Berlin).

Повідомлення американського музикознавця проф. Крістофа Вольфа агентству новин «Reuters» про виявлений ним у м. Києві архів всесвітньовідомих музичних творів, які вважалися втраченими, миттєво

стало евристичною сенсацією світового рівня. Його опублікували американські «The Washington Post», «The New York Times», англійська «The Boston Globe», французька «Le Monde» газети та ще десятки німецьких видань.

Оголошена у приміщенні ЦДАМЛМ України прес-конференція викликала шалений ажіотаж, тільки телекамер було понад двадцять. Досвіду проведення таких заходів ми не мали, тому проходила вона досить сумбурно. Запитання сипалися звідусіль, але ми вважали, що, насамперед, треба спростувати поширену К. Вольфом інформацію про виявлення саме ним нотного зібрання, його абсолютну засекреченість і недоступність, а також відкинути поширені у пресі відомості про наміри продати музичне зібрання до США. Директор архіву-музею Ю. Кулініч продемонстрував кілька справ із Ф. 441, а також афіші концертів оркестру відомого українського диригента Ігоря Блажкова з виконанням цих творів, у т. ч. й у Німеччині.

Ми переконували журналістів, що ні про який продаж колекції не може бути й мови, адже це заборонено Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (1993). На частину питань довелося відповідати досить обтічно. А щодо потрапляння німецької нотної колекції в Україну, то довелося повторювати легенду про радянських танкістів, які восени 1945 р. у Польщі ледь не на звалищі підібрали цей архів і привезли до Київської консерваторії, а звідти у 1973 р. його передали до ЦДАМЛМ України. Особисто я у неї не вірив, але саме такою хтось виклав її в офіційній історії цього фонду, а іншої ми просто не мали. У ЗМІ колекція партитур західноєвропейських композиторів, яка зберігалася в Україні, дістала інтегральну назву «Архів Баха», хоча документи Йоганна Себастьяна Баха (1685–1750) і його синів склали лише десяту частину зібрання.

Вже досить опанувавши інформацію про особливості та склад документів фонду, я дав кілька більш розлогих інтерв'ю, у т. ч. й агенству новин «Reuters». Повідомляв, що ці архівні документи ніхто не засекречував, наводив приклади багатолітнього використання їх українським диригентом І. Блажковим, запевняв, що продаж цих документів – неможливий, також наразі не йдеться й про їх повернення до Німеччини.

І все ж зайнявся вивченням міжнародної практики реституції культурних цінностей, насамперед, до Німеччини. Інформації було небагато, в основному йшлося про поодинокі випадки. Прикладів масштабних повернень зібрань світового рівня бракувало, хіба що давнє передавання Радянським Союзом німецьких культурних цінностей НДР, зокрема творів мистецтва Дрезденській галереї. Нічого не прояснило й звернення до досвіду Російської Федерації. Там ситуація виявилася зовсім заплутаною. Після широких жестів тодішнього президента Бориса Єльцина з роздаровування трофейних культурних цінностей, Державна Дума

в 1998 р. прийняла закон «О культурных ценностях, перемещённых в СССР в результате Второй мировой войны и находящихся на территории Российской Федерации». Иноземні культурні цінності, які в період війни потрапили до СРСР і тепер перебували в Російській Федерації, оголошувалися національним надбанням, компенсацією за радянські втрати і руйнування. Б. Єльцин закон не підписав, депутати звернулися до Конституційного суду РФ, де справа й перебувала на той час.

У вересні 1999 р. мені довелося побувати у США з метою презентації фундаментального видання «Єврейські корені в Україні» та виставки документів про Голодомор 1932–1933 р. за участю глави МЗС Бориса Тарасюка. Директор Українського наукового інституту Гарвардського університету проф. Роман Шпорлюк кілька років перед тим під час перебування у Києві запрошував мене відвідати інститут. Тепер він згадав про свій давній намір. Не виключено, що до цього його спонукали проф. К. Вольф і американська історикиня-славістка, професорка, відома дослідниця історії переміщених культурних цінностей під час і після Другої світової війни Патриція Кеннеді Грімстед, яка теж працювала у цьому інституті. Запрошення було прийнято, і я прилетів до столиці штату Массачусетс – Бостона, ознайомився з університетським містечком Кембриджа, роботою інституту. На прийнятті розповів про розвиток архівної справи в Україні. Колеги цікавилися долею документів Компартії, КДБ, призначенням державних галузевих архівів тощо.

Як і слід було очікувати, основне коло питань стосувалося «Архіву Баха»: чи є нині доступ до матеріалів нотної колекції; чи дозволяється копіювати документи зарубіжним дослідникам; чи розглядається можливість повернення колекції власникові – Академії співу в Берліні? Також цікавилися станом українського законодавства з питань реституції культурних цінностей і його відповідністю міжнародним конвенціям тощо.

Під час зустрічі важливо було пояснити, що поширені відомості про недоступність матеріалів колекції не відповідають дійсності і навести приклад використання їх диригентом І. Блажковим. Разом із тим довелося сказати, що у зв'язку з роботами зі створення страхових копій цих унікальних документів доступ до них тимчасово буде припинено. Підкреслив, що про вивезення колекції за кордон нині не йдеться. Згадав про розпочату підготовку проекту закону України щодо вивезення і ввезення культурних цінностей. Наприкінці зустрічі ми з проф. Р. Шпорлюком підписали протокол про співпрацю Головархіву і Українського наукового інституту Гарвардського університету.

Від розмови з П. К. Грімстед, яка добре володіла російською мовою, виніс враження, що саме вона в результаті тривалих архівних пошуків «вийшла» на місцезнаходження нотної колекції і повідомила К. Вольфа. А той відразу попрямував до ЦДАМЛМ України, зробив

сенсаційне повідомлення про виявлення «Архіву Баха» і раптово здобув лаври ледь не рятівника культурного надбання світового рівня.

Отже, літо 1999 р. поклало початок затяжній реституційній драмі, пов'язаній з вирішенням долі знаменитої нотної колекції, а також нашими і власне моїми дворічними клопотами, тривогами та підозрами. Особливо прикрими були безпідставні звинувачення у бажанні нажитися на унікальних документах... Найбільше у цьому відзначився директор Українського інституту подолання пістряка (раку) у Відні Василь-Ярослав Новицький, який розіслав листи до Президента, Верховної Ради, Міністерства культури з вимогою не віддавати колекцію Німеччині. На той час він був широко розпіарений в Україні як винахідник ліків під назвою «Україн», які долають ракові хвороби. У телефонних розмовах зі мною вдавався до образ і погроз.

Незаслужено обійдений славою першовідкривача, І. Блажков безуспішно намагався розвінчати заяви К. Вольфа, якому аплодував увесь музичний світ. За цих умов свій викривальний пафос диригент зосередив на керівництві Головархіву, звинувачуючи у намаганнях заробити на нотній колекції та опускаючись до явних інсинуацій. В одному з інтерв'ю він говорив: «Чиновники тут же відчули сверблячку до грошей (голова архівів – колишній довголітній директор партійного архіву ЦК Компартії України)». В іншій заяві для преси стверджував: «До нас надійшла інформація про те, що Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів досягло попередньої домовленості з Крістофом Вольфом про продаж мікрофільмів унікальних рукописів із правом першого виконання цих творів та подальшого комерційного використання колекції у США». Очевидно, цією вигадкою він намагався запобігти доступу К. Вольфа до нотної колекції.

Вирішив зустрітися з І. Блажковим і попросив міністра культури, колишнього колегу по роботі в ЦК Дмитра Остапенка відшукати телефон диригента. Наступного дня хтось із співробітників міністерства повідомив його номер телефону, довго розповідав, що Ігор Іванович «важка» людина, що його звільнили з посади головного диригента Державного симфонічного оркестру України і ще якісь подробиці. Зв'язатися з І. Блажковим так й не вдалося. На жаль, тоді у мене не було ще уявлення ні про масштаб цієї творчої особистості, ні про непросту мистецьку долю. Усвідомлював, що Ігор Іванович був ображений на «увесь світ», який безпідставно визнав першість проф. К. Вольфа у віднайдені безцінних музичних скарбів, додавши й так відомому бахознавцеві слави. І це при тому, що ще з кінця 1960-х років І. Блажков єдиний працював з цими партитурами, перекладав їх сучасною нотною мовою, виконував твори Й. С. Баха зі своїм оркестром «Перпетуум мобіле». На афішах неодмінно писав: «Виконується вперше», щоправда ніколи не вказував на їх походження. Чи то була вказівка директивних

органів, чи намагання забезпечити власне монопольне право першовиконавця, сказати важко.

Не дивлячись на наші спростування, час від часу в ЗМІ з'являлися повідомлення про наміри української сторони чи окремих посадових осіб продати колекцію за кордон. У зв'язку з цим на моє прохання Державне інформаційне агенство України у серпні 2000 р. поширило офіційну заяву Держкомархіву. В ній, зокрема, було сказано: «Ніяких планів продажу згаданої колекції не було і не може бути. Безвідносно до походження, ці документи є складовою частиною Національного архівного фонду України, власністю держави. Українське законодавство забороняє їх купівлю-продаж, роздержавлення, приватизацію тощо».

Навесні 2000 р. моїм заступником у Державному комітеті архівів був призначений колишній заступник директора академічного Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського д-р іст. наук Геннадій Боряк, який вже мав певний досвід у справі реституції українських культурних цінностей, зокрема бібліотечних, входив до двосторонніх українсько-польської та українсько-німецької комісій в якості експерта. Після призначення він був уведений до складу Міжвідомчої ради з питань вивезення і ввезення культурних цінностей при Кабінеті Міністрів як заступник голови.

Також Г. Боряк активно співпрацював із П. К. Грімстед. У журналі «Архіви України» (№3/2001) Геннадій Володимирович вмістив авторизований переклад її англomовної статті про історію переміщення архіву Академії співу в Берліні під час і після Другої світової війни. На той час, а, можливо, й нині, це – найвірогідніша версія звивистого шляху колекції до Києва, яка не залишала місця легенді про рятівну місію радянських танкістів.

Нотна колекція на законних підставах була включена до Національного архівного фонду і стала власністю України. Проте ми не виключали можливості її повернення до Німеччини. Адже укладена у Києві 12 лютого 1993 р. Угода між урядами України та ФРН про культурне співробітництво містила ст. 16: «Договірні Сторони погоджуються, що втрачені або незаконно вивезені культурні цінності, що знаходяться та їхніх територіях, будуть повернуті власникові або його правонаступнику». Як бачимо, у такій редакції обидві сторони урівнювалися.

Ми невідкладно взяли за створення якісного копійного варіанту колекції, тобто її страхового фонду і фонду використання. Ці роботи потребували значних коштів, яких ні архів-музей, ні Головархів не мали. У вересні 1999 р. я звернувся з листом до Кабінету Міністрів. Віце-прем'єр Володимир Семиноженко дав відповідні доручення Міністерству фінансів і Міністерству економіки. Там спочатку вимагали обґрунтованих розрахунків, і врешті ми отримали класичну відписку – необхідні кошти будуть передбачені у бюджетних видатках наступного

року. Першу грошову допомогу надали посол ФРН в Україні Дітмар Штюдеман і аташе з питань культури Сабіна Фрайтаг. На той час вони зовсім не сподівалися на повернення оригіналів колекції і вели розмову лише про можливість отримання копій.

Варто відзначити, що, не дивлячись на ноту МЗС Німеччини з вимогою повернути колекцію, упродовж усього тривалого періоду української «Бахіани» німецькі дипломати діяли досить коректно. Посол Д. Штюдеман кілька разів відвідував Держкомархів і архів-музей. Толерантну наполегливість пізніше демонстрували й експерти з ФРН у спільній українсько-німецькій комісії, очевидно, усвідомлюючи, що обіцяне Президентом України повернення нотної колекції неодмінно відбудеться.

Потім ми з Г. Боряком у пошуках доброчинців зверталися до різних фондів і меценатів. Копіювання старовинних партитур вимагало новітнього обладнання і кваліфікованих фахівців. Певні кошти виділили Український фонд розвитку мистецтв (А. Толстоухов) і Гуманітарний інститут Паккарда (США). Це дозволило провести технологічно складні, копіткі роботи і забезпечити створення сучасного страхового фонду. Тепер вже при будь-якому повороті долі оригіналів нотної колекції в Україні залишалися її якісні копії.

А тим часом в Україні навколо «Архіву Баха» тривали гострі дискусії. Радикально налаштовані політики як зліва, так і справа категорично заперечували можливість повернення колекції Німеччині, яка пограбувала українські культурні цінності у роки війни. Представники Соціалістичної партії якимось чином обчислили вартість «Архіву Баха» у 10 млрд доларів. Лунали й голоси на користь можливості його передачі законному власникові – Академії співу у Берліні, але за умови отримання від німецької сторони рівноцінних українських скарбів, вивезених у роки війни.

У жовтні 2000 р. потелефонував секретар Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради Станіслав Пхіденко і сказав, що члени комітету хотіли б ознайомитися з нотною колекцією, навколо якої ведеться жвава дискусія. На початку листопада в ЦДАМЛІМ України народні депутати провели виїзну сесію комітету, ознайомилися з постійною експозицією архіву-музею, тимчасовою документальною виставкою творів західноєвропейських композиторів XVI–XIX ст., а також умовами зберігання цієї унікальної колекції. Ми з директором Ю. Куліничем давали пояснення, наголошували на браку коштів для створення сучасних копій страхового фонду і фонду використання. Особливої тривоги у парламентарів за долю колекції не відчувалося.

Не знаю, скільки б продовжувався цей стан невизначеності, коли б не серйозне у кінці 2000 р. погіршення міжнародного реноме керівництва України у зв'язку із справою Георгія Гонгадзе, «плівками»

Миколи Мельниченка, акціями протесту «Україна без Кучми». Дорадники глави держави побачили шанс зробити певний прорив політичної ізоляції у «німецькому напрямі» шляхом широкого добровільного жесту – передачі ФРН нотної колекції світового значення. При цьому сам процес унікальної реституційної акції мав рельєфно підкреслювати особисту роль Президента України.

Однак, чинний на той час закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» однозначно забороняв будь-які переміщення архівних документів за кордон, окрім двох випадків – для тимчасового влаштування виставок та проведення унікальних реставраційних робіт. Зрозуміло, з неодмінним поверненням в Україну. Д-р юр. наук Віктор Акуленко – провідний вітчизняний фахівець з реституційного права категорично заперечував правову можливість повернення колекції Німеччині і у розмові зі мною досить прозоро натякнув, що за цієї юридичної колізії «у випадку чого» крайнім буде Держкомархів, тобто його голова персонально.

Моє особисте ставлення до долі цього мистецького зібрання було досить суперечливим і до певної міри мінливим. Очевидно, така невизначеність обумовлювалася усвідомленням власної відповідальності як глави відомства за збереженість світової знаменитості. Сенсаційна популярність колекції породжувала тривогу за її захист від непередбачуваних обставин – крадіжки, пограбування, пожежі тощо. Саме це стимулювало наші заходи зі створення копійних матеріалів фонду.

Спочатку превалювала переконаність у неможливості її передачі будь-кому через відсутність внутрішніх законодавчих підстав. Тому й перебування у нас чужої культурної власності, з урахуванням понесених УРСР велетенських втрат і руйнувань, видавалося цілком прийнятним. Коли наміри глави держави повернути колекцію Німеччині стали очевидними, то виникло відчуття власної співвідповідальності за дії, не санкціоновані українським законодавством. А потім вже з'явилася болісна втома від цих клопотів і бажання їх позбутися.

Наприкінці 2000 р. було узгоджено питання про візит Президента України Леоніда Кучми до ФРН найближчим часом. Не виключено, що певну роль тут відіграло й бажання німецької сторони повернути «Архів Баха». Міністра культури Богдана Ступку і мене викликали до Адміністрації Президента і повідомили, що програмою візиту передбачено передавання Президентом України канцлеру ФРН найбільш яскравого фрагмента нотної колекції. Богдан Сильвестрович віджартувався і кудись зник. Я намагався пояснити законодавчі заборони таких дій, але мені дали зрозуміти всю імперативність цього доручення і можливу відповідальність у разі відмови його виконати.

На той час уже був ухвалений Закон України «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» (1999), порівняно з архів-

ним законом – досить ліберальний. Він дозволяв повернення культурних цінностей, походження яких пов'язане з історією та культурою інших держав, шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну на взаємовигідних засадах і, навіть, дарування. Разом із тим, ст. 14 цього закону забороняла вивезення культурних цінностей, включених до Національного архівного фонду.

Проект постанови Кабінету Міністрів з цього питання готували Міністерство культури, Держкомархів та Державна служба з переміщення культурних цінностей через державний кордон України. Ми з Г. Боряком пильнували, щоб до неї було включено положення про вилучення з Національного архівного фонду України справи, яка мала передаватися німецькій стороні. Прийняття ухвали уряду затягнулося, прем'єр-міністр України В. Ющенко підписав її тільки 17 січня 2001 р. у переддень відльоту української делегації до ФРН. Пізніше співробітники патронатної служби прем'єр-міністра розповідали, що віце-прем'єр М. Жулинський до останнього не візував проєкт постанови. Врешті вона вийшла у такій редакції: «Передати у дарунок Уряду Федеративної Республіки Німеччини документи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (фонд 441 «Матеріали діячів західноєвропейського мистецтва і літератури XVI –XIX століть», справа 4719, обсягом 39 аркушів), вилучивши їх із складу Національного архівного фонду».

Ошатно оформлена справа № 4719 вже летіла президентським бортом до Німеччини, коли мною на підставі постанови Уряду було підписано наказ, датований тим же 17 січня 2001 р., «Про вилучення документів із складу Національного архівного фонду України». Директор ЦДАМЛМ України Ю. Кулініч був зобов'язаний вилучити вказану справу в порядку проведення експертизи цінності зі складу Національного архівного фонду України; за підсумками експертизи цінності скласти акт, розглянути його на засіданні ЕПК архіву-музею та подати на погодження ЦЕПК Держкомархіву України; виготовити страхову мікрофотокопію справи; передати вказану справу в установленому порядку Державній службі контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Зрозуміло, що це був постфактумний набір заходів процедурного характеру.

19 січня 2001 р. у Берліні Л. Кучма передав канцлеру Герхарду Шрьодеру оригінал рукопису композиції Й. С. Баха для органа. Того ж дня був підписаний Протокол передачі культурних цінностей Урядом України Уряду Федеративної Республіки Німеччина.

Публічна заява Президента України про готовність повернути Німеччині всю нотну колекцію стала черговою сенсацією, яку поширили провідні світові ЗМІ. Одночасно повідомлялося, що німецька сторона виділить 200 тис. марок на реставрацію Успенського собору в Києві. Все

це виглядало асиметричним нонсенсом. Щедрий президентський жест викликав розмаїтий сплеск відгуків в Україні, переважно негативних.

Депутатська фракція «Батьківщина» у Верховній Раді виступила з різкою заявою, наголошуючи на незаконності передачі Л. Кучмою документів Національного архівного фонду. Це питання неодноразово підіймалося на засіданнях парламенту народними депутатами Дмитром Чоботом («Батьківщина»), Ніною Покотило (СПУ), Віктором Тараном (НРУ) та іншими. Особливо запам'яталася не дуже приємна розмова в кулуарах ВР із Д. Чоботом. З метою протидії намірам Президента використовувалися аргументи компенсаційної реституції, робилися посилення на рішення Ялтинської і Потсдамської міжнародних конференцій. Доводилося відповідати на депутатські запити, звернення відомих українських та діаспорних діячів.

Опозиційні до Президента Л. Кучми парламентарі – противники повернення архіву до Німеччини сподівалися, що це рішення можна заблокувати у Верховній Раді, яка мала ратифікувати майбутній українсько-німецький договір. Мене, Г. Боряка, Ю. Кулініча та голову Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон Олександра Федорука запросили на засідання парламентського комітету з питань культури і духовності, очолюваного Леонідом Танюком.

Ми наголошували на колізії законів: «Про Національний архівний фонд і архівні установи», який містить категоричну заборону на вивезення архівних документів за кордон та «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей», прийнятого вже після появи «Бахівської» проблеми, який містить низку дозволів на вивіз аж до дарування. Проте й за цим Законом культурні цінності, включені до Національного архівного фонду, вивезенню не підлягали. Однак Кабінет Міністрів вже створив відповідний прецедент. Можна було прогнозувати, що таким же шляхом підуть і при поверненні всіх документів Ф. 441.

При обговоренні виявилися розбіжності у поглядах членів комітету з цього питання. Врешті доручили голові комітету отримати висновок правників ВР. Л. Танюк направив копію берлінського протоколу від 19 січня 2001 р. на експертизу до Інституту законодавства Верховної Ради. Висновок його фахівців був досить категоричним: оскільки згаданий протокол не був ратифікований Верховною Радою України, то «він не є складовою частиною законодавства нашої держави і тим більше не може бути підґрунтям для дій державних органів України». Фактично це означало визнання вітчизняними правниками незаконності дарування урядом України Німеччині документів Національного архівного фонду.

Однак цей висновок не привів до прийняття парламентом відповідних стримуючих ухвал. Держкомархів та інші відомства отримали вка-

зівку готувати «Архів Баха» до повернення Німеччині. Щиро вдячний моєму заступникові Г. Боряку та директору архіву-музею Ю. Кулінічу, які тоді взяли на себе левову частку цієї складної роботи. Вони організували засідання робочих груп українських і німецьких експертів, вели переговори щодо залишення в Україні частини нот слов'янських композиторів, брали участь у підготовці рішення Кабінету Міністрів. Це дозволило мені більше уваги приділити опрацюванню нової редакції архівного закону, який готувався до першого читання.

18 вересня 2001 р. уряд Анатолія Кінаха ухвалив постанову з доволі розмитою мотивацією: «Вилучити з Національного архівного фонду документи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (фонд № 441 «Матеріали діячів західноєвропейського мистецтва і літератури XVI–XIX століть», обсягом 5 119 справ), які є трофейними матеріалами Другої світової війни, та передати їх Урядові Федеративної Республіки Німеччини». Тепер про дарування вже не йшлося, а наголос робився на поверненні власникові трофейних матеріалів. Забезпечити передавання мали Міністерство закордонних справ, Міністерство культури і мистецтв, Державний комітет архівів та Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

24 вересня мною був підписаний наказ Держкомархіву «Про вилучення документів із складу Національного архівного фонду України», який повторював процедурні позиції аналогічного січневого наказу, але вже стосувався передавання ФРН не однієї, а понад 5 тис. справ «Архіву Баха». Аж до осені тривали переговори німецьких і українських експертів. Нашу групу очолював Ю. Кулініч. Завдяки його зусиллям вдалося залишити в архіві-музеї оригінали партитур слов'янських композиторів. З Адміністрації Президента підганяли з завершенням формальностей, мотивуючи це запланованими на грудень черговими українсько-німецькими політичними консультаціями у Києві за участю канцлера ФРН Г. Шрьодера.

Після тривалих дискусій і узгоджень 29 листопада 2001 р. голова Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України О. Федорук у приміщенні ЦДАМЛМ України підписав Протокол про передачу Урядом України Урядові ФРН архіву Академії співу в Берліні. Всього поверненню підлягало 5119 одиниць зберігання (справ). В Україні залишалися тільки близько 30 справ зі згаданої колекції – твори Максима Березовського (1745–1777), Антоніна Леопольда Дворжака (1745–1904) та інших композиторів, які мали скласти ядро майбутнього Центру музичної славістики імені Максима Березовського. Нарешті ця довготривала і дразлива проблема наближалася до розв'язки. Повернення нотної колекції здійснював не Держкомархів, а уряд України.

Формально це проходило за такою схемою: архів-музей передав вилучені з Національного архівного фонду постановою Кабінету Міністрів справи Ф. 441 до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, а вже вона організувала фактичне повернення мистецької колекції. Після понад півстолітнього перебування на українській землі знамените музичне зібрання спеціальним автотранспортом із відповідними заходами безпеки вирушило на батьківщину.

Уряд ФРН постав перед проблемою: кому передавати нотну колекцію? Її колишня власниця, потужна до війни Академія співу в Берліні занепадала. Крім того, на початку 1970-х років у НДР створили організацію з подібною назвою – Берлінська співоча академія, яка фактично стала популярним хором. Щоб дотриматися непорушності права приватної власності, було вирішено формально повернути зібрання Академії співу в Берліні, але передати на депозитарне зберігання до Берлінської державної бібліотеки, фонди якої містили сотні тисяч авторських рукописних партитур і друкованих нотних видань.

Урочисте відзначення цієї знаменної реституційної події відбулося 15 травня 2002 р. у Берлінській філармонії за участю федерального міністра закордонних справ Йозефа Мартіна (Йошки) Фішера, федерального міністра культури Джуліана Ніда-Рюмеліна, культурної і наукової громадськості Німеччини, інших країн. Українську сторону на церемонії представляли: посол України у ФРН Анатолій Пономаренко, радниця посольства з питань культури Лариса Хоролець, заступниця голови Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Валентина Врублевська, начальник організаційного відділу Держкомархіву Костянтин Новохатський, завідувачка відділу зберігання документів ЦДАМЛМ України Людмила Харлампова.

Після повернення нотної колекції «страсті за Бахом» дещо вщухли, але періодично регенерувалися у публічному просторі. В. Акуленко продовжував наполягати на незаконності здійсненого керівництвом України повернення ФРН архіву Академії співу в Берліні. І. Блажков услід за нотною колекцією емігрував до Німеччини. К. Вольф став директором Лейпцизького музею Баха, взяв участь у виданні стотомного зібрання його творів, видав фундаментальну монографію про Й. Баха і отримав орден ФРН. Ю. Кулініч разом із відомим українським диригентом Іваном Карабицем якийсь час готував музичні вечори з виконанням творів Й. С. Баха в рамках Міжнародного музичного фестивалю «Київ Музик Фест». Проект створення при ЦДАМЛМ України Центру музичної славістики імені Максима Березовського так і не був реалізований.

Тепер про історію потрапляння цієї унікальної колекції до України. У серпні 1943 р. вона разом з іншими культурними цінностями з бер-

лінських зібрань була вивезена до замку Уллерсдорф у Сілезії (нині – територія Польщі, поблизу Вроцлава). За свідченням тодішнього директора Берлінської академії співу Георга Шумана, у березні 1945 р. колекція зберігалася ще там. Восени 1945 р. її було знайдено у районі Глаца спеціальними трофейними командами під керівництвом підполковника І. Шевченка, інструктора ЦК КП(б)У, які діяли поблизу Вроцлава. У кінці жовтня туди був викликаний в якості експерта відомий радянський піаніст і педагог проф. Абрам Луфер, на той час директор Київської консерваторії. 2 листопада 1945 р. нотні матеріали були офіційно передані до Київської консерваторії.

Незважаючи на величезну пошукову роботу, проведену П. Грімстед, історія перевезення до Києва нотної колекції так і залишається до кінця не з'ясованою. Безперечно, професійний музикант А. Луфер відразу оцінив величезну значущість цього мистецького трофею, але навряд чи його роль була вирішальною у тому, що через тиждень документи були вже у Києві. Та обставина, що вони передавалися консерваторії урядовим органом – Управлінням у справах мистецтв УРСР, яке очолював тоді надзвичайно авторитетний і впливовий Олександр Корнійчук, до недавня заступник міністра закордонних справ СРСР, могла свідчити про погодження з союзними компетентними органами міста Києва як місця перебування нотної колекції. Адже всі трофейні культурні цінності такого, насправді світового рівня, зосереджувалися у спеціально створеному у 1946 р. «Центральном государственном Особом архиве СССР» – найбільш секретному архівосховищі Радянського Союзу. Певне уявлення про характер і масштаби захоплених Червоною армією чи переданих союзниками трофеїв дає передача Російською Федерацією Франції тільки в 1993–1994 рр. близько 1 млн справ з «Особого» архіву (на той час – Центр зберігання історико-документальних колекцій). У 1999 р., коли проблема реституції накопичених у Росії культурних цінностей інших держав стала предметом протистояння Президента Б. Єльцина і Держдуми, фонди колишнього «Особого» архіву передали до складу Російського державного військового архіву (м. Москва).

Перепрошую у читача за розлогі сюжети української епопеї «Архіву Баха», але вона дійсно за два з половиною роки спалила чимало не тільки моїх нервових клітин, серйозно відволікала від багатьох важливих архівних справ. Автор цілком усвідомлює, що ці спогади, як і будь-які інші, не можуть претендувати на абсолютну повноту висвітлення баченого і пережитого. Це особисті візії, які, очевидно, не позбавлені елементів неточностей, недостатнього висвітлення подій і персоналій.

Олександр Гаранін

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
директор,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3792-0006>

Оксана Гула

кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
відділу науково-інформаційної
та редакційно-видавничої діяльності,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5437-9042>

**ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ
ДЛЯ ПРОДУКУВАННЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ:
АКТУАЛЬНІ ФОРМАТИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
НАУКОВЦІВ ТА АРХІВІСТІВ**

Розроблення та удосконалення науково-методичного, інформаційно-аналітичного векторів діяльності архівних установ, а також підприємств і організацій незалежно від форми власності у сфері архівної справи, документознавства та діловодства, реалізація спільних науково-освітніх та науково-організаційних проектів у форматі робочих зустрічей, лекцій, круглих столів та/або семінарів із підвищення кваліфікації фахівців у сфері архівної справи є предметом та одним із основних напрямів діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД), виходячи з якого він розбудовує власну комунікаційну політику. Поглиблення співпраці з освітніми установами у вказаному напрямі є однією із форм такої комунікаційної політики. Однак, події останнього часу, пов'язані із COVID-обмеженням, призвели до зміни форматів особистих професійних зустрічей і вони перемістилися в онлайн.

Так, 11 січня 2021 р. наукові співробітники та керівники УНДІАСД у якості лекторів взяли участь у роботі онлайн-семінару з підвищення кваліфікації «Документно-інформаційні ресурси для продукування наукового знання», що відбувся за ініціативи Центру галузевого консалтингу та підвищення кваліфікації при УНДІАСД (далі – ЦГКПК УНДІАСД) на матеріальній базі Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (далі – Переяслав-Хмельницький університет).

Співorganizаторами заходу виступили: ЦГКПК УНДІАСД, Переяслав-Хмельницький університет, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (далі – ННСГБ НААН), Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА України), Всеукраїнська громадська організація «Спілка архівістів України» (далі – САУ). Активно долучилися до участі у роботі семінару представники кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки Національного транспортного університету (далі – НТУ).

Захід відбувся на виконання угоди про співпрацю між УНДІАСД і кафедрою документознавства та методики навчання Переяслав-Хмельницького університету, укладеної 22 серпня 2018 р., а його учасниками стали близько 50 студентів, аспірантів, наукових та науково-педагогічних працівників із різних науково-педагогічних установ України.

Зі вступним словом до присутніх звернулися: завідувачка кафедри документознавства та методики навчання Переяслав-Хмельницького університету, канд. іст. наук А. Зленко, директор УНДІАСД, в. о. Голови САУ, канд. іст. наук О. Гаранін, головна наукова співробітниця відділу науково-методичної роботи та реферування ННСГБ НААН, д-р іст. наук І. Демуз, які наголосили на важливості в карантинний період підтримки наукових та науково-педагогічних зв'язків на різних, альтернативних особистим зустрічам, майданчиках, у т. ч. за допомогою онлайн-семінарів та актуальності для держави сучасної підготовки кваліфікованих фахівців із напрямку підготовки «Документознавство».

Фактичними модераторами заходу виступили А. Зленко та О. Гаранін. Технічну підтримку онлайн-семінару забезпечував заступник завідувачки кафедри документознавства та методики навчання з організаційно-виховної роботи Переяслав-Хмельницького університету, канд. іст. наук А. Іващенко.

На порядку денному, відповідно до пунктів Програми заходу¹, стояло виголошення 13 основних доповідей. Так, д-р іст. наук Н. Коваленко – головна наукова співробітниця сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН у доповіді «Методи наукознавства у дослідженні документно-інформаційних ресурсів» торкнулася питання дослідження інформаційної наповненості документів за допомогою методів наукознавства. Доповідачка звернула увагу присутніх на історію розвитку цієї галузі науки та її фундаторів, серед яких В. Вернадський, П. Вальден,

¹ Програма онлайн-семінару з підвищення кваліфікації // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/img/2021/2021_01_11/2021_01_11_prg.pdf (дата звернення: 20.01.2021).

Д. Менделєєв; виокремила головні завдання наукознавства, що полягають у дослідженні законів і тенденцій розвитку науки, здійсненні аналізу взаємодії наук, прогнозуванні в науці, структуризації наукового знання, реалізації наукової творчості, визначення проблем організації науки і керування її розвитком, з'ясування співвідношення між наукою і культурою, наукою і технікою, наукою і виробництвом, наукою і побутом зі встановленням механізмів цієї взаємодії, критиці помилкових і реакційних поглядів та концепцій у науці. Основними умовами для подальшого розвитку наукознавства Н. Коваленко визначила такі: формування соціально-економічних умов розвитку науки на основі дослідження різноманітних документно-інформаційних ресурсів; об'єднання зусиль науковців різних країн світу із залученням молоді до наукової діяльності².

Завідувачка відділу науково-методичної роботи та реферування ННСГБ НААН, канд. с.-г. наук О. Капралюк представила для розгляду доповідь «Інформація як стратегічний ресурс організації науково-дослідного процесу», у якій зазначила, що споживачами науково-технічної інформації є, насамперед, учені в галузі фундаментальних і прикладних наук, а також фахівці-виробничники, які займаються розробками та/або практичною діяльністю в будь-якій галузі народного господарства, освіти, керівники, менеджери, які приймають рішення і координують різні види діяльності на місцевому, національному та міжнародному рівнях приватного або державного секторів економіки. Формами і методами надання інформації, на думку дослідниці, є поетапне інформаційне забезпечення, сигнальне інформування, надання оглядів, підбірок тощо³.

Надзвичайно актуальну та проблемну тему порушила у своєму виступі І. Демуз, звернувши увагу на поняття академічної недоброчесності та виокремивши її види в освітньому середовищі. Дослідниця навела статистику, згідно з якою в Україні у 2018 р. середній показник текстових збігів у перевірених роботах сягнув 33,16 %. Щонайменше 10% молодих людей погодилися з можливістю купити готову курсову або дипломну роботи, тоді як 44–85% вважають це категорично неправильним.

Умовами подолання академічної недоброчесності, на думку авторки, можуть бути: апеляція до гідності людини, до її самоповаги та поваги до інших; навчання студента академічному письму, академічній культурі, соціальній відповідальності вченого, проведення інформаційних кампаній щодо важливості написання оригінальних робіт і поваги до робіт інших людей; використання творчого потенціалу студентів і залучення їх до підготовки навчальних матеріалів, що використовуються в аудиторії; постійне культивування академічної культури та доброчесності шляхом упровадження в дію інституту кодексу честі, яким мають бути обумовлені правила поведінки і роботи студентів, викладачів та інших працівників закладів освіти вищого рівня⁴.

Завідувач відділу впровадження наукових розробок та технічного забезпечення бібліотечних процесів ННСГБ НААН, канд. техн. наук С. Бородін у доповіді «Інтелектуальна власність, авторські права – актуальність у навчанні та дослідницькій справі» розглянув види об'єктів права інтелектуальної влас-

² Детальн. див.: URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=485>

³ Там само.

⁴ Там само.

ності та їхню класифікацію на об'єкти промислової власності (винаходи, промислові зразки, торговельні марки тощо), нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності (породи тварин, сорти рослин, наукові відкриття та ін.), об'єкти авторського права та суміжних прав (літературні, художні твори, фонограми, компіляції даних тощо)⁵.

Також із доповідями виступили: викладачка кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки НТУ, канд. іст. наук Н. Московченко («Національний архівний фонд як невід'ємна складова духовної спадщини українського народу»); директор ЦДЕА України, член САУ, канд. іст. наук Ю. Ковтанюк («Віднесення документів в електронній формі до Національного архівного фонду»); завідувачка сектору наукової бібліографії та біографістики ННСГБ НААН, канд. іст. наук С. Коваленко («Серійні видання Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН як складник вітчизняної галузевої бібліографії»); проф. кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки НТУ Ю. Палеха («Підготовка інформаційних аналітиків з консолідованої інформації в межах спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»»).

Окремий блок доповідей з презентаціями, підготовлений співробітниками УНДІАСД, був присвячений використанню документно-інформаційних ресурсів у діяльності інституту. Зокрема, О. Гаранін виголосив доповідь «Місце Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства в системі архівних установ України», у якій означив загальне місце інституту в системі архівних установ України як центру галузевої науки та підвищення кваліфікації фахівців з архівної справи. Доповідач зазначив, що основною метою діяльності УНДІАСД є отримання нових наукових знань для досягнення суспільно корисних результатів у сфері архівної справи та діловодства, забезпечення якісної та кваліфікованої роботи працівників архівних установ, упровадження науково-практичних результатів наукової діяльності. Крім того, О. Гаранін повідомив про актуальні науково-методичні розробки співробітників УНДІАСД та виокремив перспективні напрями розвитку установи, які, на його думку, полягають у створенні на базі УНДІАСД «архівної школи» для професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників архівної сфери з особливим наголосом на спеціальностях, що не викладаються у навчальних закладах України; в участі у розбудові інформаційно-пошукової системи «Централізований архівний довідково-інформаційний фонд», призначеної для надання інформації про архівний бібліотечний фонд та надання доступу до інформації друкованих видань у цифровій формі в режимі 24/7⁶.

Завідувачка відділу технологічного забезпечення архівної справи УНДІАСД, канд. іст. наук Л. Дідух охарактеризувала науковий супровід архівної діяльності через призму питання реалізації Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року, представивши доповідь «Науковий супровід архівної діяльності: до питання реалізації Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року».

Завідувачка відділу документознавства УНДІАСД, канд. іст. наук О. Загорецька порушила важливу тему нормативно-правового та методичного

⁵ Детальн. див.: URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=485>

⁶ Там само.

забезпечення при організації діловодства в Україні як аспекту наукових досліджень, виступивши з доповіддю «Нормативно-правове та методичне забезпечення організації діловодства в Україні як результат наукових досліджень».

Поділилась з учасниками досвідом упровадження автоматизованого управління цифровими копіями фонду користування документами Національного архівного фонду в державних архівах України канд. іст. наук Н. Залеток – завідувачка відділу архівознавства УНДІАСД, яка у виступі під назвою: «Упровадження автоматизованого управління цифровими копіями фонду користування документами Національного архівного фонду в державних архівах України: проблеми і перспективи» схематично показала спроби ведення обліку копій цифрового фонду користування документами НАФ в архівних установах та визначила ті підготовчі заходи, що мають передувати переходу на автоматизоване управління цифровими копіями фонду користування⁷.

Завідувачка відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності УНДІАСД, канд. іст. наук А. Майстренко у виступі «Про діяльність Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства при Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства» окреслила основні напрями діяльності Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства, що діє при УНДІАСД. Доповідка детально розповіла присутнім про підготовку центром протягом 2015–2020 рр. таких оглядів: «Розвиток стандартизації у сфері архівної справи та керування документаційними процесами: міжнародний досвід та українська практика» (2015), «Нормативно-правове забезпечення електронного документообігу в Україні (2015)», «Нормативно-правові акти з питань інформатизації архівної справи» (2016), «Нормативно-правове забезпечення роботи з науково-технічною документацією» (2016), «Оцифрування архівних документів у зарубіжних країнах» (2017), «Доступ до архівних документів в європейських країнах» (2017), «Світовий досвід організації архівної справи» (2018), «Нормативно-методичне регулювання процесів виготовлення електронних копій архівних документів в зарубіжних країнах» (2018), «Основні напрями та результати наукових досліджень УНДІАСД за 25 років» (2019), «Зарубіжний досвід керування електронними документами та їх архівного зберігання» (2019), «Дослідження теоретичних та практичних засад обліку та зберігання електронних документів зарубіжних країн» (2020)⁸.

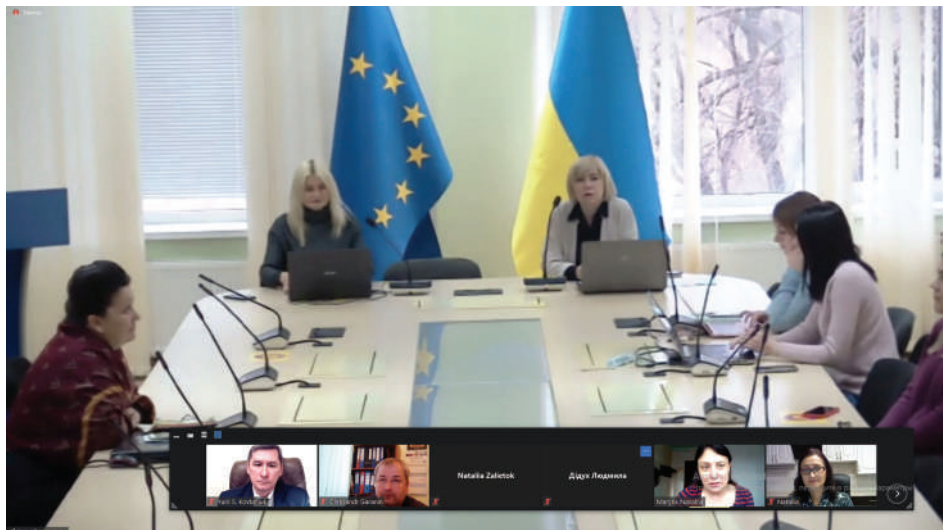
У підбитті підсумків роботи онлайн-семінару взяли участь: заступниця завідувачки кафедри документознавства та методики навчання з наукової роботи Переяслав-Хмельницького університету, д-р філол. наук М. Навальна, заступниця завідувачки кафедри документознавства та методики навчання з навчально-методичної роботи Переяслав-Хмельницького університету, канд. іст. наук О. Ісайкіна, А. Зленко, О. Гаранін, І. Демуз та студентка магістратури Переяслав-Хмельницького університету В. Власюк.

⁷ Там само.

⁸ До користувачів Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства при Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=43>

У результаті розгляду низки різнопланових проблем, пов'язаних із документно-інформаційними ресурсами для продукування наукового знання, учасники онлайн-семінару прийняли рішення продовжити співпрацю з метою їх подальшого практичного вирішення.

Отже, вважаємо, що організація та успішне проведення онлайн-семінару з підвищення кваліфікації «Документно-інформаційні ресурси для продукування наукового знання» потужностями УНДІАСД є важливою ознакою завершального етапу формування професійної освітньої платформи в системі архівних установ у вигляді Центру галузевого консалтингу та підвищення кваліфікації в новому форматі, що має важливе перспективне значення для подальшого розвитку та підвищення кваліфікації учасників навчання на ниві архівної справи та стає майданчиком для поглиблення конструктивного діалогу між представниками архівних установ та закладів вищої освіти; удосконалення та професіоналізації діяльності архівістів, науковців та викладачів; сприятиме розширенню освітніх та ділових контактів.

Скріншот екрана під час проведення онлайн-семінару.

Ігор Гирич

доктор історичних наук,
завідувач відділу джерел
з історії України XIX – початку XX ст.,
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

ПРОДОВЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО»

Рецензія на видання: **Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським / упоряд.: В. Тельвак, М. Дядюк. Львів; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2019. 208 с.**

Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства» була заснована Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України та Українським історичним товариством (США, голова т-ва – проф. Любомир Винар) наприкінці XX ст. Перший том появився друком у 1997 р. Рецензований том вийшов із друку у 2019 р. За 23 минулі роки маємо 7 томів епістолярної спадщини

Михайла Грушевського. Томи «Листування Михайла Грушевського» є доповненням до 50-ти томника «Михайло Грушевський. Твори», які появляються друком у львівському видавництві «Світ» від 2002 р. На сьогодні маємо 25 томів, деякі з них – у кількох книжках. Листування від початку планувалося видавати окремо від 50-ти томника.

Отже, епістолярна спадщина М. Грушевського почала з'являтися навіть раніше за томи його наукових, художньо-літературних і публіцистичних праць. На думку засновників цієї серії, епістолярна спадщина має бути виокремлена з творів історика і видаватися під своєю нумерацією у міру підготовки її окремих томів. Листи науковця видаються не за випрацьованою попередніми поколіннями археографів системою: видавати листи або за абеткою кореспондентів (перше, передусім, практикують історики-джерелознавці), або за хронологією написання листів (останнє характерне для підходів істориків літератури та літературознавців). При виданні листів М. Грушевського був застосований комбінований підхід: видавання окремих листовних збірок за місцем їх зберігання або за кількісними і якісними показниками адресатів і кореспондентів листів.

До праці над виданням епістолярію історика і політика, якого за попередніми підрахунками може бути близько 30-ти томів, долучилися археографи, архівісти, історики і літературознавці з низки наукових, науково-освітніх та музейних і бібліотечних інституцій України. Ще від 1960-х років окремі комплекси епістолярних джерел почали видаватися в журналі «Український історик», який редагував проф. Л. Винар. Крім головного редактора, цією справою займалися В. Міяковський, М. Антонович та інші представники української наукової діаспори.

В Україні від кінця 1980-х – початку 1990-х років почали з'являтися теж окремі друки листів М. Грушевського та листів до нього його кореспондентів. Листи друкувалися переважно в «Записках НТШ», «Українському археографічному щорічнику» та «Українському історичному журналі». За останні 30 років таких публікацій накопичилося сотні. Не всі вони відповідають фаховим археографічним стандартам якості. Стояла справа в координації зусиль із підготовки книжкових видань епістолярію М. Грушевського. Таким виданням і стала серія книжок «Епістолярні джерела грушевськознавства». Упорядниками кожного тому виступають фахівці-гуманітарії, які мають чималий досвід опрацювання епістолярних документів. За концепцією цього серійного видання видаються не лише листи М. Грушевського, але й листовні відправлення до нього. Іноді збереглися лише листи кореспондентів М. Грушевського. Великі масиви листів М. Грушевського зберігаються в архівосховищах Києва, Львова, Одеси, Чернігова. Є вони і в закордонних архівах: в Оттаві, Москві, С.-Петербурзі тощо. Найбільше листів до видатного історика зосереджено у фонді «Грушевські – історики та філологи» (Ф. 1235), що зберігається у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ.

Упорядниками масивів листів у цьому серійному виданні виступають різні люди – співробітники Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (І. Гирич, Р. Майборода, В. Наулко, В. Старков, І. Старовойтенко, О. Тодійчук), Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України (Г. Бурлака, Н. Лисенко, А. Шацька), професори Дрогобицького, Волинського, Острозького університетів (В. Тельвак, В. Пришляк, А. Атаманенко), Рукописного відділу Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника (М. Дядюк), Історико-меморіального музею Михайла Грушевського у Києві (С. Панькова), Музею «Мистецький Арсенал» (О. Мельник). Вийшли поза серією у Львові 2 книги листувань: М. Грушевського з К. Студинським (упорядник – Г. Сварник) і М. Кордубою (упорядник – О. Купчинський).

Перший том склали листи М. Грушевського до українських літераторів, що зберігаються в Рукописному відділі Інституту літератури імені Тараса Шевченка, другий – листування з Ф. Вовком, М. Біляшівським, В. Дорошенком, В. Липинським; третій – листи українських літераторів до М. Грушевського (той таки Рукописний відділ Інституту літератури імені Тараса Шевченка), томи 4-6 мали лише по одному кореспонденту М. Грушевського (Є. Чикаленко (видатний меценат культури), І. Джиджора (найулюбленіший учень), Ю. Сірий (Тищенко) (найбільший видавець і книгар – співробітник історика). І от, нарешті, після 7-ми років перерви з'являється том листів О. Барвінського – М. Грушевського в упорядкуванні Віталія Тельвака і Мирослави Дядюк.

Перші підходи до видання листування М. Грушевського–О. Барвінського (спроби надрукувати окремі листи і подати історію стосунків) робилися двічі

у 1990-ті. Авторами студій і публікації окремих вибраних листів були відомі дослідники-джерелознавці зі Львова О. Купчинський та Л. Зашкільняк.

Але в повному обсязі публікація всіх відомих листів обох людей, які пов'язані були з перетворенням Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) із літературного в наукове об'єднання вчених, побачила світ вперше. У книзі подані цілком, без купюр, 128 листів, відомих на сьогодні науці. Листи О. Барвінського зберігаються в київському архіві Грушевських (Ф. 1235). Листи М. Грушевського до О. Барвінського відклалися в особовому фонді відомого депутата Галицького союму і Австрійського парламенту в Рукописно-му відділі Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника. Листи розміщено у виданні хронологічно. Збереглися не всі поштові відправлення, як О. Барвінського, так і М. Грушевського. Деякі заторкнуті теми у листах не знаходять свого продовження. Але таке розташування документів дозволяє читачеві слідкувати за перипетіями взаємин у порядку днів і місяців, рік за роком. За принципом: лист – відповідь.

Найкраще представленим часом є період найтепліших дружніх стосунків між вченими і діячами: від 1894 р. до 1896 р – часу переїзду М. Грушевського на професорську посаду і перші роки керування ним історично-філософським відділом НТШ. На ці 3 роки припадає більше 90% усіх листів. На роки 1898, 1902, 1903, 1926 налічується буквально лише до 1,5 поштових відправлень. Із розірванням нормальних взаємин листи після 1896 р. носили лише формальний характер і стосувалися тільки офіційних справ.

Окремо варто відзначити передмову В. Тельвака до тому «Листування». Попри невеликий обсяг – близько 30 сторінок – вона написана густо і на великому джерельному матеріалі. Містить більше 100 посилань на літературу та архівні документи. А матеріал джерельний з цієї теми зберігся дуже різноманітний і достатньо великий. Це і рефлексії О. Барвінського у його знаменитому щоденнику, який так само близько 20-ти років видається Інститутом літератури імені Тараса Шевченка НАН України, але ще не виданий до кінця. В. Тельвак його дуже докладно опрацював під кутом зору взаємин М. Грушевського і О. Барвінського, вибравши усі найважливіші моменти. Залучено багато недрукованих та опублікованих листувань О. Барвінського з О. Кониським, В. Антоновичем, К. Студинським, А. Вахняниним, Г. Берло тощо. Також використано змудок листів М. Грушевського зі своїми вчителями – В. Антоновичем і О. Кониським. Авторів переднього слова вдалося уникнути заангажованості і бути максимально об'єктивним в оцінках взаємин. А таке не часто вдається історикам, які досліджують на підставі джерел життєпис свого героя. В. Тельвак продемонстрував неабияке розуміння контексту конфлікту М. Грушевський – О. Барвінський. Намагався в ньому осмислити та багатомірно інтерпретувати рацію поведінки як О. Барвінського, так і М. Грушевського.

Том листування М. Грушевського – О. Барвінського цікавий для нас, передусім, через відомий конфлікт між істориком-наддніпрянцем і галицьким політиком, який розгорнувся з повною силою на 4-й рік перебування М. Грушевського у Львові. О. Барвінський стояв за цією ключовою подією української історії модерного часу. Він безпосередньо домовлявся з австрійськими і польськими політиками щодо заснування кафедри української історії при львівському університеті і запрошення на посаду професора М. Грушевського як відпоручника Великої України. На нього впав обов'язок здійснення полі-

тики Нової Ери (угоди з господарями краю – поляками) – творення культурно-наукового осередку – НТШ для плекання окремої української культури для галичан і наддніпрянців, яка мала стати підвалиною для боротьби за політичну незалежність України.

Конфлікт при всі своїй особистій складовій, а обидва діячі мали свою харизму і амбіції на керування українською політикою, мав все ж і загальнополітичну складову. Коли О. Барвінський головно представляв лише Західну Україну, М. Грушевський відповідав не лише за наддніпрянців у Львові, а претендував на керівництво загальноукраїнською політикою. Але з цим напевно чи в силу свого характеру і становища громадського в українській Галичині міг погодитися О. Барвінський. Останній був ухаживом до урядових кіл австрійського істаблішменту, вів закулісні перемовини з польською репрезентацією. Він не сподівався на перемогу українського проєкту гвалтовним наскоком українських радикальних сил на позиції польського політикуму в Галичині, а вірив у силу джентльменських домовленостей на довшу і тривалу політичну співпрацю з польською політичною силою. Для останнього М. Грушевський був молодшим товаришем, який не мав права діяти на свій розсуд, а повинен був звірятися у своїх діях із головними відпоручниками та керманічами Нової ери О. Кониським і В. Антоновичем. Ставка історика на радикалів у середині НТШ та винесення взаємин із поляками з кулуарів у публічну сферу для гофрата було не просто помилкою, а зрадою домовленостей між лідерами українського руху на соборність національної території, непорядним поведженням. М. Грушевський не визнавав своїх зобов'язань підлеглого у взаєминах з О. Барвінським, О. Кониським і В. Антоновичем. Він вважав, що, як голова всеукраїнської політики, має право діяти на власний розсуд.

Роздратування один на одного було настільки великим, що дії і ставлення до контрагента втрачали об'єктивний глузд. О. Барвінський у газеті «Руслан» критикував кожний крок М. Грушевського, навіть такі, які безперечно мали рацію. Приміром, О. Барвінський заперечував необхідність заснування українських приватних гімназій в Галичині. А М. Грушевський відмовлявся консультувати науково докторат сина О. Барвінського Богдана – визначного галицького історика. Але найбільшим розголосом у суспільстві було позбавлення О. Барвінського членства в НТШ, яке спровокував М. Грушевський у 1905–1908 рр. І це проти людини, яка власне це товариство засновувала на початку 1890-х.

В. Тельвак зважає на терезах об'єктивності рацію поведження і М. Грушевського, і О. Барвінського. Він доходить логічного, як на мене, висновку, що кожний мав право на свою трактовку ситуації з НТШ. Коли М. Грушевський у 1897 р. був обраний Головою Товариства, О. Барвінський перейшов в опозицію і понад 20-ти років критикував Михайла Сергійовича за радикалізм та небажання домовлятися з колами польських політиків. З рації його стану нотаблям – українцям і полякам було легше домовитися між собою, ніж «голоті», яка привносила у взаємини атмосферу недовіри і гострого національного протиборства.

Так само мав рацію і М. Грушевський, який залучив до співпраці в Товаристві І. Франка і В. Гнатюка – потужні наукові сили, перестав орієнтуватися на клерикально-консервативні сили правого крила народовців. Закликав не покладатися на угоди, а здійснювати постійний національний тиск на госпо-

дарів краю, щоб добитися українсько-польського паритету в Галичині. Автор передмови слушно зауважує, що аполітичності не було як у діях О. Барвінського, так і М. Грушевського. Останній не менше «політикував», хоча обґрунтовував усунення О. Барвінського з посади голови НТШ саме міркуваннями перетворення НТШ на наукову, а не політичну інституцію.

НТШ у силу специфіки розвитку української науки було не тільки вченою, але й громадсько-політичною структурою. Вона виконувала і зовсім неприяманні науковій структурі справи: видавала літературно-суспільний журнал, мала своє видавництво популярної лектури, комунікувала з політичними партіями і періодичними виданнями, забирала слово у політичних акціях (приміром, відмовилася від участі у Слов'янському з'їзді у Празі до сторіччя Ф. Палацького – будителя чехів). За це О. Барвінський теж критикував М. Грушевського. Хоч рація, радше, була по стороні М. Грушевського. Не можна брати участі в святкуваннях слов'янської єдності з тими національними організаціями, які не визнають право українського народу на існування (йдеться про російських слов'янофілів).

Окремого відзначення заслуговує коментар у книзі. Він за обсягом майже дорівнює кількості самих текстів листів. Коментар не носить формального характеру. В. Тельвак і М. Дядюк залучили до коментування багато архівних джерел. Приміром, досить докладно прокоментовано майбутнього чернівецького професора-москвофіла В. Мільковича, який готував докторат у часах вступу на посаду львівського професора М. Грушевського. Знайдені документи дозволили подати докладну біографію людини, яка теж тривалий час була опонентом М. Грушевського. У часах Першої російської революції він написав негативну рецензію на «Історію України-Руси» М. Грушевського. В. Тельвак при підготовці коментарів віднайшов низку документів у Державному архіві Львівської області у фонді Львівського університету – рукописи історика науково-рецензійного (внутрішнього) характеру, які були незнані для грушевськознавства і не потрапили до відповідних томів 50-ти томника «Творів» М. Грушевського.

Попри знаний конфлікт між О. Барвінським і М. Грушевським, який мав тривалий суспільний розголос протягом майже 30-ти років, у листах сама тема конфлікту не проходить майже зовсім. Отже, для вписування одного з найцікавіших масивів листування М. Грушевського в історичний контекст треба було багато місця присвятити дослідженню мікроісторії, біографій маловідомої професури, вивчати епістолярну спадщину інших галицьких і наддніпрянських діячів. І упорядники з цим чудово впоралися.

Чи особисте у взаєминах між М. Грушевським і О. Барвінським було превалуюючим? Все ж ні, вважають упорядники, і ми можемо погодитися. Попри з'ясування теми «як М. Грушевського було спроваджено до Львова» у 1897-му та 1926-му роках, О. Барвінський віддав належне значенню праці історика в Галичині на схилку життя. Він підписав вітання історика з 60-річчям під час його київського ювілею у 1926 р. А М. Грушевський чемно подякував О. Барвінському і оцінив його внесок в українську справу. І на це слушно звернув увагу В. Тельвак у своїй передмові.

Сподіваємося, що серія «Епістолярні джерела грушевськознавства» не закінчиться на 7-му томі, і незабаром ми побачимо нові книжки з підзаголовком «Листування Михайла Грушевського».

Лілія Білоусова

кандидатка історичних наук,

редакторка,

ТРК «Град»,

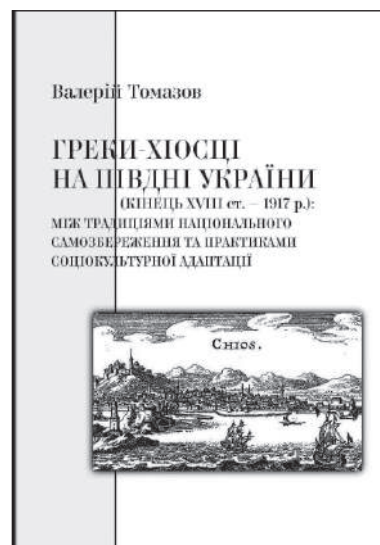
заступниця голови,

Наукове товариство історії дипломатії

та міжнародних відносин (м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6776>

ГРЕКИ ХІОСА В ЕТНОСФЕРІ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД КРИЗЬ РОДИННУ ІСТОРІЮ

Рецензія на видання: **Томазов В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації / відповід. ред. Г. Боряк. Київ: Інститут історії України НАН України. 354 с.**

Вихід із друку монографії Валерія Томазова «Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації» став значною подією у вітчизняній історичній науці.

По-перше, не можна не зазначити оригінальність теми, яка висвітлює не тільки один із найцікавіших аспектів історії Украї-

ни, а й виходить на міжнародний рівень, оскільки є яскравою сторінкою минулого і сучасного таких країн як Болгарія, Велика Британія, Греція, Італія, Молдова, США, Туреччина, Франція та ін.

Характерною особливістю історії Півдня України є багатонаціональність і тісні політичні, економічні, соціальні й культурні зв'язки із зарубіжними країнами. Геополітичний фактор цього регіону, зокрема, виходи до Чорного моря і розвиток морських шляхів через Середземномор'я з країнами світу упродовж кінця XVIII – початку XX ст. спричинили активні міграційні процеси. Внаслідок численних переселень до Російської імперії представників понад ста націй, народностей і етнорелігійних груп сформувалося різнобарвне населення Північного Причорномор'я, серед якого греки займали свою особливу нішу і здійснили значний внесок у розвиток регіону. Грекам України присвячено чимало наукових і науково-популярних досліджень, однак сімейні історії та колективні портрети окремих етносоціальних груп в українській історичній науці залишаються рідкісним явищем. Що стосується греків-хіосців

на українських теренах, то у сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії зазначена тема не зайшла всебічного висвітлення, отже, актуальність монографії – безперечна.

Книжка є особливо цінною і з точки зору прикладного значення й перспективи використання її у політичній, дипломатичній, економічній та культурній сферах. Адже 2021 рік є ювілейним для відзначення 30-річчя незалежності України та встановлення/відновлення дипломатичних відносин із багатьма країнами світу, зокрема з Грецією, для якої 2021 р. і наступні, аж до 2030 р., є ще й періодом відзначення найголовнішої історичної події країни – 200-річчя Грецького національно-визвольного руху 1821–1829 рр. проти османського панування за відновлення державності Греції.

Острів Хіос увійшов у світову історію як приклад найтрагічніших жертв, принесених на вівтар свободи Греції: 11 квітня 1822 р., під час розправи османів над 120-тисячним населенням острова через підтримку Грецької революції, 25 тис. острів'ян було вирізано, близько 45 тис. продано в рабство, а близько 23 тис. втекли з острова, утворивши хіоську діаспору в різних країнах світу, зокрема, на Півдні України. Отже, вивчення спільних сторінок історії України і Греції є важливим фактором зміцнення сучасних українсько-грецьких відносин.

Аналізуючи це дослідження, не можна обійти увагою й особистість автора, одного з найвідоміших вітчизняних істориків. В. Томазов – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України Національної академії наук України, заслужений працівник культури України. Його звернення до грецької тематики сталося ще наприкінці 1990-х років, коли в Інституті історії України НАН України цей напрямок за підтримки грецької сторони отримав могутній імпульс для розвитку, був створений спеціалізований відділ на чолі з Н. Терентьевою.

Саме відтоді автор розпочав плідну роботу з численними джерелами українських та російських архівосховищ, а у 2004 р. отримав унікальну можливість безпосередньо працювати з документами архівів і матеріалами бібліотек острова Хіос, відвідати його церкви і некрополі, вивчати топоніміку, в якій закарбувалася пам'ять про героїв майбутньої книги.

В. Томазов обґрунтував наукову значимість і хронологічні межі монографії, чітко сформулював завдання. Автор наголосив, що праця не є розвідкою з економічної історії, а спробою створити якомога яскравіший та багатогранніший колективний портрет такої неординарної етносоціальної спільноти як греки-хіосці та визначити їхнє особливе місце в російському імперському суспільстві від кінця XVIII ст. до 1917 р. Об'єктом дослідження стали 8 хіоських родин – Маврогордато, Маврокордато, Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі й Аверіно.

Для досягнення мети автор використав методологічний інструментарій просопографії. Актуальність цієї допоміжної історичної дисципліни та її дослідницьких методів очевидна і є одним із головних трендів світової історичної науки. Адже тривалий час в українській історичній науці роль особистостей та окремих родин майже ігнорувалася, а такі дисципліни як генеалогія і біографістика, перебуваючи у категорії «допоміжних», не мали в радянський період соціального запиту і не отримували необхідного всебічного розвитку.

Від середини 1990-х років ситуація докорінно змінилася, і на теперішній час родинна історія є одним із найпопулярніших напрямів історичних досліджень в Україні.

Робота здійснена в рамках проблематики, яку тривалий час розробляє сектор генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України. Варто згадати, що це не перша книжка В. Томазова у зазначеному науковому жанрі. Його перу належать опубліковані праці з історії козацько-старшинських родів України, роду Патонів, сімейств Маврокордато та ін. Як і попередні студії, історія грецьких хіоських родів базується на численних архівних джерелах і є успішним результатом надзвичайно цінного багаторічного досвіду науковця на благодатному міждисциплінарному полі історії, літератури, генеалогії, біографістики, джерелознавства, некрополістики та ін. наук.

Структура монографії логічна, містить вступ, 3 розділи, висновки, додатки у вигляді генеалогічних таблиць, вражаючий список використаних джерел і літератури, географічний та іменний покажчики.

У першому розділі «Введення до проблематики історико-просопографічної студії» автор проаналізував стан розробки теми як в Україні, так і в Греції, що є надзвичайно важливим з огляду на певні труднощі в ознайомленні з результатами таких досліджень через мовні бар'єри. Запропонований В. Томазовим критичний підхід до напрацювань попередників дозволив уточнити дані, виправити помилки, що вкорінилися у багатьох публікаціях, та отримати нові результати. Огляд наукової літератури доповнений інформацією про масштабні спільні українсько-грецькі наукові проекти, в яких автор брав активну участь. Найперший з них був започаткований 2003 р. президентом Грецько-української палати (м. Пірей, Греція) Яннісом Поліхронопулосом і мав на меті дослідити історію 12-ти хіоських родин, які переселилися до Одеси. Прикладне значення створення такого наукового інформаційного продукту полягало у використанні прикладів історичних традицій економічних зв'язків для залучення сучасних хіоських судновласників до співпраці з Україною, зокрема, для започаткування поромної лінії Одеса–Пірей. Однак, на той час бюрократичні перепони в Україні не дозволили втілити ідеї грецького бізнесмена у життя, а відтак після публікації 3-х монографій (автори — К. Авгітідіс, Л. Білоусова і В. Томазов) проєкт було згорнуто. Заслугою В. Томазова стало те, що він продовжив дослідження самотужки, і накопичені цінні матеріали побачили світ у цій монографії.

Величезним здобутком автора є те, що йому вдалося залучити широке коло джерел. Документи з історії присутності вихідців з острова Хіос на територіях Північного Причорномор'я були виявлені автором в архівах України, Греції, Молдови і Росії й систематизовані в солідну інформаційну базу даних, де представлені, зокрема, документи з Державного архіву Одеської області, Національного архіву Республіки Молдова, Російського державного історичного архіву, Російського державного архіву Військово-Морського Флоту та ін. установ.

Більшість використаних джерел раніше не були опубліковані і введення їх до наукового обігу значно підвищує цінність роботи. Слід відзначити широку репрезентативність джерел за походженням, видом та змістом — це законодавчі акти, управлінська документація адміністративних, церковних та громадських установ, органів самоврядування, навчальних закладів, ста-

тистичні звіти, довідники, мемуари й інші документи особового походження, періодичні видання. Одним із найголовніших комплексів джерел є церковні метричні книги, що містять актові записи цивільного стану (про народження, шлюб і смерть), які є найбільш достовірними джерелами для біографічних та генеалогічних досліджень. Широко використано джерела грецькою мовою, що є новим словом у вітчизняній історіографії. В процесі опрацювання джерел науковець намагався встановити ступінь достовірності і репрезентативності вміщеної в них інформації. Різноманітність джерел дала можливість В. Томазову показати масштаб і динаміку розвитку хіоських родів упродовж століття, з експурсами у давніші часи, якщо того потребувала логіка дослідження.

Другий розділ «Князі Маврокордато» присвячено одному з наймогутніших аристократичних хіоських родів. Автор відтворив детальну історію роду від візантійських часів, висвітлив процес укорінення в Дунайських князівствах та суттєвий внесок у їхній розвиток, показав переселення Маврокордато на терени Російської імперії, визначив їхню роль в економічному і соціокультурному житті Півдня України, а також подав яскраві портрети найбільш відомих представників роду – Олександра Івановича Маврокордато (Фірарріса), Скарлата Стефановича і Дмитра Георгійовича Маврокордато.

У третьому розділі «Греки-хіосці – представники фінансової аристократії» висвітлено сімейні історії Маврогордато (гілки Лакана, Нікола, Скарлаті, Вітелла), Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі й Аверіно.

Укладання біографій персоналій і встановлення генеалогічних зв'язків завжди вимагає копіткої праці. Знайти потрібну інформацію серед тисячі документів та логічно пов'язати отриману з них інформацію часто можливо виключно завдяки спеціальним знанням в області історії певного періоду, адміністративного устрою і структури державних установ, з урахуванням джерелознавчих проблем і «підводних каменів» при роботі з діловодною документацією XIX – початку XX ст. На щастя, автор має значний досвід роботи у цьому напрямі. Йому вдалося успішно зібрати величезний обсяг генеалогічних відомостей, матеріалів про розвиток торгових домів, участь хіосців у різноманітних галузях економіки, благодійництві, культурно-освітній сфері. Історія кожної родини відтворена детально, у всій повноті, на прикладах кількох поколінь, із зазначенням фактів як сімейної історії (народження, одруження, смерті), так і історії соціальної – міграцій, напрямів діяльності, державної і військової служби тощо. Автор піднімає таке важливе і актуальне для всіх етнічних груп питання як збереження національної ідентичності в умовах мешкання поза межами батьківщини, в діаспорі. Особливе місце в дослідженні посідає Одеса, з якою тісно пов'язані всі представлені автором роди, а також через сімейні історії показано зв'язки Одеси з такими причорноморськими містами як Маріуполь, Таганрог, Керч, Ростов-на-Дону.

У цілому монографія містить багатий фактичний і аналітичний матеріал, внаслідок чого має науково-практичне значення, зокрема, для відродження традицій і діяльності грецьких громад України, міжнародного співробітництва, зміцнення українсько-грецьких зв'язків. Робота безумовно є надзвичайно корисною для застосування у навчальному процесі у школах, гімназіях, ліцеях, університетах, академіях. Актуальним вбачається також її використання у таких галузях як державне управління, міжнародні відносини, дипломатичні стосунки, краєзнавство тощо.

Тема апробована В. Томазовим на конференціях, у лекціях і публікаціях. Отже, закладено фундамент для майбутніх наукових і соціально-культурних дослідницьких проєктів. Автор має широку перспективу продовження у напрямі виявлення і дослідження широкого кола документальних джерел, що зберігаються, зокрема, в архівах Великої Британії, Греції, Молдови, Росії, Туреччини, України, Франції та ін. країнах, на теренах яких хіоські роди мали свої ділові представництва та місця проживання.

Ще одним достоїнством монографії є те, що, незважаючи на її науковий характер, текст написаний жваво, популярно, з використанням багатой лексики. А це є запорукою того, що не тільки колеги по цеху, а й широке коло читачів зможуть із задоволенням «мандрувати» світом разом із героями, портрети та життєві історії яких автору вдалося відтворити у деталях, випукло і яскраво.

Відзначивши безперечні позитивні якості дослідження, хочеться висловити побажання автору продовжувати розроблення цієї проблематики, оскільки зазначеними 8-ма родами тема хіоських греків в Україні не вичерпується.

У підсумку монографія В. Томазова є оригінальною, цікавою і єдиною в українській історіографії на сьогодні узагальнюючою працею з історії хіоських родин, в якій на солідній джерельній основі, з використанням здобутків світової історіографії аналізуються актуальні питання генези, розвитку і ролі зазначеної етнічної групи на теренах Півдня України. Автор здійснив вагомий внесок в історичну науку, демонструє значний науковий потенціал і заслуговує на найвищу оцінку за багаторічну плідну наукову працю.

У Державній архівній службі України

Упродовж **січня-березня 2021 р.** Укрдержархів зосереджував свої зусилля на реалізації пріоритетних завдань галузі, одне з яких – розширення послуг, що надаються державними архівами.

На офіційному вебпорталі Укрдержархіву започатковано рубрику «Архівні документи на ресурсах партнерів», яка містить інформацію про результати взаємодії з українськими та іноземними партнерами у напрямі оцифрування та забезпечення доступу до інформації документів НАФ України в мережі Інтернет, у режимі онлайн. Партнери Укрдержархіву поповнили свої вебресурси сканкопіями документів Держархіву м. Києва та Держархіву Київської області. Це – продовження масштабної роботи, визначеної положеннями Меморандуму між Державною архівною службою України та Благодійною організацією «Благодійний фонд» Меморіал Голокосту «Бабин Яр». Завдяки спільній роботі стали доступними ще близько 300 тис. сканкопій.

На виконання Меморандуму між Державною архівною службою України та Благодійною організацією «Благодійний фонд «Героїка» про співпрацю та координацію зусиль продовжується наповнення бази даних новими відомостями про вояків Армії УНР. Станом на 26 січня 2021 р. до бази даних внесено 16 тис. імен козаків, старшин, урядовців, панотців та сестер-жалібниць Армії УНР; завантажено 3 500 документів, світлин та нанесено більше сотні геолокацій. Здійснено 8 200 редагувань облікових карток та доповнено їх новими відомостями. Кожні 15 хв. на порталі редагується або створюється нова облікова картка. Загалом із моменту запуску порталу «Імена самостійної України» до наших партнерів надійшли листи від нащадків ветеранів Армії УНР з Австралії, Великої Британії, Канади, Німеччини, Польщі, Російської Федерації, США та Чехії. Завдяки цим листам було наповнено базу порталу новими світлинами, документами та біографічними відомостями.

Із метою надання віддаленого доступу до інформації архівних документів державні архівні установи України продовжували оприлюднювати на власних інформаційних ресурсах електронні версії описів архівних фондів.

8 лютого 2021 р. офіційний представник FamilySearch International в Україні О. Січкаренко передав Голові Укрдержархіву А. Хромову цифрові копії мікрофільмів документів генеалогічного характеру ЦДІАК України, держархівів Черкаської та Чернівецької областей, виготовлені у 1994–2011 рр. у рамках реалізації архівами спільного проекту з Генеалогічним товариством Юта (США).

12 березня 2021 р. у залі Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» за участі Голови Укрдержархіву А. Хромова та головної редакторки журналу «Архіви України» М. Палієнко відбулася презентація онлайн-доступу до цифрових копій повного зібрання науково-практичного журналу «Архіви України».

* * *

Керівництво Укрдержархіву, як і минулого року, посилювало комунікаційну політику на всіх напрямках діяльності. Численні інтерв'ю у засобах масової інформації, участь у публічних заходах і консультаціях засвідчили про домінуючі принципи в роботі – відкритість і прозорість.

2 лютого 2021 р. Голова Укрдержархіву А. Хромов і Надзвичайний та Повноважний Посол Аргентинської Республіки в Україні Елена Лєгісія Мікусінські під час консультацій, які відбулися в Укрдержархіві, обмінялися інформацією про заходи, що проводяться обома державами з нагоди відзначення 100-річчя встановлення дипломатичних відносин між Україною і Аргентиною, а також обговорили можливі напрями співробітництва у сфері архівної справи.

3 лютого 2021 р. відбулася робоча зустріч Голови Укрдержархіву А. Хромова та завідувача Музею історії урядів України В. Татаренка. За результатами зустрічі прийнято рішення про оновлення експозиції Музею, в першу чергу, документами НАФ, копії яких складають його основу.

8 лютого 2021 р. заступниця Голови Укрдержархіву Л. Левченко розповіла інтернет-виданню газети «День» про реорганізацію архівів на рівні регіонів, наголосивши, що позиція Укрдержархіву є беззаперечною: створити архівні відділи при райдержадміністраціях укрупнених районів як юридичні особи публічного права і зберегти при цьому в старих райцентрах їхні підрозділи.

На офіційному вебпорталі Державної архівної служби України представлено нову рубрику «На допомогу архівним установам» із метою надання допомоги архівним установам, що реорганізуються в умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні. Рубрика створена для забезпечення методичного супроводу державних архівних установ на районному рівні, а також надання оперативної інформації про актуальні події, кращі практики та професійне удосконалення цих установ.

На платформі Укрдержархіву розпочато обговорення проблем організації архівної справи та діловодства в територіальних громадах і методичних рекомендацій «Організація архівної справи в територіальній громаді. Частина 1. Архівні підрозділи ОМС», підготовлених із метою надання допомоги у їх вирішенні.

17 лютого 2021 р. в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ» відбувся публічний звіт Голови Укрдержархіву А. Хромова. Того ж дня очільник Укрдержархіву взяв участь у засіданні Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики. На засіданні народні депутати заслухали низку законопроектів та питань, у т. ч. щодо розвитку архівної справи та діловодства, з яким виступив А. Хромов.

18 лютого 2021 р. відбулася зустріч Голови Укрдержархіву А. Хромова з Уповноваженим із захисту державної мови Т. Кременем.

1 березня 2021 р. Голова Укрдержархіву А. Хромов надав інтерв'ю «Чи отримає Одеський обласний архів нову будівлю?» у програмі «Сьогодні. Головне» на UA: ОДЕСА.

Цього ж дня Голова Укрдержархіву А. Хромов разом із першою заступницею Голови Укрдержархіву Т. Ємельяною відвідали відділ ЦДАМЛМ України «Літературно-мистецькі Плюти». Під час робочого візиту учасники спільно з працівниками архіву-музею оглянули його територію та стан експозиційних будинків і фондів. У ході візиту було акцентовано увагу на проблеми тепло-, водопостачання та важливості вдосконалення охоронної системи. Вирішення цих питань дозволить поліпшити умови зберігання цінностей музею та розширити експозиційні площі.

Враховуючи значущість та актуальність питань, що постають у роботі архівних відділів районних державних адміністрацій під час зміни адміністративно-територіального устрою та реформи децентралізації влади в Україні, Укрдержархів ініціював обговорення питань реорганізації архівних відділів районних державних адміністрацій у форматі Zoom-конференції.

За ініціативи Голови Укрдержархіву А. Хромова директорка Держархіву Хмельницької області К. Бурдуваліс спільно з Управлінням служби безпеки України в Хмельницькій області здійснили заходи ідентифікації, розшуку місця зберігання та повернення документів, які, як вважалося, згоріли під час пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві ще 10 квітня 2003 р.

17 березня 2021 р. у режимі відеоконференції за допомоги комунікативної платформи Zoom відбулися консультації Голови Укрдержархіву А. Хромова та директора Головного архіву нації Аргентинської Республіки Пабло Фондевіла за участі Надзвичайного та Повноважного Посла Аргентинської Республіки в Україні Елени Летісії Мікусінскі, директорки Управління документальними архівами Саманти Казарето, директора зв'язків з органами державної та публічної дипломатії Міністерства закордонних справ Аргентинської Республіки Конрадо Карраско Кінтано, начальниці управління комунікацій Державної архівної служби України Ю. Прилепішевої.

18 березня 2021 р. Голова Укрдержархіву А. Хромов взяв участь в онлайн-конференції «У пошуках власного коріння: перспективи розвитку генеалогічного туризму в Україні».

* * *

Спільний проєкт «Крим – це Україна», який реалізовано Укрдержархівом, Херсонською державною обласною адміністрацією, газетою «Кримська світлиця» та громадською організацією «Євромайдан-Крим», був відзначений в конкурсі у рамках інформаційної кампанії «Громадянське суспільство та влада – кращі практики співпраці».

24 лютого 2021 р. за участі Голови Укрдержархіву А. Хромова в Держархіві Київської області відбулося урочисте приймання документів із основної діяльності Вишгородського історико-культурного заповідника з організації та

реалізації Національного проекту «Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі» (грантова програма за підтримки Українського культурного фонду).

25 лютого 2021 р. відбулася робоча зустріч Голови Укрдержархіву А. Хромова із заступницею голови Київської обласної державної адміністрації Т. Щербак за участі заступниці Голови Укрдержархіву Л. Левченко та директорки Держархіву Київської області С. Каменєвої. Обговорено питання поліпшення умов збереженості документів НАФ та пошуку додаткових приміщень для їх подальшого приймання до архіву.

Державна архівна служба України посприяла у вирішенні питання переміщення Комунального закладу «Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія» з будівель Держархіву Дніпропетровської області. Забезпечення архіву площею 290 м² дасть змогу розмістити близько 30 тис. од. зберігання документів НАФ.

25 лютого 2021 р., у ювілейний день народження Лесі Українки, Державна архівна служба України презентувала масштабну онлайн-виставку архівних документів, присвячену 150-річчю видатної української письменниці і громадської діячки.

26 лютого 2021 р. заступниця Голови Укрдержархіву Л. Левченко взяла участь у міжнародній онлайн-конференції RootsTech Connect 2021 (Salt Lake City, Utah, the USA), де обговорювалися найкращі практики оцифрування та доступу до архівних документів, нові стратегії, технології та методи збереження документів. Під час роботи круглого столу Л. Левченко представила доповідь із презентацією про історію розвитку архівної галузі України у часи тоталітаризму, стрімкі кроки українських архівів до демократії та відкритого суспільства.

11 березня 2021 р. за сприяння Голови Укрдержархіву А. Хромова Держархіву Чернігівської області було передано метричну книгу Преображенської церкви м. Прилуки Прилуцького повіту Чернігівського намісництва за 1790 р. у частині «про смерть».

* * *

Широке коло проблем на шляху до модерної архівної системи було обговорено під час роботи дорадчо-консультативних органів Укрдержархіву: науково-видавничої ради, громадської ради, Центральної експертно-перевірної комісії, науково-методичної комісії.

10 лютого 2021 р. відбулося засідання колегії Укрдержархіву, на якому було підбито підсумки роботи Укрдержархіву, державних архівних установ та спеціальних установ страхового фонду документації у 2020 р. та визначено їхні завдання на 2021 р.

Голова Укрдержархіву А. Хромов, виступаючи на засіданні колегіального органу, спинився на таких ключових напрямах діяльності, як розроблення законопроектів та нормативно-правових актів, формування НАФ, здійснення контролю за станом діловодства, експертизою цінності та збереженістю документів в установах, організаціях, на підприємствах. Акцентувалася також увага на новій комунікаційній політиці Укрдержархіву, реалізації державної політики у сфері створення та функціонування системи СФД, організації за-

ходів із цифровізації архівної справи та СФД, науковому і методичному забезпеченні, поглибленні міжнародного співробітництва та інших напрямках розвитку архівної галузі. В обговоренні взяли участь члени колегії Укрдержархіву М. Палієнко та В. Рудь. За підсумками роботи прийнято відповідне рішення.

У державних архівних установах України

Цікаві виставкові проекти, впровадження сучасних форм роботи із застосуванням новітніх технологій, розширення спектра послуг, що надаються користувачам, підписання договірних документів із науковими та навчальними закладами – ось неповний перелік подій і заходів, якими були наповнені будні державних архівних установ у січні-березні 2021 р.

* * *

Визначні дати і пам'ятні події традиційно перебували в епіцентрі уваги архівістів.

22 січня 2021 р. до Дня Соборності України на вебсайті **ЦДАВО України** розміщено онлайн-виставку «Вітаючи з великою радістю цей історичний крок...», а на сторінці установи в соціальній мережі Facebook – сканкопію оригіналу Універсалу Директорії про затвердження злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в єдину соборну державу.

Тематичні добірки документів презентували також на власних інформресурсах **ЦДАГО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархівів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей.**

До Міжнародного Дня пам'яті жертв Голокосту заступниця директора **Держархіву Вінницької області** Ф. Винокурова виступила на онлайн-семінарі «Історія Голокосту у Східній Європі, яку ще не розповіли: 80 років тому.... Вбивство в Бабиному Яру», організованому ізраїльською інституцією АС і Abba Edan institute for international Diplomacy – BABYN YAR Holocaust Memorial Center. Ф. Винокурова також взяла участь у відкритті документальної виставки, створеної німецькою благодійною організацією «Захистимо пам'ять», яку було розгорнуто у виставковій залі Вінницького обласного краєзнавчого музею.

Вшанували пам'ять жертв Голокосту і в інших архівних установах. Так, фахівці **держархівів Житомирської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської областей** виступили у ЗМІ, а їхні колеги з Миколаєва взяли участь у засіданні круглого столу «Голокост – символ вічної скорботи», організованого громадською організацією «Миколаївське обласне єврейське національно-культурне товариство». Цінні документальні свідчення оприлюднили на інформресурсах **ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, Держархів Чернігівської області.**

До дня Пам'яті Героїв Крут, 32-ї річниці виведення радянських військ з Афганістану, на вшанування подвигу Небесної Сотні, 25-ї річниці заснування антарктичної станції «Академік Вернадський» державні архівні установи підготували й розмістили на різних платформах цікаві документальні виставки.

Ще одна пам'ятна подія – 150-річчя від дня народження Лесі Українки. З цінними архівними джерелами, що висвітлюють життєвий і творчий шлях видатної письменниці і громадської діячки, можна ознайомитися, зокрема, на вебресурсах **ЦДАВО України, ЦДАЗУ, ЦДІАЛ України, ЦДІАК України, ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, держархівів Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Рівненської, Сумської областей.**

До 207-ї річниці від дня народження та 160-х роковин із дня смерті Великого Кобзаря **Держархів Чернігівської області** розпочав експонування оновленої фотодокументальної виставки «Чернігівські шляхи Т. Г. Шевченка». На офіційному веб-сайті **Держархіву Запорізької області** розмістили виставку архівних документів «Шевченків день на Запоріжжі». У **ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного** відбувся онлайн-семінар на тему: «Тарас Шевченко та Леся Українка в аудіовізуальних документах ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного» для учнів – членів відділення історії Комунального позашкільного навчального закладу «Київська Мала академія наук учнівської молоді». На офіційному вебсайті **ЦДАЗУ** та на офіційній сторінці архіву в соціальній мережі Facebook представлено тематичну онлайн-добірку документів «Шевченкіана Миколи Неврлого (Mikuláš Nevrlý): до 160-річчя від дня смерті українського Генія».

До 60-х роковин Куренівської трагедії **ЦДАГО України** оприлюднив тематичну виставку, документи якої розкривають її обставини та наслідки, реакцію населення, заходи влади з ліквідації завданої шкоди та руйнувань, розслідування причин аварії, спроби закордонних ЗМІ отримати інформацію про неї.

* * *

Упродовж **січня-березня 2021 р.** представники державних архівних установ брали участь у протокольних заходах, зустрічалися із фондоутворювачами, підписували документи про співпрацю.

Директор **ЦДАЗУ** І. Мага та працівники відділу формування Національного архівного фонду зустрілися з головою Громадської спілки «Українська всесвітня координаційна рада», відомим українським громадсько-політичним діячем М. Ратушним, який передав до архіву документи, що висвітлюють багаторічну діяльність УВКР та осередків української діаспори у країнах західного і східного світу. У рамках реалізації наукових проєктів **ЦДАЗУ** отримав подяку від Національного університету «Острозька академія» (НаУОА) за багаторічну співпрацю та допомогу в архівних пошуках документів Науково-дослідному центру «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара».

Директор **ЦДЕА України** Ю. Ковтанюк взяв участь у зустрічі з потенційними фондоутворювачами – засновниками благодійної організації «Благодій-

ний фонд «Де-факто», які запропонували створити фонд з історії становлення і розвитку телекомунікаційних, комп'ютерних систем та мереж України.

Відбулася зустріч, ініційована та організована Національним інститутом польської культурної спадщини за кордоном «Полоніка», працівників **ЦДІАЛ України** з польською делегацією. Мета зустрічі – перспективна співпраця в галузі збереження пам'яток історичного середовища, в т. ч. будівлі архіву, де зосереджена величезна кількість документів з історії польського народу.

Директор **ЦДНТА України** М. Балишев та голова Громадської організації «Фонд відновлення залізничної спадщини України» М. Рубан підписали меморандум про взаєморозуміння та співробітництво. ЦДНТА України уклав також договори про співробітництво з Харківською державною академією культури та Національним аерокосмічним університетом імені М. Є. Жуковського.

Держархів Волинської області підписав договір про співпрацю з Волинським національним університетом імені Лесі Українки, який спрямований на розвиток партнерства у дослідженні і популяризації питань історії, археології, музеєзнавства і пам'ятокознавства, модернізації інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

* * *

Цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства і надалі перебуває у пріоритетах роботи архівістів.

23 лютого 2021 р. директор **УНДІАСД** О. Гаранін на засіданні Науково-видавничої ради Укрдержархіву повідомив про успішне завершення цифрового видавничого галузевого проекту «Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України» та про розміщення активних посилань (<https://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=21#MB>) на Зведений каталог на офіційному вебсайті інституту, у соціальних мережах Facebook та Twitter. Завершений проект Зведеного каталогу містить відомості про метричні книги майже з усіх держархівів областей України та складається з 10 томів (15 книг).

У **ЦДАВО України** розпочато оцифрування архівних документів з історії Голокосту та нацистської окупації України в роки Другої світової війни, що було передбачено Меморандумом про партнерство між Укрдержархівом та Благодійною організацією «Благодійний фонд «Меморіал Голокосту «Бабин Яр», а також Меморандумом про співпрацю і партнерство між ЦДАВО України та Благодійною організацією «Благодійний фонд «Меморіал Голокосту «Бабин Яр».

Протягом **I кварталу 2021 р.** співробітники **ЦДНТА України** оцифрували 16 227 документів (735 од. зб.).

Відповідно до Договору про співробітництво між **Держархівом Львівської області** та Державним архівом у м. Перемишлі (Республіка Польща) завершено роботу над фондом «Спілка захисників міста Львова» (Ф. 266): оцифровано 65 справ – 4 728 сканкопій та опис – 156 сканкопій. А за договором із Науково-дослідницьким проектом «Альма матер Леополієнсіс. Діяльність Львівської гуманістики 1661–1946 pp.», укладеним між Держархівом Львів-

ської області та Вроцлавським університетом, оцифровано 178 справ, виготовлено 7 212 сканкопій особових справ професорсько-викладацького складу та службовців Львівського королівського університету ім. Франца І (з 1919 р. до 1939 р. – ім. Яна Казимира).

Держархівом Харківської області оцифровано й оприлюднено 3 метричні книги, 5 ревізьких казок (проведення ревізій податного населення Російської імперії у XVIII – 1-й пол. XIX ст.), 67 кримінальних справ на репресованих громадян м. Харків та Харківської області.

Держархів Херсонської області оцифрував та розмістив на вебсайті чергові справи з фондів «Херсонська губернська креслярня» (Ф. 14) і «Херсонська казенна палата» (Ф. 22), метричні книги декількох церков м. Херсон та його передмість (Ф. 328), а також описи, географічний покажчик до ревізьких казок (реєстрів) оп. 1 фонду «Херсонська казенна палата» (Ф. 22), іменні покажчики до метричних книг фондів «Херсонський рабин» (Ф. 113) і «Бериславський рабин» (Ф. 124), іменний покажчик до бібліотечного фонду «Херсонська міська управа».

* * *

Тривали роботи з оцифрування документів і в інших архівних установах, зокрема у **держархівах Волинської, Донецької, Івано-Франківської, Полтавської та Тернопільської областей.**

* * *

В умовах адміністративно-територіальної реформи керівництво Укрдержархіву разом із державними архівними установами перебуває в постійному пошуку ефективного інструментарію, що забезпечить збереження функціонування і реформування архівної галузі.

Директор **Держархіву Вінницької області** Ю. Легун та його заступник О. Петренко провели з цього приводу консультації з головами Вінницької районної ради та райдержадміністрації, де вирішувалися питання збереженості документів в архівному відділі, функціонування архівного відділу, трудового архіву в новоутвореному Вінницькому районі. Керівництвом архіву підготовлено та надіслано до обласної державної адміністрації листи про реорганізацію роботи архівних відділів районних державних адміністрацій, порушено питання забезпечення архівних відділів районних держадміністрацій новоутворених районів приміщеннями відповідної площі, збереження штатної чисельності та кадрового складу і локацією віддалених архівосховищ у приміщеннях ліквідованих архівних відділів.

Начальниця відділу формування Національного архівного фонду та діловодства **Держархіву Волинської області** Р. Ярмолюк взяла участь у роботі комісії з реорганізації Горохівської, Ківерцівської та Рожищенської районних державних адміністрацій, що приєднуються до Луцької райдержадміністрації. Визначено алгоритм дій щодо передавання документів НАФ тривалого та тимчасового термінів зберігання від ліквідованих юридичних осіб.

У Держархіві Херсонської області проведено семінар для працівників архівних відділів райдержадміністрацій з питань організації роботи при змінах адміністративно-територіального устрою регіону.

* * *

Стратегію і тактику роботи державних архівних установ у сучасних умовах обговорено на підсумкових засіданнях колегій держархівів, що зазвичай проходять у січні-лютому. Визначено пріоритетні завдання і шляхи їх виконання. Актуальні проблеми архівної справи були в центрі уваги засідань дорадчих органів, під час проведення численних конференцій, круглих столів, вебінарів тощо. Тісна взаємодія архівістів зі ЗМІ забезпечувала належний рівень комунікації архівних установ із суспільством.

Офіційне, науково-практичне видання

Відповідальний редактор *Володимир Янішевський*
Літературне редагування *Ганни Волкотруб*
Коректор *Микола Дзьобак*
Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*
Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*
Оригінал-макет *Ізоліни Селезньової*

Здано до набору 01.03.2021. Підписано до друку 30.03.2021. Формат паперу 70×108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 23,814. Умовн. фарбо-відб. 43,26. Обл.-вид. арк.27,9.
Наклад 103. Зам. 84.

«Архіви України», № 1, 2021. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія) і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа) (накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188 та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

Адреса редакції:
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.